КРАСИМИРА ГАГОВА

КРЪСТОНОСНИТЕ ПОХОДИ И СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

5494

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

g 222394

КРАСИМИРА ГАГОВА

КРЪСТОНОСНИТЕ ПОХОДИ И СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“
София • 2004

ВЪВЕДЕНИЕ

На пръв поглед обвързването на българската средновековна история с кръстоносните походи изглежда повърхностно. Българите не взимат участие в тях, може би с изключение на един присъединил се към групата на Пиер Отшелника край Ниш, за когото обаче нищо друго не се знае, или пък немного сигурното съдействие на българския принц Фружин за армията на Янош Хуняди. Не е известно и да са имали директно отношение към възстановяването на християнската власт в Йерусалим, въпреки едно спорадично известие в „Описание на Светата земя" на Йоан от Вюрцбург, според когото в Светия град имало българска църква или параклис*. Българските земи обаче били на пътя на кръстоносните армии от първите три похода. Техните водачи ползвали маршрута по Via militaris и контактите и сблъсъците с местното население били неизбежни. Възникването на кръстоносните държави на Балканите в резултат на Четвъртия поход създало едно опасно съседство, при което непрекъснато били оспорвани територии, считани и от двете страни за изконно техни. По време на царуването на Иван II Асен България станала обект на кръстоносна пропаганда както поради съществуването на еретически църкви на нейната територия, така и заради политиката на държавата, която не всеки път била удобна за Папството, а още по-малко за френските императори в Константинопол. Войната, която граф Амедей VI водил срещу българите в 1366 г., също може да се третира като кръстоносен поход, и то не само защото участниците в нея се възприемали като кръстоносци, но и поради подкрепата от страна на Светия престол. Следващите две големи кръстоносни начинания срещу турците, заплашващи вече директно Западна Европа – походът на крал Сигизмунд от 1396 г. и войната на крал Владислав III Ягело от 1443/1444 г., се осъществили основно върху българските територии и несъмнено са изцяло свързани с българската средновековна история.

На второ място се спирам на отношенията между кръстоносците, местното население и властта над българските земи. В този дял безспорно не може да се говори само за българи, тъй като те са просто част от Православния свят, мразен и презиран от римокатолиците. Дори личност като Франческо Петрарка, приеман винаги и навсякъде като представител на ренесансовия хуманизъм, си позво-

* *Йоан Вюрцбургски.* Описание на Светата земя. – В: ЛИБИ. Т. 4. С., 1981, с. 106.

лява да прояви подобни чувства и да заяви: „Отоманците са наши врагове, но схизматиците гърци са по-лоши от врагове. Отоманците ни мразят по-малко. Гърците ... обаче, едновременно ни ненавиждат и се страхуват от нас с цялата си душа." Този манталитет бил граден в продължение на столетия. Част от лексиката се е превърнала в трафарет, над който видно дори интелектуалците не се замисляли. Другата страна съвсем не приемала по-спокойно нещата. Въпреки прозрението, изказано още от Константин Порфирогенет, че „чуждите нрави и различните закони обикновено пораждат враждебност, ненавист и свада", не съществуват византийски писатели, които спокойно приемат идването на тези чужди и, според тях, арогантни войници. Те обикновено се съмняват в почтеността на техните намерения и това е изглежда естествено, като се имат предвид ежедневните разпри, неразбирателствата и откритата враждебност.

Третата посока на проучване са географските сведения, които предлага западноевропейската кръстоносна историография. В това отношение познанията на отделните автори са на различно равнище. Някои от тях познават описваните места по автопсия, техните съобщения имат изключителна стойност и е много вероятно да са коректни. Други предават чуто от втора и трета ръка, но пък тяхната информация е интересна, тъй като е показателна за нивото на географските познания на съвременниците им. Допълнени с някои данни от византийската и българската средновековна книжнина, разказите им разкриват поне в известна степен важни сведения относно границите на държавите и областите, тяхното население, топонимията, оронимията и хидронимията.

ПЪРВИЯТ ПОХОД

1. СЪБИТИЯТА

Може би първи повик за помощ от страна на Запада срещу многобройните врагове на Византия било писмото на император Михаил VII Дука, изпратено до папа Александър II през зимата на 1072 1073 г. Отговорът до Константинопол бил изготвен вече от новия папа – Григорий VII[1]. Основното искане било за единение на двете църкви, което католическият първосвещеник допускал единствено под първенстващата роля на Рим.

Част от политиката на василевса изглежда е предполагала и създаване на контакти с братята Гискар, които, освен опасни потенциални негови врагове, били и в твърде добри отношения с папата. Усилията на Византия обаче не се оправдали и скоро след настаняването на норманите в южните части на Апенините отношенията придобили съвсем друга насока и обстоятелствата позволили на Робер Гискар да се обърне срещу Източната империя[2].

Още щом се възкачил на престола, Алексий Комнин направил опит да разедини новите си врагове и да привлече на своя страна херцога на Ломбардия Херман[3]. След неуспеха си той потърсил помощ от Венеция и на два пъти се обвързвал със Серенисимата – в 1082 и 1084 г.[4]

Изключително важно за Византия се оказало едно не толкова значимо, само по себе си, събитие – престоят в Константинопол на графа на Фландрия Робер. След неговото поклонничество в Светите земи, той се спрял в столицата и бил любезно приет от василевса, който, притеснен от нападенията на печенезите от север, на селджуците от изток и на безчинствата на Чаха по крайбрежието, го помолил за помощ. Още в 1091 г. графът му изпратил петстотин рицари, които да воюват на негова страна[5]. Не е изключено именно тази уговорка да е била истинското искане за съдействие, отразено покъсно в многократно коментираното писмо на императора до фландърския граф[6], защото на внушенията на западните средновековни историци за настойчиво искана подкрепа на всяка цена[7] се противопоставя мълчанието на Ана Комнина, която иначе доста подробно описва контактите на двора в онова напрегнато и неспокойно време[8]. Не без значение е и фактът, че император Алексий, освен забележителен военачалник и добър администратор, бил и непоклатим

ЕХ. ІВАНОВ
УНИВЕРСИТЕТ
БИБЛИОТЕКА
УНИВЕРСИТЕТ

привърженик на ортодоксалната Църква и по принцип като че ли не бил склонен към сериозни компромиси в това отношение[9].

Както и да стоят в действителност нещата на дипломатическо ниво, то ясно е, че властта в Константинопол не е очаквала помощта точно в този вид. За преминаването на т. нар походи на простолюдието не били подготвени нито императорът, нито местната власт, която трябвало да влезе първа в досег с пристигащите, да не говорим за населението. И се получило така, че, от една страна, кръстоносците били убедени, че на тях се е паднала честта да победят или да загинат за святата кауза и това ги поставя в положението на желани и чакани в пределите на империята, а от друга – управата на градовете и крепостите, както и обитателите им били изненадани от появата на хора, които те приемали по-скоро като разбойници, нежели Христови воини.

Съборът в Клермон институционализирал кръстоносните походи[10], превърнал ги в идеология, на която ѝ предстои да бъде реализирана категорично. Папа Урбан определил френския народ като „възлюблен и богоизбран", който единствен би могъл да помогне на измъчените от мюсюлманските нападения източни християни. Впрочем наставленията на Светия отец са много точни. Той съветва старците, болните и неспособните да носят оръжие да не се впускат в това начинание, жените да не тръгват без придружител, постановява богатите да поемат разходите за въоръжение на бедните, а представителите на клира, преди да тръгнат, да поискат благословията на своя епископ. Не всички папски изисквания били изпълнени и това създало част от неприятностите по дългия път на Изток.

На Запад Първият кръстоносен поход започнал с небивал ентусиазъм. Идеята на папа Урбан II да бъдат защитени със сила осквернените християнски светини била възторжено приета както от представителите на благородничеството, така и от обикновените хора. Очакваното опрощение на греховете, надеждата за нови придобивки и самочувствието на Христови воини въодушевили пилигримите, които след речта на папата в Клермон неистово крещели: „Бог го иска! Бог го иска!" Не всички спазили обаче неговите препоръки да не тръгват на път болни и неспособни да воюват. Редно с войските се отправили и немалко поклонници, които виждали в походите начин да достигнат до Светите земи и да извършат там поклонение. Част от тях успявали да се приспособят към военния бит, но имало и такива, които просто били в тежест на армиите и като че ли били повече пречка, отколкото помощ.

От военна гледна точка Първият поход представлява по-скоро поредица от отделни експедиции, следващи основно двата големи пътя, пресичащи Балканите – Via militaris и Via Egnatia. Всяка от тях била предвождана от свой военачалник и повечето групи били формирани по етнотериториален принцип. Така можел да бъде осъществяван контрол вътре в тях и били избягвани, доколкото било възможно, вътрешните противопоставяния. Сред водачите на Първия кръстоносен поход нямало крале. С изключение на тълпата, предвождана от Пиер от Амиен, военачалниците били принцове, херцози и графове. Армиите им не били многобройни, но често били добре обучени и боеспособни. Фактически техните проблеми започнали след като навлезли в земите на Азия, където се оказали неподготвени за война в специфичния климат, незапознати с местните болести и често с развалени хранителни провизии.

VIA MILITARIS

Походите на Готие Сан-з-авоар и Пиер от Амиен

Тези походи нямат свой собствен историк – очевидец и участник. Събитията са предадени от други историци на кръстоносните походи и най-подробно са отразени в произведенията на Алберт от Аахен и Гийом от Тир, които пишат, единият – около тридесет години, а другият – около седемдесет години по-късно. Ана Комнина също не е многоречива, когато става въпрос за похода на простолюдието.

Идеологът на тази поизбързала експедиция бил Пиер от Амиен, наричан и Отшелника. Той започнал проповедите си в Бери, продължил в Орлеан, Шампан и Лотарингия и така събрал към 15 000 пилигрими, с които пристигнал в Кьолн на 12 април 1096 г. Дж. Райли-Смит много сполучливо отбелязва, че Пиер проповядвал „нещо подобно на кръстоносен поход“[11]. Неговите сподвижници били не само бедни и невъоръжени, но и забележително неграмотни и при приближаването си към всеки по-голям град те питали дали вече са достигнали Йерусалим. Освен хората с добри намерения, тръгнали искрено да се поклонят на Божия гроб и според силите си да помогнат за освобождаването на Йерусалим, с тях се придвижвали и откровени разбойници и престъпници[12]. Докато Пиер изчаквал в Кьолн към него да се присъединят германски пилигрими, Готие с неголяма група от хора тръгнал пръв. Фулк от Шартр го определя като много добър войник (*miles peroptimus*), а Алберт – като знаме-

Те възнамерявали да нападнат хората на Пиер и да си поделят бъдещата плячка – коне, злато, сребро и дрехи. Отшелника, който по принцип не допускал, че християни могат да посегнат на други християни, като видял на крепостните стени доспехите, сам дал знак за нападение. Объркените жители на Малевила се струпали на едно място при изходите и така 4000 от тях били избити. Само някои успели да избягат с кораби по Дунав. Алберт квалифицира тези действия като победа (*victoria*). Изобилието от провизии, които открили там – стада овце и говеда, жито, пълни чаши и безкрайно много коне – направило силно впечатление на немного богатите кръстоносци. След като награбили плячката и като имал предвид не само заплахата от страна на унгарския крал, но и дългият път, който ги чакал, Пиер наредил да се съберат всички кораби от двата бряга на реката, натоварил поклонниците и награбеното и пристигнал в Белград[25].

Кръстоносците намерили града празен, тъй като жителите му не се доверявали на укрепленията, а и били посъветвани от неговия управител да го напуснат. Докато прекосявали реката, били нападнати от печенези, обитаващи областта. Пилигримите успели да потопят седем от техните лодки, освен това и пленили седмина от тях. Завели ги при Пиер и той заповядал да ги убият[26].

Пиер и неговите хора вървели в продължение на осем дни, за да достигнат до Ниш. Пристигнали там в началото на юли[27]. Пред града имало мост, който те преминали и се установили на лагер в просторното и зелено поле. Били проводени пратеници до управителя на града Никита, за да получат разрешение да купуват провизии. Било им позволено срещу заложници, които да останат в града, за да гарантират нормалните отношения с местното население. На поклонниците била предоставена възможност да пазаруват всичко необходимо, а на тези, които нямали пари, градът отпускал щедра милостиня.

Първата нощ минала спокойно и заложниците били върнати. Тогава сто души от германските пилигрими, които били малко изостанали, намерили повод в спора си с един български търговец и подпалили седем мелници край града, близо до моста, а освен това и няколко къщи извън градските стени. Щом чул за тази простъпка, Никита подканил гражданите да се въоръжат. Били повикани наемни кумани, печенези и унгарци. Всички те се втурнали към вече заминаващите кръстоносци и нападнали ариергарда. Едно с виновните били избити и мнозина невинни. Пленили колите от обоза, пълни с хранителни припаси и покъщнина, с по-старите и болните, с матрони, млади момичета и момчета и ги отвели в своите земи. Алберт

твърди, че и до неговото време те все още били пленници в българската страна ведно с всичките си вещи и стада[28]. Впрочем голяма част от плененото ще да е било от плячката от Малевила.

През това време предната част на колоната продължавала пътя си в неведение за станалото. Един вестител се явил при Пиер и му съобщил за битката. Той порицал неразумните германци и решил да се върне назад, за да се извини на дука и да сключи с него мир. Освен това може би го е тревожела и мисълта, че голяма част от имуществото им е останала в ръцете на нападателите. Върнал се и се разположил на лагер край града. Докато той и неговите по-близки съратници се срещали с дука, хиляда младежи, квалифицирани като „безкрайно лекомислени, непокорно и необуздано племе", без повод преминали моста и нападнали градските врати. Никой от тях не се подчинил на призивите на Пиер да се спре настъплението. Българите се спуснали срещу тях и ги обърнали в бягство. Половината паднали още на моста, други се удавили в реката. Усилената битка запалила дори и тези, които били покрай Пиер, и те, като облекли ризници, веднага се впуснали в бой. Всички те били обърнати бързо в бягство. Пиер се опитвал да спре кръвопролитието, изпращайки един българин поклонник да преговаря с дука. Докато течали преговорите, кръстоносците, гузни и неспокойни, започнали да товарят колите. Щом видели, че чужденците се готвят да бягат, жителите на крепостта, жадни за отмъщение и плячка, се спуснали след тях. На две мили от Ниш те ги застигнали, избили мнозина и пленили изостаналите. Сред плячката била и колата, в която се намирал и личният сандък на Пиер, пълен с несметно количество злато и сребро. Тя била предоставена на дук Никита, а останалата плячка била разделена между войниците[29]. Онези, които успели да се спасят от плен, „бягали като овце от вълци". Чак след три дни кръстоносците могли отново да се съберат, и то когато някои от оцелелите водачи се осмелили да засвирят с рогове сигналите за сбор от билото на планината. До края на деня се събрали седем хиляди. Оттук нататък те трябвало да понасят големи лишения, тъй като околните селища били напуснати от жителите си и нямало откъде да намират провизии, а своите коли те вече били изгубили. Поклонниците били принудени да сушат жито от полето и да се прехранват с него. За три дни изчакване броят им се увеличил едва на тридесет хиляди. Оказало се, че десет хиляди били загинали в битката при Ниш.

В София пристигнали в средата на юли[30]. Там вече ги поел императорски ескорт, който имал грижата да не се задържат край градовете за повече от три дни. Василевсът им осигурявал препитание-

то и задължавал поданиците си да им организират пазари. Във Филипопол били богато дарени от гражданството, а три дни по-късно „усмихнат и весел" Пиер пристигнал в Адрианопол[31]. Подканян от императора да бърза, той се отправил на третия ден към столицата, където разположил лагера си далеч от стените на града[32]. Пилигримите изминали пътя до ромейската столица за около 40 дни[33]. Престоят им край Константинопол не бил продължителен. Пиер измолил пари, за да нахрани войската си, оправдавайки се, че е изгубил по пътя безчисленните си богатства. Алексий I побързал да осигури за него и за Готие превоз. Като се има предвид, че много малка част от участниците в т. нар. поход на простолюдието били войници, то не буди никакво учудване фактът, че били бързо разбити от турците.

Походът на Годфроа де Буйон, херцог на Долна Лотарингия

Херцог Годфроа подготвил много сериозно своя поход. Той изсел пари от евреите и продал някои от своите земи. С него тръгнали и двамата му братя – Юсташ III, граф де Булон, и Бодуен. Те били последвани от мнозина съмишленици от Валон и Лотарингия. Анонимният автор на *Gesta Francorum* изброява сред неговите войници алемани, саксонци, шваби и голяма войска от тевтонци[34]. Алберт и Гийом разказват, че те преминали „тихо и мирно" през унгарското кралство, тъй като унгарският крал се бил подсигурил със заложници, между които Бодуен и неговата съпруга. Армията преминавала р. Сава при Малевила на два пъти, понеже херцогът бил дочул, че била пристигнала войска от Константинопол, за да попречи на пътуването им през България (*ad prohibendam ... viam...*). Това съобщение е изолирано от останалия текст, а Гийом изобщо не споменава нещо подобно. Всъщност за конфликт с византийска войска въобще и не става дума. Войските останали за кратко време в Белград и после потеглили през труднопроходимите лесове на Българската гора, където били пресрещнати от легати на Алексий. Те потвърдили добрите чувства на самодържеца и обещавали да се погрижат за продоволствието на войниците, при условие че ще се въздържат от грабежи и опустошения. Лесно било постигнато съгласие. Кръстоносците останали в Ниш четири дни, за „да се радват на изобилието на провизии". Оттам продължили към София, преминали прохода Св. Василий и след няколко дни пристигнали в Пловдив. Престояли в града осем дни. Там до Годфроа достигнал слух, според който Юг Вермандоа бил пленен и затворен в Константинопол. Той изпратил веднага посланици при императора, а през това време неговата армия напредвала към Адрианопол.

Жителите му се оказали недостатъчно гостоприемни и това разгневило рицарите. Те продължили на юг и достигнали до областта на Селимврия, където разположили лагера си. Там пристигнали и пратениците, които съобщили, че императорът не е освободил Юг и неговите сподвижници и така помогнали да се затвърди едно голямо недоразумение (нещо, което става често практика в отношенията на водачите на кръстоносците с василевсите).

Неразбирателството между кръстоносците и императора предизвикало нов изблик на гняв и поклонниците плячкосвали из областта в продължение на осем дни, достигайки чак до Адрианопол на север[35]. По време но своя престой в Югоизточна Тракия Годфроа получил известие от Боемонд, в което го приканвал да се съюзят и да нападнат империята.

На 23 декември войската на лотарингския херцог пристигнала при Константинопол. Ана Комнина смята, че тя наброявала 10 000 конници и 70 000 пехотинци. Това огромно количество хора той разположил на брега на Пропонтида. Притеснен от появата на тази твърде голяма и добре обучена армия, Алексий Комнин взел мерки да укрепи отбраната на града и разположил войски от Атира до Филея[36]. Отделни групи от кръстоносци започнали да нападат Константинопол[37]. Тогава в техния лагер пристигнал Юг Вермандоа, който посъветвал Годфроа да прекрати атаките и да положи исканата от Алексий клетва, според която „всички градове и земи, които би завладял, а също и крепости, които би превзел и които преди са принадлежали на Ромейската империя, да предаде на онзи, който е назначен по нареждане на императора". Ана твърди, че след като положил клетвата, херцогът получил дарове и станал сътрапезник на василевса[38]. Армията се настанила в Пелекан.

Походът на ломбардците и германците в 1101 г.

Италианските войски били водени от Миланския епископ и неколцина други благородници. Екехард изброява 50 000 души, а Алберт – 30 000. Те успели да се споразумеят с властта в Константинопол за пазаруване в българските земи, които били „богати на хляб, вино, месо и всякаква мазнина". Алберт изрежда съвсем схематично градовете, които фиксират техния маршрут – Руспон, Панидос, Родосто, Димотика, Атира и Селимврия[39]. Войниците обаче не се съобразявали с уговорката и вършели не само грабежи, но и светотатства. Император Алексий изискал от техните водачи бързо да ги изтеглят от Тракия и да ги заведат до Константинопол.

Походът на Гийом, граф на Поатие

Войската на Гийом, към която се били присъединили хората на баварския херцог Велф и на австрийската графиня Ида, тръгнала през пролетта на 1101 г. Алберт и Екехард, които единствени информират за тяхната експедиция, пишат, че армията се състояла от огромно количество конници, пехотинци и обикновени поклонници, между които и много жени. Алберт смята, че те са били 160 000. Той обаче не се спира подробно на техния път. Споменава единствено, че влезли в разпра с дук Гуз и тормозели населението. Когато в края на май граф Гийом пристигнал при Адрианопол, той намерил моста, който води към града, затворен. Крепостта била защитавана не само от опълчението си, но и от наемни печенези и кумани. Явно населението на областта все още добре помнело безчинствата на ломбардците. Стигнало се до сериозно сражение, в което бил пленен „българският" дук. Адрианополци били принудени да водят преговори, в резултат на които пленниците били върнати, а кръстоносците получили право на пазар. Отправили се към Константинопол със специални придружители[40].

В продължение на пет години (1096–1101) по Via militaris преминали пет „вълни" на Първия кръстоносен поход. Дори и да не приемем за напълно достоверни сведенията за броя на участниците, които възлизат приблизително на около 300 000, то видно е, че голяма маса от хора, в основната си част цивилни и неподготвени за труден път, без достатъчно средства и без достатъчно познания за поетия маршрут, е навлязла в земите, обитавани от българи и сблъсъкът с местното население е бил неизбежен[41].

VIA EGNATIA

Походът на Юг Вермандоа

Пристигането на френския принц в Константинопол едва ли може да бъде определено точно като поход. Юг тръгнал около средата на август 1096 г., се според уговорката, преминал през Рим, където бил благословен от папата. Флотата му обаче претърпяла сериозно корабокрушение по време на буря в Адриатика и малцината оцелели били изхвърлени на брега близо до Дирахиум[42]. Независимо от безславното пристигане, той бил добре посрещнат от дука на Дирахиум Йоан Комнин. Фулк съобщава, че Юг бил „първият от ге-

роите“, които преминали морето и достигнали до България[43]. Император Алексий бил проводил Михаил Вутумит да преведе кръстоносците по обиколен път. Ана Комнина споменава Филипопол като пункт от маршрута[44], но като че ли по-вероятно е да е имала предвид Филипи[45]. За съжаление, няма никакви данни за преминаването на принца и неговата войска през Балканите. Знае се само, че бил приет с почести от Алексий, получил големи дарове, срещу които положил васална клетва[46]. Неговото установяване в Константинопол, слухът, че е пленен, недотам ясната информация на пратениците на Годфроа де Буйон били в основата на недоразумението, породено между императора и херцога на Лотарингия.

Походът на Боемонд от Таренто

Боемонд завладял голяма част от италианските земи след успешно водената война срещу чичо му Роже Гискар, граф на Сицилия, и брат му Роже Борса[47]. Това явно не било достатъчно за неговите амбиции, пък и богатствата му, ако следваме внушенията на Ана Комнина, едва ли са били толкова значими. Боемонд приел с ентусиазъм идеята за похода. Към него се присъединил с армията си и племенникът му Танкред, едва двадесетгодишен, доста буен и своеволен, както и мнозина други нормански благородници, чиито имена изброява една хроника на манастира Монте Касино[48]. Ана Комнина обаче е на мнение, че неговата армия всъщност била малка, понеже нямал достатъчно средства. Боемонд тръгнал петнадесет дни след Юг и неговите кораби акостирали безпрепятствено в Авлона и разположените на юг по-малки пристанища. Войската му наброявала 10 000 конници и твърде много пехотинци[49].

Изглежда управата на областта е била предварително подготвена за тяхното идване. Първата част от кръстоносците пристигнала при град Андрополос (Дринопол), разположен в долината на р. Дрина. Там изчакали към тях да се присъединят останалите. Боемонд ги посъветвал да взимат всичко само срещу заплащане. Оттам вече започнал същинският преход през земите на Балканския полуостров, като войската се придвижвала през големи пространства от село на село, от крепост на крепост и от град на град[50]. В Кастория поклонниците отпразнували тържествено Рождество Христово[51]. Да се определи точният маршрут до Солун е невъзможно и изглежда, че е малко вероятно да са минали през Едеса, без някой от авторите да отбележи този относително немалък град[52]. Околностите на Кастория пострадали сериозно от техните грабежи. Оттам се отправили

към Пелагония, разположили се на лагер в равнината и нападнали едно еретическо селище[53].

Техните действия притеснили император Алексий, който взел мерки войските на норманските благородници да бъдат следени и да не им се разрешават повече безчинства. Изглежда, че дотогава армията на Боемонд пътувала без императорски придружители, а това е странно. В същото време той поддържал писмена връзка с тях и непрекъснато ги подканвал по-бързо да се придвижват до Константинопол. Историците на похода разказват за един по-сериозен сблъсък между пилигримите и византийската армия, станал край р. Вардар. Те квалифицират случката като проява на враждебност и лицемерие от страна на ромеите. Край реката норманската армия се разделила на две части. Едната, предвождана от Боемонд, продължила по Via Egnatia, а другата останала на брега ведно с графа на Росиньоло и неговия брат. Те били нападнати от печенези и туркопули на служба на императора. Танкред, щом научил за станалото, се върнал, прекосил реката с 2000 души и успял да надвие нападателите. Мнозина от тях били пленени и отведени при Боемонд. При разпита те се оправдали, че вършат всичко по заповед на императора и поискали да бъдат пожалени. Боемонд ги освободил[54]. Сражението станало на четвъртия ден от седмицата, в която започват Великденските пости, т. е. на 18 февруари 1097 г., сряда. Това означава, че те са пътували около седем седмици от Кастория до Вардар, едно разстояние от около 130 км[55]. Забавянето им би могло да се обясни, от една страна, с трудния маршрут, а от друга, с поредица от конфликти с местното население, които вероятно просто не са отбелязани от хронистите.

След тази битка норманските войски пътували само с византийски придружители. Жителите на градовете и крепостите по техния път изнасяли стоките си за продан извън градските стени и не ги допускали вътре в укрепленията. Един богат град с неизвестно име привлякъл апетитите на кръстоносците и те поискали да го нападнат, но Боемонд успял да ги възпре[56]. Следващият голям град, до който достигнали, бил Серес. Там получили право на пазар и Боемонд трябвало да убеди своите да върнат всички животни, откраднати по пътя[57]. В Русион, където пристигнали на четвъртия ден от седмицата преди Тайната вечеря, сряда, 1 април 1097 г., били посрещнати възторжено и им бил осигурен пазар. Там останала основната част от войската, а водачите се отправили към Константинопол, за да влязат в преговори с василевса. За главнокомандващ бил оставен Танкред, който отклонил армията от пътя и я отвел в някак-

ва долина, „изобилна с всякакви блага", където спокойно прекарали Великден[58]. Прави впечатление, че Боемонд не бързал да се появи в столицата или поне не толкова, колкото останалите кръстоносни военачалници. Дали е целял да запази силите на войската си, дали неговите хора са се надявали на повече грабежи или просто е изчаквал пристигането на останалите благородници в престолния град и развитието на събитията там, за да може да се включи в удобен за него момент, може само да се предполага.

На 9 април норманските водачи достигнали Константинопол. Алексий ги приел с почести, но наредил войниците да останат вън от крепостните стени. Самодържецът убедил Боемонд да положи хомагиум. Постигнатата между тях уговорка е предадена по различен начин от двете страни. Ана Комнина настоява, че от онзи, който бил обвързан с подобна клетва, се очаквало да предаде всички градове и земи, които ще завладее и които преди това са били на империята, на онзи, на когото императорът нареди. Като лична компенсация оставали даровете от василевса и правото за присъствие на трапезата му[59]. Анонимен френски историк обаче предава, че се били споразумели норманите да владеят земите отвъд Антиохия петнадесет дни път на дължина и осем на ширина[60].

Постепенно войските, които били изостанали с Танкред, се придвижили към Константинопол и на 26 април всички те преминали Дарданелите, за да се присъединят към херцог Годфроа в Пелекан.

Походът на Раймонд, граф на Тулуза

Тулузкият граф водел със себе си голяма група хора, мнозина от които не били войници. С него пътувал и духовният му наставник и папски легат Адемар де Пюи, факт, който придавал особена тежест на претенциите на Раймонд[61]. Маршрутът на тази експедиция бил изключително труден и остава неясно защо един толкова добър сратег и вече немлад военачалник с опит предприел подобна авантюра. Графът и спътниците му навлезли в Италия през Алпите и оттам се отправили към Северна Далмация. В продължение на четиридесет дни, при това през зимата, те трябвало да извървят Далматинските планини, като преодолявали не само тежките препятствия на сезона, непрекъснатите мъгли и студове, но и враждебността на местното население. След тежкия преход пристигнали в Шкодра, където, въпреки обещанията, не получили очакваното добро посрещане. Следващият град, отбеля-

зан в разказа на хрониста на похода, бил Дирахиум. Там графът получил писмо от император Алексий с обещание за мирно и спокойно преминаване през владенията на империята[62]. В действителност те непрекъснато били нападани и избивани, особено през нощта. Раймонд д'Ажил, който бил и участник в експедицията на тулузкия граф, се оплаква, че постоянно и отляво, и отдясно им били устройвани засади. Били убити двама известни провансалски благородници[63]. Кръстоносците избягвали да влизат в стълкновения с местните, но въпреки това край Пелагония ги сполетели нови неприятности. Там било извършено нападение над епископ Адемар[64]. Армията продължила през множество засади. При Букинат имали сблъсък с печенезите, но успели да ги отблъснат. В Солун епископ Адемар останал да изчака брат си, тъй като не се чувствал добре[65]. После, както обяснява Гийом, като преминали през цяла Македония, достигнали до Русион[66]. Тамошните жители не го приели добре. Търпението на графа се изчерпало, градът бил нападнат и разграбен[67]. Колкото повече наближавали Константинопол, толкова по-дръзки ставали хората на Раймонд. При Родосто, под предлог че наемници на Алексий се готвели да ги нападнат за отмъщение, те избързали и самите те нападнали. Били убити 30 души и пленени 40 коня[68]. Раймонд д'Ажил не го признава, но изглежда, че уморената от безсмислено дългия и труден път войска, още от началото на навлизането ѝ на Балканите, изкушавала местните жители да я нападат и грабят. С течение на времето, по-добре нахранени, при по-добри природни условия, а и вече посъбрали немалко злоба към населението, участниците в похода станали по-агресивни.

В лагера при Родосто, при графа на Тулуза се върнали предварително изпратените легати до императора. Те обещавали най-благоприятни условия и затова Раймонд д'Ажил заподозрял, че били получили пари от василевса. Граф Раймонд бил приет с почести в Константинопол. Алексий поискал от него да положи клетва. Първоначално френският благородник отказал, при условие че Алексий няма сам да оглави похода, но по-късно, вероятно като имал предвид интригите, които непрекъснато били създавани между водачите на кръстоносците, той положил една „по-особена" клетва, не и без уговаряне от страна на Годфроа[69]. Граф Де Сен Жил се настанил в едно от предградията на столицата и там изчакал пристигането на епископ Адемар. Част от неговите приближени прекосили тайно Проливите, за да не положат клетва[70].

Походът на Робер, херцог на Нормандия

Херцог Робер бил готов за поход през септември 1096 г. С него тръгнали графът на Блоа – Етиен, и неговият братовчед – Робер III, граф на Фландрия, мнозина нормандски благородници и няколко рицари от Англия и Шотландия[71], както и бъдещият историк на тази експедиция – Фулк от Шартр. Навлезли в Италия през Алпите. През ноември вече били в Лука. Там били приети от папа Урбан II и получили неговата специална благословия. После посетили гроба на св. Петър в Рим и тогава вече потеглили към Южна Италия. Херцог Робер и граф Етиен прекарали зимата в Калабрия, а фландърският граф отишъл в Бари. Оттам отплавал на изток и пристигнал в Дирахиум през декември. Изглежда, че не е имал сериозни инциденти по пътя. Неговата армия не била голяма, но била съставена от прочути рицари. Той пристигнал в Константинопол едновременно с Боемонд. Не е известно да е протестирал срещу полагането на хомагиум пред Алексий[72].

Нормандският херцог и Етиен де Блоа тръгнали от Бриндизи на 5 април 1097 г., на самия Великден. Още при потеглянето станало произшествие, което потресло присъстващите. Един от корабите потънал без видима причина пред очите на изпращачите и останалите кръстоносци. Загинали 400 души, потънали коне, магарета и много пари. Някои видели в това лоша поличба и отказали да се доверят на „измамните води". Други обаче, уповавайки се на Божията слава, се качили на корабите и се отправили в открито море. Там били задържани цели три дни от бурен вятър и високи вълни. На четвъртия ден акостирали в околностите на Дирахиум[73]. Оттам през „земите на България" те достигнали реката Девол, където неколцина рицари се удавили при опит да я преминат. После прехвърлили планината Багулат, минали през Лукреция, Ботела, Бофинат и Стела и достигнали до р. Вардар. След четири дни почивка отново тръгнали на път и преминали през Македония и нейните градове Филипи, Хризопол, Христопол, Макри, Траянопол, Неапол, Панидос, Родосто, Ираклия, Силимврия и Атира, за да достигнат до престолния град на 14 май 1097 г.[74].

Разположили лагера си край града и според разпорежданията на управата влизали по пет души, само за да се помолят в църквите. Армията била превозена през Проливите и веднага се включила в обсадата на Никея.

Походът на Гийом, граф на Невер

Единствен Алберт от Аахен разказва за този поход. Графът тръгнал от Бриндизи през февруари и акостирал в Авлона. Водел със себе си 15 000 конници, множество пехотинци, както и жени и поклонници. Неговият маршрут не е известен в подробности. Изглежда, че пътуването му е било сравнително спокойно и не е имал значителни сблъсъци с населението. Неговата армия спазвала сериозно дисциплината, защото се знае, че кражбите и плячкаджийството били строго забранени и санкционирани със смъртно наказание. От Авлона пристигнал в Солун, където бил благосклонно приет от гражданите. През юни василевсът го посрещнал приятелски в Константинопол. Графът останал за кратко в столицата и бързо се отправил към малоазийския бряг[75].

2. ОТНОШЕНИЯТА

Същината на недоразуменията и противоречията между Ромейската империя, останалите православни държави и народи и кръстоносците би трябвало да се търси значително по-рано от времето на техния действителен сблъсък. Независимо от общия си корен и общата религия, те всъщност били два отделни свята, твърде далеч един от друг, не само защото имали различно управление, различна географска среда и различна политическа съдба. В основата на неразбирателството стои различието в манталитета, различието в самочувствието и възприятията на реалността. Моралните стойности, иначе общи за всички християни, се оказали недотам еднакви. В това отношение е забележително наблюдението на Ана Комнина за отликата между западните и източните свещеници, което тя формулира кратко и изключително прецизно: „Представата за свещениците у нас е съвсем различна от тази при латинците. Ние се ръководим от канони, закони и догми... А варваринът латинец служи (на Бога – б. м., К. Г.) с щит в лявата ръка и размахвайки копие в дясната. Той се причестява с тялото и кръвта Господни, кланяйки се на убийството и сам става мъж на кръвта (αἵματος ανήρ), както се казва в псалма на Давид. Такива са тези варвари – еднакво предани на Бога и на войната."[76]

Дори и Алексий да не е писал прословутото писмо до графа на Фландрия – Робер, то все пак на Запад твърде много се говорело за помощта, която трябва да се окаже на Византия срещу настъпващия Ислям. Знайно е също, че император Алексий на два пъти искал по-

мощ от Венеция – в 1082 и 1084 г. В замяна на очакванията си той предложил не само скъпи дарове, но и привилегии, които сериозно обогатявали нейните търговци и ги оставяли без сериозна конкуренция в цялото Средиземноморие[77]. На Запад слухът за писмото и обещанията, изложени в него, изглежда е бил доста разпространен. Хронистът Бернолд разказва за две ромейски пратеничества в Рим. Първото се отнасяло до църковни проблеми. Константинополската патриаршия предлагала да се свика нов събор, на който да се изгладят различията между църквите[78]. Второто обаче вече искало защита от страна на Светата църква: „... на този Синод пристигна посолство от константинополския император, което молеше през сълзи смирено господин папата и всички верни в Христа да направят нещо полезно за себе си срещу неверниците, за защитата на Светата църква, която неверниците рушели в своите владения, достигащи вече до стените на Константинопол."[79]

За притесненията на Запада от турското напредване се споменава и в речта на папа Урбан II, както тя е предадена от Роберт Монах: „Гръцката империя е така осакатена от тях и е толкова подчинена на тяхната власт, че завоюваното не може да се обходи и за два месеца." Дори и да се пренебрегне текстът на писмото, в което се изказват предпочитанията на ромеите да бъдат под властта на латинците, отколкото зависими от езичниците, или пък това, че свещените предмети не бива да се докосват от неверници или дори призив към Запада да побърза, за да не би съкровищата на християнската империя да попаднат в ръцете на турци и печенези и т. н., несъмнено е, че вече било укрепнало убеждението за необходимост от военна помощ. Не може да се пропусне отзвукът на това настроение, отразен много явно у Гибер от Ножан, който препредава повика на Алексий I така, както е достигнал до него: „Ако... любовта към светините, за които говорихме не ги въодушевява, то нека поне ги увлече алчността към златото и среброто, от които там има в безбройно количество. Накрая се казва, и това е недостойно за морала на добрите хора, че те биха могли да се увлекат по красотата на гъркините, която наистина надминава галската."[80]

Очакванията на кръстоносците били големи. От една страна, те потеглили, за да осъществяват волята Божия и мнозина наистина тръгнали с истинско религиозно усърдие. От друга – очаквали богатите дарове на византийския император и славата на освободители на Гроба Господен. Те пристигали със самочувствието на спасители и изисквали за това не само компенсация, но и повече възхищение и благодарност. На тях естествено не им харесвали условия-

та, които василевсът им поставял и вероятно не разбирали неговия страх да допусне в пределите на своята държава помощници, от които в действителност той вече нямал нужда. Сблъсъкът с местното население бил не по-малко драматичен.

Повечето истории на кръстоносния поход, дори и тези на участниците, са писани след свършването му. Еуфорията вече била преминала, а обидата – преглътната. Но въпреки всичко остава негативното отношение, особено към властта в Константинопол, което всъщност е съвсем в реда на нещата. За повечето автори василевсът бил „несправедлив" и „нещастник" (*iniquus, infelix*)[81], по-рядко „безбожник" (*profanus*)[82]. Всички те се оплакват от организацията на преминаването на походите, от липсата на пазари, понякога протестират срещу изпратените ескорти и дори приемат писмата, идващи от двора на василевса, като проява на лицемерие. Раймонд д'Ажил предава, че тулузкият граф получил от Алексий Комнин писмо, в което ставало дума за мир, за братство и дори за основяване, но всичко това били само думи[83]. Освен това те често приемали нападенията на местното население като внушени от централната власт.

На пълното неразбиране на източния мироглед и нрави може спокойно да се противопостави искреното възхищение на кръстоносците от ромейската столица. Фулк от Шартр и анонимният автор на „Делата на франките" окачествяват Константинопол като „весел", „благороден", „изобилен"[84]. Същите тези хора обаче не само не искали да се съобразяват с източното поведение, но и като че ли не можели да го проумеят. Симптоматичен е случаят с онзи рицар, който си разрешил да седне на императорския трон и когато му било подсказано, че това не е редно, той гласно изразил своето недоволство от факта, че императорът седи в присъствието на толкова много военачалници[85]. Подобна е историята с подаръка, поискан от племенника на Боемонд – Танкред, която едва ли би могла да бъде действителна. След приключването на церемонията по подписването на договора, императорът предложил на твърде младия норвежки благородник да си избере дар по свой вкус. Неговият биограф, Раул от Каен, обяснява, че „всички били уверени, че той ще поиска злато, сребро или скъпоценни камъни и други подобни предмети...", но той, понеже презирал парите, „поискал почест, от която всеки друг би се отказал" – просто пожелал палатката на василевса. Естествено това обидило Алексий I и той не само отказал, но и се нахвърлил срещу него с оскърбления. Поантата в тази история се съдържа в патетичното заявление на Танкред към самодържеца: „А аз ще те удостоя с честта да бъдеш мой враг, а не приятел!"[86] Гийом от Тир

предлага впрочем един значително по-умерен разказ за отношенията между Танкред и императора. Според него Алексий, като „мъж умен“, успял да скрие недоволството си от нежеланието на норманския принц да се срещне с него[87].

Зависимостта от византийския император явно доста е притеснявала участниците в Първия поход, както и нежеланието му да приеме достойнството, което те му предлагали – *dux* и *moderator* на Божията воля.

Да се подготви тази експедиция било особено трудно. В основата на финансирането ѝ стояли личните средства на участниците, все още нямало сериозна поддръжка нито от съответната власт, нито от Църквата. Затова и подаръците, които поклонниците очаквали от Алексий, били не само въпрос на престиж, но и от истинска полза в тяхното нелеко начинание. Освен това те не можели да се похвалят със сериозна организация вътре в отделните армии, нито с дисциплина, а още по-малко с добро познаване на мюсюлманската стратегия и тактика. Подкрепата на Константинопол била наложителна за тях. И макар че Алексий правел немалко, като се имат предвид оплакванията на повечето от участниците, явно направеното не било напълно достатъчно или пък техните искания надхвърляли възможното. Около двадесет години след събитията Раул от Каен прави равносметка на положението, представена като вътрешен монолог на Танкред преди полагането на хомагиум пред василевса: „...как може да се излезе от това положение, по какъв начин да бъде избягнато и как да се накаже вероломството на коварния император.“ По-нататък Раул продължава разказа си за колебанията на норманския принц: „При това той претегля, от една страна, своите сили, от друга – неговата хитрост, своята смелост срещу мощта на противника, сравнява своите рицари с богатствата на императора и вижда в първия случай – малобройност, а във втория – неограниченост. Какво да се прави? Да се сражава? Но неприятелят е могъщ. Да се помоли? Но неприятелят е неумолим. Да преплува (Дарданелите – б. м., К. Г.) направо? Но на това пречи бурното море...“[88]

Всеки от кръстоносните автори представя в положителна светлина своя военачалник, всички те са изключителни воини, на които пречат единствено обстоятелствата или пък неразбирането на искрените им мотиви. Недобрите качества на василевса и неговите поданици са необходимия контрапункт, който оправдава някои от техните действия. Така още у хронистите на Първия поход се създават топосите, които остават валидни и за последващата литература. Това е може би най-ясно изразено в една констатация от писмото на

кръстоносците (Боемонд, Раймонд де Сен Жил, Годфроа де Буйон, Робер, херцог на Нормандия, Робер, граф на Фландрия, и граф Юсташ де Булон) до папа Урбан II, в което го известяват за падането на Антиохия: „Ние преодоляхме турците и езичниците, но не успяваме да се справим с еретиците, с гърците и арменците, сирийците и яковитите."[89] Упреци срещу пилигримите се срещат единствено в описанията на походите на Готие Безимотния и Пиер от Амиен. Балдрик определя техните сподвижници като „племе без крал, без военачалник, събрано от кол и въже, без ред". Те грабели и палели дворците около Константинопол и крадели дори оловото, с което били облицовани църковните куполи, за да го продават. Те се държели не както трябва (*nequiter*) във всяко отношение[90].

Конфликтите на кръстоносците с местното население и напрежението, което възникнало между тях, са доста подробно описани. Още с появата на Готие, между поклонниците и българите възникнал тежък раздор (*gravis seditio inter peregrinos et Bulgaros*). Неговите хора започнали да грабят безогледно, понеже местните ги смятали за разбойници и им отказали пазар. Шестдесет души от тях били затворени и изгорени в една църква от разяреното ограбени[91]. Алберт от Аахен предава, че гражданите на Ниш, чиито мелници били запалени при един спор, заявили на своя дук Никита, че „Пиер и всички, които го следват, са лъжехристияни, грабители, а не миротворци"[92]. От своя страна, Пиер прехвърлил вината на „неразумните тевтонци", но се оказало, че водените от него също били толкова неразумни. „Непокорни и необуздани" младежи веднага след това предприели ново нападение. Гийом пък е на мнение, че българите изпитвали справедливо негодуване[93]. Забележително е, че щом става дума за хората на Готие и Пиер, всички автори са единодушни, че действията на византийската власт, пък и реакциите на местните жители, били справедливи и оправдани. Не така обаче стоят нещата с походите на благородниците. Хронистът съобщава, че Годфроа де Буйон и неговата армия се възползвали от българското гостоприемство (*Bulgarorum hospitio*) в Белград и това е донякъде странно, като се има предвид, че жителите на града го били напуснали преди това, още при появата на Пиер. Докато френските рицари пътували през Българската гора, лотарингският херцог получил от император Алексий писмо, в което той му засвидетелствал своята обич и молел „най-християнския дук" (*dux christianissimus*) да не допуска своите да грабят и опустошават земите на империята, а при Ниш пък вече получил като подарък „голямо обилие от храни – жито, ечемик, зехтин, вино и много дивеч"[94]. Добрите отношения с Годфроа били

поддържани докъм Адрианопол. Там под въздействието на не съвсем точното известие за задържането на Юг Вермандоа кръстоносците си позволили да демонстрират рицарския гняв (*ira*) и да опустошат областта до Селимврия в продължение на осем дни. Все пак Годфроа устоял на изкушението и не приел предложението на Боемонд да нападнат столицата и предпочел да сключи с василевса изгоден и за двамата мир. След грабежите той вече имал самочувствието, че е успял да унижи високомерието на Алексий и неговите хора (*imperatoris suorumque superbia humiliari*)[95]. Явно е, че за него урокът, даден на византийците, бил достатъчен, защото в своето пратеничество до Боемонд той специално отбелязал, че е тръгнал на Изток не за печалба или за унищожаване на християни, а в името на Христа е потеглил към Йерусалим и би предпочел да запази благоразположението и доброжелателството на Алексий[96].

Безспорно най-интересни са отношенията на властта в Константинопол и Боемонд, доскорошните противници. Норманският поход е отразен от почти всички историци. Боемонд приел кръста с голям ентусиазъм. Балдрик, който пише своята история по-късно, а и не е бил сред участниците в похода, го определя като „твърде скромен" (*modestissimus*). Затова и твърде скромно той подготвил своето заминаване[97]. Впрочем тази скромност Ана Комнина коментира с доста ирония. Той научил за организирането на похода по време на обсадата на Амалфи и като добър християнин веднага пожелал да вземе участие. Раул от Каен предлага по-различна версия. Според нея Алексий изпратил при Боемонд легати за преговори и „Боемонд, упоен от меденote им думи, не забелязал отровата, която се криела в тях, и позволил да бъде подведен с обещание за *„богатствата на Константинопол, за които той отдавна багреше с кръвта си морето и сушата* (к. м. – К. Г.)"[98]. Последното твърдение е несъмнено точно. То се потвърждава не само от предишната норманска политика, но и от известието на Алберт, който разказва, че по времето на конфликта на Годфроа с населението на Югоизточна Тракия при него пристигнали пратеници на Боемонд, които го посъветвали от името на най-богатия принц на Сицилия да не сключва споразумение с василевса, а да се оттегли в българските градове Адрианопол и Филипопол, за да прекара там зимата, а в началото на месец март сам той ще му се притече на помощ с всичките войски, за да победят този император и да нахлуят в неговото кралство (*ad expugnandum hunc imperatorem et regnum illium invadendum*)[99]. Това предложение идва от военачалника, който, според анонимния автор на *Gesta Francorum,* предупредил хората си още при Дринопол (разположен в

земите, разорявани доскоро от норманите), че трябва да бъдат добри и смирени (*boni et humili*) и да не опустошават земята, която принадлежи на християни[100]. Неговите наставления не попречили на армията му да граби по пътя при всеки удобен случай. Жителите на Кастория изобщо не повярвали, че норманите са тръгнали да воюват за християнската вяра и били убедени, че са завоеватели. Те дори ги смятали за „гладиатори и тирани“[101].

Въпреки опасенията на властта в Константинопол, преговорите с Боемонд се оказали успешни. Норманският принц бил приет с почести, но неговите хора предпазливо (*caute*) били оставени вън от стените на града[102]. Той станал човек на императора чрез клетва и договор за вярност[103], макар и василевсът много да се страхувал (*valde timebat*) от храбрия Боемонд, чиято войска навремето твърде често го била прогонвала от бойното поле[104]. Старата вражда с норманите все още не била преодоляна не само в двора, но и сред населението, което сигурно още помнело техните нападения, предвождани от същите тези военачалници, които сега трябвало да преминат през земите им с мисията на спасители на Християнския свят. Съвсем естествено те не били добре приети. Местните жители не искали да се споразумяват с тях за пазари, тъй като се страхували и били убедени, че тяхната цел била да опустошат земите им, а тях да избият (*populari terram et occidere illos*)[105]. Обидени от тази оценка, а и вероятно принудени от глад те „сменили скромността си с ярост (*modestia...in furorem*), започнали да грабят околностите на Кастория, откъдето отвеждали коне, волове, магарета и всичко, което им било от полза[106]. Авторите, описващи този поход, гордо разказват за нападението на Божиите воини над една еретическа крепост, която те разрушили и опожарили ведно с жителите ѝ[107]. Балдрик обяснява най-точно техните основания: „*Тези поклонници смятаха за еднакво ненавистни и юдеите, и еретиците, и сарацините и всички тях наричаха Божи врагове* (к. м. – К. Г.).“[108] Към сегрегираните по-късно ще бъдат прибавени и схизматиците.

Показателен е случаят с един анонимен град, разположен по Via Egnatia. Притеснените от настъпващата войска жители не допуснали кръстоносците вътре в крепостта. Те обаче, привлечени от изобилните богатства на неизвестното селище, поискали да го нападнат и превземат. Боемонд успял да ги удържи. На другата сутрин благодарното население организирало процесия с кръстове в ръцете[109], вероятно искайки не само да изкаже признателност, но и да напомни, че градът е християнски. Някак встрани остава и едно известие, че в Серес било постигнато споразумение да бъдат върнати всички

животни, взети като плячка по пътя[110]. Трудно е обаче да се направи дори и приблизителна сметка колко добитък били отвели със себе си пилигримите. Балдрик трогателно разказва, че след този случай Боемонд и пратениците на василевса станали най-големи приятели и скръбта на плачещите се превърнала в радост. Настанало такова умиление, че, пак според него, при град Русион гръцкото племе (*Graecorum gens*) чакало зяпнало от удивление (*inhianter*) да лицезре Боемонд[111].

В отношенията между кръстоносците и населението не винаги и само местните жители били потърпевши. Те също използвали всеки удобен случай да нападат и грабят рицарите. Най-силно впечатление направило нападението над Адемар де Пюи, папският легат, пътуващ към Йерусалим с войската на тулузкия граф. Версията на Раймонд д'Ажил гласи, че епископът бил нападнат от печенези, докато яздел, бил свален от мулето, ограбен и ранен в главата[112]. Гийом пък предава, че той бил разпънал палатката си встрани от останалите и там бил нападнат и пленен от българи. Спасила го тяхната алчност, понеже се скарали за парите му. Околните ги чули и го отървали от злодеите[113].

Някак неясно остава нападението на туркопулите и печенезите при Вардар. Твърдението им, че са били наемници на императора, не обяснява задължително, че атаката е била по нареждане. Пък и фактът, че Боемонд ги пуснал и не предприел нищо, а спокойно приел пратениците на императора[114], като че ли по-скоро е индикация, че става дума за стратиоти, които защитавали имотите си от настъпващите кръстоносци.

Следващата вълна от пилигрими, отправили се към Константинопол, била предвождана от графа на Тулуза – Раймонд. Удивително е, че този обигран воин предприел възможно най-тежкото пътуване, в което вложил твърде много от личните си средства. Неговите войници прекосили Алпите и след това поели към Дирахиум по суша, през Албанските планини. Хронистът на този поход разказва за невероятните трудности, през които преминали, и за понесените тежки загуби, без да си дава вероятно сметка, че тази изтощена армия, повела със себе си и обикновени поклонници към Светите земи, е била лесен плячкосал за населението на областите, които прекосявали, и то не пропускало случай да се обогати за тяхна сметка. За тежковъоръжените рицари било истинско изпитание да преминават през стръмните планини и гъстите гори. Местните хора, диви и грубi (*agrestes et rudi*), не искали нито да им предоставят водачи, нито да им организират пазар. Те нападали изоставащите, обик-

новено болни или изтощени, и безмилостно ги избивали. Гъстите мъгли пречели на придвижването, деветима рицари загинали от глад и студ. Графът бил принуден да се движи в ариергарда, за да защитава своите, както и да предприема драстични мерки срещу нападателите, които наказвал най-строго с изваждане на очите, отрязване на ръце, крака и носове. Единствената утеха, която хронистът Раймонд намира в преодоляването на тези изпитания, била, че чрез тях най-добре била изразена Божията воля, а пък за местните обитатели, според него, това бил начинът да се запознаят с „добродетелта и търпението на неговите рицари“[115]. По пътя към Дирахиум славяните (обитателите на областта Славиния), „яростни по природа“ не прекратявали своите нападения, като избивали и грабели Христовите воини. Раймонд заключава: „Търсехме начин да бягаме, а не да отмъщаваме.“[116]

Независимо от обещанията на император Алексий, неприятностите на провансалците с населението на Балканите продължавали. Почти всяка нощ кръстоносците били нападани и избивани. Отляво и отдясно и турци, и кумани, и узи, и печенези, и българи им устройвали засади[117]. Следващото препятствие по пътя им бил Русион, чиито жители „замисляли много злини“ и затова търпението на пилигримите се изчерпало (странно е, че това бил същият град, който възторжено очаквал Боемонд). Градът бил нападнат, стените му – разрушени, и била взета голяма плячка[118]. Колкото повече наближавали Константинопол, толкова повече оредяващата армия на тулузкия граф се изнервяла и влизала в чести сражения. При Родосто дори била нападната императорска войска[119]. В престолния град граф Раймонд, единствен от всички кръстоносни водачи, отказал категорично да положи хомагиум. Искането на василевса, според него, било „най-лукаво и противно коварство“. Неговата рицарска чест не му позволявала да се закълне, при условие че Алексий Комнин не би потеглил с тях към Йерусалим. Въпреки всичко той запазил добрите си отношения с императора и в лагера на кръстоносците минавал за провизантийски настроен.

Може би спокойният тон, с който е написана историята на Фулк от Шартр, описващ похода на Робер, графът на Нормандия, и на Етиен де Блоа, създава впечатлението, че тези благородници нямали противоречия нито с властта в Константинопол, нито с местното население. Те се отнесли твърде практично към връзките си с двора. Очевидецът Фулк обяснява, че било необходимо да държат на приятелството на императора, за да получават „сега и в бъдеще съвети и помощ както за себе си, така и за тези, които ги следват“[120]. Техните войници чакали четиринадесет дни пред стените на столицата и

единственият коментар за това е оправданието, че императорът се притеснявал да не би те да сторят нещо лошо вътре в града. Затова пък имали осигурени пазари и право да влизат в Константинопол по петима, за да се помолят в църквите. Тези добри отношения с Алексий I се потвърждават и от едно писмо на Етиен до неговата съпруга. То всъщност представлява възхвала на ромейския самодържец. Рицарят се хвали, че Алексий го обсипал с дарове, сам наредил да приготвят кораби за преминаването на Проливите, погрижил се за благородниците и нахранил бедните. Етиен го преценява като твърде достоен както в мислите му, така и в постъпките. След десет дни, прекарани край него, френският рицар имал чувството, че се разделя със собствения си баща[121]. Също така спокойно, поне според авторите, които мимоходом споменават тази експедиция, преминали през територията на Балканите рицарите на графа на Невер – Гийом. Това вероятно се дължало на факта, че в неговата армия царяла желязна дисциплина и кражбите и плячкаджийството били наказвани със смърт. Затова и жителите на районите, през които минавал техният път, ги посрещали миролюбиво (*pacifice*)[122].

Тези добри отношения силно контрастират на известията за преминаването в 1101 г. на похода на ломбардците и хората на Гийом де Поатие. Впрочем тях Екехард квалифицира по следния, не особено ласкателен начин: те били „тези, на чието желание бяха попречили по-рано страхът и слабата вяра, бедността или глупостта (*timor vel diffidentia, inopia vel imbecilitas*)". Алберт от Аахен е възмутен не само от грабежите им, но и от светотатствата, които вършели. Те грабели добитъка и птиците без замяна и освен това ги яделi по време на постите, разбивали църквите и ги грабели[123]. Техните дела били във всяко отношение недостойни за католическия народ (*nefas est de populo catholico*), а онова, което вършели, било жестоко безчестие и недопустимо опустошение. Техните редици доста оредели, докато зимували в България, а останалите недоволствали от това, че проклетият (*maledictus*) Алексий твърде ускорил пренасянето им през Проливите, където трябвало да се изложат на стрелите на неверниците. Те останали недоволни от даровете си. Най-много им тежало подозрението, което им пречело да влязат в който и да е град на империята.

Групата на аквитанците, които били „много избухливи по природа", също създала известни неприятности (макар и да не се знае точно какви) и затова императорът бил принуден да изпрати печенежка конница, за да се справи с тях[124].

Като че ли Гийом от Тир най-точно е формулирал отношенията на двете страни, които по презумпция би трябвало да бъдат по-ско-

ро съюзници и съмишленици в кръстоносните начинания. Според него император Алексий избрал познатата тактика, тъй като „идването на нашите беше за него изобщо подозрително, но най-много от всичко той се страхуваше да не се съберат всички заедно. Ако той се показа толкова великодушен към принцовете, то не е от неговото благородство или любов към тях, а поради отчаян страх и коварните си планове". На този неоспорвано интелигентен и практичен подход на ромейския владетел, Гийом противопоставя невинността на кръстоносците, без да си дава сметка, че по този начин не ги прави по-достойни: „Нашите, с присъщата им простота и незлобивост, трудно можеха да бъдат убедени в злобата на гърците и хитростта и коварството на техния недостоен император, най-вече затова, че той им демонстрираше *много щедрост и лъстиво приятелство* (к. м. – К. Г.)."[125]

На този етап отношението на византийските автори към кръстоносците е в несъмнена зависимост от скоро отминалите конфликти с норманите. Споменът, силно повлиян и от религиозното противопоставяне, определя позицията на Ана Комнина, чиято биография на Алексий I е не само най-богата на сведения към настъпващите на изток пилигрими, но и отразява цялостно отношението на византийското благородничество към пришълците.

Още Робер Гискар бил обект на обвинения и подигравки. Царствената писателка го определя като човек от долен произход, с властолюбив нрав и мерзка душа, при това жесток и безумен като Ирод[126]. Тя не щади дори духовния водач на латинския свят – папата. За него твърди, че спрямо легатите на император Хайнрих IV извършил злодеяния, които надминавали дори варварската свирепост[127].

Тъй като тя изобщо не засяга темата за евентуална помощ, искана от Алексий I от някого друг, освен от венецианската флота[128], то тълкуването ѝ за началото на кръстоносния поход като приумица на Пиер от Амиен идва съвсем естествено. Нейната версия гласи, че „Кукупетър" (една явна и безмилостна подигравка) не успял в предишното си поклонничество до Светите земи и затова търсел начин да събере повече хора и така пътят му да стане по-безопасен. Той внушил на „келтите", че това била Божията воля и затова с него тръгнали обикновени поклонници, жени и деца – „повече от пясъка и звездите"[129]. Всъщност Ана не е против всички пристигащи кръстоносци. Сред тях имало и по-простички (ἁπλοστέρων), които искрено вярвали и действително били тръгнали на поклонение. Другата категория, към която са причислени по-късно най-вече всички нормани, били по-лоши (πονηροτέρων) и тяхната цел била „по пътя си да завладеят столицата"[130]. Те вършели безброй безчинства. Прис-

тигайки в Никея, те убивали младенци, режели ги на парчета и ги печали на огън, а възрастните хора подлагали на безброй мъчения[131].

Вероятно предубеждението към норманите и притесненията от появата на толкова голяма войска, в която така или иначе не царял абсолютен ред, са в основата на отрицателното отношение на Ана Комнина към кръстоносците изобщо. Тя неслучайно ги сравнява със скакалци, които унищожават всичко след себе си. Самата тя обяснява страха си от тяхната поява с това, че добре познава нрава им. На не едно място коментира техните качества. Те обикновено се свеждат до „неудържимост при оказване на натиск, непостоянство и неустойчивост на характера". Те били хора алчни, неверни, склонни при всеки повод да нарушават клетвите си[132]. На тях просто „им се присънвало как превземат столицата"[133].

„Келтското самохвалство" е друг любим топос в „Алексиада". Тази тема Ана има възможност да коментира с голямо задоволство както по отношение на най-издигната личност, участваща в похода – братът на френския крал Филип I, Юг Вермандоа, така и по отношение на откровено ненавистния ѝ Боемонд от Таренто. Тя с удоволствие разказва как Юг тръгнал от Франция с много почести, получил специална благословия от папата и поискал от василевса да му бъде оказано специално уважение, тъй като бил „цар на царете и най-велик от всички под небето"[134]. Изглежда, че Ана умишлено използва тази хипербола, за да може да го принизи по-лесно в един следващ разказ, когато го представя като съветник на Годфроа, който го убеждава да положи исканата от Алексий васална клетва: „Трябваше да си останем в нашата страна и да не се стремим към чужда. Но ние вече сме дошли тук и имаме нужда от покровителството на василевса и нищо добро не ни очаква, ако не му се подчиним."[135].

В „Алексиада" е отделено специално място на Боемонд. Той е представен не просто като една историческа личност, намерила място в историческо съчинение. Той е олицетворение на всичко лошо, което идва от Запад. Още при пристигането на норманите в околностите на Константинопол император Алексий, който, според думите на дъщеря си, бил добър психолог, разбрал, че има насреща си „човек злобен и недоброжелателен". Боемонд отказал вечерята, която поднесли на всички, и ял единствено приготвеното от неговия готвач месо. Затова пък приел „скъпоценностите, дрехите, златните и сребърните монети и другите не по-малко скъпи неща", за да положи изискваната клетва. Това държание на Боемонд е било повод за Ана да направи любопитен психологически портрет, достоен за Салустий: „Този човек, мошеник по природа, бил много находчив при

всички обстоятелства, а по подлост и безстрашие до такава степен превъзхождал всички останали преминаващи през нашата страна латинци, колкото им отстъпвал по количеството на войската и парите. Но въпреки че се отличавал от тях с необичайната си ловкост, той притежавал общото за тях качество – непостоянството.“[136] Според нея дори граф Сен Жил, един приятелски настроен към Алексий благородник, порицал Боемонд. Той бил споделил със самодържеца: „Боемонд е получил като наследство от своите предци само коварство и вероломство и ще бъде истинско чудо, ако остане верен на своята клетва.“[137]

След като Боемонд отхвърлил своите задължения към императора и отказал да предаде Антиохия, защото считал за несправедливо да остави така лесно онова, което е постигнал със своята пот и страдание[138], василевсът получил своята компенсация едва след 1108 г., когато опиталият се да воюва отново с него норманski принц бил принуден да положи пространен хомагиум. С него той се задължавал да стои с оръжие в ръка „като метална статуя“, за да защитава интересите и живота на своя сюзерен[139]. Теофилакт Охридски също коментира със задоволство този случай. Той предава, че Боемонд, който се смятал за освободител на целия Изток (τὸν πάσης Ἑώας ἐλευθερωτὴν), до такава степен вече бил загубил чувство за реалност, че дори не искал да е втори в царските почести. Но, победен от Алексий и принуден да бъде васал, той станал по-мек и от восък и не преставал да се кланя на всички, от които зависел[140]. По повод действията на норманския благородник в земите на Охридско в 1107 г. той го определя и като „роб и отстъпник“, „гущер, стоплен от лъчите на царската доброта“[141].

Византийската позиция в новите отношения, които се зараждат между Изтока и Запада с началото на кръстоносните походи, непрекъснатото съперничество, ревност и недоверие, конкуренцията между Рим и Константинопол, всичко това е изразено най-точно и ясно в една от „музите“, които император Алексий I Комнин оставил за сина си: „Спомняте ли си какво се случи с мен? Чрез движението, което беше тръгнало от Запада към тази страна, трябваше да се стигне до намаляването на достойнството на новия Рим и до принизяване на трона на василевса. Ето защо, сине мой, трябва да се има предвид винаги едно достатъчно натрупване на пари, за да се затъкнат отворените уста на варварите, които дишат ненавист срещу нас, в случай че срещу нас се надигне и се нахвърли многобройна армия, която в своя гняв би започнала да хвърля срещу нас мълнии, а множеството врагове биха опожарявали нашия град.“[142]

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРІЯ

Названието е познато добре почти на всички автори, които описват събитията около Първия кръстоносен поход, дори и на тези, които го споменават само мимоходом[143]. Забележително е определението, което дава на този топоним Гийом от Тир. Той разказва, че някога нецивилизованото българско племе дошло от север и завладяло всички области от Дунав до царствения град (Константинопол) и от същата река до Адриатическо море. И станало така, че, като се объркали имената и границите на ромейските провинции, цялата тази земя била наречена България. За нея разправяли, че имала 30 дни път на дължина и 10 и повече дни път на ширина. Гийом преценява, че горките византийци не си и давали сметка, че името, само по себе си, вече говорело за техния позор. Към територите, принадлежали някога към българската държава, той изброява двата Епира (Стар и Нов), двете Дакии (Крайбрежна и Средиземна), където се намирали прекрасните някога градове Ниш и Стралиция (София). Към България принадлежали и старите провинции Аркадия, Тесалия, Македония и трите Тракии[144]. Така той включва в името територите на по-голямата част на Балканския полуостров. Неговите първоизточници, историците – участници в похода, предлагат не по-малък обхват на топонима. Фулк от Шартр отбелязва, че Юг Вермандоа бил „първият от героите, които прекосили морето (Адриатика) и пристигнали в България“. В същото време е известно, че остатъкът от неговата претърпяла корабокрушение флота бил изхвърлен на брега край Дирахиум[145]. Пак там акостирали корабите на Боемонд и веднага навлезли в българските земи (*in partibus Bulgariae*)[146]. Впрочем биографът на Танкред, Раул от Каен, като коментира войните на норманите с Алексий I Комнин, споменава, че Гискар завладял Дураце и покорил България чак до Вардар[147]. С това наименование са известни земите на изток от Далматинското крайбрежие и на Пиер Тудебьов, на неговия продължител и имитатор, както и на Робер Монах[148].

Идващите от северозапад приемали, че щом стъпят на дунавския бряг при Белград вече също са в България. Белград е изрично посочен като град на българите[149] и това съответства на името, с което се споменава в някои унгарски хроники – Алба Булгарика. Алберт от Аахен квалифицира Ниш като град, разположен насред царството на българите (*in medio Bulgarorum regno*)[150], пренебрегвайки

напълно политическата действителност в края на XI в. За него Стерниц, Финепопол и Андронопол също били български градове[151].

Странно е известието на Фулк от Шартр, който определя Дирахиум като град в България (*Duratium urbem in Bulgaria*)[152] без повече уточнения. Гибер от Ножан отнася границите на областта България още по̀ на юг. В едно „цитирано" от него писмо на мосулския емир Кербога той съобщава, че епиротите били наричани и българи (*Epirotas quos dicunt Bulgaros*)[153]. Впрочем Алберт настоява също, че и Солун бил разположен в областта Македония и в земята на българите (*civitatem Salonicem sitam in regione Macedoniae et terra Bulgarorum*)[154].

Тези сведения очертават една голяма територия, която започвала на изток от Белград и неизвестно точно докъде простираща се на север. Със сигурност е включвала и София, а някои автори дори прибавят и градове в Тракия. На запад, според представите на кръстоносните историци на Първия поход, България започвала от Адриатическото крайбрежие и достигала на изток до околностите на Солун. На юг тя включвала дори и Епир. Този обхват, извлечен от сведенията на западните автори от края на XI и началото на XII в., напълно съответства на представите на Гийом от Тир. Така представено името България има несъмнено географски характер.

Когато става въпрос за администрирането на тези земи, сведенията стават по-неясни, а термините – по-произволни. Разказвайки за похода от 1101 г., Ансберт предава, че Гийом де Поатие издевателствал над българския дук Гуз (*duce Bulgarorum Guz*)[155], явно забравяйки, че по повод на кръстоносната вълна от 1096–1097 г. той вече го е определил като един от първенците на унгарското кралство – *comes u princeps*. Името му дава основание на мнозина изследвачи да търсят евентуален тюркски произход, но най-вероятно е той да е бил представител на известната унгарска благородническа фамилия Гуткелед[156]. Възможно е изобщо да не е имал отношение към администрирането на българските земи. Друга често споменавана личност е дукът на българите – комит Никита, който освен това е представен и като *princeps* и *praeses* на Белград[157]. Това най-вероятно е Никита Карики, познат от надпис на печат[158]. Остава неясно къде точно е резидирал – в Белград или в Ниш[159]. Алберт и Гийом разказват, че Готие Сан-з-авоар, който пристигнал при Белеграда, разположил лагера си под стените на крепостта и поискал разрешение от дука да пазарува. Не го получил и тогава неговите хора се отдали на грабеж. След този инци-

дент дукът посъветвал жителите да напуснат града и затова Пиер го намерил празен. Интересно е, че като продължил по Via militaris и достигнал до Ниш, Готие отново го намерил там.

Други двама представители на висшата провинциална администрация на България от времето на Първия поход били Йоан Дука и Йоан Комнин, но сведенията, докъде точно се е простирала тяхната власт, не са напълно сигурни[160].

Кратък преглед на известията на византийските историци от разглеждания период (или непосредствено преди него) показва, че те също не разграничават ясно топонима от административното название. Според Кекавмен и Михаил Псел Белград бил в пределите на България[161]. Пак Кекавмен определя Сервия (един град в Северна Гърция, в подножието на Пиерийските планини) като български – Σερβία πὸλις ἐν Βουλγαρία[162]. За Зонара районът около реките Сава и Дунав е „земята на българите“[163]. Никифор Вриений дели жителите на византийския запад (Δύσις) на тракийци, македонци, илирийци и българи, т. е. обитатели на Тракия – в непосредствена близост до Константинопол, на Македония – около Адрианопол, на Илирик – по Далматинското крайбрежие, и на България – вероятно на всички останали земи на Балканите[164].

Изглежда хронистите на Първия поход са възприели името България по-скоро като географско понятие, въпреки че Алберт на две места говори за кралство България[165], но явно това по-скоро е реминисценция за по-славни за българите времена.

Част от областта България била често споменаваната **Българска гора.** *Silva Bulgarica* е нов топоним, въведен именно от историците на Първия кръстоносен поход. По-късно като синоним се появява и Българска пустиня. Това била местност, огромна и обширна (*ingentia et spatiosissima*), разпростряна на дълго и на широко (*longe lateque*)[166]. Гийом обяснява появата на тази почти безлюдна зона, покрита с неприветливи храсталаци. Той разказва, че след като Василий II завзел българското царство, неговите управници умишлено изоставили тези земи и не позволявали да се обработват териториите на двете Дакии. Направили това, за да създадат една труднопроходима буферна ивица и така да препречат пътя на идващите от запад. Историкът от Тир заключава, че ромеите имали повече доверие в труднопроходимите пътища и в укрепленията от трънаци, отколкото в собствените си сили[167]. Впрочем това е практика, ползвана от векове не само във Византия, но и в Западна Европа, особено на Иберийския полуостров, където се създавали подобни труднодостъпни зони между християни и мюсюлмани.

Жителите на областта по презумпция са българи. Освен тях се споменават печенези, както и турци, узи и унгарци. Нито една от тези народности не е представена с някаква специфична етническа характеристика. Гийом от Тир познава отчасти българската история, но същевременно допуска и много неточности. Според него българите се заселили на полуострова по времето на император Никифор I и започнали да се отнасят към гърците според своите закони. Българският народ бил покорен от Василий I[168]. Още по-назад във времето се връща в своята поема Фулко. Според него българите се наричат траки, както сочат доказателствата на предците (*fines Vulgarorum, quos vocitant Thraces ut habent monumenta priorum*)[169]. Битките край Белград и Ниш рицарите водят именно с българи[170]. Споменава се и един българин – кръстоносец или поклонник, който тръгнал по свое решение с Пиер[171], както и за войска от българи, изпратена от император Алексий в помощ на кръстоносците в Мала Азия[172]. Печенезите са представени като наемници на императора или като жители на областта, но техният действителен статут остава извън интереса на западните автори.

ИЛИРИК

Може да се приеме и като синоним на Славония, доколкото тази област би могла да бъде част от античния топоним. Дирахиум, централният град, бил основен пункт за акостирането на кръстоносните кораби и изходна точка за навлизане във вътрешността. Обикновено историците на похода предават, че дукът на този град замислял нещо лошо срещу Юг и неговата свита[173], докато Ана настоява, че той ги ободрил след нещастното им плаване и им предложил богато угощение[174]. Останалите преминали спокойно и без проблеми през града[175]. Отново потърпевши били хората на тулузкия граф, които смятали, че в земите след Дирахиум ще бъдат вече под покровителството на василевса, тъй като дукът обещавал мир, а те били нападани през цялият път и дори по време на примирието били убити Понс Ренал и брат му[176]. Известно е, че тогава дукс (δούξ) на Дирахиум бил Йоан Комнин[177], но съществуват известни спорове относно обсега на неговата власт[178].

МАКЕДОНИЯ

Името Македония се среща рядко в текстовете на историците на Първия поход. Територията, която в техните виждания обема

тази област, далеч не отговаря на античните географски представи. Тя се простира на изток от Солун. Алберт предава, че войската на граф Невер пристигнала в гр. Солун, разположен в Македония и земята на българите (вж. по-горе). В познатите описания Солун като че ли е най-западната точка на областта. Фулк от Шартр, разказвайки за пътя на графа на Нормандия Робер, също уточнява, че той престоял четири дни в Солун и оттам преминал през Македония, долините на Христопол и т. н., за да достигне столицата[179]. А според Гийом граф Раймонд преминал през Солун и цяла Македония (*omnem Macedoniam*) и достигнал до Родосто[180]. Сведенията са доста оскъдни и ако се приеме за безспорно, че тази област може да се е простирала от Солун до Родосто на юг, то по информацията на историците на кръстоносните походи трудно може да се определи и действителният обхват[181].

МИЗИЯ

Топонимът се споменава на едно място като синоним на Средиземна Дакия (*Daciam Mediterraneam, quae alio nomine Moesia dicitur*)[182]. Това съобщение е любопитно дотолкова, доколкото то кореспондира на споменаванията на названието и във византийската книжнина от това време. Никифор Вриений съобщава, че Вардар извира от Нова Мизия (Νέα Μυσία)[183]. Ана Комнина също пише, че изворите на реката били в близките до Мизия планини (τῶν ἐγγύθεν τῆς Μυσίας ὀρων)[184]. А един текст от средата на XII в. пък гласи, че Аксий (Вардар) е най-голямата река в Македония и „тя започва от българските планини (ὅς ἐκ τῶν βουλγαρικῶν ὄρων ἀρξάμενος)“[185]. Вероятно името Мизия, с което е обозначена старата римска провинция Дакия, се е появило по аналогия с името България, част от което те са станали след създаването на административната единица тема България, както и поради факта, че в по-ранните (а и в по-късните) византийски автори Мизия е синоним на България. Никифор Григора, който в своята „Ромейска история“ се връща още на идването на българите на Балканския полуостров, явно повлиян от по-късната топонимия, също говори за две Мизии, лежащи след Истър (ἄμφω μετὰ τὸν Ἴστρον Μυσίας)[186]. По-странно изглежда едно друго съобщение на Гийом, според което София е главен град на Средиземна Дакия (*metropolim Daciae mediterraneae*)[187].

СЛАВОНИЯ

Областта, наричана Славония, е най-добре позната на Раймонд д'Ажил, който ведно с армията на тулузкия граф трябвало да премине през всички препятствия на високите и труднопроходими планини. Там в продължение на три дни не видели нито животни, нито птици. Жителите били толкова прости, че не предложили търговия и водачи, а бягали от своите села и укрепления. За рицарите не било никак лесно да ги преследват по стръмнините и върховете (*per abrupta montium*) и гъстите гори (*condensa sylvorum*). Раймонд описва драматично борбата им с местната природа: „Ние бяхме в Склавония почти четиридесет дни, през които страдахме от толкова гъсти мъгли, че можехме да ги отблъскваме от нас единствено чрез жестове и движения."[188]

Останалите автори само регистрират преминаването на хората на граф Раймонд през тези земи[189].

Жителите на областта били славяни – *Sclavi*. Кръстоносците се срещнали в Шкодра с техния крал – *regem Sclavorum*. Въпреки демонстрираните добри отношения, рицарите не съумели да пазаруват свободно, тъй като местните не само не им предлагали провизии, но ги нападали и избивали невъоръжените[190].

ТРАКИЯ

Името се споменава по-скоро мимоходом. Неясен остава онзи пасаж у Гийом, в който, изброявайки някогашните римски провинции, включени в държавата България, той изрежда три Тракии[191]. В неговия разказ за преминаването на Втория поход по Via militaris той уточнява, че в Тракия се намирали големите градове Филипопол и Адрианопол[192]. По това време византийската историческа литература борави доста свободно с този топоним и не помага да се изясни доколко е точна представата на иначе добре информирания епископ на Тир.

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Планините обикновено са анонимни. Дори и след четиридесет дни, прекарани в Албанските планини, Раймонд д'Ажил не знае, или не иска да спомене, тяхното име. Затова пък от текстовете на апо-

нимния автор на *Gesta Francorum* и на Фулк от Шартр става известно името **Багулат** (*Bagulatus, Bafulatum*), описано като голяма планина (*montem...magnum*), която кръстоносците преминали със сериозни усилия[193]. Приема се, че е идентична с Багора (Βαγόρα ὄρος), която Теофилакт Охридски локализира между дирахийските и българските планини, и Бабагора (Βαβάγορα) у Ана Комнина, за която византийската писателка споменава, че била труднопроходима[194].

Гийом от Тир споменава планинския проход Св. Василий (*claustra Sancti Basilii*)[195], едно често срещано име на прохода Траянови врата през Средновековието[196]. През него преминала войската на Годфроа де Буйон, за да навлезе в Тракия.

Вардар *(Bardarium, Bardarum, Bardacum)* се споменава най-вече във връзка с конфликта, възникнал между рицарите и „наемниците" на императора[197]. Единствен Фулк обяснява, че обикновено тя била преминавана с кораби, но хората на граф Раймонд успели да я прекосят по брод. Никой от западноевропейските автори на познава античното ѝ име – Аксий, с което по-често се назовава във византийската книжнина. Много интересна, макар и невероятна етимология на името предлага Михаил Деволски, който смята, че епоним на Вардар бил Варда Склир, който я преместил от старото ѝ легло на ново място, там където течала вече по негово време[198].

Преминаващите по другия маршрут били силно впечатлени от реката **Девол** (*flumen Diaboli* и *Demonis...flumen rapidum*)[199], която преминали трудно, защото, както разказва Фулк, мнозина се удавили в буйните ѝ води и никой от гледащите отстрани не можел да им помогне. Той отбелязва, че местните жители с право я наричали с това име и вероятно затова и го превежда като Демон. Във византийската и българската историческа традиция е по-известен градът с това име.

Пътуващите по Via militaris трябвало да преминат през две големи реки – **Сава** и **Морава.** Техните описания обаче се отнасят като че ли единствено за Сава, на която Алберт и Гийом (и двамата не я познават по автопсия) дават и двете имена. Алберт разказва, че от Малевила, последният град на унгарското кралство, Готие преминал мирно през р. Марое (*Maroe fluvium*)[200]. Пиер, чиито спътници извършили покушение над жителите на Малевила, също трябвало бързо да премине през р. Марое. Той намерил само 150 лодки (*paucas naves*), а онези, които не се вредили да се качат в тях, трябвало да я пресекат със самоделни салове[201]. Когато обаче става дума за похода на Годфроа, Алберт изглежда вече ползва друг източник и предава, че войската, като стигнала до Малевила, преношувала на брега на р. Со-

ва (*Sowa*). Специално е указано, че на отсрещния бряг бил градът Белеграва[202]. Подобни са интерпретациите на Гийом. Според него Готие преминал през р. Марое, която била източната граница на унгарското кралство и тогава вече навлязъл в земята на българите[203], докато Годфроа, пристигайки при Малевила, се разположил на брега на р. Сава (*Savoa*)[204]. Явно основният извор, който са ползвали и двамата историци за похода на Готие, е объркал хидронимите и това е основанието за смесването им у разглежданите автори[205].

СЕЛИЩА

В текстовете на западноевропейските историци се споменават множество градове, села и крепости. Те обаче рядко имат специално описание, а на някои дори названията остават неизвестни.

След битката при Вардар пожалените от Боемонд жители на **неизвестен град** се явили при него с кръстове в ръце, за да изкажат своята благодарност[206]. При друго **анонимно селище** се събрали разбягалите се след битката при Ниш поклонници, водени от Пиер от Амиен[207]. Без име е и **крепостта на еретиците** (*Haereticorum castrum*), ревностно унищожена от Божиите воини[208]. Пиер Тудебьов и неговият продължител уточняват, че била разположена в някакво езеро (*in lacu quodam*). Оскъдните данни не позволяват напълно сигурна локализация и пораждат спорове относно неговото местоположение[209].

Авлона (*Vallona, Ebelona*) била значимо пристанище близо до Дирахиум, където акостирали някои от корабите на кръстоносците както в 1097, така и в 1101 г.[210]

Адрианопол (*Adrianopolis, Andronopolis*) е отбелязан във връзка с походите на Готие[211] и на Пиер[212]. За да достигне града, армията на Годфроа де Буйон трябвало да премине през една река, преплувайки я с конете. Кръстоносците се настанили на лагер в околностите. Жителите на града им забранили да преминават по моста над реката, който се намирал насред града[213]. Адрианопол пострадал сериозно от преминаващите през него войски на аквитанците (1101), които подпалили предградията му (*suburbia*)[214]. При идването на хората на Гийом от Поатие управителят на града наредил мостът да бъде затворен за тях. Едва след като бил пленен българският (*sic*) дук, те получили разрешение да преминат по моста и да пазаруват[215].

Атира (*Natura*) се споменава мимоходом[216].

Повече внимание е отделено на един непознат от византийски автори и трудно поддаващ се на идентификация град или крепост,

наречен **Букинат** (*Bofinat, Bucinat, Bichinet*). Там граф Раймонд научил за готвената от печенезите засада[217].

Ботела (*Botella*) се споменава с още няколко топонима у Фулк[218]. Обикновено се идентифицира с Битоля[219].

Вероятно под името Дедомис у Албер[220] се разбира **Димотика.**

Дринопол се споменава от всички автори във връзка със събирането на армията на Боемонд. Норманският принц използвал, че всички негови хора били в долината на Дринопол (*vallem Andropolitanam, Andropoli, Adrinopolim*), за да ги посъветва да не забравят, че местното население е християнско[221].

В **Кастория** (*Castoria, Castorea*) кръстоносците прекарали Великден. Имали проблеми с местните хора, които се страхували от тях и им отказвали пазар. Затова се отдали и на грабеж[222].

Лукреция (*Lucretiam*), **Макри** (*Macram*), **Мосинопол** (*Mossinopolim*), **Неапол** (*Neapol*), **Панидос** (Panadox, Panedos)[223] се споменават единствено като места, през които е преминала войската.

Албер предава, че **Ниш** (*Nizh*) бил твърде богат град насред царството на българите (*civitatem diutissimam...in medio Bulgarorum regno*), където Готие намерил дука и управител на областта[224]. На няколко пъти същият автор споменава добрите укрепления (*robore murorum civitas haec munita*)[225]. За да достигнат до подножието на крепостта, хората на Пиер Отшелника преминали през каменен мост и след това разпънали палатките си в приятното, просторно и зелено поле. В града освен българи имало кумани, унгарци и печенези, които срещу заплащане били задължени да го бранят[226]. Неприятностите, които местните имали с кръстоносците, прераснали в голяма битка, в която българите надвили и успели да задигнат част от багажа и сандъка на Пиер, „пълен с несметни количества злато и сребро“[227].

Пелагония (*Pelagonia*) е характеризирана по-скоро като област. В Пелагонийското поле станал инцидент с епископа на Пюи. Наблизо било и унищоженото селище на еретиците[228].

В **Пловдив** (*Philippopoli, Phinepopolim*) Пиер прекарал три дни. Неговите граждани се трогнали от разказа му и предложили на хората му дарове – номизми, сребро, коне и мулета[229]. Добре посрещнат бил и Годфроа. По императорско благоволение той и неговата войска били задоволени с всичко в продължение на осем дни. Албер и Гийом го окачествяват като голям и богат с храни град[230]. Дори ломбардците, които се прочули с безчинствата си, в 1101 г. получили право да пазаруват във Филипопол[231].

Претория (*Praetorium*)[232] просто е спомената като град по Via Egnatia.

Гийом единствен предлага топография на **Родосто** (*Rodestol, Rodostum, Rodesto, Rhosto*) и го определя като морски град, разположен на Хелеспонт и на четири дни път от Константинопол[233]. Раймонд разказва за конфликта на тулузкия граф с наемниците на императора. Останалите автори дават доста по-бедна информация[234].

Русион (*Rossam, Russam, Rusam, Susa*) е квалифициран като голям град – *civitas*. За него и жителите му съществуват два почти противоположни разказа. Първият се отнася до възторженото посрещане на Боемонд. В околностите на града неговата армия, оглавена от Танкред, изчаквала времето за преминаването на Проливите[235]. Обитателите на Русион не допуснали армията на граф Раймонд и така предизвикали неговия гняв. Провансалците нападнали града, срутили външните му стени и взели голяма плячка[236].

Околностите на **Селимврия** (*Salabriam, Salumbria, Salabriis*) били оплячкосани от армията на Годфроа, когато той решил да отмъсти за задържането на Юг Вермандоа[237]. Оттам минали Робер, графът на Нормандия, а по-късно в 1101 г. – и ломбардците[238].

В град **Серес** (*urbem Serram, Serra, civitatem Sarra*) кръстоносците се радвали на изобилен пазар. Там било постигнато споразумение с двама императорски пратеници за връщане на плячката[239].

Според Алберт **Солун** (*Salonicam, Thessalonicam*) бил разположен в областта Македония и в българска земя. Там войниците на граф Робер се снабдили с всякакви блага[240]. В града останал болният епископ Адемар де Пюи с неголяма свита[241]. Гийом де Невер бил приет твърде благосклонно от неговите жители[242].

Средец (*Stralicia, Sterniz*), според Гийом, някога бил изключителен град (*urbs eximia*)[243]. Пак той пише, че бил изключителният главен град на Средиземна Дакия (*Daciae mediterraneae metropolim egregiam*)[244]. София е описана като български град[245]. Готие, Пиер и Годфроа де Буйон преминали оттам безпрепятствено и дори получили подаръци[246].

Стела (*Stella*) и **Траянопол** (*Traianopolim*) са споменати като градове по пътя на армията на граф Робер от Нормандия, така както и **Филипи** (*per vallem Philippensium*), **Ираклия** (*Eracleam*), **Хризопол** (*Crisopolim*) и **Христопол** (*Christopolim*)[247].

В **Шкодра** били посрещнати от краля на славяните (*regem Sclavorum*), владетелят на Зета Константин Бодин. Граф Раймонд му демонстрирал братски чувства, за да може войската му безопасно да се снабдява с продукти, но явно уговорките не всеки път били стриктно спазвани.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Gregorius VII Papa.* Epistolae (9.7. 1073). MGH SS, Epistolae. Sel II, I, 2; *Charanis, P.* Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade. – Byzantion, 19, 1949, 21–24; *Duncalf, F.* The Councils of Piacenza and Clermont. – HC, I, 223–225.

[2] *Chalandon, F.* Histoire de la domination normande en Italie et Sicile. Paris, 1907, 259–260; *Kolias, G.* Le motif et les raisons de l'invasion de Robert Guiscard en territoire byzantine. – Byzantion, 36, 1966, 425–429.

[3] *Anna.* I, 73

[4] *Lounghis, T.* Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407–1096). Athènes, 1980, 244–245.

[5] *Anna.* II, 17–20.

[6] *Joranson, E.* The Problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the Count of Flanders. – American Historical Revue, 55, 1950, 811–819; *De Waha, M.* La lettre d'Alexis I Comnene à Robert le Frisson. – Byzantion, 47, 1977 и посочената там литература.

[7] *Bernold,* p. 462; *Guibertus,* p. 30; *Ekkehardus,* 81–82.

[8] *Гагова, К.* Ана Комнина срещу кръстоносците. – История , 2001, № 1.

[9] *Острогорски, Г.* История на византийската държава. С., 1998, с. 467.

[10] *Villey, M.* La croisade: Essai sur la formation d'une théorie juridique. Paris, 1942.

[11] *Riley-Smith, J.* The First Crusade. 1095–1131. Cambridge, 1997, p. 55.

[12] *Albertus,* 275; *Duncalf, F.* The First Crusade: Clermont to Constantinople. – HC, I, p. 258.

[13] *Fulcherius,* p. 327; *Albertus,* p. 274.

[14] *Albertus,* p. 274; *Willermus,* p. 47.

[15] *Runciman, S.* The First Crusaders' Journey across the Balkan Peninsula. – Byzantion, 1949, p. 211.

[16] *Albertus,* p. 275; *Willermus,* p. 49.

[17] *Willermus,* p. 49; *Albertus,* p. 276.

[18] *Runciman,* The First Crusaders' Journey, p. 212.

[19] *Albertus,* p. 276.

[20] *Willermus,* p. 49.

[21] *Albertus,* p. 276.

[22] *Albertus,* p. 282. За 40 000 души се говори след битката при Ниш.

[23] *Guibertus,* p. 141.

[24] *Willermus,* p. 51.

[25] *Albertus,* p. 277.

[26] *Albertus,* p. 278.

[27] *Duncalf,* The First Crusade, p. 261.

[28] *Albertus,* 279–280; *Willermus,* p. 53.

[29] *Albertus,* 280–281; *Willermus,* 54–55.

[30] *Duncalf,* The First Crusade, p. 269; *Златарски,* История, II, с. 232.

[31] *Albertus,* p. 282; *Willermus,* p. 57.

[32] *Tudebovis,* p. 10; *Bréhier,* p. 6.

[33] *Duncalf,* The First Crusade, p. 261.

[34] *Gesta Francorum Iherusalem expugnantium (= Gesta Francorum).* – RHC, Historiens Occidenteaux, III, Paris, 1866, p. 493.

[35] *Willermus,* p. 80; *Albertus,* p. 309.

[118] *Raimundus*, p. 237; *Tudebovis Cont.*, p. 179.
[119] *Raimundus*, p. 237; *Tudebovis*, p. 21; *Tudebovis Cont.*, p. 179.
[120] *Fulcherius*, p. 331.
[121] *Hagenmeyer*, Die Kreuzungsbriefe, S. 138.
[122] *Albertus*, 574–575.
[123] *Albertus*, p. 560.
[124] *Ekkehardus*, 219–220.
[125] *Willermus*, p. 89.
[126] *Anna*, I, p. 10, 14.
[127] *Anna*, I, p. 13.
[128] *Anna*, I, p. 121, 133; *Lounghis, T.* Les ambassades, 245–246.
[129] *Anna*, II, p. 74.
[130] *Anna*, II, p. 76.
[131] *Anna*, II, p. 77.
[132] *Anna*, II, p. 73.
[133] *Anna*, II, p. 86.
[134] *Anna*, II, p. 80.
[135] *Anna*, II, 90–91.
[136] *Anna*, II, 96–97.
[137] *Anna*, II, p. 101.
[138] *Anna*, II, p. 130.
[139] *Anna*, II, 209–222.
[140] *Теофилакт Охридски.* Писма. – ИБИ, 30, с. 177.
[141] *Теофилакт Охридски.* Писма, с. 217.
[142] *Maas, P.* Die Musen das Kaisers Alexis I. – BZ, 22, 1913, 357–358; *Васильев, В.* История Византийской империи (от начала крестовых походов до падения Константинополя). I–II. СПб., 1998, с. 44.
[143] *Гагова, К.* Областни названия на Балканския полуостров у историците на Първия кръстоносен поход. – ИПр, 1997, № 2, 49–55.
[144] *Willermus*, 77–78.
[145] *Fulcherius*, p. 327.
[146] *Bréhier*, p. 23.
[147] *Radolfus*, p. 287.
[148] *Tudebovis*, p. 16; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Robert Mon.*, p. 745.
[149] *Albertus*, 274–275; *Willermus*, 47–48.
[150] *Albertus*, p. 276.
[151] *Albertus*, p. 276, 304, 309, 560.
[152] *Fulcherius*, p. 327.
[153] *Guibertus*, p. 191.
[154] *Albertus*, p. 575.
[155] *Albertus*, p. 579; 276, 278.
[156] *Гагова*, Областни названия, с. 52.
[157] *Albertus*, 274–276, 277, 279, 282; *Willermus*, p. 48, 49, 50.
[158] *Schlumberger, G.* Sigilographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884, p. 239.
[159] *Златарски, В.* Наместници-управители на България през царуването на Алексий I Комнин. – В: *Златарски, В.* Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, 190–193; *Златарски*, История , II, 224–225, бел. № 2; *Калић, Ј.* Ниш у средњем веку. – Историјски часопис, 31, 1984, с. 12; Подаци Алберта Аахенског о угарскобизантијском одно-

сима крајем XI в. – Зборник филозофског факултета, 1981, 187–188; *Божилов – Гюзелев*, История, с. 346; *Гагова*, Областни названия, 52–53.

[160] *Barzos, K.* Ἡ γενεαλογία των Κωμνηνων, I, Thessalonike, 1984, 138–139; *Златарски*, Наместници-управители, с. 219; *Литаврин, Г.* Византия и България през XI–XII в. С., 1987, с. 272; *Илиев, Ил.* Бележки върху творчеството на Теофилакт Охридски. – ИПр, 1991, № 3, 79–81; *Аџиевски, К.* Пелагонија во средниот век. Скопје, 1994, 102–103; *Gjuzelev, V.* Les appelations de la Bulgarie medievale dans les sources historiques (VII–XV s.). – В: Сб. в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984.

[161] *Cecaumenus*, 97–98; *Psellos*, p.79.

[162] *Cecaumenus*, p. 28.

[163] *Zonara*, p. 713.

[164] *Bryennii*, p. 20; *Гагова, К.* Името „България" у Никифор Вриений. – История, 2001, № 2–3, 1–3.

[165] *Albertus*, p. 276, 304.

[166] *Albertus*, p. 276, 278; *Willermus*, p. 48, 52, 76.

[167] *Willermus*, 77–78.

[168] *Willermus*, 77–78.

[169] *Fulco*, Historia gestarum viae nostri temporis Hierosalymitanae. – ИБИ, 12, с. 706.

[170] *Albertus*, p 275, 273; *Willermus*, p. 49, 53–56.

[171] *Albertus*, p 153.

[172] *Albertus*, p. 417.

[173] *Brélhier*, p. 12; *Tudebovis*, p. 14; *Baldricus*, p. 21.

[174] *Anna*, II, p. 80–81.

[175] *Albertus*, p. 312; *Fulcherius*, p. 330; *Gesta Francorum*, 493–494.

[176] *Raimundus*, p. 236.

[177] *Bryennius*, p. 20; *Anna*, II, 80–81.

[178] *Златарски*, Наместници-управители, с. 372, 376–384; *Аџиевски*, Пелагонија, 102–109; *Chalandon*, Essai sur le règne, p. 174; *Barzos, K.* Ἡ γενεαλογία, 138–139.

[179] *Fulcherius*, p. 330.

[180] *Willermus*, p. 99.

[181] *Коледаров, П.* Името „Македония" в историческата география. С., 1985, с. 55 сл.; *Гагова, К.* Тракия през Българското средновековие. С., 2002, 14–18.

[182] *Willermus*, p. 78.

[183] *Bryennius*, p. 148.

[184] *Anna*, I, p. 28.

[185] *Дуйчев, И.* Едно кратко описание на Вардара от XII в. – В: Българско средновековие. С., 1972, с. 205.

[186] *Greg*. I, p. 27.

[187] *Willermus*, p. 49.

[188] *Raimundus*, p. 235.

[189] *Brélhier*, p. 12; *Tudebovis*, p. 13; *Tudebovis Cont.*, p. 175; *Baldricus*, p. 20.

[190] *Raimundus*, p. 235.

[191] *Willermus*, p. 78.

[192] *Willermus*, p. 737.

[193] *Gesta Francorum*, p. 494; *Fulcherius*, p. 330.

[194] *Теофилакт*, Писма, с. 217; *Anna*, I, p. 153; *Златарски, В.* Багора-Бабагора-Багулатус. – В: Сб. в чест на Ат. Иширков. С., 1933, 187–190.

[195] *Willermus*, p. 78.

[196] *Гагова*, Тракия, 186–187.

[197] *Bréhier*, 22–23; *Gesta Francorum*, p. 494; *Tudebovis*, p. 16; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Baldricus*, p. 22; *Robert Mon.*, p. 746; *Willermus*, p. 92; *Radulfus*, p. 287 – flumen quod Bardal dicitur.

[198] *Гюзелев, В.* Извори 1994, с. 46.

[199] *Gesta Francorum*, p. 494; *Fulcherius*, p. 330.

[200] *Albertus*, p. 274.

[201] *Albertus*, p. 274.

[202] *Albertus*, p. 304.

[203] *Willermus*, p. 47.

[204] *Willermus*, p. 48.

[205] *Runciman*, History, I, p. 122; *Duncalf*, The First Crusade, p. 259; *Златарски*, История, II, с. 228, бел. № 2.

[206] *Bréhier*, p. 32; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Baldricus*, p. 32.

[207] *Albertus*, p. 287; *Runciman*, History, I, p. 126; *Duncalf*, The First Crusade, 261–262 (идентифицира го с Бела паланка); *Георгиев, С.* Първият кръстоносен поход, с. 95.

[208] *Tudebovis*, p. 16; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Robert Mon.*, p. 745; *Baldricus*, p. 22; *Willermus*, p. 90; *Guibertus*, p. 153.

[209] *Толоски, Т.* Преспа во средниот век. – Историја, XV/2, 1979, с. 75; *Драгојловић, Д.* Богомилство на Балкану и у Малој Азији. II. Београд, 1982, с. 102; *Антолјак, С.* Преспански Асаматн – „утврден град на еретиците" кај езерото во Пелагонја во Првата крстоносна војна (1096). – ГИНИ XVIII/1, 1974, 109–117; *Аџиевски, К.* Пелагонија, 86–89.

[210] *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Albertus*, p. 575; *Soustal*, Nicopolis, S. 88.

[211] *Albertus*, p. 276.

[212] *Albertus*, p 283.

[213] *Albertus*, 304–305.

[214] *Ekkehardus*, p. 220.

[215] *Albertus*, p. 579.

[216] *Fulcherius*, p. 331; *Albertus*, p. 560; *Soustal*, Thrakien, S. 171.

[217] *Fulcherius*, p. 330; *Raimundus*, p. 237; *Tudebovis*, p. 20; *Аџиевски*, Пелагонија, 84–85.

[218] *Fulcherius*, p. 330.

[219] *Аџиевски*, Пелагонија, с. 83.

[220] *Albertus*, p. 560; *Soustal*, Thrakien, S. 241.

[221] *Tudebovis*, p. 16; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Guibertus*, p. 152; *Robert. Mon.*, p. 745; *Baldricus*, p. 23; *Willermus*, p. 90.

[222] *Fulcherius*, p. 330.

[223] *Fulcherius*, 330–331; *Albertus*, p. 560; *Soustal*, Thrakien, S. 342, 369.

[224] *Albertus*, p. 276.

[225] *Albertus*, p. 277, 278; *Willermus*, p. 52; *Калић, Ј.* Ниш у средњем веку, 13–14; Подаци Алберта Ахенског у угарсковизантијским односима, 187–188.

[226] *Albertus*, p. 279.

[227] *Albertus*, p. 280; *Willermus*, 52–56.

[228] *Raimundus*, p. 237; *Guibertus*, p. 153; *Tudebovis*, p. 16; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Robert. Mon.*, p. 745; *Baldricus*, p. 22; *Willermus*, p. 90; *Аџиевски*, Пелагонија, 6–7, 75–81, 83–84.

[229] *Albertus*, p. 283.

[230] *Albertus*, p. 384; *Willermus*, p. 78.

[231] *Albertus*, p. 560; *Dančeva-Vassileva, A.* Plovdiv à l'époque des premières Croisades (1097, 1147, 1189). – BHR, 3–4, 1998, 10–15.

[232] *Fulcherius*, p. 331.

[233] *Willermus*, p. 99.
[234] *Fulcherius*, p. 331; *Tudebovis*, p. 20; *Albertus*, p. 560.
[235] *Brehier*, p. 32; *Tudebovis*, p. 18; *Tudebovis Cont.*, p. 178; *Robert. Mon.*, p. 747.
[236] *Raimundus*, p. 237; *Tudebovis Cont.*, p. 179; *Soustal*, Thrakien, S. 169.
[237] *Albertus*, 304–305.
[238] *Fulcherius*, p. 330; *Albertus*, p. 560.
[239] *Tudebovis Cont.*, p. 178; *Bréhier*, p. 32; *Baldricus*, p. 24.
[240] *Fulcherius*, p. 330.
[241] *Raimundus*, p. 237; *Willermus*, p. 99.
[242] *Albertus*, p. 575.
[243] *Willermus*, p. 77.
[244] *Willermus*, p. 49.
[245] *Albertus*, p. 276.
[246] *Willermus*, p. 46, 76; *Albertus*, p. 276, 282, 304.
[247] *Fulcherius*, p. 330, 331; *Soustal*, Thrakien, S. 453, 360.

ВТОРИЯТ ПОХОД

I. СЪБИТИЯТА

Падането на Едеса в ръцете на мюсюлманите притеснило твърде много владетелите на кръстоносните държави в Отвъдморските територии, тъй като те нямали достатъчно войска и средства, за да им се противопоставят категорично. Регентката и кралица-майка в Йерусалим Мелизанда веднага изпратила делегация, която да иска помощ от Рим. Папа Евгений III охотно възприел идеята за нов кръстоносен поход, който да помогне на изпадналите в беда християни, като се надявал и на това, че той ще обедини Християнския свят. Папата призовал за поход с една своя була от 1145 г.

Основен пропагандатор на похода бил абатът на манастира в Клерво – св. Бернар. По негово настояване и под негово покровителство на 31 март 1146 г. бил свикан църковен събор в град Везле, Бургундия. Неговият секретар Годфроа отбелязва, че той проповядвал по най-убедителен начин с помощта на Бога, който потвърждавал неговите слова чрез чудеса. Пръв приел кръста френският крал Луи VII, а с него и брат му и още мнозина френски благородници, както и съпругата му – кралица Алиенор от Авитания, племенница на Раймонд, принц на Антиохия. Преди да тръгне на поход, той не само обиколил манастирите в Париж и околностите му, но и посетил домовете на прокажените, показвайки своята смиреност. Св. Бернар продължил проповедите си и във Фландрия, и в земите край Рейн. В навечерието на 1147 г., по коледните празници във Франкфурт, успял да убеди император Конрад III Хохенщауфен в неотложната необходимост той и неговите приближени да се включат в експедицията срещу неверниците. Речта му била толкова емоционална, че иначе строгият владетел със сълзи на очи поел задължението към Светата църква[1].

След усилена кореспонденция и уговорки, повечето от които преминавали през папската канцелария, било постигнато споразумение с император Мануил I Комнин, което осигурявало безпрепятственото пътуване на кръстоносците през ромейските територии. Налагало се основната експедиция да се реализира по сушата, тъй като в момента не можело да се съоръжи достатъчна военна флота[2]. Освен това Конрад III и сицилийският крал Роже били отявлени врагове и не можело и да става дума германците да ползват някои

от техните пристанища. Двамата западни владетели избрали един и същ маршрут, но предпочели да не се движат заедно, а всяка войска, предвождана от своя върховен военачалник, да измине самостоятелно пътя до Константинопол. Те трябвало да преминат през Унгария и, навлизайки в земите на Византия, по Via militaris да достигнат до Проливите. Този път отношенията с Ромейската империя били осъществявани при други условия. Вече не съществувала дори и формална молба за помощ от страна на Византия към Запада, а и василевсът бил в родствени отношения с германския кралски двор.

Конрад потеглил от Регенсбург на Великден. С него пътували васалите му – кралете на Бохемия и Полша с войските си, една доста разнородна армия, състояща се от баварци и шваби с различен произход, както и немалка група от Лотарингия, водена от епископите на Мец и Тул (които явно нямали търпение да дочакат тръгването на крал Луи), също и младият Фридрих Барбароса, комуто били делегирани специални права за командването на армията[3]. Кръстоносците на Конрад преминали спокойно през Унгария, като спазвали стриктно предварителните уговорки, които имали с крал Гейза II. Маджарските благородници дори прекратили доскорошните си вражди, за да пропуснат светия поход. Унгарската църква специално помолила преминаващите да не безпокоят селищата по пътя си и като компенсация им предложила пари[4]. С тях тръгнали и малцина унгарски кръстоносци. Конрад и приближените му се придвижвали по реката с кораби, а по брега го следвала многобройна конница и пехота[5]. Още преди войските му да навлязат във византийска територия, при него се явили пратениците на самодържеца Димитрий Макремволит и Александър от Гравина, които имали задачата да постигнат точни споразумения за преминаването и най-вече да потърсят начин да се избягнат сблъсъците между кръстоносците и местното население[6].

Корабите акостирали при Браничево. Йоан Кинам настоява, че на десния бряг на р. Дунав пратениците на василевса преброили 90 мириади (900 000) души[7], което е доста пресилено дори и византийските съгледвачи да са броили не само войниците, но и придружителите, поклонниците и жените. Оттам се отправили вероятно по течението на Морава на изток до Ниш, където ги посрещнал Михаил Врана. Като спазвал императорските разпоредби, той се погрижил за тяхната прехрана. Кръстоносците преминали спокойно през обикновено трудните за преодоляване местности, известни като Българска гора или Българска пустиня. Следващият град, отбелязан по техния път, бил София, където ги чакали севаст Михаил Палеолог и

още един византийски велможа. Независимо от взетите мерки, още с навлизането в Тракия започнали безчинствата на кръстоносната армия. Едно след друго следвали убийства, палежи и грабежи[8]. Конрад не успявал или пък не искал да се противопостави на неподчинението на своите войници, изкушени от изобилието. Мануил I изпратил свои наемници да контролират пилигримите, които „напредвали достатъчно дръзко, но не достатъчно разумно"[9].

Във Филипопол част от благородниците се разположили в града. Император Конрад общувал там с видния византийски интелектуалец Михаил Италик и, както предава Никита Хониат, бил очарован от неговото красноречие. Той непрекъснато го канел да споделя трапезата му и дори, за да му угоди, забранил мародерството в града[10]. Контролът обаче явно не достигал извън градските стени, където една пиянска свада прераснала в истинско сражение. Управителят на крепостта не успял да успокои духовете. След тази случка местното население започнало без угризения да напада германските кръстоносци при всяка възможност. Наложило се да бъде изпратена византийска войска, предвождана от Прозух, за да ги ескортира.

Нов конфликт, предизвикан от ограбването на един изостанал германски рицар, предизвикал истинско сражение скоро след като армията отминала Адрианопол. Сблъскали се частите на Прозух с върналите се рицари на Фридрих Барбароса. Ромеите удържали сериозна победа и обърнали кръстоносците в бягство, като избили и мнозина. При възникналото напрежение император Мануил намерил за уместно да отклони армията на германските поклонници от стените на своята столица. Той изпратил като легат Андроник Опос, който да се опита да им внуши, че ще бъде по-добре те да преминат Проливите при Сестос и Абидос. Понеже Конрад отказал, наложило се да се вземат мерки за допълнително укрепване на Константинопол и да се разположи там специално призована армия. Към хората на Прозух, които продължавали да следят отблизо германците, били придадени още и бил изпратен и верният военачалник Василий Цикандил.

Едно нещастие предотвратило конфликта, който изглеждал неизбежен. Край Хировакхи (Югоизточна Тракия), където се била разположила на лагер войската на Конрад, след неочакван пороен дъжд придошли реките Мелас и Атира и отнесли чак в морето хора, коне, палатки и оръжия от кръстоносния стан[11]. Историците на похода отбелязват, че Конрад приел много спокойно сполетялото го нещастие и продължил да настоява на своето желание император Мануил да го приеме в столицата и дори поставял условията си по-

настойчиво отпреди[12]. Когато станало ясно, че няма да постигне желаното, той се отправил към престолния град. Пристигнал там около 10 септември. Според Одон де Дьой войниците на германския император нападнали дворците на василевса, които се намирали извън градските стени, разграбили ги и отнесли сериозна плячка. Той коментира, че Конрад се страхувал да влезе в града, а Мануил се страхувал да го напусне. Така или иначе, се стигнало до преговори и в резултат на тях германците получили кораби, с които да преминат протоците, както и водачи за пътищата в Азия[13]. От друга страна, Йоан Кинам, който не пропуска случай да уязви пришълците, изобщо не споменава за нападения на рицарите в околностите на Византион. Дори напротив – според него щом Конрад забелязал добре укрепените стени на столицата, войските, разположени вътре и вън от тях, и спокойно разхождащите се по укрепленията граждани, дори жени и деца, решил, че крепостта е непревзимаема и затова се оттеглил в предградието Никридион. Оттук, според византийския историк, той започнал да изпраща писма до василевса. Това сложило началото на една дълга и, така както е представена от Кинам, безкрайно ироничка кореспонденция между двамата императори, в която всеки от тях се стремял да покаже своето тотално превъзходство[14]. Несъмнено зад тази епистоларна активност, която се отхвърля от някои изследвачи по принцип[15], се крил стремежът на Мануил не само да избегне военни действия в близост до столицата, но и вероятно надеждата да постигне с императора някаква уговорка, ако не да изиска хомагиум, то поне нещо подобно на клетвите, които Алексий получил от военачалниците на Първия поход[16]. Освен това Мануил Комнин се опитал, най-вероятно успешно, да подкупи някои от германските рицари и може би така успял да склони Конрад да побърза с преминаването на Дарданелите[17]. Това станало в края на септември или началото на октомври[18]. Фактът, че при завръщането си от Азия Конрад III бил твърде добре приет в Константинопол, е сериозна индикация, че отношенията между двамата владетели не били чак толкова лоши, колкото ги представя Йоан Кинам.

Френската войска потеглила от Мец на Петдесетница. Към французите се присъединили и благородници от Северна Италия – от Савоя и Монфера. Имало рицари от Бретан, Бургундия, Централна Франция, Поату и Аквитания. Голяма група от Прованс предпочела пътя по море. В Регенсбург крал Луи приел първите пратеници на василевса. Оттам през Унгария армията достигнала до византийските предели. Тя била посрещната от пратениците на император Мануил още при пристигането ѝ на византийска територия. Несъм-

нено василевсът много държал на добрите си отношения с французите и поради факта, че крал Луи бил твърде близък със сицилийския крал Роже. Кинам твърди, че френският крал се радвал на специалното благоволение на ромейския император[19].

Французите ползвали съоръженията, построени преди това от германците. Във всяко друго отношение обаче, ако се приеме като безспорно предаденото от Одон, те нямали полза от това, че вървели след тях. Населението на България отказвало да организира пазари и спускало продуктите с кошници от стените на крепостите. Това пък послужило за оправдание за пилигримите, които не можели да понесат лишения от храна сред такова изобилие и започнали да грабят[20]. От София нататък те се придвижвали със специални придружители, които съблюдавали поддържането на реда и организирането на пазарите. Често френските рицари били посрещани вън от стените на крепостите от духовенството и част от паството[21].

Във Филипопол французите загубили един от своите духовни водачи – епископът на Арас – Алоиз. Той починал скоро след празника на Св. Богородица (около средата на септември). Бил погребан там и кралят всеки ден посещавал гроба му по време на своя престой в града[22]. В Пловдив при него пристигнали пратеници на Мануил, които искали да го убедят, че по-разумно би било да премине Проливите при Сестос и Абидос. Луи отказал, под предлог че никой от предшествениците му не бил предпочитал този път[23]. Странно е, че никъде не се споменава за евентуални контакти на френския крал с Михаил Италик, който бил в толкова приятелски отношения с Конрад и неговите приближени.

Френската войска не се движела в пакет. Някои от хората изоставали, други пък избързвали напред. Тръгналите с армията на Конрад лотарингци изчаквали французите в околностите на Константинопол, тъй като станало ясно, че не се разбрали добре с германците и само част от тях преминали Проливите с Конрад.

В столицата крал Луи пристигнал на 4 октомври и бил посрещнат с всички необходими почести и церемонии. Все пак император Мануил се изкушил да демонстрира своето превъзходство. Седнал на своя висок трон, той предложил на госта си едно ниско столче. Във всяко друго отношение обаче демонстрирал своето благоразположение към него. Показал му колекцията си от светини, пазена в специално хранилище. Кинам съобщава, че Луи се заклел във вярност на императора, като му обещал цял живот да бъде негов приятел и съюзник[24]. Остава все пак открит въпросът дали това би могло да се равнява на хомагиум[25]. Наистина Луи имал нужда от под-

крепата на императора при настъплението на Изток и затова предпочел да поддържа приятелство вместо, както му предлагали някои от неговите приближени, да се съюзи с Роже и да нападне столицата[26]. Независимо от приятелските отношения, кръстоносците останали с впечатлението, че ромеите не са сигурен съюзник и във войните, които рицарите водели за святата кауза, те търсят единствено изгода за себе си[27]. Луи изчакал в Константинопол онези свои рицари, които били предпочели да се придвижат по море. През цялото време византийците разказвали недотам верни истории за големите победи на германските войски над турците, подтиквайки французите да напуснат по-бързо престолния град.

2. ОТНОШЕНИЯТА

Най-пространен и най-интересен от западноевропейските историци на Втория кръстоносен поход безспорно е Одон де Дьой, който неотлъчно придружавал крал Луи. Сам той споделя: „...като капелан аз бях неспирно до краля и когато ставаше от сън, и когато лягаше." Още първата среща с византийските пратеници в Регенсбург направила силно впечатление на френския двор. Били шокирани от ромейския церемониал не по-малко, отколкото рицарите от Първия поход, от облеклото и най-вече от съдържанието на грамотите. Одон съобщава едва ли не с изненада, че поданиците винаги оставали прави в присъствие на по-издигнатите в йерархията, като неотклонно ги следели с поглед, някои свеждали ниско главите си, други падали на колене и дори се просвали в цял ръст. За съжаление, той не предава съдържанието на императорските писма, тъй като смята, че това би било неприлично, но затова пък изрично ги характеризира като нископоклонни и изпълнени с желание да получат благоволение, по език и стил подходящи по-скоро за жонгльор (*ioculator*). За него е невъзможно те да бъдат сравнени със стила и на най-големия френски ласкател. Безкрайно интересна е и реакцията на крал Луи. Отначало той слушал търпеливо, макар и да се червял от чутото и въобще не можел да си представи какво цели подобен език. По-късно, когато френската войска вече навлязла в земите на василевса, той посвикнал, въпреки че все още му било трудно за преглътне тези излияния. Явно не само кралят бил притеснен и отегчен. Веднъж епископът на Лангр не издържал на ромейското красноречие и на последвалия го превод направо заявил: „Братя, не говорете толкова често за славата, величието, мъдростта и благочестието на краля.

Той се познава добре и ние го познаваме. Кажете по-бързо без лирични отстъпления точно какво искате."[28]

Едно важно различие, което разделяло двата християнски свята, била разликата в богослуженията, съвсем точно отразена отново у Одон. Впрочем това е оправдание за кръстоносците за множество от безчинствата им. Защото капеланът на крал Луи си давал сметка, че много от изпитанията, които трябвало да понесат по пътя, вкл. и препятствията от страна на населението, всъщност били компенсация за онова, което те сами от своя страна им причинявали. За тях категорично непростимо било „богохулството" – т. е. всички действия на византийския клир, насочени, според тях, срещу Римската църква. Измежду най-тежките им провинения е посочено очистването на олтарите след католическата литургия, понеже ги смятали за осквернени. Освен това до кръстоносците бил достигнал слух, че ако бивал сключен смесен брак, то още преди церемонията кръстеният по католически обичай трябвало отново да бъде кръстен „по гръцки". Те дочули също, че в империята имало отстъпления от вярата, наречени ереси. Цялото това относително дълго изложение всъщност представлява един предварителен аргумент към заключението на френския църковен служител: „Това бяха причините, поради които гърците ни внушиха ненавист към себе си. Техните заблуди станаха известни накрая дори за светските личности. И затова *те не считаха гърците за християни и да се убие грък беше без значение* (к. м. – К. Г.) и по тази причина беше трудно да се удържат нашите от грабежи и опустошения."[29]

Явните различия и в церемониите, и в манталитета несъмнено са били обсъждани неведнъж в кралските среди, тъй като Одон е напълно категоричен, когато представя един вид психологическа характеристика на „гърците". Те лекомислено обещавали невъзможни, но приятни неща. Не внушавали доверие и не можели сами да запазят достойнството си. Сред тях господствало мнението, че да се лъже в изгода на държавата не унижава никого. Когато се страхували, те се принизявали до крайност, но ако те били по-силните, не се притеснявали да притискат по-слабия[30]. Забележително е и описанието на Константинопол – „славата на Гърция". Не са подминати нито красотите му, нито удивителното изкуство на неговите майстори. Но внимателното око на монаха от Сен Дьони е забелязало и лошите му страни. Наред с красотата, той е срещнал и описал мръсотията, смрадта и вечния мрак, който царял на много места. Според него клоаките и мрачните улици били предоставени на бедните и чужденците. Там се извършвали грабежи, убийства и

всякакви скверни престъпления и нито един злодей не чувствал нито страх, нито срам. Накрая Одон заключава, че престолният град бил над всички останали градове и по своите богатства, и по порочността на жителите си[31].

Странно е, че въпреки общото негативно отношение, католическият капелан не премълчава възторга си от православната литургия. Той описва празника на Св. Дионисий, който отпразнували заедно: „Гръцките духовници се отличаваха от нашите по думите, които произнасяха, и с особеностите качества на гласовете си. Сладкото преливане на тоновете беше много приятно. Смесването на тоновете, сливането на ниските с високите, сливането на гласовете на евнусите с мъжките гласове (а там имаше много евнуси) очарова французите. Освен това техните скромни и прилични жестове, пляскане с ръце и накланяния на телата бяха много приятни за очите."

Отношенията с местното население естествено също не били много приятелски. Още с навлизането на кръстоносците в България те били измамени при смяна на парите си. Одон отбелязва, че при Браничево „започнало да се постъпва вероломно и да се отвръща с беззаконие". Много от градовете не им организирали пазари, а спускали кошници с продукти от крепостните стени срещу предварително заплащане. За френската войска това не се оказало достатъчно и тя трябвало да търпи лишения „сред изобилие от храни". Естествено започнали грабежи[32].

Одон де Дьой намира оправдание за недотам доброто отношение, което демонстрирали местните хора към френските рицари в държанието на преминалите преди тях германци, водени от Конрад III. Той предава, че и мнозина французи смятали това за добро обяснение. Затова и капеланът разказва за една безобидна, сама по себе си, случка, която довела до много неприятни последици. В една „латинска" крепост край Пловдив местен жител показвал в кръчмата фокуси със змия. Разгневените германски рицари, които видели в неговите действия лошо предзнаменование, разкъсали нещастника на парчета, а след това обвинили „гърците", че искали да ги отровят. Наложило се да се намеси управителят на крепостта. Суматохата била използвана от местните, които започнали да избиват германските кръстоносци по странопримниците, най-вече за да ги ограбят. Мнозина поклонници били избити, а труповете им – нахвърляни в ями. Отмъщението не закъсняло. Били опожарени всички сгради извън крепостните стени[33]. Вероятно скоро след това към германската армия се приближил плътно византийски ескорт, воден от Прозух, който да контролира техните постъпления.

Конфликтите обаче не можели да бъдат предотвратени. Неприязънта и агресивното поведение предопределяли тяхното често повтаряне. Одон характеризира съвсем кратко и ясно поведението на германците – „те вървели напред достатъчно дръзко, но по-неразумно (*satis audacter, sed minus sapienter*)..., не проявили умереност (*temperantia*), а пехотинците, които изоставали назад в своето пиянство, били убивани и техните непогребани трупове мърселі всичко“[34]. Така армията на Конрад вече била отминала Адрианопол, когато неколцина византийски пехотинци решили да ограбят един беззащитен германски благородник, който, изостанал от своите, се бил приютил близо до Одрин. Те го убили, ограбили и опожарили убежището му. Но щом научил за това, младият Фридрих се върнал да търси отмъщение. Стигнало се до сражение. Тези наглед несериозни сблъсъци били предупреждение за император Мануил I Комнин, че столицата му може да бъде застрашена.

Изобщо Одон е на мнение, че германците били твърде непоносими също и за френските кръстоносци (*nostris etiam erant importabiles Alemani*). Те не позволявали на французите да пазаруват преди тях и по тази причина избухвали чести скандали и бой. Един такъв случай, описан подробно, доказва, че разногласията и чувството за другост не се опирали единствено на религиозните различия или пък на различните политически възгледи, така както обикновено се опитват да представят нещата западноевропейските средновековни историци. Група французи, които вървели пред основното ядро на армията на крал Луи, поискали да пазаруват наравно с германците на организирания за кръстоносците пазар. Хората на Конрад обаче, които може би решили, че няма да стигнат продуктите за тях или пък просто настоявали на своето преимущество, им се противопоставили. Когато френските рицари все пак успели да накупят достатъчно припаси, без да ги изчакат, те се ядосали, грабнали оръжието и яростно (*furiose*) ги нападнали. Сражението помежду им продължило и на другия ден. Монахът от Сен Дьони заключава: „...алеманите, които ни предшестваха, обърквaха всичко и затова гърците бягаха от идващия след тях наш миролюбив (крал).“[35] Одон все пак признава, че френската войска е имала полза от това, че преди нея минали германците, тъй като французите използвали вече построените от тях мостове[36].

Странно е все пак, че при подобно представяне на ситуацията Пловдивският митрополит Михаил Италик предпочел да общува с Конрад, когото бил спечелил със словото си, и променил мнението му относно ромеите и дори му внушил, че трябва да наказва онези, които грабели[37].

Има известно противоречие между сведенията на Одон и Йоан Кинам относно германските нападения в околностите на столицата. Френският капелан не пропуска да порицае предшестващите ги германци и разказва, че алеманският император разрушавал навсякъде почти всичко (*pene omnia destruens*) и заграбил „гръцките прелести". Той дефинира отношенията между двамата владетели в онзи определен момент като взаимен страх и това е неговото обяснение, че не се е стигнало до преки военни действия[38].

Одон споменава за нападенията на печенези и кумани, които избили мнозина френски кръстоносци от засада, още докато преминавали през България. В по-неизгодно положение била първата група французи, потеглила с германците, която, щом поискала да се отдели от тях, веднага станала жертва на печенежки нападения. Нежеланието на властите около Константинопол да има кръстоносни лагери е напълно обяснимо и местните жители им отказвали пазари с надеждата да ги принудят по-бързо да напуснат земите им. Французите обаче били твърде подозрителни и решили, че тези планове на василевса произлизат от неговото коварство (*scelus*) и понеже бил сключил мирен договор с турците. Това вече дало основание на неколцина кралски съветници да го подтикват към съюз със сицилийския крал Роже за една война срещу Мануил. Капеланът от Сен Дьони искрено съжалява, че кралят не послушал съветите им[39].

Позицията на Византия и нейното население е представена от Йоан Кинам. Подобно на Ана Комнина, той е убеден, че кръстоносното движение към Отвъдморските територии и срещу турците е само предлог, а истинското им намерение (ἀληθείᾳ) било да превземат страната на ромеите, още щом навлязат в нея, и да опустошат всичко[40]. Затова и речта на пратениците на император Мануил – Димитрий Макремволит и Александър от Гравина – изглежда по-скоро като укор, отколкото като посрещане на съмишленици. Според византийския историк те напомнили на кръстоносните водачи, че не е прилично да се води необявена война, още повече срещу хора, които не са им направили нищо лошо. Затова легатите на василевса поставили условия, че трябва да са сигурни в тяхната лоялност. От тях се изисквало да положат клетва пред Мануил и в замяна да получат правото да преминат като през приятелска страна (ὡς δία φιλίας ... γῆς), да им се окаже подходящ прием и други любезности[41]. Щом получили съгласието на Конрад, императорските пратеници се оттеглили.

Ревността между германци и французи не убягнала и на византийския писател. Преди още да започне разказа си за преминаване-

то на войските, той специално спира вниманието си на факта, че двете войски не пътували заедно, макар и да вървели по един и същ път. Той предполага, че това се дължало или на честолюбието на владетелите и желанието на всеки от тях той да има първото място (ἀξιόμαχος εἶναι φιλοτιμούμενος), или пък предвидили, че така може да бъде затруднено снабдяването на армиите[42].

Въпреки че Кинам знае твърде добре произхода на участниците в похода (в началото на своя разказ за тези събития той изрежда келти, германци, народите, които обитават околностите на стария Рим, брити и бретанци), той често си позволява да ги обобщи в едно общо понятие – варвари. Предпочита да пренебрегне дребните конфликти и да се спре на фигурите на водачите. Кралят (ῥήξ) Конрад се отнасял равнодушно към грабежите и нарушенията на своите войници, като отдавал техните действия преди всичко на неразумността на тълпата. Неговото държание подсказало на василевса, че надменността му е безгранична (ἀλαζονείαν ὅραν οὐκ ἔχουσα) и той решил, че повече няма да се занимава с него[43]. Въпреки това между тях били разменени писма, чийто текст директно насочва към възгледите на Йоан Кинам (тъй като, дори и тяхната автентичност да е по-скоро съмнителна, те демонстрират отношението към кръстоносците изобщо). Тонът на писмото на Конрад е високомерен и той обяснява безчинствата на своите войници отново с безразсъдството на тълпата. Мануил I приема обясненията му като подигравка (εἰρωνείαν) и затова византийският историк му приписва следните поучителни думи: „Така няма да имаме грижата повече да възпираме стремежите на нашата тълпа (простолюдие) и ще отдадем на неразумността на множеството, така както ни научихте вие и с това ни сторихте добрина...ако е позволено на множеството на двете войски да се отдава на собствения си порив, естествено е пристигащите да понесат много повече от страна на местните жители.“[44]

Кинам също е обърнал внимание на заплахите за нападение над Константинопол, които идвали от най-високо място. Той предава, че сам Конрад, когото той винаги титулува „аламански крал“, разярен от отказа да получи императорския кораб, за да премине с него Проливите, заявил, че на следната година ще обсади града[45]. А притесненията на западния император той направо квалифицира като „варварско малодушие“ (ὀλιγορίας τινὸς βαρβαρικῆς). Веднага следва топос за качествата на „варварите“ – когато благоденстват, се възгордяват и стават високомерни, а когато изпаднат в нещастие, унищожават повече, отколкото е прилично[46].

Друг водач на германската войска, младият Фридрих, е описан като несъответващо себелюбив, неудържим в действията си и много самонадеян[47]. Не е изключено това мнение да е повлияло на покъсното развитие на събитията, когато Мануил и Фридрих въвлекли италианските градове и папата в борбата си за правото да се нарича легитимен император на *Pax christiana*[48].

Интересът на византийския историк към нравите на пришълците е не само напълно естествен, но и много сериозен. Нему дължим едно ясно, точно и просто описание на феодалната и управленска йерархия[49] и, което е по-интересно за настоящата тема, описание на германската войска, така както то е достигнало до него от донесенията на разузнавачите. Тяхната цел била да разберат има ли ред в армията им и каква е приблизително нейната численост. Отбелязали, че са твърде много, че са много едри и целите покрити с броня (σώματα ... μεγάλα τε ὑπερφὺως καὶ τεθωρακισμένα), а конницата им е трудноподвижна и се движи без ред (ἀταξία) и поради това преценили, че не са непобедими за ромеите[50]. Император Мануил смятал, че без проблем би могъл да се противопостави на тази армия и затова в едно от „писмата" си до Конрад III пише, че неговата войска е по-скоро като стадо и е доста небоеспособна и изглежда, че тези думи били не само утвърждаване на престиж и предизвикателство, но и искрена убеденост на византийските военачалници[51]. Въпреки това Кинам си дава сметка колко много се различават методите на воюване на ромеи и аламани (πολλῶ τῷ διαλλάσσοντι Ρωμαίους καὶ Ἀλαμανοὺς ξυμβαίνει μάχεσθαι)[52].

Отношението на ромейския историк към френския крал е значително по-благосклонно. Според него той не проявявал високомерието, присъщо на Конрад, приел любезно пратениците на василевса и дори се радвал на неговото благоволение (χἀριτας). Много интересно е разсъждението на Кинам, който не може да си отговори сам дали държанието му се дължало на благоразумната му природа или пък се бил поучил от онова, което се случило на Конрад[53]. По-дипломатичният крал Луи приел да седне по-ниско от императора, посетил заедно се него дворците и сбирките от християнски реликви, обещал на Мануил да му бъде приятел и съюзник до живот (φίλος δία βίου καὶ σὺμμαχος) и спокойно преминал в Азия[54].

Йоан Кинам е бил твърде близо до върховната власт. Съвсем естествено неговите интереси са насочени предимно към разпоредбите и вижданията на властта в Константинопол и нейните преки противници или съюзници. В неговата история разказите

за сблъсъците на местното население с кръстоносците са епизодични и те го интересуват предимно като морално основание за ответно действие от страна на Мануил I. Той мимоходом споменава, че щом навлезли в равнините (т. е. преминали Траянови врата), рицарите започнали да се отнасят зле с тези, които им предлагали пазар, и вместо да купуват от тях, ги ограбвали. Онези, които се съпротивлявали, били убивани. Нападенията, извършвани от германците в околностите на Адрианопол, са окачествени като „безредни атаки на неудържима тълпа“[55]. Дори поражението, което им нанесли хората на Прозух, не променило нещата. Не по-малко дръзки отпреди, те унищожавали стадата и избивали хората, оказали им съпротива.

Две поеми, писани в Константинопол по време на Втория поход, показват нетърпимостта и презрението на висшето византийско общество към кръстоносците. Цялата лексика, която се отнася до рицарите, се свежда до сравнения с животинския свят. Градът Константинопол, от чието име се води разказът, се оплаква, че зверовете са пристигнали и беснеят и го погубват (τὰ θηρία ἦλθον ὡς ἄν θηρεύσωσι καὶ κατάφαγωσί με). Нещастието при Хировакхи е повод за злорадството на поета, който смята, че Бог се е отвърнал от рицарите. То е повод да се направи аналогия с извеждането на евреите от Египет. Пред тях Бог разделил морето, докато за кръстоносците направил твърдата земя да потече. Той показал своето предпочитание към Новия Рим, който бил по-велик от стария. Поетът подозира Конрад, че искал да превземе ромейската столица, като предприеме тайна атака срещу нея. Той също така предполага, че германският владетел възнамерявал да наложи там римската вяра и да постави там свой йерей. Затова той бил тръгнал с армия, чиято численост била по-голяма от броя на звездите и на пясъка в морето (ὑπὲρ ἀστέρων ἀριθμὸν ὑπὲρ θαλλὰσης ἄμμον), а войниците му били грубияни, алчни, лъжливи и агресивни[56].

Споменът за преминаването на този поход през Балканите се е запазил и в някои по-късни писатели. Теодор Скутариот също реагира на непознатите нрави по своему. Той предава, че с кръстоносната войска се придвижвали и жени, подобни на амазонки, облечени и въоръжени като мъже. До него е достигнал дори прякорът на една от тях, назована Златоногата (χρυσὸπους), тъй като била премного украсена със злато[57].

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРИЯ

Всички западноевропейски автори отбелязват, че кръстоносците навлезли в България, веднага щом напуснали земите на унгарския крал. Ото фон Фрайзинг, чието описание е иначе доста кратко, съобщава, че след Панония преминали в България с много трудности по пътя, а също така, когато разказва за връщането на Фридрих по обратния път, отново споменава България и Панония една след друга[58]. Гийом от Тир пък определя земите като български провинции (*Bulgarorum provincias*) и включва в тях Мизия и Средиземна Дакия[59]. Може би от него е почерпил сведенията си Роджър от Уендовър, който повтаря буквално същото[60].

Най-обстоен е разказът на Одон де Дьой. Той предава, че корабите от Регенсбург пренесли техния багаж чак до България (*Bogariam*)[61]. Той я характеризира като страна под властта на ромейския император, т. е. земя на гърците (*Bogariam terram Graecorum*)[62], и споменава, че е отделена от Унгария от една бистра река. Началото на областта България било при крепостта Белеграва. Отвъд Браничево започвала, според него, територия, представляваща гориста ливада или богата на пасбища гора, изобилстваща с блага. Земята била плодородна и годна да отглежда всичко, стига да би имало земеделци, които да я обработват. Хълмовете ѝ се напоявали от бистри извори, без да се срещат големи реки[63]. Вероятно управител на областта бил Михаил Врана, който резидирал в Ниш[64], главен град на Дакия.

БЪЛГАРСКА ГОРА

Този топоним отново е познат само от западните извори. В разказа на Кинам се споменават анонимни местности, през които се преминава със сериозни трудности (δυσχωρίαις), и те се простират от р. Дунав чак до Сердика. Там се издигат множество високи и непроходими планини[65]. Кръстоносците са били известени за трудностите при преминаването на тази област, защото Одон изрично пише, че на корабите били натоварени коли с два или четири коня, които да улеснят преминаването през българските пустини (*in desertis Bogarie*)[66].

ДАКИЯ

В текста на Гийом от Тир се споменават и двете стари римски провинции – Крайбрежна и Средиземна. Описвайки пътя на Христовите воини по Via militaris, той отбелязва, че те преминали през българските провинции Мизия и Средиземна Дакия, оставяйки вляво Крайбрежна Дакия[67]. Това описание, само по себе си, не е достатъчно, за да изясни дали и тази провинция е била част от България. Известията на Кинам също не позволяват да се направи един конкретен извод, тъй като според него непроходимите местности се намирали в Дакия, а Ниш бил нейният главен град[68]. Възможно е да се търси архаизация, а е възможно също така, с оглед на идващите от запад армии, администрацията да е била разделена в по-малки области, които да бъдат по-лесно управлявани и където рекрутът би бил улеснен.

МИЗИЯ

Среща се единствено в текста на Гийом като съставна част на топонима България.

ТРАКИЯ

Одон не ползва този топоним. Според Гийом в Тракия били разположени прославените градове Филипопол и Адрианопол[69]. Значително по-интересен е разказът на Ото фон Фрайзинг. Той описва малко по-подробно, че след като изминали България, прекосили реката Еврос и се озовали в Горна Тракия (*superiore Thracia*), а след няколко дни – „твърде радостни от плодородните места", като преминали Долна Тракия (*inferiorem Thraciam*), достигнали до царския град[70]. Това деление напомня на „трите Тракии" у Гийом и безспорно би трябвало да има някакъв смисъл. Трудно е обаче, поне на този етап, да се прецени дали става въпрос за една вътрешна информация, която е ползвала единствено кръстоносците, или техните историци, вероятно като не много добре ориентирани във въвеждането на топонима Македония по тези места, предпочели това обяснение.

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Марица (Hebro) е представена като границата между Горна и Долна Тракия[71]. Няма никаква друга информация.

СЕЛИЩА

В сравнение с описанията на Първия поход, текстовете на историците на експедициите на император Конрад III и крал Луи VII предлагат много по-малко на брой топоними, както и по-бедна информация. Това вероятно се дължи на желанието им просто да разкажат събитията, без да повтарят отново онова, което било известно от предходните кампании.

Гийом споменава **Адрианопол** (*Hadrianopolim*) и във връзка с Втория поход, но просто като град, през който преминали кръстоносните войски[72]. Одон отбелязва, че той се намирал на разстояние 4 дни от Филипопол и на 5 дни от Константинопол[73]. По-подробни са византийските историци. Хониат определя града като добре укрепен (εὐερκές ... πόλισμα). Според него кралят (т. е. Конрад III) преминал през Адрианопол и там останал негов роднина, който се разболял[74]. Версията на Йоан Кинам е малко по-различна. Според него войниците на германския император се държали недружелюбно с местното население и затова Мануил I изпратил Прозух, за да „обуздава безредните нападения на техните пълчища". Болен германски благородник се настанил в един от манастирите. Парите и имуществото му привлекли някои ромеи и те го ограбили. За отмъщение върналият се обратно Фридрих Барбароса опожарил манастира[75].

Белград се споменава от Одон като граничен град между България и Унгария: „Там, където започва България, се издига крепост, наречена Българска Белеграва (*Bellagrava...Bogarensis*), за разлика от един друг град в Унгария, който носи същото име"[76], несъмнено отново правейки аналогия с унгарското име на Белград Алба Булгарика.

Според Одон бедното градче **Браничево** (*civitatem paupericulum Brundizium*) се намирало на един ден път от Белград, след като се премине една река[77] (Морава). Тъй като кръстоносците се готвели за дълъг път през „пустинни места", там те се снабдили с хранителни припаси, които им били докарани от Унгария по Дунав. Край града французите намерили множество кораби, изоставени от германците. Те служели на гражданите на Браничево да си строят жилища и за гориво. Част от тях използвали и френските рицари, за да

докарват провизии от унгарския бряг. Тук за пръв път били излъгани от местните при обмяната на парите[78].

За Одон **Ниш** (*Nit*) е средно голям град – *modicam civitatem*[79], разположен на 4 дни път от София, докато Йоан Кинам го определя като главен град (μητρόπολις) на Дакия. Там Михаил Врана, комуто било поверено управлението на тази област, се погрижил за продоволствието на кръстоносците[80].

Средец (*Hesternit*) отстоял на 4 дни път от Ниш и също толкова от Пловдив. Неговият управител (*dux Hesternensis*), който бил роднина на императора, винаги придружавал крал Луи и имал грижата да контролира отношенията между кръстоносците и местното население, както и да организира пазари[81]. Кинам настоява, че придружителите били двама, като единият от тях е севаст Михаил Палеолог, а другият изпълнявал длъжността хартуларий[82]. Съществува предположение, че Михаил Врана бил и дук на София по това време[83].

Гийом нарича Пловдив прославения **Филипопол** (*famosissimam Philippopolim*)[84], а една манастирска хроника, отразяваща събитията от това време, го определя като град в Гърция (*Grecie urbem*)[85]. По време на престоя на германците в Пловдив император Конрад бил запленен от сладкодумието на Михаил Италик, като Никита Хониат дори твърди, че успял да промени мисленето му в полза на ромеите (τοῖς δε Ρωμαίοις τὴν γνώμην μεταμείβων). За да му угоди, императорът наказвал жестоко мародерите[86]. В града починал епископ Алоиз, който бил определен преди това от краля за пратеник в Константинопол. Тялото му било погребано с подобаваща почит пред самия олтар в църквата „Св. Георги", която се намирала вън от града. Крал Луи дълго скърбил за него. Одон разказва, че неговите мощи вършели чудеса[87]. А. Данчева допуска, че може би „Св. Георги" е била известната от по-късни времена арменска църква, посветена на същия светец[88]. Край града съществувала анонимна **латинска крепост** (*burgum Latinorum*), където кръстоносците пазарували изобилно. Там след един инцидент се стигнало до сериозен конфликт между германските рицари и местните хора. Сблъсъкът бил потушен от анонимния дук на града[89].

Ото фон Фрайзинг предава, че **Хировакхи** (*oppidum Cherevach*) била малка крепост, разположена в зелена долина, сред която течала малка рекичка[90]. Кинам предлага по-различна топография. Равнината на Хοιροβάκχοι била напоявана от реките Мелас и Атира (две съвсем немалки реки за този район), които придошли поради силния дъжд и станали повод за голямото нещастие на германската армия[91]. Според разказа на Скутариот през Хировакхи протичала реката Мавропотамос[92].

БЕЛЕЖКИ

[1] *Odo*, p. 29; *Otto*, 60–63; *Runciman*, History, II, p. 253, 256.
[2] *Berry, V.* The Second Crusade. – HC, I, Philadelphia, 1958, p. 465.
[3] *Otto*, p. 46, 64–65.
[4] *Bonfin*, dec.II, lib. 6, p. 314–320.
[5] *Odo*, p. 63.
[6] *Cinnamus*, p. 67; *Златарски*. История, II, с. 376.
[7] *Cinnamus*, p. 69.
[8] *Cinnamus*, p. 71; *Odo*, p. 62.
[9] *Odo*, p. 65.
[10] *Nicetas*, 62–63; *Michel Italicus*. Lettres et discours. (Ed. P. Gautier). – AOC, 14, Paris, 1972, 26–27; *Theodorus Scutaiota*. Compendium Chronicum. – ИБИ, 15, с. 226.
[11] *Cinnamus*, 73–74; *Otto*, p. 47.
[12] *Cinnamus*, p. 74; p. *Odo*, p. 65.
[13] *Odo*, p. 65.
[14] *Cinnamus*, 76–79.
[15] *Chalandon F.* Les Comnènes, II, p. 279.
[16] *Гагова, К.* Вторият кръстоносен поход на Балканите. – История, 1997, № 3–4, с. 58.
[17] *Cinnamus*, p. 81.
[18] *Runciman*, History, II, 267–268; *Berry*, The Second Crusade, p. 486.
[19] *Cinnamus*, p. 82.
[20] *Odo*, p. 64.
[21] *Odo*, p. 64.
[22] *Odo*, p. 64; *Soustal*, Thrakien, S. 400.
[23] *Odo*, p. 66.
[24] *Cinnamus*, p. 83.
[25] *Златарски*. История, II, с. 384.
[26] *Runciman*, History, II, p. 267.
[27] *Angold, M.* The Byzantine Empire (1025–1204). A political History. London – New York, 1984, 164–165.
[28] *Odo*, p. 42.
[29] *Odo*, 43–44.
[30] *Odo*, p. 44; *Carrier, M.* Perfidous and effeminate Greeks: The Represantation of Byzantine Ceremonial in the Western Cronicles of the Crusades (1096–1204). – In: http//www.callisto.si.usherb.ca/~croisade/Croisades.htm
[31] *Odo*, p. 80.
[32] *Odo*, p. 64.
[33] *Odo*, p. 64.
[34] *Odo*, p. 65.
[35] *Odo*, p. 64.
[36] *Odo*, p. 63.
[37] *Nicetas*, 62–63.
[38] *Odo*, p. 65.
[39] *Odo*, p. 66.
[40] *Cinnamus*, p. 67.
[41] *Cinnamus*, p. 68.
[42] *Cinnamus*, p. 69.
[43] *Cinnamus*, p. 74.

[44] *Cinnamus*, p. 77.
[45] *Cinnamus*, p. 79.
[46] *Cinnamus*, p. 80.
[47] *Cinnamus*, p. 71.
[48] *Cinnamus*, p. 230, 237; *Nicetas*, 260–261.
[49] *Cinnamus*, p. 69.
[50] *Cinnamus*, p. 73.
[51] *Cinnamus*, p. 79.
[52] *Cinnamus*, p. 81.
[53] *Cinnamus*, p. 82.
[54] *Cinnamus*, p. 83.
[55] *Cinnamus*, p. 72.
[56] *Jeffreys, E., M. Jeffreys*. The "Wild Beast from the West". In: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. (Ed. A. Laiou and R. P. Mottahedeh). – In: http://www.doaks.org./Extexts html, 107–115.
[57] *Scutariota*, p. 222.
[58] *Otto*, p. 375, 385.
[59] *Willermus*, p. 737.
[60] *Roggeri de Wendover*. Floribus Historiarum. – MGH SS, XXIX, 29–30.
[61] *Odo*, p. 61.
[62] *Odo*, p. 64.
[63] *Odo*, p. 62.
[64] *Cinnamus*, 69–79; *Bryennius*, p. 102; *Златарски*, История, II, 378–379; *Калић*, Ниш, с. 17; *Божилов – Гюзелев*, История, с. 359.
[65] *Cinnamus*, p. 70.
[66] *Odo*, p. 61.
[67] *Willermus*, p. 737.
[68] *Cinnamus*, p. 70, 69.
[69] *Willermus*, p. 737.
[70] *Otto*, p. 375; *Гагова*, Тракия, 19–20.
[71] *Otto*, p. 375.
[72] *Willermus*, p. 737.
[73] *Odo*, p. 62; *Soustal*, Thrakien, S. 162.
[74] *Nicetas*, p. 63.
[75] *Cinnamus*, p. 71.
[76] *Odo*, p. 62.
[77] *Odo*, p. 62.
[78] *Odo*, p. 64.
[79] *Odo*, p. 62.
[80] *Cinnamus*, 69–70; *Калић*, Ниш, 16–18.
[81] *Odo*, p. 62, 64–65.
[82] *Cinnamus*, p. 70.
[83] *Berry*, The Second Crusade, p. 489.
[84] *Willermus*, p. 737.
[85] *Gesta abbatum*. – ИБИ, 12, с. 116.
[86] *Nicetas*, 62–63.
[87] *Odo*, 64–65; *Soustal*, Thrakien, S. 400; *Гагова*, Тракия, с. 220.
[88] *Dančeva-Vasileva*, Plovdiv à l'époque des premières croisades, 18–22.
[89] *Odo*, p. 64.
[90] *Otto*, p. 375.
[91] *Cinnamus*, 74–75.
[92] *Theodorus Scutaiota*, p. 224.

ТРЕТИЯТ ПОХОД

1. СЪБИТИЯТА

Натискът на Салах ад Дин над Отвъдморските територии притеснил не само тамошните владетели, но и цяла Западна Европа. Мюсюлманите превзели без сериозна съпротива Акра, Яфа и Бейрут. Скоро паднал и Аскалон. Йерусалим останал без сериозна защита. Патриарх Ираклий, като преценил, че градът едва ли ще успее да се брани сам, предложил да се предадат, за да спасят поне жените и децата. На 2 октомври 1187 г. Салах ад Дин влязъл тържествено в града. Жителите били освободени срещу минимален откуп. Останали единствено тези, които не можели да платят. Три конвоя от бежанци се отправили към Тир, Триполи и Антиохия. Те били ескортирани от тамплиери и хоспиталиери, които успели да отнесат със себе си немалка част от хазната.

В Европа бил изпратен архиепископът на Тир, който имал задължението да убеди не само Папството, но и кралете, че положението на Изток е критично и един нов поход е не само желан, но и наложителен. Папа Григорий VIII призовал с писма да бъде организиран „успешен кръстоносен поход", който да прилича повече на покаяние, отколкото на суетен парад[1]. След поредица от уговорки императорът на Свещената Римска империя Фридрих I Барбароса и кралете на Англия и Франция – Ричард I и Филип II Огюст, се подготвили за експедиция към Светите земи. Двамата крале предприели поход по море, докато Фридрих решил да следва вече добре познатия път по суша. Той приел кръста просълзен и въпреки сериозната си възраст (седемдесет години), ентусиазирано прегърнал идеята да воюва за Божията слава.

Императорът започнал сериозна дипломатическа подготовка. Той се погрижил за управлението на империята в негово отсъствие, отстранил враговете си и изпратил епископа на Майнц за преговори с крал Бела III, за да подсигури преминаването на войските си през Унгария[2]. Експедицията трябвало да потегли на 23 април 1189 г. Безспорно най-важно било да се осигури доброто отношение на Константинопол и византийската администрация, тъй като на германските войски предстоял сериозен път през територите на Ромейската империя. Никита Хониат отбелязва, че „кралят на алема-

ните" проводил при Исаак II Ангел пратеници. Чрез тях той го молел да премине приятелски (δία φιλίας) през земите му.

На диетата в Нюрнберг Фридрих I приел пратеници на сърбите, които му засвидетелствали своето приятелство, голяма делегация на Килидж Арслан II, която обещала лесно преминаване през земите на Румския султанат и хората на ромейския император, водени от логотета на дрома Йоан Дука. Хониат, който по принцип не бил привърженик на фамилията Ангел и отношението му към Исаак обикновено не е възторжено, предава, че било постигнато споразумение германците да преминат през ромейските земи без сражения (ἀμαχεῖ) и без да причинят някакво зло (μηδὲν τι δράσας κακόν) нито на град, нито на село, нито на крепост. От своя страна, населението трябвало да им гарантира пазари за да има достатъчно храна и за хората, и за конете. Когато Йоан Дука се върнал от срещата в Нюрнберг и разказал за уговорките, василевсът се погрижил за събирането на необходимите стоки и за отнасянето им на онези места, откъдето се очаквало да премине германската войска[3].

Ансберт предава събитията малко по-различно. Според него пратениците на император Исаак пристигнали нечакани (*supervenerunt*). Той обяснява тяхната поява със страха на Константинополския император, у когото се появило подозрение за неприятелско нахлуване в неговите владения (*hostilis invasionis in regnum suum*) както от страна на Фридрих, така и от страна на френския крал. Василевсът съобщавал, че ако не получи сигурни уверения, няма да допусне кръстоносците да преминат през проходите на България и ще им се противопостави по всички възможни начини. Барбароса като истински миролюбец (*verus pacis amator*) положил клетва, гарантирана от Вюрцбургския епископ и швабския херцог. Това зарадвало „гръцкия канцлер" и той положил клетва от името на своя господар (*ex parte domni sui*) пред Светото Евангелие „за истинско и здраво приятелство". Той се задължавал да преведе войската по удобен път, да ѝ предложи добър пазар и да осигури превоз през Проливите. Като се позовавал на тази клетва, Фридрих изпратил предварително към ромейските земи Мюнстерския епископ, графът на Насау – Роберт, граф Валраб, негов роднина, младия граф на Дитц – Хайнрих, и своя интендант Марквард, за да следят за изпълнението на договора[4].

На уговорената дата кръстоносците се събрали в Регенсбург. Средновековните автори изброяват 100 000 души, 20 000 от тях рицари. Те потеглили оттам на 11 май, „готови да посрещнат всякакви опасности". Предупреден за тяхното пристигане, василевсът от-

ново изпратил логотета Йоан Дука, а заедно с него и Андроник Кантакузин, за да ги посрещнат и да уредят преминаването на германските войски. Тяхната небрежност станала причина за нарушаването на клетвите и за прекъсването на доставката на храни. Самият Исаак, объркан и притеснен, издавал непоследователни заповеди. И понеже Фридрих, който не успявал да снабдява редовно войската си, я пуснал да граби, Исаак решил да задържи пратениците му като заложници за тяхното добро поведение. Освен това той изпратил племенника си Мануил Камица да следва армията на Фридрих и да напада онези, които излизали да събират фураж и храни за хората[5]. Анонимният автор на *Historia perigrinorum* смята, че ромейският самодържец вероломно наредил да бъдат арестувани нищо неподозиращите пратеници, за да угоди на Салах ад Дин, с когото, според западните автори, той бил сключил договор и комуто бил дал обещания да препятства преминаването на кръстоносните войски през своите територии[6].

В началото на юли кръстоносната армия пристигнала в земите на византийския император. Анонимният историк на похода споменава, че след като преминали р. Сава, те вече били в България. Според Арнолд от Любек при прекосяването на войската се оказало, че тя се състои от 5000 конници и 100 000 пехотинци. Доволен от прекосяването, императорът устроил турнир, по време на който посветил в рицарство 60 младежи[7]. Оттам започнал пътят им по суша. Има известна разлика в маршрута, посочен от двамата очевидци. Авторът на *Historia perigrinorum* определя Белград като мястото, където бил издигнат първият лагер в българските земи, докато Ансберт разказва за Браничево. Не е изключено корабите на кръстоносците да са акостирали и в двата крайдунавски града, особено като се има предвид тяхната многочисленост. Управителят на Браничево посрещнал лицемерно любезно императора, но всъщност имал лоши помисли спрямо кръстоносците. Според Ансберт той умишлено ги насочил по погрешен път, който бил и задръстен, за да се усложни преминаването. Пилигримите успели да преодолеят препятствията с помощта на унгарски войници и техни спътници, които познавали пътя и вървели два или три дни преди основната част от армията.

Пътят през Българската гора бил труден и местните жители често нападали ариергарда и фуражирите. Заловените признавали, че вършат това по нареждане на дука на Браничево и по заповед на василевса. Кръстоносците преодолявали трудностите със своята храброст. В град Равно, разположен сред труднопроходимите местности,

пристигнал легат на унгарския крал, който трябвало да извини Исаак, че не е проводил пратеници, тъй като бил зает с обсадата на Филаделфия. Той също донесъл вестта, че в Унгария е пристигнал отряд тевтонци, които искали да се присъединят към армията на Фридрих. Изглежда, че пак там пристигнал и византийски пратеник, който се опитал да го увери, че в Средец ги очаква византийски ескорт, който да се грижи за преминаването на рицарите. Вероятно също в Равно пристигнало и писмото на германските благородници, изпратени в Константинопол, в което известявали, че вече са пристигнали там, но василевсът не бил в столицата[8].

Има една съществена разлика в известията на Ансберт и анонимния историк на *Historia peregrinorum* по отношение на мястото на разделянето на кръстоносците на четири отделни армии. Неизвестният автор предава, че това е станало още преди войската да навлезе в Българската гора, може би още при Браничево, обяснявайки съвсем логично, че това се налагало от характера на местностите, през които предстояло да премине. Той съобщава, че първият отряд бил формиран от унгарци и бохемци, които имали задачата да разузнават. Вторият бил оглавен от швабския херцог и Регенсбургския епископ, третият също бил воден от трима епископи, а в четвъртия били император Фридрих и останалата част от войската[9]. Според версията на Ансберт армията била разделена чак при Ниш. Той твърди, че авангардът бил воден от сина на императора, славният швабски херцог Фридрих, с когото били още рицарите на Регенсбургския епископ Конрад, войските на двама маркграфове, петима швабски графове и четирима от Бавария. Техен знаменосец бил Бертхолд фон Нивенбург. Втори били бохемците и унгарците, всеки със свой знаменосец. Трети бил отрядът на меранския херцог Бертхолд и шестима епископи. Сам херцогът изпълнявал ролята на знаменосец. Четвъртата част била императорската. С нея пътували още осемнадесет графове и двама епископи. За знаменосец бил избран граф Роберт от Насау, въпреки че той все още бил заложник в Константинопол[10].

В Ниш, или в неговите околности, кръстоносците били посрещнати от пратеници на братята Неманичи, които вече били изтръгнали от византийците града и неговия хинтерланд и го били подчинили под властта си. Скоро се появили и самите братя, които двамата кръстоносни историци титулуват *magni comites*. Било организирано тържествено шествие, което трябвало да покаже тяхното благоразположение. Те обещавали на императора помощ, от свое име и от името на братята Асеневци, срещу всеки негов враг и най-вече сре-

щу константинополския самодържец. Независимо от това, че de facto владеели вече част от земите на василевса, те поискали да получат от ръцете на самия Барбароса Ниш, и то единствено от любов към Римската империя *(solo Romani amore imperii)*[11].

Кръстоносната войска престояла край Ниш шест (според Ансберт – четири) дни, за да могат всички да си починат. Там отново пристигнали византийски пратеници, този път от името на Алексий, братовчед на василевса, който обещавал улеснения и пазар, при условие че рицарите преминават миролюбиво. Той също така се извинявал за държанието на браничевския управител, но в същото време предупреждавал, че в случай на недоразумения императорът би трябвало да има предвид, че византийската войска го очаква в проходите при Средец[12]. Армията пътувала трудно, притеснена от непроходимите местности и непрекъснатите нападения. Според писмото на епископ Дитполд, така както е предадено от презвитер Магнус, тя трябвало да преодолее два сериозно укрепени прохода по пътя от Ниш към София[13].

Рицарите намерили Средец празен и без каквито и да е пазари. Ансберт укорява Йоан Дука и севаст Алексий, че не изпълнили обещанията си[14], а анонимният историк споменава, че грабежите от страна на кръстоносците твърде зачестили и при това те взимали повече, отколкото им било необходимо[15]. В София разбрали, че проходът Св. Василий бил сериозно укрепен; там бил поставен гарнизон. Фридрих Барбароса реорганизирал войската и формирал пет конни отряда, които да отблъснат евентуалните атаки. В голяма степен тези нови формирования отговаряли на разделението на армията, извършено при Ниш или Браничево. Проходът бил атакуван от групата на швабския херцог Фридрих. Войската потеглила в пълна бойна готовност, оръжията ѝ заслепявали погледите и внушавали страх у неприятеля. Защитниците на прохода били обзети от ужас при вида на „желязното алеманско племе с железни коне". Те избягали, а рицарите, „подкрепени от небесната защита", изгорили укрепленията[16]. Известията на западноевропейските автори създават впечатление, че Барбароса действително е навлязъл в Тракия през прохода Траянови врата. Едно известие у Хониат обаче дава възможност и за друго тълкуване. Византийският историк отбелязва не само, че преградите от повалени дървета изобщо не спрели хода на кръстоносната армия, но и че Фридрих пристигнал в околностите на Пловдив по друг път (δι' ἄλλης ὁδου) и дори издигнал около него палисади[17].

Успешното преодоляване на прохода окуражило пилигримите за нови грабежи. А навлизането в богатата и плодородна местност

Циркуиц, където имало „всякакви блага“, след шест седмици, прекарани в негостоприемната към тях България, още повече ги подтикнало към мародерство. На 24 август кръстоносците пристигнали при Филипопол. Първоначално издигнали лагер пред стените на града[18]. Пловдив бил празен и изоставен от своите жители. Това вероятно се дължало и на противоречивите заповеди, идващи от Константинопол, които самият Хониат, тогава апограф на тема Филипопол, бил длъжен да изпълнява. Гарнизонът трябвало ту да укрепява стените на града допълнително, ту пък да ги руши да не би укрепленията да послужат за убежище на кръстоносците[19]. Никита Хониат също потвърждава, че Пловдив бил изоставен от по-видните си жители и в него били останали само бедняци и арменци. Без да коментира липсата на интерес у кръстоносците към онези, които нямали свое имущество, писателят специално се спира на приликите в религиозните практики между аламани и арменци, „еднакво презирани от православните“[20]. Ансберт предлага чистосърдечно описание за настаняването на войската във Филипопол: „На седмия ден от септемврийските календи (26 август), като влязохме в дадения ни от Бога Филипопол с върховно вълнение, ние намерихме там много удобства за армията. И тъй като ни бе отказано от гръцкия император да преминем през морето, започнахме да се заселваме в този град като в наш собствен, събирайки и изтисквайки гроздето на тази земя, изваждахме закопаното под земята жито и отнасяхме всеки в набелязаното си убежище напълно достатъчно за себе си.“[21] В Пловдив кръстоносците останали близо единадесет седмици. Опитите на Мануил Камица да ги прогони от големия тракийски град или поне да им попречи да грабят се оказали неуспешни. Той събрал около 2000 войници, добри ездачи, които разположил при хълмовете до Филипопол, за да могат да нападнат германските фуражири. Арменците, които обитавали крепостта Прусинон, издали плановете им на германското командване. Пет хиляди рицари в железни ризници потеглили веднага срещу засадата. Срещата им станала едва ли не случайно на възвишението край Прусинон. Аламаните в авангарда първи се сблъскали с тях. Ромеите побягнали през глава и безславно (προτροπάδην καὶ ἀκλεῶς)[22]. След този случай византийците спазвали разстояние поне от 60 стадия. Тяхната армия сама започнала да опустошава собствената си земя. Донесенията на ромейските военачалници се опитвали да обяснят на василевса настроението в германския лагер и убеждението на кръстоносците, че всички негови действия се ръководят от приятелството му със Салах ад Дин[23]. Впрочем да се поднови договорът със Салах ад Дин,

сключен още в 1185 г. от Андроник, сам по себе си, бил нелош дипломатически ход, но той пък се превърнал в основание за сериозна пропаганда срещу ромеите изобщо[24]. Като реакция кръстоносната войска не престанала да опустошава градове, крепости и села. Било взето решение да презимуват в Пловдив. Херцог Фридрих изявил желание да се установи със своите хора в Берое, докато дойде пролетта. Мнозина от кръстоносците останали в града и след като основната част от армията продължила към Адрианопол.

По време на престоя си във Филипопол кръстоносците осъществили няколко по-големи или по-малки военни експедиции. Бил нападнат и принуден да се предаде град Скрибенцион (Стенимахос). Там бил поставен гарнизон[25]. Херцог Фридрих и меранският херцог пък се отправили към Берое заедно със силен отряд. Защитниците на града, които според Ансберт били варвари и турци, излезли извън укрепленията и дали вид, че са готови за сражение. Когато видели въоръжението на рицарите обаче, те предпочели да избягат от бойното поле. Плячката от Берое, натоварена на коли и коне, била отнесена в Пловдив[26]. Бил осъществен и друг набег, при който паднали градовете Пернис и Брандевой, както и десетина по-малки градчета около тях[27]. По време на престоя в града Фридрих водил прочутата си кореспонденция с Исаак Ангел. След единадесет седмици начело на своята войска императорът потеглил към Адрианопол. Във Филипопол останали охраната, оглавена от четирима епископи, тежкият багаж и провизиите на войската. Армията на Барбароса минала през Близимос, където изчакала в продължение на седем дни, тъй като Фридрих се бил завърнал в Пловдив, за да инструктира допълнително охраната на града, и Констанция и на 22 ноември пристигнала в Одрин, който бил напуснат от гражданите си[28].

След като основната част от армията се настанила в Адрианопол рицарите осъществили експедиции, в които подчинили и по-далечни земи и градове (*remotiores partes et urbibus subiugatis*)[29]. Описвайки същите събития, Ансберт настоява, че те били реализирани около Филипопол (*circa Philipopolim gerebantur*)[30]. Той разказва, че намиращите се в Одрин нямали известия от останалите в Пловдив, а и понеже трябвало да поговорят приятелски със сръбския комит (граф ?) за евентуална помощ и да се срещнат с него при Българския проход, император Фридрих изпратил свои хора назад. Преди да стигнат във Филипопол, те се сблъскали с гърци и влезли в сражение с тях при Бакон, като категорично ги победили и победоносно се върнали назад. Ако приемем идентификацията на Бакон с Баткун, то възниква въпросът защо рицарите са подминали Пловдив и

са продължили на запад по Via militaris, стигнали ли са изобщо до прохода, където трябвало да се срещнат с представители на Неманичите, с които така и не успели да се видят. След тази битка кръстоносците отново се сражавали с ромейски войски, при което загубили четиринадесет войници срещу четирима на противника. Понеже решили да отмъстят за погубените си другари, те, щом разбрали, че византийската войска се съсредоточава при Бакон с намерение да нападне Филипопол, отново нападнали и този път успели да убият повече от триста свои противници. Вторият поход бил насочен към областта Градиц, където, възмутени от изображенията в църквите, те опустошили цялата тази земя. Пътят на кръстоносците, водени от Филип от Берг, продължил към една планина. Там те били нападани от местните хора, които търкаляли скали от височините и ги замеряли с копия. След победоносно сражение германците навлезли във Влахия, намираща се недалеч от Солун. Има немалко опити да се възстанови този маршрут, за който единственото сигурно е, че е завършил в Тесалия. Част от несигурността при определянето му се корени в трудната идентификация на Градиц и липсата на ороним, който поне частично да ориентира към точната посока. Така че съществуват множество възможности, посочени в описанията на покъсните пътешественици[31]. Във Влахия били убити няколко бунтовници (*rebelles*), неизвестно какви и срещу какво бунтуващи се, и била ограбена толкова богата плячка, че дори не могли да я отнесат. Справили се, едва когато пристигнали хората на епископа на Пасау и херцога на Далмация.

Същата тази армия сменила посоката и тогава част от нея била посрещната от един жупан или сатрап на България, който успял да осигури мир за себе си и земите си. Друга част пък отишла на помощ на графа на Холандия, който се готвел да се сражава с ромейска и куманска войска. В сигурно загубената битка се случило чудо. Седемнадесет Христови воини застанали срещу триста души и с Божията помощ ги прогонили.

Онази част от войската, която радостно (*cum gaudio*) се настанила в Адрианопол, се приготвила да прекара там зимата. Рицарите оползотворили престоя си, като излизали на немного далечни преходи и нападали ромейските градове. Ричард от Лондон, който не участвал в експедицията на германците, а пътувал с крал Ричард I, обяснява действията на кръстоносците в Тракия с желанието да се поддържа бойния дух на войската, за да не би бездействието да я отслаби[32]. Регенсбургският епископ завзел Проватон, чиито жители избягали. Оттам той набавил за себе си и за своите приближени дос-

татъчно припаси. Швабският херцог също проявил рицарската си храброст и нападнал Димотика с отряда си още на 24 ноември. Неговата задача била значително по-трудна. Градът бил твърде добре укрепен и не бил напуснат от жителите, а и гарнизонът от храбри кумани и ромеи нямал намерение да се предава. Наложило се кръстоносците да форсират крепостта. Граф Хуго от Вормс и знаменосецът на херцога успели да се изкачат на стените. Това въодушевило останалите и те разбили градските врати и нахлули вътре. Последвало жестоко клане, в което намерили смъртта си 1500 души „гърци, турци и алани от войската на константинополския император", всъщност всички, с изключение на жените и децата. От рицарите загинали само трима, макар и да имало многобройни ранени[33]. Вече може да се каже, че се водела открита война. Рицарски отряд, начело с интенданта на императора Марквард, нападнал и превзел Никица. После паднала крепостта Маникава/Маницета, като германците разбили напълно „войските от гърци и кумани", които им устройвали засади по пътя. В сражение в околностите паднали в боя около 4000 неприятели. Писмото, известяващо смъртта на император Фридрих, изброява 6000 гърци, загинали от огън и меч[34]. На връщане от тази експедиция войската на херцог Фридрих влязла в сражение с куманска армия близо до Адрианопол, която била нападнала група кръстоносци. Куманите, притеснени от появата на императорския син, напуснали бойното поле, изоставяйки голяма плячка, триста от своите коне, както и жена, въоръжена като мъж и удивителна в изкуството за стрелба с лък. Авторът на *Historia peregrinorum* заключава: „...на нашите се усмихваше военният успех, а за гърците се трупаше страх и трепет (*nostris arridet bellorum prosperitas, Grecis dolor et trepidatio cumulatur*)."[35]

Немалко геройства извършил и херцогът на Аламания. Неговите грижи за продоволствието на войската го сподобили с прозвището „иконом или разпределител". Вероятно в стремежа си да бъде полезен, водейки само триста души и пажовете, той прекосил Македония и завзел града Кулос, както и още два анонимни града. Храбро продължил нататък и доближил морето. Достигнал до Енос, чиито жители предпочели да го напуснат, отплувайки в морето. Херцогът отнесъл оттам забележителна плячка. Като се върнал, той предприел нов поход срещу жителите на близка планина, обрасла с гъсти гори. Дотогава те често били прогонвали поклонниците с дъжд от стрели. Този път обаче били категорично надвити и принудени да искат мир, да обещаят да организират пазари, върнали осемнадесет коня, които преди явно били пленили. Като израз на преданост те дори наказали

жестоко нападателите на пратените да уредят пазарите[36]. Може би това е труднодостъпната планина, която била наречена по тевтонски Кунигсберг, за която пише Ото фон Фрайзинг. На нея той се укрепил здраво и задължил всички околни селища да му доставят храни[37].

По време на престоя си в Адрианопол Фридрих I получил повторно послание от българския цар Петър, който освен че искал гръцката корона, настойчиво предлагал да изпрати при настъпването на пролетта 40 000 власи и кумани, въоръжени с лъкове и стрели, които да воюват срещу Константинопол на страната на германците. Императорът се задоволил с любезен и неутрален отговор[38].

По заповед на Барбароса рицарите, които се готвели да напуснат Филипопол, опожарили града от омраза към гърците. Друг отряд, който се отклонил към Берое, ограбил оттам плячка и също подпалил града. Всички те се събрали в Констанция. Колкото и да е странно, няма известия за разрушаване или опожаряване на този град[39].

Четвъртата експедиция на херцог Фридрих била насочена към Аркадиопол. Намерили града опразнен. Все пак открили малко жито и вино, което отнесли със себе си. Същата нощ кръстоносците видели небесно знамение. На небето дълго време блестял с кървав цвят Светият кръст. Всички въздали благодарност към Бога и радостно пели химни през цялата нощ. По-късно научили, че именно в този ден василевсът освободил пленниците. На другия ден отново имали сражение с войска от кумани и власи. Докато армията на швабския херцог се връщала към Адрианопол, отряд от бохемци, по-опитни от останалите в грабежите, нападнали един крайморски град, откъдето се завърнали с коне, мулета, жито, вино и всякакви лакомства. Освен това те издебнали скритите в някакво труднодостъпно блато бегълци от околните градове. Задигнали цялото им имущество и донесли славна плячка (*predam celebram*). По същото време изглежда, че били организирани и набези на север. Били завзети два града близо до земята на власите, изоставени от своите жители. Третият трябвало да бъде превзет с военна сила. Там били избити в голямо кръвопролитие 5000 души. Единият от градовете бил опожарен. Връщайки се на юг, кръстоносците причинили много беди на хората там и отнесли богата плячка[40].

На 14 февруари 1190 г. най-накрая в Адрианопол пристигнали пратениците на Исаак II Ангел. Те поднесли „траен и истински договор за мир и съгласие (*foedera pacis et concordie firma et vera*)". Ансберт предлага текста на това споразумение в 14 точки. На първо място василевсът опрощавал всички щети, причинени от кръстоносните войски, вкл. и нанесените обиди. Обещавал достатъчно кораби,

които да пренесат кръстоносците, като изключвал каквато и да е възможност за измама, осигурявайки разстояние между двете армии не по-малко от четири дни път. Като гаранция при Фридрих отивали осемнадесет заложници с благородна кръв. Този договор задължавал местните жители да се грижат за прехраната на кръстоносците, като евентуалното им неподчинение оставало за тяхна сметка. Той опрощавал всички поданици на Ромейската империя, служили по някакъв начин на Барбароса. Единственото изискване било рицарите да не предават земята на ромеите на някой езичник (*exepto quod non tradant alicui ethnico terram eorum*). Това малко странно условие изглежда визира исканията на сръбските и българските владетели, въпреки че те едва ли могат да бъдат квалифицирани като езичници, а и реално техните претенции към Фридрих I били преди всичко политически, а не териториални. Така или иначе, договорът бил приет и скрепен с тържествена клетва. На 27 февруари пристигнали и задържаните пратеници[41].

Ансберт не крие, че Фридрих I бил готов да нападне Константинопол, ако василевсът не бил предложил изгоден договор, още повече че той цитира в своята история и едно писмо, написано от него до сина му Хайнрих по време на престоя в Тракия, в което той дава доста точни наставления за военни приготовления при нужда[42]. Той бил подготвил кораби от Италия и Апулия и другите крайморски страни, а също имал предвид предложената помощ от повече от 60 000 войници от страна на Асеневци и Неманичи[43]. Ричард от Лондон предава, че повечето от германските благородници били против сключването на какъвто и да е мир с тирана[44].

На 1 март германците потеглили от Адрианопол – след 14 седмици престой там. Празнували Цветница в Русион, където поради проливния дъжд били принудени да изоставят част от колите и да товарят багажа си на яздитните коне. Оттам през Брахол достигнали до Галиполи в деня на Тайната вечеря[45]. Така приключил твърде дългият, тежък и кръвопролитен за всички престой на армията на Фридрих I Барбароса на Балканите.

2. ОТНОШЕНИЯТА

Фридрих Барбароса познавал добре не само пътя, по който бил избрал да преведе войската си, за да достигне до Светите земи. Като участник в предния поход, преминал също по Via militaris, той вероятно е имал и спомен за отношенията на местното население и

властта в Константинопол с преминаващите рицари. Предварително подписаният договор предполагал един сериозен ангажимент от страна на Фридрих, защото той обещал „да премине без бой през земята, подчинена на ромеите и да не направи нищо лошо нито на град, нито на село, нито на крепост, нито пък на някое укрепление". В замяна на това ромеите трябвало да се погрижат за войската, която да не бъде лишена от нищо, „а да има до насита и без усилие храна и за хората, и за конете"[46]. Никита Хониат, умишлено или не, не се позовава на предишните недоразумения между кръстоносците и населението на Балканите и затова хвърля вината за възникналите пререкания предимно върху пратениците на император Исаак II Ангел, които посрещнали германските войски при навлизането им в земите на империята. Според него тяхната небрежност била в основата на недоразуменията. Защото недобре свършената от логотета на дрома Йоан Дука и Андроник Кантакузин работа предизвикала Барбароса да се настрои критично към ромеите, а Исаак да подозира рицарите, че били негови скрити врагове. Затова и клетвите били непрекъснато нарушавани и доставката на храни – нередовна[47].

Много по-ясна е позицията на двама английски историци, описващи похода на Фридрих и писали след неговото завършване. Уилям от Нюбърг, който не е бил участник, формулира това отношение съвсем конкретно. Той твърди, че император Исаак (когото впрочем нарича „онзи грък – *ille Grecus*") по нищо не се отличавал от Салах ад Дин. Той прави и едно общо заключение за поданиците на Византийската империя: „Знае се, че *гърците, въпреки че са християни, не по-малко, а дори по-яростно ненавиждат латинците, отколкото сарацините* (к. м. – К. Г.) (*immo plerumque etiam ferocius quam Saracenos abominari Latinos*)."[48] Уилям впрочем прави уговорка, че не одобрява действията нито на едната, нито на другата страна. Той намира, че не е добре християни да се възправят срещу християни по какъвто и да е повод[49].

Ричард от Лондон, който по принцип е хроникьор на похода на своя крал Ричард I Лъвското сърце, не просто разказва за съществуващата „*древна и неумолима омраза* (к. м. – К. Г.) (*antiquum illud et inexorabile odium*)", която с течение на векове се предавала на потомството, но и търси и мотивите за нея. Той изгражда една перфектна пропагандна схема, като залага на завистта, която би трябвало византийците да изпитват към латинския свят, понеже, „докато латинците са в цветущо състояние едновременно и в науката, и във военното дело, онези сами си знаят, че са невежи и неспособни за война". Това била основата на омразата им и те вехнели от завист пред

чуждото добруване (*alienis bonis invidi contabescunt*). Затова Ричард определя съвременниците си ромеи като „племе вероломно, загубено и напълно изродено поколение (*gens perfida, generatio nequam et omnino degenerans*)". Някогашният блясък на античния свят категорично се противопоставя на загубените вече достойнства. А всички тези разпалени добродетели се охладили в следващите поколения и те преминали в латинския свят (*in orbem Latinum migravit*), така че някогашните извори всъщност вече били пресъхнали. Що се отнася до военните достойнства, то гърците, според английския историк, се сражавали не толкова с оръжие, колкото с измама. Накрая той заключава, че *„всеки ромей като приятел може да ви навреди, като враг – не"*[50], една теза, която постепенно се превръща в трафарет. По подобен начин реагира и авторът на „История на венецианските дожи", който коментира прогонването на венецианците от Константинопол по времето на Мануил I. Според него василевсът таял зло спрямо тях в сърцето си, понеже те „имали в изобилие богатства и блестели с добродетели (*eos diviciis habundare et virtutibus refulgere*)"[51].

Това настроение в западноевропейската историческа литература за кръстоносните походи, особено у онези, които не са били преки свидетели на събитията, е показателно. В основата несъмнено е стремежът за самоутвърждаване и самочувствието, натрупано в резултат на военните действия в Отдвъдморските територии. Не без значение е обаче и не твърде сполучливата дипломация на Исаак Ангел и отношението към византийците, което с времето става все по-негативно. Ревността относно правата в Йерусалим била огромна. Освен това ромеите търгували успешно с реликви, печелели от поклонниците, които преминавали през техните земи, и дори били превърнали своя престолен град в място твърде привлекателно за пилигримите. Дори и да не бил верен слухът, който достигнал до Запада, че Исаак имал уговорка със Салах ад Дин да пречи на кръстоносците, достатъчно значим бил фактът, че насред християнската столица на василевса била издигната нова джамия, което допълнително внушавало на поклонниците, че е „заслужено този град да бъде сринат до основи"[52].

Изложената идеология действително достига до крайности по отношение на Византийската империя, нейния василевс и нейните поданици. Съвсем естествено тя е представена именно от хора, които не са взели участие в похода. Очевидците – Ансберт, анонимният автор на *Historia peregrinorum* и епископ Дитполд, макар и недобронамерени по принцип, все пак представят събитията с много по-голяма доза критичност и не правят чак толкова преднамерени обоб-

щения. Стремейки се да предават фактите по-точно, не пропускат и недостатъците в поведението на своите, непрекъснатите прояви на алчност, грабежите, убийствата и излишното нагнетяване на напрежението. Впрочем и Никита Хониат също не е безкритичен към властта в Константинопол. Той търси причините за непрекъснатите сблъсъци не само в действията на пришълците, но и в недомислените постъпки на василевса и неговите приближени.

Разбира се, в европейската историческа книжнина не липсват и топосите, които се появяват още у авторите, описващи първите два похода. „Гръцкото вероломство" се проявило още при подписването на договора в Нюрнберг. Там логотетът се заклел над Евангелията от името на своя господар в истинско и здраво приятелство, но езикът на пратениците бил лукав и имало змийска отрова в устите им (*linguis suis dolose agebant et venenum aspidum sub labiis eorum*), защото след това те не били изпълнили нищо от обещаното[53].

Конфликтите отново се осъществили на две нива. Едното е противопоставянето на двамата монарси, всеки един от които се представя по Божие благоволение за пръв в Християнския свят. Другото е отразено в общата отрицателна позиция, резултат от срещата на два различни светогледа и при сблъсъка на ежедневни и битови интереси между местните жители и идващите отвън армии, които освен всичко друго имали и претенциите, че били единствените защитници на общохристиянската кауза.

Безкрайно любопитна е кореспонденцията между двамата владетели. Дори посланието на Исаак и последвалата го реч на Фридрих да са били в известна степен плод на въображението на средновековните автори, то едва ли те са променили основния смисъл и тона. Задържаните от ромеите пратеници на германския император се появили във Филипопол с писмо от самодържеца. Сам Никита Хониат признава, че писмото не било миролюбиво. Той разказва и за обвиненията на Исаак II към протостратора, че все още не е почнал да действа срещу германците, докато те излизат по отряди, за да събират храни[54]. На друго място пък споменава за писмо, писано през ноември, в което крайно недипломатично василевсът предричал смъртта на „аламанския крал" преди Великден[55]. Император Фридрих бил безкрайно раздразнен от отношението към него и войската му, демонстрирано в първото послание. Като сериозна обида възприел „безразсъдното високомерие на глупавия владетел", който не му признавал титлата „римски император". Защото според него било възмутително „онова гърче (*ille Greculus*)" да нарича себе си римски император, а него само „германски крал (*regem Alamanie*)". За-

това той заявил пред насъбралите се рицари: „Всички, чийто разсъдък е здрав, знаят, че съществува само един самодържец римски император, така както и един общ (*universalis*) баща – римският първосвещеник. Аз вече тридесет години държа скиптъра на Римската империя, без да ми се противопоставя някой крал или принц. Аз съм въздигнат, помазан и благословен за император от върховния понтифекс на Рим и това самовластие ми е славно предадено от моите предшественици римските императори преди четиристотин години." Той не пропуска да уязви василевса и за неговата политика относно контактите му с мюсюлманските завоеватели: „...тая власт беше пренесена от града на Константин в древния град на империята Рим поради това, че константинополският император оказваше бавна и безплодна помощ срещу притеснителите на Църквата." Следва една немного ласкателна преценка за самия Исаак: „... Константинополският император произволно си прикачва една незаслужена титла и глупаво се хвали с чужда чест, като много добре знае, че и по титла, и в действителност аз съм винаги римски император и август Фридрих (*et nomine dici et re esse Fridericum Romanorum imperatorem semper augustum*). Освен това той ме поздравява с братската си любов, а сам себе си изключва не само от братската вярност, но и от християнското благочестие, понеже без всякаква вина унизи с различни обиди, подложи на глад, задържа, ограби и хвърли в затвора моите верни пратеници."[56]

Ансберт придава голямо значение на тази реч. Според него тя имала ефект не само пред кръстоносната армия, но и пред самия василевс. Неговите легати, разбира се, не успели да предложат достоен отговор, но щом научил за нея, Исаак Ангел променил отношението си към Фридрих. Докато в първото писмо той го назовал само „крал на Германия", във второто той вече бил удостоен с титлата „преславен император на Германия", а най-сетне в третото започнал да го нарича „преславен император на древния Рим". Тези отстъпки естествено не били за сметка на титлите на василевса и средновековният историк прилага към своя текст един препис от началното поздравление, което представя най-точно съотношението между търсеното признание и от стъпките, направени от канцеларията в Константинопол: „Верният в Христа, богоувенчан, велик и могъщ, възвишен наследник на короната на Константин Велики и господар на ромеите Исаак Ангел праща поздрави и братски чувства и обич на любимия си брат във властта, най-благороден император на Рим и крал на Аламания."[57] Аналогичен, макар и по-кратък разказ за тези събития предлага и презвитер Магнус[58]. Една реминисценция за

този спор се среща и в историята на Арнолд от Любек, който, без да разказва случая, присъжда на Исаак Ангел титлата крал (*rex*)[59]. Спорът за титлата, сам по себе си, не е бил достатъчен за развихрянето на омразата (многократно споменавания *odium*), която пламнала между кръстоносците и жителите на полуострова. Авторът на *Historia peregrinorum* смята, че Христовите воини били пристигнали „в страната на скорпионите"[60], докато Никита Хониат характеризира тяхната поява „като чуждестранно зло (ὑπερόριον κακόν)"[61]. Впрочем Ансберт търси основания за нелегитимността на властта на Исаак в начина, по който той достига до престола и си обяснява отслабването на „гръцкото кралство" с появата на мнозина претенденти и отпадането на някои територии. Въпреки многото уговорки, че не се водят военни действия и разправиите между двамата императори са предимно идеологически, все пак съществуват пасажи, в които откровено се говори за война между тях, и то война (*bello adversus Grecum imperatorem*), предизвикана от глупостта на василевса (*quod ipse stulte sibi indixerat*), в която Барбароса имал надмощие[62]. Спорът за императорската титла не е новост за Барбароса. Йоан Кинам разказва, че константинополският пратеник Никифор Халуф в реч пред дожа на Венеция съобщил, че Мануил I бил склонен да подкрепи ломбардските градове срещу Фридрих, защото той си бил позволил да се нарече император (αὐτοκράτωρ κεκλῆσθαι)[63]. Доста по-късно Теодор Скутариот още пази спомена за несполучливата политика на константинополския император Исаак. Той разказва, че Фридрих оставил във Филипопол сина си и няколко епископи, които посъветвал да си починат от общуването с василевса[64].

Фридрих Барбароса влязъл в контакт и с новите самостоятелни владетели на Балканите, които току-що били отхвърлили византийското господство. Още в Ниш при него се явили пратениците на братята Неманичи, чиято власт историците на Третия поход определят с титлата *comes*. Те са *comites magni Seruigia et Crassia*. Щом се събрала цялата войска, те сами се явили при императора, за да изкажат своите почитания и преданост, да му предложат храни и вино и доста ексцентрични дарове – шест тюлена, опитомени елени и глиган. Те предлагали и своята помощ за кръстоносците, особено ако се наложело да воюват срещу Константинопол. Понеже вече били завзели земите около Ниш и чак до София и се стремели към още по-голямо разширяване, те също така поискали да положат пред императора хомагиум (*hominium et fidelitatem ipsi offerebant*), за да могат да приемат от ръцете му завоюваната от тях земя за вечна слава на Римската империя. Те правели това без принуда и не от страх, а под-

тиквани от обич към императора и тевтонското кралство. Фридрих отказал този съюз, под предлог че неговата цел били Светите земи и нямал лоши замисли към който и да е християнски владетел. Добрите отношеня обаче били скрепени и с обещание за брак между сина на Мирослав Неман и дъщерята на меранския херцог[65].

Българските владетели, братята Асеневци, също изказали своята почит. Калопетър поздравил императора официално и с писмо, обещал му помощ срещу враговете и бил склонен към полагането на тържествена клетва (*sponsione maiestati eius inclinabat*). Той наричал себе си император (*imperatorem*) и искал от Фридрих, като компенсация за бъдещата си помощ в една евентуална война срещу Византия, да получи от него императорската корона на гръцкото кралство. Впрочем Петър бил наричан от своите император на Гърция (*a suis dictus imperator Grecie*) и отказът на император Барбароса да се съюзи с него едва ли е променил нещо в това отношение[66].

Добри били отношенията между кръстоносците, водени от Фридрих от Берг, и т. нар. жупан или сатрап на България. Той предал обратно един рицар, пленен преди това от разбойници, и с това издействал мир за себе си и за страната си[67].

Несъмнено негативни настроения имало и от двете страни и непрекъснатите донесения в едната и другата посока още повече натягали обстановката. Още при навлизането на армията в земите на Тракийската равнина, заедно с пратеник на василевса при кръстоносците се явил и един унгарски граф, който бил част от посолството на Фридрих I в ромейската столица. Той предал, че Исаак II твърдял, че бил научил от френския и английския крал и от донесенията на дука на Браничево, че кръстоносната войска имала за цел да избие „гърците“ и да предаде страната им във владение на младия Фридрих, херцог на Швабия[68].

Когато Мюнстерският епископ Херман фон Катцеленбоген се завърнал при Фридрих от своята мисия на императорски пратеник в двора на василевса, той предал, че Константинополският патриарх и лъжеапостол (*pseudoapostolus*) вменявал в дълг на всеки православен необходимостта да бъдат избивани кръстоносците, които той наричал „кучета“ (*peregrinos Christi canes nominaret*), и обещавал опрощение на греховете на всекиго, който убие десет от тях, дори преди това да е убил и сто души. Той разказал за договора на Исаак II със Салах ад Дин и изказал предположение, че ромеите възнамерявали да избият кръстоносците при преминаването на Проливите. Това била, според него, причината за удължаването на престоя им на Балканите. Той се оплакал, че в столицата пратени-

ците на Барбароса били допълнително унизени, понеже не на тях, а на легатите на Салах ад Дин били подарени породисти коне и това предизвиквало подигравките на неверниците. Пратениците трябвало да преглътнат и една още по-жестока обида, когато, нарушавайки правилата на посланичествата, василевсът наредил да ги хвърлят в затвора[69]. По същия недотам дипломатичен начин се отнесли в Константинопол с другата делегация, водена от каноника Вернхер и рицаря Готфрид, която трябвало да напомни на Исаак за клетвата, дадена от неговия „канцлер" в Нюрнберг, а също така и да потвърди пред него, че Фридрих „не е давал нито от България, нито от друга подвластна на гърците земя на сръбските велики комити, нито се е договарял с някой друг против гръцкото царство"[70]. Не е ясно как слухът за евентуално съюзяване на кръстоносците и новите владетели на Балканите, които току-що били отхвърлили византийската власт е достигнал до ромейския двор и доколко той е отговарял на истината. Нито западноевропейските историци, нито Никита Хониат споменават за някакво споразумение за разпределяне на територии между императори и Неманичите, нито пък дори за искане от страна на Асеневци да получат определени земи. Безспорно Фридрих приемал достатъчно дипломатично пратеничествата и на българите, и на сърбите. Той не отхвърлил категорично техните анонси за участие в някакви възможни военни действия срещу ромеите, но реално отказал да се обвърже с тях. Ансберт дори смята, че василевсът умишлено е измислил тези обвинения за оправдание на своите действия и за да прикрие безчестието от нарушената клетва поради задържането на пратениците и заради подлото си двуличие (*dolosa versutia*)[71]. Впрочем той имал по-късно възможност да се подиграе с ромейските пратеници в Адрианопол, като ги поканил да седнат ведно със слугите си, показвайки им, че не признава техния благороден произход[72].

Това са приблизителните видими рамки на идейния стимул в директните конфликти. Лошата организация на разпадащата се византийска административна система, движенията на българите и сърбите, насочени срещу ромейската власт, страхът на населението от появата на тази огромна армия, както и омразата, породена от незачитането и от едната, и другата страна, тласнали едноверците християни към кървави сблъсъци. Още при навлизането в българските земи Фридрих наложил тежки наказания на онези, които нарушили „мирните отношения". В негово присъствие били изпълнени и смъртни присъди за по-тежките престъпления. Наказанията дали повод на неизвестния автор на *Historia peregrinorum* да заяви, че те

били предизвикани от желанието на императора всички да забележат, че Христовата войска искала да премине мирно през тези земи[73]. Санкции имало по време на целия престой на Балканите, но ефектът от тях бил съмнителен, а част от грабежите и убийствата, извършени под предлог, че се събира храна, били всъщност регламентирано разбойничество.

Пътуването на кръстоносците едва ли е било лесно. Дори някои от разказите да са преувеличени, то видно е, че още с навлизането им в България нейните жители били отрицателно настроени към пришълците. Внушението, че всички нападения над Христовите воини били подстрекавани от император Исаак или от „нечестивия дук на Браничево (*nequissimo duce Brundisii*), е съвсем неубедително, но все пак сигурно е, че „гърци, власи и българи заедно с много други народи замисляли страшни засади" и „приготвяли убежища за кръвопролитие и гибел" за кръстоносците[74]. Още от самото начало местните хора започнали да нападат фуражирите, отделилите се от колоната, а също и лагерите през нощта. Мнозина станали жертва на неприятелите, „твърде бързи в проливането на кръв (*veloces pedes ad effundendum sanguinem*)", и техните отровни стрели. В началото германците все още се въздържали от отмъщение и дори считали, че трябва търпеливо да понасят всички неприятности. Истинските проблеми възникнали при навлизането в бездруго труднопроходимата Българска гора. Ансберт обвинява отново управителя на Браничево, че умишлено заблудил кръстоносците и като ги отклонил от истинския път (Via militaris), ги изпратил по някакви други места. Освен това той бил наредил да се издигнат пречки по скалистия и затънтен път, към който ги бил насочил. Но перфидните гърци сами се излъгали в лъжливите си намерения, защото унгарците и някои други, познаващи пътищата, вървели напред и търсели пътя. Гърци, българи и власи – полуварвари непрекъснато им устройвали засади, от които нападали ариергарда и фуражирите, отвличали коне и ограбвали колите, които нямали военна охрана. Кръстоносците си отмъщавали, като беселя заловените „като мръсни кучета или грабливи вълци (*velut canes immundi seu lupi rapaces*)" надолу с главата по дърветата край пътя. Неизвестният автор на „История на кръстоносците" разказва случка, на която изглежда е бил свидетел. Рицарят Фридрих фон Берген забелязал, че конят, който той яздел, бил наранен внезапно от неизвестно откъде долетяла стрела. Той се огледал и като не видял наоколо нападателя, вдигнал погледа си нагоре. Сред клоните на дървото забелязал своя неприятел, свалил го и го обесил на същото дърво[75]. Кръстоносната войска била затруднена освен то-

ва и от самия път, който явно бил трудно преодолим за колите и тежката конница. Непрекъснато имало смъртни случаи сред пехотинците и по-бедните, които се хранели с каквото сварят[76]. Пътят им до Ниш всъщност преминал сред бурите на военните действия (*inter bellorum turbines*)[77]. Ото фон Фрайзинг може би дава най-доброто определение за действията на кръстоносната войска по пътя ѝ към Светите земи. Той обяснява, че чрез своите нетърпящи компромис действия Фридрих показал, че е тръгнал към Гроба Господен не с торба и тояга (подобно на просещите поклонници), а с копие и меч (*non in pera et baculo, sed in lancea et gladio*)[78].

При Ниш император Фридрих свикал съвет, на който съобщил, че му направило впечатление, че рицарските прислужници и фуражирите всъщност вършат явни грабежи при събирането на фураж и нарушават предварителните уговорки, като крадат жито, мед и зеленчуци. За тяхна поука Вюрцбургският епископ произнесъл поучителна реч със заплахи за анатема и така „нахалството било значително обуздано"[79].

Тръгналите от Ниш пилигрими се натъквали на непрекъснати засади и нападения от страна на враговете и понасяли големи загуби, защото грабели снаряжението им и избивали отделилите се. Те дебнели от обкръжаващите пътя храсти и непрекъснато ги обстрелвали с отровните си стрели. Повечето от участниците в похода били принудени да пътуват с оръжие в ръка. Още след тръгването на войската от Ниш, тя била подложена на непрекъснати нападения от страна на местните жители, които вече се били стекли предварително от всички страни (*undique iam pridem convenerant*). При едно заграждение на пътя, през което първи преминали унгарците и бохемците, като разрушили стените му, швабският херцог загубил воловете си, които разбойниците отвлекли, а мнозина били ограбени. Когато оттам се опитал да мине меранският херцог Бертхолд, голяма неприятелска войска изскочила от възвишенията и го нападнала от двете страни. Цялата околност ехтяла от страшните им викове.

Хронистите на похода разказват различни случки за отделните водачи, които трябвало да отбраняват своите хора. Някои от тях се отнасят до конкретни исторически личности, а други силно напомнят за фолклор. При гореописаното нападение епископът на Пасау и неговият роднина херцогът на Далмация избили четиридесет души, а двадесет и четирима други завързали за опашките на конете и така ги влачили чак до лагера. Там ги обесили с главата надолу. Симптоматичен е разказът за болния рицар, който скочил от носилката, за да се сражава с нападателите и след като убил едного и про-

гонил останалите, отново легнал болен и изтощен. В друг случай, когато в една теснина били притиснати от местните хора, които ги замервали с камъни от височините и те вече мислели как да се спасяват, дори и да изоставят колите, друг рицар извършил геройска постъпка. Той се изкачил на едно възвишение, втурнал се срещу неприятелите, един убил, други хвърлил в пропастта. Накрая, като успял да хване техния водач и знаменосец, той се вкопчил в решителен двубой с него. Двамата паднали на дъното на долината. Там били застигнати от останалите и разбойникът бил осъден на обесване, а храбрият воин похвалили за добродетелната му дързост (*de virtute audacie*)[80]. Нападателите получавали справедливо възмездие и били избивани плачевно от войската с многобройни мъчения (*innumeris tormentorum generibus ab exercitu nostro miserabiliter sint afflicti*). Кръстоносците трябвало „да ги надвиват отблизо с меч, а отдалеч с балисти“[81]. При подобно напрежение, което така или иначе може да се разглежда повече като реална война, отколкото като преминаването на армия през съюзна територия, не е чудно, че и местните хора отмъщавали също толкова жестоко. Неизвестният автор на „История на кръстоносците“ изказва с неприкрит ужас и потрес за действията на жителите на България. След преминаването на основната група, някъде скоро след София към нея се присъединили позакъснелите рицари на Тулския епископ, които разказали, че когато преминавали през България, видели да висят обесени по дърветата изровените от гробовете трупове на умрелите кръстоносци[82].

Авторите на кръстоносните хроники наричат навсякъде в своите произведения българите, сърбите и власите разбойници (*latruncilos*), но по принцип те пазят най-тежките си отрицателни определения за гърците, един при всички случаи неясен етноним. Те задължително са врагове (*hostes*). Често се коментират техните хитрини и лицемерие, а Ото фон Фрайзинг, като ги сравнява с българите, ги нарича „по-безчовечни (*inhumaniores*)“[83]. Може би само в Големите Кьолнски анали, писани късно и по разкази, преминали през мнозина, преди да стигнат до хронистите, всички тези лоши качества се вменяват на българите. Те посрещнали кръстоносците враждебно и с нечовешка жестокост (*inhumana crudelitate*) ги нападали с копия и стрели. Те убили един гражданин на Аахен, като промушили кол през вътрешностите му. Престоят им в България е квалифициран като „потене в огъня на мъченията (*in camino tribulationis desudaverant*)“[84].

Тук възниква въпросът какъв е критерият на западноевропейските автори за определянето на етническа принадлежност. Защото всички безчинства, сторени на Балканския полуостров, са извърш-

вани *in odium Grecorum*. Това навежда на мисълта, че понятието „гърци" не толкова определя етнос, а по-скоро представлява една категория, с която се обозначава врага – православният поданик на василевса, все едно настоящ или бивш.

Във Филипопол войската се разположила спокойно, като в собствен град и установила там свой ред. Странно е, че намерили достатъчно припаси, защото Никита Хониат отбелязва, че жителите на града не само го напуснали, но и ограбвали собствената си земя и отнасяли храните[85]. Там, според Ансберт, Фридрих написал писмо до сина си Хайнрих, в което направил равносметка на изминалия път и предлагал план за действията си по-нататък. Текстът е изключително интересен, тъй като всъщност представлява концентриран израз на отношението на германското благородничество не само към властта в Константинопол, но и към ежедневните срещи с местното население. То повтаря донякъде разказите на очевидците, но и споменава за отказ на местната управа да организира пазари и размяна на пари, за това, че теснините на пътищата били преградени. Рицарите отвърнали като опожарявали укрепленията и заграждения. Вестта за задържането на пратениците предизвикала негодуването на кръстоносците и оттук нататък те не престанали да превземат градове, крепости и села. За единадесетте седмици престой в Пловдив Фридрих прави следната равносметка: „...от Филипопол до Константинопол не ще се намери обитател нито на град, нито на крепост (*usque Constantinopolim a Philippoli non invenitur civitatis vel castri habitator*)". Натрупаната ненавист явно била основният мотив за плановете на императора за евентуално нападение над ромейската столица. Той посъветвал сина си да поиска помощ от папата, за да може той да започне пропаганда за поход срещу *враговете на кръста, особено против гърците* (к. м. – К. Г.) (*contra inimicos crucis exhortentur, precipue autem contra Grecos*)[86]. В конфликтите несъмнено имало и немалка доза верска омраза и в това отношение е показателен случаят в областта Градец. Там рицарите забелязали в църквите и в някои други сгради рисунки на гърци, възседнали кръстоносци. Разяреният Христови воини подпалили и църквите, и другите сгради, избили мнозина и отнесли сериозна плячка[87]. Съществуват известни предположения за същността на споменатите изображения, но това, доколко са реални те, като че ли е по-малко важно от общото настроение и нагласата непременно да се очаква лошо и от едната, и от другата страна, от взаимния страх и взаимното недоверие.

Относително добрите отношения с верните арменци (*Armenios fideliores*) и с българите от околностите на Пловдив са по-скоро един

контрапункт в описанието на омразата към гърците, отколкото действителни връзки, макар и Ансберт да споменава, че чрез тях научавали за плановете на византийските военачалници, а Никита Хониат намира общи места в изповядването на религията на германците и арменците, неща презирани от православните християни[88]. Престоят на рицарите в Тракия бил белязан с безкрайна редица от нападения над градове и крепости, със завладяването им и отнасянето на огромна плячка. След покоряването на Берое и някои от родопските крепости вече множество коли излизали за плячка и се прибирали претоварени с награбени ценности и с храни. Във войската имало такова изобилие от домашен добитък, че цените паднали неимоверно. Красиви килими и копринени дрехи вече не се приемали за голяма придобивка. Всички лесно спечелили злато, сребро и много пари. Авторът на *Historia perigrinorum* обобщава накратко: „... поради изобилието на временни блага във войската започна да нахлува разкош и високомерие (*luxus et superbia ex temporalium bonorum affluencia coeperunt in exercitu*).“[89] Пътят на кръстоносците към Адрианопол бил осветяван от пожарите на големи и малки градове и села (*tota terra cirqumque urbium oppidorum et villarum incendiis relucente*)[90].

Всичко това, което се случвало между кръстоносците и населението на Балканите, Ансберт нарича „справедлива Божия присъда в справедлива война (*iusto Dei iudicio iusto bello*)“. Кръстоносците свикнали да намират градовете празни, а там където все пак намирали защитници, които им се противопоставяли, ги избивали безмилостно[91]. Понякога разказите предлагат съвсем невероятни основания за лошите отношения между тях. Две напълно различни по своята същност случки, разказани от Ансберт, като че ли носят едно прикрито извинение за всичко онова, което рицарите вършели в християнска земя. Едната се отнася до превземането на Димотика, когато били изклани повече от 1500 души от нейните защитници и били оставени живи само жените и децата. Някак съвсем не на място тази история завършва със съобщението, че един от кръстоносците познал в плячката, взета от града, три свои коня, които му били задигнали в България[92]. Веднага след това следва историята с отровеното вино в Димотика. В този град германските воини намерили огромна делва, пълна с вино, но отровено с най-силна отрова (*veneno atrocissimo*). Всички те пили от него, без да са известени за отровата, но останали невредими и бодри. По-късно, когато забелязали, че някои гърци от простолюдието се подсмихват и решили, че те очакват да видят ужасния им край, се досетили, че става дума за отрова. Научили от един пленник за какво се отнася, те си наумили да въздадат справед-

ливост и насилили едного от подсмихващите се да пие от виното. Той отказвал ужасѐн. Тогава те насила налели в гърлото му смъртоносното вино (*vinum lethale*). И настанало чудото. Поразен от вредното вино, нещастникът паднал с изкочили очи полумъртъв на земята, докато кръстоносците били едва упоени от него. Тази история е разказана два пъти един след друг. Вторият път става дума за виното от областта на Никица, район, от който дворът на ромейския император черпел отрови за своите нужди (*sic*). Германците били предупредени от водачите и преводачите да не пият от тамошното вино и това било разгласено с обща заповед. Прислужниците на рицарите и епископите обаче съвсем решително го опитали и след това го предложили на своите господари. На тях не им се случило нищо неприятно, но щом решили, подобно на предния случай, да дадат на един местен човек да го опита, той веднага пребледнял, подбелил очи, появила му се пяна на устата и припаднал. Това немалко чудо (*non minori miraculo*) било добре прието от кръстоносците и то дава повод на Ансберт да заяви, че виното, което било подправено с отрова, било за гърците смъртоносно, а за рицарите – питие за здраве (*Grecis fuit exitiale, nostris vero poculum salutis*)[93].

Дългият престой в Тракия, въпреки че донесъл немалко облаги за кръстоносците, ги отегчил и притеснил. Те се намирали сред врагове (*in medio hostium*), а Фридрих се чувствал заточеник поради безплодното протакане (*...super exilii nostri in Grecia infructuosa prolongatione...*)[94]. Ансберт отбелязва специално, че армията им не се установила в нито един от превзетите градове и не си и правела сметка да задържи някой от тях (а то е видно след техните грабежи и палежи), защото те нямали в Гърция постоянен град (*manentem civitatem*), а се стремели единствено към Йерусалим[95]. Продължителното забавяне имало и други лоши страни. Местните хора отказвали пазари, а това, от своя страна, увеличавало мародерството. Изобилието, както предават съвременниците, подхранило пороците у мнозина. Богатствата, леността и сластолюбието отклонили мнозина от реда. Настанал общ произвол (*licentia generalis*), вярата и съгласието били надвити от алчността и завистта, пиянството и разврата. Било нарушено дори доверието вътре в кръстоносната войска. Намерили се и такива, които порицавали лошите нрави и наказвали развратниците, опозорявайки ги заслужено. Те развеждали из града голи мъже и жени, със завързани отзад ръце, за да вдъхнат страх и за назидание, а после, като ги отвеждали в най-големия студ при реката, ги потапяли в ледената вода под заслужените подигравки на околните[96].

Дълго чаканото разрешение от Исаак II да допусне рицарите в столицата също било една от причините за напрежението, което измъчвало Тракия и нейните жители в продължение на почти цялата зима. Изнервените от чакане кръстоносци опожарили и напълно разрушили Филипопол просто от омраза към гърците[97], продължили да грабят не само в околностите на Адрианопол, но и на по-сериозни разстояния.

Накрая бил подписан договор, според който василевсът доброволно и чистосърдечно опрощавал нанесените щети и освобождавал всички латински пленници и заложници[98].

Естествено кръстоносните историци хвърлят вината за недоразуменията изцяло върху Исаак Ангел. Договорът е повод да обяснят, че всички неприятности по пътя са се случили изключително по негова вина – и опустошаването на земите му (*ingentem terre sue vastationem*), и избиването на толкова много хора. А примиряването му с необходимостта войската да бъде прехвърлена в Мала Азия се дължало на страха му, че ще загуби малкото останало му от България, както и от опасността за неговата столица[99].

Двете страни се обвинявали една друга за недоразуменията и конфликтите, които съпътствали кръстоносците по време на престоя им на Балканите. Безспорно и двете имали своите основания. За населението на полуострова обаче преминаването на войската представлявало действително „задгранично зло", според сполучливата характеристика на Никита Хониат[100].

3. ГЕОГРАФИЯТА

Участниците в Третия кръстоносен поход престояли значително по-дълго време на Балканите, отколкото армиите от Първия и Втория поход. Това им дало възможност да опознаят по-добре географията на района и съответно да представят повече и по-интересни подробности. При това те се оказали тук в едно размирно време, когато не само административните, но и политическите граници се променяли и някои подробности от историята на тези земи са известни единствено благодарение на тяхната информация. Експедицията, водена от император Фридрих Барбароса, изминала Via militaris от Белград до Константинопол. Голяма част от войската обаче не само презимувала в тракийската равнина, но и правела значителни преходи, които достигали понякога доста надалеч.

С това име отново се обозначава областта от Белград докъм прохода Траянови врата. Анонимният автор на *Historia perigrinorum* предава, че щом пресекли р. Сава поклонниците вече били в гръцкото кралство, т. е. в България – *in finibus regni Grecie, id est in Bulgaria*[101]. Отсечката от диагоналния военен път също носи името *trita semita vel strata publica Bulgariae*[102]. Тези земи са им най-добре познати и са най-точно описани от тях. Отново става дума, че от Унгария се навлиза в България[103], а нейният краен укрепен пункт бил проходът св. Василий – *ultima et firmissima clausura Bulgarie*[104]. Кръстоносците преминали през земите на България за седем седмици и половина[105]. Авторите не познават нито северните, нито южните граници на областта. Едно сведение у Никита Хониат обаче позволява с голяма сигурност да се предположи, че околностите на Серес също влизали в топонима, тъй като той пише за „българските теми край Серес – τοῖς περὶ τὰς Σέρρας βουλγαρικοῖς θέμασι[106]. Най-вероятно именно там рицарите, които напуснали Пловдив, са срещнали прочутия жупан или сатрап на България (*iuppanum vel satrapam Bulgarie*), който измолил за себе си и страната си мир от меранския херцог, като му върнал един пленник[107]. Съществуват немалко предположения относно личността на този сатрап и територите, които той управлявал[108]. Безспорно те били част от обширното географско понятие България. По-странна е титлата, тъй като Ансберт не титулува така който и да е друг балкански владетел. Аналогия може да се потърси единствено в текстовете на Хониат, който нарича великия жупан на Рашка Урош II – сатрап на сърбите (σατράπην τῶν Σέρρων)[109]. Впрочем в Кьолнските анали е отбелязано, че в България, край град Ниш, те били посрещнати от сръбския дукс[110]. Ансберт пък разказва, че по времето, когато кръстоносната войска преминавала през Балканите, Неманичите подчинили под властта си част от България и сключили съюз с българския цар Петър срещу византийския император[111].

С името България продължавала да бъде обозначвана една наистина обширна територия. Част от нея била под властта на братята Асен и Петър. Отново Ансберт обяснява, че „в по-голямата част на България и по направление към Дунав, чак дотам, където се влива в морето, властваше неограничено над подчинените му власи някой си Калопетър Влах и брат му Асен"[112]. На друго място той е наречен господар (*domnus*) на власите и по-голяма част от българите в градините (?) на Тракия (*in hortes Thracie*)[113]. Авторът на „История

на кръстоносците“ предлага идентична информация: „Калопетър и брат му Асен благодарение на воинските си качества си бяха подчинили и владееха част от България около Дунав и части от Тракия (*partem Bulgarie circa Danubium et partes Tracie sibi subiugatas*).“[114] Тези сведения позволяват да се предположи, че византийската власт в българските земи ще да е била по-скоро номинална и може би тя е съществувала реално само в околностите на големите градове по диагоналния път. Това пък вече променя и съдържанието на наименованието България, което по време на първите два похода имало преди всичко географски характер. С възстановяването на българската държавност то вече започва да придобива и друга семантика. Като потвърждение може да се разглежда и случаят с искането на Петър да получи чрез император Фридрих императорската корона на гръцкото кралство (*coronam imperialem regni Grecie*)[115] срещу евентуална помощ за нападение над Константинопол. Фридрих не признал исканата титла, но явно Петър сам си я бил присвоил. Ансберт разказва, че той поискал чрез писмо подкрепата на кръстоносците за войната си с ромеите и добавя, че вече бил наричан от своите император на Гърция (*a suis dictus imperator Grecie*)[116], а като се има предвид споменатото писмо, не е изключено и да се е подписвал така. Тук, разбира се, се появява въпросът за основанията за подобна претенция. Дали те се крият във факта, че неговите владения покривали известна, и то немалка част от византийския запад или пък става въпрос за голяма амбиция, това не може да бъде решено категорично. Неоспоримо е обаче, че Никита Хониат, не само съвременник, но и участник в събитията като висш чиновник в провинциалната администрация, определя властта на двамата братя като царска. Описвайки последиците от бунта на Константин Аспиет, той разказва, че Асен и Петър тържествували поради наказанието на Константин, понеже той бил нападнал *царството* на техния народ – τῶν ἑαυτῶν ἔθνους τῇ βασιλείᾳ[117].

България била обитавана от няколко етноса, които за съжаление не са представени от средновековните автори със своите специфични особености. Често под името **българи** се разбират изобщо жителите на областта. Още при Белград кръстоносците били притеснени от гърци, власи и българи, а докато преминавали през труднопроходимите местности, били нападани от гърци, българи, сърби и власи[118]. Възмутен от техните нападения, швабският херцог изловил много от българите разбойници (*plures e Bulgaris latrunculos*)[119] и ги обесил. Но българи живеели не само в областта България. Ансберт разказва, че при Пловдив при Фридрих пристигна-

ли арменци и някои от българите (*quidam ex Bulgaris*), които обработвали там земята срещу заплащане и в пълно смирение и клетва за вярност получили за себе си мир, след като обещали да организират пазари[120]. В този случай, струва ми се, е напълно сигурно, че определението е изцяло етническо.

БЪЛГАРСКА ГОРА

Ансберт определя Българската гора като твърде пространна (*silva longissima Bulgarie*) и чиито пътища били преминавани с удивителна трудност (*viarum miram difficultatem*)[121]. Там често били нападани от злодеи[122]. По аналогия се среща и името Българска пустиня – *desertum Bulgarie*[123]. Общо взето повечето автори определят областта като планинска – кръстоносците преминавали през планински стръмнини и дълбоки долини[124]. Според Арнолд от Любек в *Bulgerewalt* кръстоносците страдали три дни от липсата на вода, но затова пък ескортиращите ги гърци били наредили да бъдат разчистени пътищата, така че войската да може да се придвижва по-лесно[125]. Анонимният автор на Миланските анали разказва за твърде голяма гора (*maximum nemus*), която се пресича от твърде тесен път (*via artissima*), който се изминава за четири дни. Според него управителят на България рушал пътя пред войските и накрая на гората построил укрепление, за да пресрещне войските[126].

ВЛАХИЯ

Името е особено интересно поради факта, че за известно време става част от титулатурата на българските царе. Историческите извори обаче показват, че е безсмислено да се обвързва топонимът Влахия изцяло с етнонима власи[127]. Това местно име се появява за пръв път устойчиво в Тесалия, като в наративните извори то е познато от XI в. и се среща до падането на земите под турска власт. Хронистите от Третия поход познават само тази Влахия. Тя е описана като богата земя, разположена недалеч от Солун (*regionem oppulentam Flachiam dictam, non multum Thessalonicam distantem*)[128] и това несъмнено е Велика Влахия[129]. Но също в текста на Ансберт става дума за земите на власите, които обаче не кореспондират на описанието на Влахия в Тесалия, така както е представена тя от същия автор по повод на военни действия на юг от Солун. Става дума за на-

падения върху три града, намиращи се близо до земите на власите (*versus terram Blacorum*). Два от тях били изоставени, а третият завзели с кръвопролитие и убили повече от 5000 души[130]. Само по това съобщение е трудно да се определи сигурно посоката на похода. Рицарите тръгнали от Адрианопол и понеже преди това авторът пише изрично, че Филип от Берг потеглил в южна посока, то може да се допусне, че войската на Вюрцбургския епископ е потеглила на север или североизток, т. е. към подножието на Източна Стара планина, за която може с известна сигурност да се твърди, че е била обитавана от власи поне от XI в. нататък[131].

Значително по-трудно е да се търси точният смисъл на етнонима власи. Несъмнено е, че византийският историк Никита Хониат, безспорно най-добре информираният ни източник, различава по някакъв признак обитателите на балканските провинции на империята. Той обяснява, че мизите (т. е. варварите край планината Хемус) вече се наричали власи[132]. Но той също така прави разлика между власи и българи (τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους)[133], а освен това различава мизи от българи. Явно, следвайки традициите на предходните епохи, той назовава по принцип жителите на една област според нейното име, без да се интересува от техния етнически произход. По-различно е положението с власите, които поради спецификата на своя номадски живот се отличавали от останалите и несъмнено тяхното присъствие не можело да бъде споменато по обичайния начин. Затова ми се струва, че не трябва, поне що се отнася до информацията от византийските автори, непременно да се идентифицират власи и българи. Не така стоят нещата със западноевропейските автори, които ползват етнонимите доста по-свободно. Анонимният автор на *Historia perigrinorum* разказва, че след Белград били притеснявани от гърци, власи, българи и други народи[134]. Ансберт изброява като нападатели в същия район гърци, българи, сърби и власи[135]. Нито една от описваните групи не е предизвикала специален интерес, няма своя специална характеристика и едва ли може да се настоява, че хронистите на Третия поход са ги отличавали, при условие че в техните представи вкупом те са носители преди всичко на отрицателни качества.

ГЪРЦИЯ

Името има предимно държавнополитически смисъл и с него се обозначава земята, подвластна на константинополския император. Като части от Гърция са представени Македония, Тракия и Рома-

ния. Според Ламберт Парвус Филипопол бил първият град на Гърция[136]. Ансберт като че ли приравнява Гърция с Тракия, тъй като ползва топонима предимно за събития, станали там. Той уточнява, че кръстоносците нямали в Гърция „постоянен град"[137]. Ото фон Фрайзинг съобщава, че император Фридрих преминал през България и пристигнал в Гърция[138], както и Пегавийските анали, според които пътят на рицарите минавал през Унгария и Българската гора и тогава вече те стигали до Гърция[139]. Жителите на тези земи са омразните на всички кръстоносни автори гърци – *hostes Greci* (впрочем гърци обитават и България), арменци, българи, турци и кумани[140]. Ненавистта към гърците градира непрекъснато. Те са по-безчовечни (*inhumaniores*) от всички останали народности, населяващи районите, през които преминават войските[141]. Симпатиите на рицарите са предимно към арменците. Те са квалифицирани като по-верни (*fideliores*)[142] и неведнъж помагали на хората на Фридрих не само при организирането на пазари, но и дори предавали плановете на византийците.

МАКЕДОНИЯ

За да достигне до Константинопол, предварителното пратеничество на император Фридрих I преминало през България и Македония[143]. Двете области са представени една след друга, разположени по Via militaris и това навежда на мисълта, че там, където свършва България (при прохода Св. Василий, Траянови врата), там вече започва Македония. Големите Кьолнски анали наричат Македония „богата гръцка страна – *partem Grecie opulentam*"[144], а според хрониките на саксонския манастир Пегау Philippis – Филипопол (?) бил най-големият град на Македония[145]. В представите на кръстоносците Филипопол бил македонски град, тъй като Ансберт обяснява, че докато е резидирал в града, Фридрих е имал възможност да завладее цяла Македония (*totam Macedoniam occupasset*)[146]. Анонимният автор на „История на кръстоносците" пък направо го квалифицира като прославен град начело на Македония – *Philippopolis urbs predita et sublimis metropolis in capite Macedonie sita*[147]. Значително по-интересни по отношение на обхвата на областта обаче са сведенията на презвитер Магнус, според когото Македония достигала до стените на Константинопол – *usque ad muros Constantinopoli*[148]. Тази опростена представа донякъде противоречи на сведенията на Никита Хониат, който в 1189 г. бил управител и апограф

на Филипополската тема[149], но никъде в своите текстове не я приравнява с Македония. Възможно е да се допусне, че по време на Третия поход византийският запад вече е бил разделен административно по същия начин, по който са представени неговите части в привилегиума на император Алексий III за венецианците от 1198 г., където обединени в една „провинция“ са посочени Филипопол, Берое, Мора и Ахрида[150].

РОМАНИЯ

Романия е определена като „земя студена и безплодна (*terra frigida et sterilis*)“[151] или дори като „пуста (*deserta*)“[152]. Кръстоносците били убедени, че гърците, които не биха могли да ги победят във война, щели да ги оставят да умрат от глад и студ в Романия. Прави впечатление, че на богатата и плодородна Гърция се противопоставя немилостивата природа на тази област. Вероятно историците на кръстоносния поход имали предвид земите на Мала Азия, през които им предстояло да преминават в пътя си към Светите земи.

ТРАКИЯ

В някои от известията на кръстоносните историци името Тракия като че ли дублира Македония и това изглежда така, защото някои от тях съобщават, че от България войските преминали в Тракия[153], което вероятно означава просто, че те са познавали по-добре по-старата географска номенклатура. По-интересни са сведенията за владенията на българските царе Асен и Петър в Тракия. Според *Historia perigrinorum* българите владеели части от Тракия (*partes Thracie*)[154], докато Ансберт предава, че Петър властвал над власите и по-голямата част от българите в градините (*sic*) на Тракия – *in hortes Thracie*[155]. Остава неясно доколко зад този термин може да се крие някаква административна единица или някакво друго негеографско понятие.

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Броят на хидронимите и оронимите е изключително малък. По-скоро става въпрос за спорадични споменавания, без някаква

съществена информация. Арнолд от Любек разказва, че при пристигането при р. **Сава** било извършено преброяване на войската (5000 конници и 100 000 пехотинци) и бил организиран турнир, на който шестдесет млади оръженосци били посветени в рицари. Пак там, дори в същия ден, петстотин кръстоносци фуражири били нападнати от сърбите[156].

Морава (*Marubium*) кръстоносците достигнали след два дни път от Белград. Преминали я с кораби и се отправили към Браничево[157].

В „Хроника" на Ото фон Фрайзинг се споменава и една планина, чието име **Кунигсберг** (*Chunigisberc*) й дал сам император Фридрих на тевтонски език (*Teutonico idiomate*). Той се установил на нея, за да прекара там зимата, след като покорил всички земи наоколо. Кунигсберг е описана като труднодостъпна планина. Там германският император застанал здраво срещу самия град Константинопол (*contra faciem Constantinopolitanae*). Една евентуална идентификация с Ганос (Текирдаг) остава само в областта на предположенията.

СЕЛИЩА

Историците на Третия кръстоносен поход, особено онези, които взели участие в него, предоставят обширна информация за градовете и крепостите, през които преминали или престоявали.

Адрианопол (*urbs Adrianopolis*) предизвикал интерес не само поради доброто си укрепяване, но и заради стратегическото място, което заемал по пътя на кръстоносците към Константинопол. Това донякъде обяснява и факта, че император Фридрих Барбароса прекарал зимата там. Градът е квалифициран като *civitas nobilis*[158]. Анонимният автор на *Historia perigrinorum* обяснява, че градът бил наречен по името на своя основател (явно визпрайки император Адриан) и го описва като „град забележителен и прочут с плодородието на своите околности. Защитен откъм юг и от запад с две красиво виещи се реки (Тунджа и Марица), той се отличава отвън със здравите си стени, а отвътре се гордее с високите си сгради"[159]. В самото начало на ноември рицарите влезли в града без проблеми, тъй като го намерили опразнен от неговите жители (*vaenam et ab incolis desertam*)[160], едни от които избягали в Димотика, а други – в столицата[161]. Според Миланските анали те били турци и гърци (*Turchi vero et Greci*)[162]. В Адрианопол Фрид-

рих приел пратеници на василевса, на иконийския султан и на българския цар Петър[163]. Там дукът на Далмация пристигнал с известие от сръбския жупан[164]. Всички кръстоносци, разпръснати из градовете на Тракия, се събрали в града на празника на св. Агата[165]. Малко по-късно там пристигнали и заложниците, изпратени при ромейския самодържец[166]. След престой от 14 седмици[167], в началото на пролетта постепенно всички те напуснали Адрианопол[168]. Може да се приеме, че именно Одрин е бил политическият център на кръстоносците по време на техния не съвсем кратък престой на Балканите[169].

В началото на февруари кръстоносците, водени от Фридрих, херцог на Швабия, нападнали града **Аркадиопол** (*urbem Archadiopolim*), който също бил изоставен от своите защитници. Там те намерили твърде недостатъчно вино и жито, които откарали при своите. Историците не предлагат топография на града, но пък Ансберт смята, че той бил основан от император Аркадий, който станал негов епоним[170]. Единствен той съобщава, че по народному бил наричан Аргинопол (*Arginopolis*)[171].

Крепостта **Баткун** (*Baccon/Bacon*) била разположена между Филипопол и Адрианопол. Край нея кръстоносците попаднали на засада и дали 14 убити. Отрядът на епископа на Пасау пък се сблъскал с византийска войска. В сражението паднали повече от 300 ромеи[172].

За разлика от своите предшественици, които настояват, че **Белград** бил първият град на България, Ансберт го определя като „полуразрушен гръцки град (*civitate semidiruta et greca*)“. При това той знае не само неговото „гръцко“ име *Pelgranum* (в *Historia perigrinorum – Belgranum*), но и „тевтонското“ му название – *Vuizzinburg*[173]. В Белград били извършени екзекуциите на благородници, нарушили дисциплината[174].

Берое (*Veroi, Verm, Veraie*) е квалифициран като urbs, civitas opulentissima (твърде богат град), *famoso castro* (известна крепост)[175]. Според Ансберт градът отстоял от Филипопол на 10 мили (*sic*). Малко странно е неговото съобщение, че градът бил владян от езичници и турци, данъкоплатци на константинополския император. Берое бил нападнат от армиите на швабския и на меранския херцог, а неговите жители избягали в планината. Кръстоносците награбили богата плячка – „най-голямо изобилие от жито, ечемик, брашно, вино, волове и овце ... и до пресищане огромно количество дрехи“[176]. Крепостта била разрушена, а околностите ѝ – опустошени[177].

Близимос (*Blisimos, Glismon*) е определен като малко градче или крепост (*oppidum, castrum*). Бил разположен по пътя между Пловдив и Константия, на три дни път от Филипопол[178]. Рицарите се установили там за 7 дни и намерили изобилие от всички блага[179].

Брандевой (*Brandenoi/Brandouei*) се намирал в околностите на Пловдив. Квалифициран е в изворите като *oppidum* или *civitas*. Фонетично името напомня на селищното название Брандиец, с което двамата кръстоносни историописци назовават Браничево. Брандевой бил нападнат от хората на епископа на Пасау и на меранския херцог. Жителите му обаче оказали въоръжена съпротива, оттеглили се зад стените на града и с хвърляне на камъни и изстрели държели нападателите си далеч от стените. Когато рицарите се подготвили за обсада, те предпочели да се предадат и да им оставят всички намиращи се там провизии, за да бъдат пощадени от тях[180].

Според анонимния автор на *Historia peregrinorum*, за да се придвижат от Белград до **Браничево** (*Brundisium*), кръстоносците пресекли р. Морава и след два дни опънали своите палатки край града[181]. Там те вече изоставили своите кораби и натоварили багажа си на коли. Скоро след това навлезли в Българската гора[182]. В Браничево (*ad Brandiez*) те пристигнали на 2 юли, почивали там в продължение на осем дни и си набавили хранителни продукти. Там починал граф Енгелберт фон Берг[183]. Техните фуражири били непрекъснато нападани от местното население и трябвало да понесат тежки наказания по нареждане на самия император. За всички неприятности, които ги сполетели в околностите на Браничево, кръстоносните историци обвиняват нечестивия дукс на града (*nequissimo duce Brundisii, iniquus dux Brundisii*). Под негово влияние и по внушение от страна на император Исаак местните замисляли всякакви злини. Той лицемерно ги посрещнал с дарове, но всъщност бил наредил на всички жители на областта да избягат, да се разрушат мелниците и да няма пазари[184]. Ансберт дори твърди, че той умишлено заблудил кръстоносците и ги отклонил от техния път[185]. Пак той разказва, че при Ниш се явил специален пратеник на василевса, който се извинил и признал, че управителят на Брандиец не е бил лоялен (*quod non fideliter ipsum conduxerit*) и не е оказал нужното внимание[186].

Брахол (*oppidum Brachol*) е представен като малък град по пътя на кръстоносците. Там те пристигнали от Руспон[187].

На 21 март, в деня преди Тайната вечеря, германската войска се събрала в града **Галиполи** (*ad Galipolim civitatem*), за да премине Проливите[188].

Градиц е описана като област (*regionem Gradniz, in regione Graditz*), до която достигнали кръстоносците, останали да презимуват във Филипопол. Те ограбили и опожарили цялата страна (*totam terram*), възмутени от изображенията в местните църкви. Оттам адвокатът Филип от Берг продължил към Влахия[189] (Тесалия). Това е единствената индикация за местоположението на района, който трудно би могъл да бъде локализиран само по името, което се среща често в българската средновековна топонимия[190].

Историците на Третия поход единомислено определят **Димотика** като град твърде укрепен (*castrum munitissimum Themut, Timoticon urbem munitissimam*) и непревзимаем (*inexpugnabilis*)[191]. Градът бил защитаван от гърци и кумани, които храбро се противопоставили на рицарите. Един от тях – Хуго от Вормс, и знаменосецът на швабския херцог успели да се качат на стените и да нахлуят в крепостта. Градът паднал на 24 ноември. Били избити всички жители, с изключение на жените и децата. Авторите изброяват 1500 души, между които и турци, и алани. От кръстоносците загинали само трима[192].

В **Константция** (*ad urbem Constantiam*) пристигнали на 21 януари и останали в продължение на няколко дни. Там били напуснати от унгарските кръстоносци. В града изчаквали меранския херцог да се върне от преговорите, които щял да води със сръбския жупан, и посрещнали пратеници на василевса[193].

Тръгналият от Адрианопол към Енос херцог на Алемания превзел града **Кулос** (*civitatem Culos*)[194]. Той вероятно е идетичен с Κούλη у Ана Комнина[195].

Като продължили на юг от Никица, рицарите достигнали до крепост, наричана **Маникава** (*ab oppido vulgariter dicto Manicava*) или Маницета (*Maniceta*). Там те успели да прогонят от крепостта нейните обитатели и да разбият напълно войската от кумани и гърци, която я защитавала. В двата разказа за случилото се съществува разлика в броя на жертвите – според единия те били 4000, а според другия – 6000[196]. Несъмнено става дума за крепостта Мнияк[197].

Никица (*oppidum Nikiz, castellum Nikiz*) била превзета от виночерпеца и интенданта на императора ведно с техните другари. Никица била известна най-вече с това, че оттам Константинопол получавал като ежегоден данък определено количество отрова (*anno pensione tributum toxici*) и изобщо била известна като район, където се приготвят отровни вещества (*in toxici vel veneni confectione*)[198]. Кръстоносците били убедени, че съдовете за вода и вино били отровени от местните и затова разчитали преди всичко на Божията защита за

своето оцеляване. Никица се идентифицира с Малката Никея (Μικρὰ Νίκαία)[199] при Хавса, Турция[200].

Ансберт е сериозно впечатлен от богатствата на град Енос **Менас** (*civitatem opulentam Menas*), както и неговото разположение – заобиколен отвсякъде с море и достъпен само от едно място. Според него там живели известно време Менелай и прелюбодейката Елена. Жителите му го били напуснали и рицарите отнесли оттам сериозна плячка[201].

Всички автори, които споменават **Ниш,** го квалифицират като *civitas,* а Ансберт уточнява, че градът някога бил укрепен (*Nizam civitatem aliquando munitam*), но по времето на император Андроник бил разрушен от унгарския крал Бела[202]. Край Ниш рицарите останали шест дни. Там се срещнали със „сръбските графове", които били извоювали този град от Византия. Те не само осигурили пазари, но и предложили своята помощ, както и тази на братята Асеневци за евентуални действия срещу Константинопол[203]. Въпросът за това, дали по времето на преминаването на армиите на Фридрих Барбароса Ниш вече е принадлежал на Неманичите[204], все пак остава отворен, тъй като съществуват известия, че в 1198 г. той все още се е числял към владенията на василевса[205], а и неизвестният автор на „История на кръстоносците" изрично пише, че те се молели да получат от ръцете на самия император споменатия Ниш и неговите околности (*de manu ipsius imperatoris querunt recipere memoratam civitatem Nissam cum illius pertinentiis*), и то не от страх пред константинополския император, а само от любов към Римската империя (*sed solo amore Romani imperii*)[206]. Безспорно Ниш е бил първата голяма спирка на кръстоносните армии на Балканите. Оттам били изпратени легати в ромейската столица – Мюнстерският епископ Херман, граф Роберт фон Насау и граф Валраб с още 500 конници. Там армията била разделена на четири части[207].

Потеглилите от София към Пловдив рицари се разположили на лагер край **Новохон** (*Nouochon*)[208]. Локализацията му остава несигурна.

Ансберт описва **Пернис** като добре укрепен град (*urbs Pernis dicta firma admodum*)[209]. След като превзели намиращия се наблизо Брандевой, рицарите убедили жителите на крепостта да се предадат и да им уредят пазари[210].

Лесно бил превзет от кръстоносците, водени от Ратисбонския епископ Конрад, и **Проват** (*urbem nomine Probaton*). Жителите на града вече го били напуснали и рицарите безпрепятствено „си набавили в изобилие всякакви провизии"[211]. Градът се локализира край дн. с. Правади в Турция[212].

Пруспион (Προύσηνον) била крепост (φρούριον), намираща се край Пловдив, която се споменава по повод на Третия поход единствено от Никита Хониат. Тя била обитавана от арменци, от които кръстоносците научили за намеренията на константинополския император и така те им помогнали да надделеят в битката с неговите войски. Близо до крепостта се състояло сражение, в което ромеите били безславно разбити[213].

Град **Равно** (*oppidum Rabinel, civitas Rabnel*) бил разположен в Българската гора. Когато армията на император Фридрих достигнала до него, той вече бил почти напълно разрушен и запуснат. В Равно пристигнали легати на унгарския крал и вестители на василевса, които „дали лъжливи обещания", че ще осигурят придружители. Вероятно пак там пристигнали и пратеници на сръбския владетел[214].

В **Русион** (*Rossa civitatem*) кръстоносците прекарали Цветница. Те били притеснени от лошото време, не само защото било много студено, но и понеже придошлите потоци отнасяли колите им[215].

Според Арнолд от Любек **Стралиц** (София) бил град на границата между България и Гърция[216]. Кръстоносците пътували от Ниш до София четиринадесет дни (път, който обикновено се изминава за три дни). Те намерили града празен, не били организирани пазари, а тесните места по пътищата били преградени с отсечени дървета и скали[217]. По навик историците обвиняват за всичко дука на Браничево, който, според тях, бил наредил обезлюдяването на града[218]. Остава неясно в чии ръце е бил хинтерланда, тъй като в „Походът на император Фридрих I" е отбелязано, че братята Неманичи били завзели цялата земя чак до Стралиц[219]. Както у Ансберт, така и в Големите Кьолнски Анали отново става дума за заграждения около София. Според пратеник на Исаак в Ниш византийската войска била заела позиции в укрепленията на тази земя (*apud Straliz clusas illius terre*)[220]. Другата версия гласи, че българите били запречили пътя с три стени, разположени на разстояние една от друга, така че да могат да заградят вътре германците и да ги избият[221]. Нито един от текстовете не е достатъчно ясен и остава несигурно дали става въпрос за укрепления край самия град или авторите визират укрепените проходи към Маричината равнина.

Едно от най-точните и подробни описания на крепост е това за **Стенимахос**. Тя била превзета от рицарите на маршала на императора Хайнрих фон Калентин. Крепостта (*oppidum*) била разположена сред стръмни планини (*in arduo montis*). Тя била здраво укрепена както поради естественото си местоположение, така и с

куліте на стеніте си[222]. Ансберт пише за нея, че била твърде укрепена и прочута твърдина (*castellum munitissimum ac famosum Scribention*). По-интересно обаче е съобщението, че над нея се намирал манастир, където германският военачалник наредил да се постави стража, а абатът на манастира, родом от Грузия, поканил при императора. Фридрих му оказвал големи почести и го приел за свой приятел[223].

Анонимният автор на *Historia perigrinorum* предлага едно много точно описание на **Филипопол** и околностите му: „Филипопол е изтъкнат и величествен град начело на Македония (*Philippoplis urbs predita et sublimis metropolis in capite Macedonie sita*)." Цялата му околност има плодородна и твърде сочна почва[224]. Ансберт допълва, че градът (*civitas*) бил защитен твърде добре както от самата природа, така и от човешката ръка (*tam natura loci quam opere artificiis munitissimam*)[225]. Кръстоносците влезли в Пловдив в края на август, като прекарали преди това няколко дни вън от крепостта по нареждане на Фридрих Барбароса. Те не срещнали никаква съпротива, тъй като населението било предупредено да напусне града. Никита Хониат, който по това време бил управител и апограф на темата Филипопол, се оплаква, че поради неясните разпоредби на Исаак II градът всъщност останал незащитен. Той получавал противоречиви нареждания ту да издигне стена и ров наоколо, ту да ги разруши, за да не може това укрепление да послужи за защита на германските войски[226]. Те се настанали там като в собствен дом (*velut propriam et domestiam*). Намерили достатъчно припаси за войската, обрали гроздето и го приготвили за вино, изкопали закопаното в ями жито и всеки си подготвил от награбеното личен запас[227]. Изглежда странно, че жителите и защитниците на града предпочели да го напуснат, тъй като Никита Хониат съобщава, че били взети специални мерки за укрепването на крепостта[228], а и гарнизонът не ще да е бил малък, щом армията на кръстоносците успяла да се настани едва в половината от къщите[229]. Не всички обитатели на града го напуснали. Там останали българи и арменци, които осигурявали пазари и продоволствие за рицарите близо до града[230]. Може би става дума за пазарите при Пруспнон (вж. по-горе). Някои от историците на похода, които не са участвали в него, бъркат Филипопол с Филипи[231]. Но най-интересен исторически екскурс за миналото на Пловдив прави Ричард от Лондон, който, колкото и да е странно, познава най-старото име на града – Пулпудева, но смята, че бил основан от римския император Филип Араб, който, според него,

пръв от всички императори бил приел християнството[232]. Войските на император Фридрих прекарали голяма част от зимата във Филипопол. Оттам многократно организирали набези във всички посоки и нападали безнаказано тракийските градове. Един от участниците заключава, че „във войската започнали да се разпространяват разкош и високомерие“[233]. Щом времето се затоплило и съветът на бароните решил, че войската вече може да потегли, възникнал въпросът какво да правят с Пловдив. Мнозина били на мнение, че, ако го напуснат едновременно всички, той би останал празен и тогава би попаднал отново в ръцете на византийците. Затова била оставена охрана начело с петима епископи, били оставени багаж и военно снаряжение и заплатите на войниците[234]. Когато, след дълги уговорки, кръстоносците вече потеглили на изток, по нареждане на императора отрядите им напълно опожарили града „поради омраза към гърците“[235]. Жителите на Пловдив изглежда бързо възстановили поне част от разрушеното, защото във войната си срещу сърбите в 1191 г. император Исаак Ангел резидирал в него[236].

Циркуиц (*Circuiz, Circvviz*) е един от най-неясните топоними в историописта за Третия поход. Несъмнено става въпрос за област – земя равна, плодородна и приветлива (*terram scilicet planam, fertilem et amenam*)[237], изобилстваща с всякакви блага. Там войската била облекчена след всички претърпени лишения чрез Божествена благодат. Това прекрасно място най-вероятно се намирало в горното поречие на Марица, непосредствено след излизането на кръстоносците от планинските теснини на прохода Св. Василий[238].

БЕЛЕЖКИ

[1] *Ansbert*. 9–10, 12–13; *Iohannes de Piscina*. De transferatione Friderici I. (Ed. G. Waitz). – MGH SS, XXII, p. 339.

[2] *Johnson, E.* The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry IV. – HC, II, Philadelphia, 1958, 90–91.

[3] *Nicetas*, p. 401.

[4] *Ansbert*, 15–16.

[5] *Nicetas*, p. 402.

[6] *Hist. peregr.*, p. 130.

[7] *Arnoldus*, p. 130.

[8] *Hist. peregr.*, p. 131.

[9] *Hist. peregr.*, 132–133.

[10] *Ansbert*, p. 27.

[11] *Hist. peregr.* 132–133.
[12] *Ansbert*, p. 27.
[13] *Magnus Presbyterus*. Chronicon (Ed. W. Wattenbach). – MGH SS. XVII, p. 510.
[14] *Ansbert*, p. 37.
[15] *Hist. peregr.*, p. 138.
[16] *Ansbert*, p. 37; *Hist. peregr.*, 140.
[17] *Nicetas*, p. 402.
[18] *Hist. peregr.*, p. 141.
[19] *Nicetas*, p. 402; *Magnus Presbyterus*, p. 510.
[20] *Nicetas*, p. 404.
[21] *Ansbert*, p. 45.
[22] *Nicetas*, p. 409; *Hist. peregr.*, p. 140.
[23] *Nicetas*, p. 410.
[24] *Hussey, J.* Byzantium and the Crusades, 1081–1204. – HC, II, 147–149.
[25] *Hist. peregr.*, 141.
[26] *Hist. peregr.*, p. 141; *Ansbert*, p. 44.
[27] *Ansbert*, p. 45; *Hist. peregr.*, 141.
[28] *Ansbert*, p. 52; *Hist. peregr.*, p. 145; *Eickhoff, E.* Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzug und Tod Friedrichs I. Tübingen, 1977, 70–72.
[29] *Hist. peregr.*, p. 149.
[30] *Ansbert*, 56–57.
[31] *Евлия Челеби*, 283–287; *Kissling, H. J.* Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17 Jh. Wiesbaden, 1956, S. 93–94; *Анонимен френски пътешественик*. – Във: Френски пътеписи за Балканите. С., 45–52; *Али Буе*. – Във: Френски пътеписи, 328–330; *Григорович, В.* Очерк за пътешествие по Европейска Турция. С., 1978, 123–138.
[32] *Ricardus Londonensis*, p. 201.
[33] *Ansbert*, p. 53; *Hist. peregr.*, p. 146.
[34] Epistola de morte Fiderici imperatoris, p. 494.
[35] *Hist. peregr.*, p. 149.
[36] *Ansbert*, 58–59.
[37] *Otto*, p. 320.
[38] *Ansbert*, p. 60–61.
[39] *Ansbert*, p.62.
[40] *Ansbert*, p. 64.
[41] *Ansbert*, 64–66.
[42] *Ansbert*, 42–43.
[43] *Ansbert*, p. 68.
[44] *Ricardus Londonensis*, p. 202.
[45] *Ansbert*, 69–70; *Hist. peregr.*, 150–152; *Magnus Presbyterus*, 512–513.
[46] *Nicetas*, p. 401.
[47] *Nicetas*, p. 402.
[48] Ex *Willermi Neuburgensis* Historia Anglicana. (Ed. F. Lieberman et R. Pauli). – MGH SS, XXVII, p. 237.
[49] *Willermi Neubugensis*, p. 238.
[50] *Ricardus Londoniensis*, 201–202.
[51] Historia ducum Venetorum, p. 78.
[52] *Ricardus Londoniensis*, p. 202.
[53] *Ansbert*, p. 15.
[54] *Nicetas*, p. 404.
[55] *Nicetas*, p. 410.

[56] *Ansbert*, 38–42; *Magnus Presbyterus*, p. 510.
[57] *Ansbert*, p. 42; *Gagova, K.* Chronique de la haine (La Troisieme Croisade aux Balkans). BHR, 3–4, 1998, 119–120.
[58] *Magnus Presbyterus*, p. 510.
[59] *Arnoldus*, 131–132.
[60] *Hist. perigr.*, p. 148.
[61] *Nicetas*, p. 401.
[62] *Ansbert*, p. 58.
[63] *Cinnamus*, p. 230.
[64] *Scutariota*, p. 394.
[65] *Ansbert*, 27–28; *Hist. perigr.*, p. 132.
[66] *Ansbert*, p. 56, 58, 68; *Гагова, К.* Калоян – цар на България и Влахия. – ИПр, 1999, № 3–4, с. 5.
[67] *Ansbert*, p. 61; *Гагова*, Калоян, 5–6.
[68] *Magnus Presbyterus*, p. 510.
[69] *Ansbert*, p. 43; *Hist. perigr.*, 142–143.
[70] *Ansbert*, p. 45.
[71] *Ansbert*, 45–46.
[72] *Nicetas*, p. 410.
[73] *Hist. perigr.*, p. 133.
[74] *Hist. perigr.*, p. 133.
[75] Hist. perigr, p. 138.
[76] *Ansbert*, 37–38.
[77] *Hist. perigr.*, p. 147.
[78] *Otto*, p. 320.
[79] *Ansbert*, 57–58.
[80] *Hist. perigr.*, p. 137.
[81] *Ansbert*, 36–37; *Hist. perigr.*, 137–138.
[82] *Hist. perigr.*, p. 139.
[83] *Otto*, Chronica, p. 320.
[84] *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.
[85] *Nicetas*, p. 409.
[86] *Ansbert*, 39–42.
[87] *Hist. perigr.*, p. 149; *Ansbert*, p. 61.
[88] *Nicetas*, p. 404.
[89] *Hist. perigr.*, p. 145.
[90] *Hist. perigr.*, p. 146.
[91] *Ansbert*, p. 27, 28, 44, 53, 58, 59, 62, 64; *Hist. perigr.*, p. 134, 139, 140, 141, 146, 149.
[92] *Ansbert*, p. 54.
[93] *Ansbert*, p. 54.
[94] *Ansbert*, p. 64.
[95] *Ansbert*, p. 58.
[96] *Ansbert*, p. 63.
[97] *Ansbert*, p. 62.
[98] *Ansbert*, 64–66.
[99] *Ansbert*, p. 67.
[100] *Гагова К.* „Задграничното зло" (Никита Хониат срещу кръстоносците). – История, 2003, № 3–4, 16–21.
[101] *Hist. perigr.*, p. 135.
[102] *Ansbert*, p. 27.

[103] *Otto*, Chronicon, p. 319; *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.

[104] *Hist. peregr.*, p. 138; *Gagova, K.* The Third Crusade in Thrace. Toponyms. Etudes historiques, XIII, 1985, p. 102; *Gjuzelev, V.* Federico Barbarossa nei paesi bulgari. – In: Medieval Bulgaria. Byzantine Empire. Black Sea – Venice Genoa. Villach, 1988, p. 226; *Eickhoff, E.* Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I. Tubingen, 1977, S. 67.

[105] *Ansbert*, p. 38.

[106] *Nicetas*, p. 374.

[107] *Ansbert*, p. 61.

[108] *Мутафчиев, П.* Владетелите на Просек. – В: *Мутафчиев, П.* Избрани произведения. Т. 1. С., 1973, 192–198; *Златарски, В.* Ансбертовият „жупан или сатрап на България" не е бил Добромир Хриз. – В: *Златарски, В.* Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, 360–375.

[109] *Nicetas*, p. 100; *Гагова*, Калоян, 6–8.

[110] *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.

[111] *Ansbert*, p. 56.

[112] *Ansbert*, p. 56.

[113] *Ansbert*, p. 58.

[114] *Hist. peregr.*, p. 135.

[115] *Ansbert*, p. 58; *Gagova*, The Third Crusade 99–100.

[116] *Ansbert*, p. 68.

[117] *Nicetas*, p. 436.

[118] *Hist. peregr.*, p. 132; *Ansbert*, p. 27.

[119] *Ansbert*, p. 37.

[120] *Ansbert*, p. 45.

[121] *Ansbert*, p. 39.

[122] *Ansbert*, 27–28.

[123] *Gestarum Treverorum Continuatio*, III. (Ed. G. Waitz). – MGH SS, XXIV.

[124] *Hist. peregr.*, 136–138.

[125] *Arnoldus*, p. 118.

[126] Annales Mediolanenses. – MGH. SS, XVIII, p. 378.

[127] *Гагова*, Калоян, 5–9.

[128] *Ansbert*, p. 61.

[129] *Koder, J., F. Hild.* Hellas und Thessalia. – TIB, 1, Wien, 1976, S. 148–149; 199; 209; 241; 256.

[130] *Ansbert*, p. 63.

[131] Обикновено се приема, че с името власи историците на Третия кръстоносен поход обозначавали населението на цяла Северна България (*Златарски*, История, III, с. 45; *Острогорски, Г.* История на византийската държава. С., 1996, 517–518, бел. № 2; *Лишев, С.* Третият кръстоносен поход и българите. – ИИБИ, 7, 1957, 227–228).

[132] *Nicetas*, p. 368.

[133] *Nicetas*, p. 374.

[134] *Hist. peregr.*, p. 132.

[135] *Ansbert*, p. 27. Около век по-рано историците на Първия поход споменават българи, печенези, узи и турци.

[136] *Lambertus Parvus*. Annales. (Ed. G. Pertz). – MGH SS, XVII, p. 797.

[137] *Ansbert*, p. 58.

[138] *Otto*, p. 319.

[139] Annales Pegavienses, p. 266.

[140] *Otto*, p. 20; *Ansbert*, p. 27, 61; *Hist. peregr.*, p. 132.

[141] *Otto*, p. 320.

[142] *Ansbert*, p. 45.

[143] *Hist. peregr.*, p. 129.
[144] *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.
[145] Annales Pegavienses, p. 266.
[146] *Ansbert*, p. 39.
[147] *Hist. peregr.*, 139-140.
[148] *Magnus Presbyterus*, p. 510.
[149] *Nicetas*, p. 526.
[150] *TT*, 267–269; *Gagova*, The Third Crusade, 101–102.
[151] Hist. peregr., p. 143.
[152] *Ansbert*, p. 68.
[153] *Roberti Cannonici* S. Mariani Autissiodorensis Chronicon. (Ed. O. Halder-Egger). – MGH SS, XXVI, p. 254; *Guido de Bazochiis*. Chronographia. (Ed. G. Waitz). – MGH SS, XXVI, p. 217; *Gagova*, The Third Crusade, p. 100.
[154] *Hist. peregr.*, p. 135.
[155] *Ansbert*, p. 58; *Гагова*, Тракия, с. 20.
[156] *Arnold*, p. 130.
[157] *Hist. peregr.*, p. 132.
[158] *Ansbert*, p. 62.
[159] *Hist. peregr.*, p. 146; *Soustal*, Thrakien, S. 163.
[160] *Ricardus Londoniensis*, p. 201; *Annales Colonienses Maximi*, p. 798.
[161] *Hist. peregr.*, p. 145.
[162] Annales Mediolanenses, p. 379.
[163] *Hist. peregr.*, 148–149; *Георгиев, С.* Император Фридрих Барбароса на Балканския полуостров и в българските земи. – БИБ, 2, 1930, с. 140.
[164] *Ansbert*, p. 67.
[165] *Ansbert*, p. 62.
[166] *Ansbert*, p. 65.
[167] *Ansbert*, p. 70; *Hist. peregr.*, p. 149.
[168] *Hist. peregr.*, p. 149; Annales Austriae, p. 547.
[169] *Gagova*, The Third Crusade, 106–107.
[170] *Hist.peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 62.
[171] *Ansbert*, p. 64.
[172] *Ansbert*, p. 59; *Hist. peregr.*, p. 149; *Gagova*, The Third Crusade, 105–106; *Soustal, Thrakien*, S. 194–195; *Гагова*, Тракия, с. 175.
[173] *Ansbert*, 29–30; *Hist. peregr.*, p. 132.
[174] *Hist. peregr.*, p. 132; *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.
[175] *Hist. peregr.*, p. 141; *Ansbert*, p. 42-44; Epistola de morte Friderici, p. 494.
[176] *Ansbert*, p. 44; *Hist. peregr.*, p. 141.
[177] Epistola de morte Friderici, p. 494; *Gagova*, The Third Crusade, p. 104; *Soustal*, Thrakien, S. 204; *Гагова*, Тракия, с. 179.
[178] *Ansbert*, p. 52.
[179] *Ansbert*, p. 52; *Hist. peregr.*, p. 145; *Gagova*, The Third Crusade, p. 106; *Soustal*, Thrakien, S. 210; *Гагова*, Тракия, с. 182.
[180] *Ansbert*, p. 45; *Hist. peregr.*, p. 41; *Gagova*, The Third Crusade, p. 105; *Гагова*, Тракия, 183–184; *Soustal*, Thrakien, S. 218.
[181] *Hist. peregr.*, p. 132; *Iohannes de Piscina*, p. 340.
[182] *Ansbert*, 27–28.
[183] *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.
[184] *Hist. peregr.*, 132–134.
[185] *Ansbert*, p. 27.

[186] *Ansbert*, p. 57.

[187] *Hist. peregr.*, p. 152; *Ansbert*, p. 70; *Gagova*, The Third Crusade, p. 108; *Златарски*, История, III, 15–16.

[188] *Hist. peregr.*, p. 152; *Ansbert*, p. 70.

[189] *Hist. peregr.*, p. 147; *Ansbert*, p. 61.

[190] *Иванов*, БСМ, с. 408 – **градъць**, с. 554, 583; *Златарски*, История, III, 15–16; *Guillou, A.* Les archives de Saint Jean Prodrome sur le Mont Ménécee. Paris, 1955, p. 103, 130, 183; *Soustal*, Thrakien, S. 275.

[191] *Otto*, p. 320; *Ansbert*, p. 53; Epistola de morte Friderici, p.173; *Gagova*, The Third Crusade, p. 107.

[192] *Hist. peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 53; *Soustal*, Thrakien, S. 242.

[193] *Hist., peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 62; *Magnus Presbyterus*, p. 510; *Soustal*, Thrakien, S. 314; *Гагова*, Тракия, с. 224.

[194] *Ansbert*, p. 58.

[195] *Anna*, I, p. 227; *Златарски*, III, с. 52; *Gagova*, The Third Crusade, p. 107.

[196] *Hist., peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 64; Epistola de morte Friderici, p. 173.

[197] *Gagova*, The Third Crusade, p. 108; *Asdracha, C.* La région des Rhodopes aux XIII et XIV s., Athen, 1976, 152–153; *Soustal*, Thrakien, S. 365; *Гагова*, Тракия, 246–247.

[198] *Hist. peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 54.

[199] *Anna*, I, p. 233, 263 s.

[200] *Златарски*, III, с. 44; *Gagova*, The Third Crusade, 107–108; *Soustal*, Thrakien, S. 374.

[201] *Ansbert*, p. 58.

[202] *Ansbert*, p. 28.

[203] *Hist. peregr.*, p. 134; *Magnus Presbyterus*, p. 510; *Ansbert*, p. 28; *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.

[204] *Калић*, Ниш, 23–25.

[205] *Dölger*, Regesten, I, ‹ 1647.

[206] *Hist. peregr.*, p. 134.

[207] *Ansbert*, p. 57.

[208] *Hist. peregr.*, p. 138; *Eickhoff*, Friedrich Barbarossa im Orient, S. 66; *Gjuzelev*, Federico Barbarossa nei paesi bulgari, p. 227.

[209] *Ansbert*, p. 45.

[210] *Hist. peregr.*, p. 141; *Gagova*, The Third Crusade, p. 104; *Гагова*, Тракия, 261–262.

[211] *Hist. peregr.*, p. 146; *Ansbert*, p. 53.

[212] *Beševliev, V.* Die byzantinische Heerstrasse Adrianopel – Verigava. – In: Actes de XI Congrès International des sciences onomastiques, I, Sofia, 1974, S. 126; *Gagova*, The Third Crusade, p. 107; *Soustal*, Thrakien, S. 415.

[213] *Nicetas*, 408–409.

[214] *Hist. peregr.*, p. 134; *Ansbert*, 27–28.

[215] *Ansbert*, p. 70; *Hist. peregr.*, p. 152; *Gagova*, The Third Crusade, p. 108.

[216] *Arnoldus*, p. 132.

[217] *Ansbert*, p. 37.

[218] *Magnus Presbyterus*, p. 509.

[219] *Ansbert*, p. 28.

[220] *Ansbert*, p. 57.

[221] *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.

[222] *Hist. peregr.*, p. 141.

[223] *Ansbert*, p. 45; *Gagova*, The Third Crusade, p. 104; *Soustal*, Thrakien, S. 460–461; *Asdracha*, Rhodopes, p. 162.

[224] *Hist. peregr.*, 139–140.

[225] *Ansbert*, p. 38.

[226] *Nicetas*, p. 402.

[227] *Hist. peregr.*, p. 138; *Ansbert*, p. 38; *Otto*, p. 320; *Magnus Presbyterus*, p. 510; Annales Pegavienses, p. 266; *Lambertus Parvus*, 649–650.

[228] *Nicetas*, p. 526.

[229] *Дишев, С.* Третият кръстоносен поход и българите, с. 274.

[230] *Ansbert*, p. 45.

[231] Annales Pegavienses, p. 266; *Annales Colonienses Maximi*, p. 797.

[232] *Ricardus Londoniensis*, p. 200.

[233] *Ansbert*, p. 40, 45; *Hist. peregr.*, p. 148.

[234] *Ansbert*, p. 52; *Hist. peregr.*, p. 141.

[235] *Ansbert*, p. 62; *Dančeva-Vasileva, A.* Plodiv à l'époque des premieres Croisades (1097, 1147, 1189). – BHR, 3–4, 1998, 23–31.

[236] *Nicetas*, p. 562; *Vlachos, Th.* Ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Thessaloniki, 1972, 92–96; *Gagova*, The Third Crusade, 104; *Asdracha*, Rhodopes, 157–158; *Soustal*, Thrakien, S. 400; *Гагова*, Тракия, с. 274.

[237] *Hist. peregr.*, p. 139; *Ansbert*, p. 38; *Magnus Presbyterus*, p. 509.

[238] *Gagova*, The Third Crusade, p. 102; *Гагова*, Тракия, с. 325.

ЧЕТВЪРТИЯТ ПОХОД

1. СЪБИТИЯТА

Четвъртият кръстоносен поход е различен от предходните във всяко отношение. Той е подготвен като личен проект на папа Инокентий III. Папата предвиждал не само участието на западноевропейските владетели, но поканил и византийския василевс Алексий III да се включи, като, разбира се, признае върховенството на Римската църква в това начинание[1]. Поредица от обстоятелства превърнала Христовите воини в обикновени наемници, които първо служили на венецианския дож и превзели за него крепостта Зара, а после срещу възнаграждение, обещано им от Алексий IV, се отправили към ромейската столица, за да го поставят на престола и така да възстановят легитимността на властта в Константинопол.

Четвъртият поход е специфичен дори по отношение на българската средновековна история. Той става част от нея от времето на първата обсада на ромейската столица и особено след падането на Константинопол, когато новите господари на бившата Византийска империя започнали да предявяват своите претенции към предварително разделените помежду им земи, част от които принадлежали на българския цар. Договорът за разделянето на земите (*Partitio terrarum imperii Romaniae, Partitio regni Graeci*) предвиждал в своята първа част (*pars prima*) земи за императора, които трябвало да обхващат територията на Югоизточна Тракия – от стените на Константинопол и Босфора на север до Агатопол, по крайбрежието на Мраморно море до Теодоруполис[2]. Венецианците получавали териториите от Ираклия до Адрианопол (включително), Родосто и Булгарофигон. За кръстоносците останала западната част от Тракия, по десния бряг на Марица – Макри, Вира и Димотика. За техни владения били предвидени и земите от Вардар до Преспанското езеро, част от Албания и Тесалия (Βλαχία)[3]. Изследвачите на този документ допускат възможността дошлият до нас текст да не е официалната версия и списъкът да съдържа просто географски названия, извлечени от Константинополските фискални регистри[4].

Според Робер де Клари българският цар изпратил свои представители при кръстоносните водачи още преди падането на града. Те обаче отхвърлили неговото предложение за съюз, отричайки легитимността на властта му над земи, които те третирали като част от империята[5]. Ж. Лоньон предполага, че тази среща по-скоро била

осъществена след падането на града. Той дори е на мнение, че липсата на дипломатичност у Бодуен била в основата на последвалия съюз между българи и ромеи срещу кръстоносците в Тракия[6]. Формално българският владетел имал подкрепата на Римския престол, бил получил от папата титла, диадема и правото Българската църква да има свой примас[7]. Разбира се, идеята на Калоян да се представи като равнопоставен на останалите императори и да получи и той тази титла съвсем законно от Римския престол поначало била трудно осъществима, а при управлението на папа Инокентий III изглежда и направо невъзможна[8]. Въпреки това неговата настойчивост била забележителна. Вероятно по-сериозна подкрепа от страна на Папството би променила и недоброто отношение на кръстоносците към българския владетел, но и тя, сама по себе си, както става ясно по-късно при контактите на Калоян с император Анри, не е била достатъчна.

Цар Калоян отправил писмо до Светия престол, в което съветвал Инокентий да пише на латинците да се отдалечат от неговата империя, защото в противен случай няма да има милост към тях[9]. Морейската хроника свидетелства, че още преди кампанията на кръстоносците за завоюване на предопределените им територии „Калоян Асен се страхувал, че император Бодуен, който се намирал на неговите граници, може да ги премине и да завладее неговата империя, тъй както беше сторил с гръцката преди това“[10]. Вилардуен също така съобщава, че още докато в Константинопол поне номинално управлявал Алексий IV, Калоян „станал могъщ владетел ... от тази страна на протока Св. Георги и на Запад“ и бил на път да му отнеме поне половината от неговите европейски владения[11].

Може да се допусне, че нежеланието на водачите на кръстоносците да приемат българския владетел за съюзник или поне да го признаят за законен управник на подчинените му земи се корени в намеренията им да завоюват неговите владения, които те определяли като византийски. Затова и френските хронисти по принцип представят сблъсъците с българския цар като агресия в своите територии. Началните успехи в Мала Азия, временното надмощие над Теодор Ласкарис, съюзът с арменците в Троада и убийството на Алексий Мурзуфл дали самочувствие на новите господари на империята и те изглежда решили, че няма да имат сериозни препятствия пред амбициозните си намерения. Бодуен дал като фиеф на Рение де Три „дукството Филипопол“, а Бонифас де Монфера вече настъпвал на юг от Солун, строейки поредица от крепости. Започнало завоюването на Морея, и то не от венецианците, които трябвало да владеят тези земи според *Partitio*, а от приближените на френските благородници Гийом

де Шамплит и младия Жофроа де Вилардуен, племенник на маршала на Шампан. По-голямата част от островите преминала в ръцете на латинците[12]. В началото на ноември 1204 г. Рение де Три пристигнал в Пловдив със 120 рицари. По-голямата част от земите му се подчинила и той се захванал да организира тяхната защита от българските нападения[13]. Просперитетът на новата държава изглеждал сигурен.

В 1205 г. обаче събитията променили своя ход. Явно недоволен от това, че новите съседи не зачитали неговия владетелски авторитет и заплашвали директно земите му, българският цар предприел поредица от военни кампании, в които прилагал принципа, че нападението е най-добрата защита. Първият му успешен ход бил изграждането на военен съюз с ромейското население в Тракия. Сведенията, дошли до нас чрез историческите съчинения на Вилардуен и Никита Хониат, не позволяват да се твърди със сигурност, че населението на областта е приело Калоян за свой император (*empereor,* βασιλέυς). Затова пък е безспорно, че той е изпсквал това от тях. Впрочем съюзът на ромеите с българския цар бил създаден след като и маркиз Бонифас, и император Бодуен отхвърлили тяхното предложение да им служат[14] и това явно предопределяло нетрайността на бъдещите им общи действия.

Резултат от техните обединени усилия били бунтовете срещу властта на кръстоносците и венецианците в Димотика и Адрианопол. Хониат предава, че мнозина били избити, а тези, които се спасили, избягали в Константинопол[15]. Рение де Три, за когото Вилардуен твърди, че бил посрещнат възторжено от населението на Филипопол, трябвало да бяга и намерил убежище в крепостта Стенимахос. Император Бодуен, който бил насочил немалка част от своите военни сили в Мала Азия, трябвало да се противопостави на тази явно нечакана опасност с наличната си армия. Част от войниците се отправили на север. Те завзели Визия и Цурул и жестоко изклали защитниците на Аркадиопол. В началото на пролетта сам императорът, неговият приближен Луи де Блоа и дожът Енрико Дандоло с отряд венецианци (които явно били тръгнали да защитават града, който според договора за разделянето на земите им принадлежал) се разположили на лагер близо до Адрианопол. Там кръстоносните войници се сблъскали с куманските наемници на българския цар и техните военачалници си дали сметка, че този непривичен за тях метод на водене на бой не им е изгоден. Куманите лесно ги прилъгвали да се разпръснат и така те влизали в предварително подготвените клопки. Затова на съвета при императора било взето решение никой от войската да не се изкушава да отговори на нападенията на леката им конница. Решението било разумно

и всички били единодушни. На другия ден обаче, още преди да се появи основната войска на Калоян, куманите започнали да насочват конете си към лагера и да обсипват със стрели чакащите рицари. Тази тактика била изтъкувана като подигравка с техните военски възможности и пръв граф Луи де Блоа, а после и самият император Бодуен не издържали и се впуснали след тях. Граф Луи и някои други известни рицари били убити, а Бодуен попаднал в плен и бил отведен от българите. Дожът Дандоло се върнал в лагера и посъветвал оцелелите бързо да се оттеглят[16]. Водени от маршала на Шампан Жофроа де Вилардуен, те бавно се придвижили към столицата. Край Родосто срещнали идващите на помощ подкрепления, които довел от малоазийските си владения братът на императора Анри. Те били съставени предимно от арменски пехотинци, които по-късно заедно със семействата им били изклани от местното ромейско население[17]. Нямало кой да спре армията на Калоян и тя продължила да настъпва на юг, да руши и да граби. Настанали тежки времена за живеещите около столицата. Никита Хониат заключава: „Не остана място спасително и пощадено, сушата беше пълна с неизброими злини и по-гибелна от гибелта, а морето – пълно с корабите на латинската войска, които с грабеж и пиратство грозно посягаха на всичко, което се движи.“[18]

Следващата атака на българските войски била насочена на югозапад, към Солун. При Серес Калоян победил латинците, макар и с немалко жертви[19], а после успял и да влезе в града. Той бил опожарен, стените му – срутени, а пленниците – „оковани във вериги“, отведени. Малцина защитници успели да се укрепят в акропола и отказали да се предадат. Тогава с помощта на стенобитна машина и със стълби нападателите се опитали да влязат вътре. Тъй като обсадата била непробиваема и станало ясно, че затворените в цитаделата са обречени, те поискали да предадат крепостта срещу своето освобождение[20].

Междувременно жителите на Солун се разбунтували, използвайки отсъствието на Бонифас, който продължавал да воюва с Леон Сгур. Градът, както предава Хониат, бил завладян от един влах Ецуйсмен (Чъзмен), който дотогава оглавявал крепостта Просек и земите, които владеел в този район Калоян[21]. Арагонската версия на Морейската хроника предава, че сам Калоян окупирал града, но след това го преотстъпил на ромеите. Маркиз Бонифас така и не влязъл в директна битка с българите. Местните барони успели да се справят сами[22]. Той замислил акция за отмъщение, която трябвало да бъде насочена към земите на българския цар в околностите на Скопие. Още преди да завърши подготовката, научил за жестокото поражение при Адрианопол. Освен това бил известен и за обсадата при Се-

рес, така че трябвало да отправи своите военни сили нататък. Воините му били обърнати в бягство от куманите, които ги изчаквали в засада по продължение на пътя. Бонифас се скрил зад стените на Солунската крепост, а Калоян отишъл в Бер, като подчинил и останалите градове, които принадлежали на маркиза[23]. Описвайки същите събития, известният куртоазен поет Рембо Вакейрас, който е и свидетел на събитията в двора на Солунското кралство, хвали Бонифас, че победил със своя меч българи и власи (*guerroie ici Vlaque et Bulgare*)[24].

По времето, в което все още нямало сигурно известие за смъртта на Бодуен, Анри управлявал в Константинопол като модератор/*bailli*. Той потърсил помощ от Инокентий III, който му внушавал да поддържа приятелство с неговия „любим син в Христа *rex illuster Bulgarorum et Blacorum*"[25], а Калоян пък бил посъветван да върне свободата на високопоставения си пленник[26]. Изглежда, че все пак Анри предпочитал една сериозна кръстоносна армия, която да му помогне в бъдещите военни действия срещу българите, вместо съветите на папата, но войска така и не пристигнала. Калоян също имал проблеми със своите наемници – куманите. Техните условия за водене на война били специфични – те избягвали да воюват през лятото, под предлог че е топло, а в останалите сезони често напускали кампанията преди края ѝ, защото вече били събрали достатъчно плячка и не виждали смисъл да продължават войната.

В Константинопол бил свикан съвет, на който било взето решение отново да се нападнат и завземат тракийските градове. Кръстоносците все още били въодушевени, както предава Никита Хониат, а Калоян бил зает да воюва с Бонифас[27]. Венецианците нападали крайбрежните градове. В това време Анри потеглил по суша към Адрианопол. Заварил Аркадиопол разрушен и разграбен, изклал най-нехристиянски населението на Апрос и достигнал до града на Адриан, където установил лагера си, който оградил с дълбок ров. Крепостта също била готова да се отбранява. Кръстоносците заварили там два дълбоки и широки рова, кулите били допълнително укрепени от кожи с опънати сурови кожи, зад които да се прикриват защитниците. Били издигнати и специални мачти за изстрелване на огън. Освен това на кулите били инсталирани и 14 каменометни машини[28]. Битката за Адрианопол била трудна и продължителна. На помощ на обсадените се притекли войски от „власи и скити", които не позволявали да се внася продоволствие в лагера на кръстоносците. Появила се и епидемия, „понеже всички употребяваха за ядене необичайни неща"[29]. Кръстоносците решили да се оттеглят, но били нападнати по пътя от „влашки и скитски" отряди и едва не заги-

нали всички. Неуспехът обезкуражил нападателите и въпреки че приготвили нови обсадни машини, те, като решили, че Адрианопол е непревзимаем, се отправили към Димотика. Там също така нямали късмет. Още щом установили войската и докато се готвели да поставят обсадните машини, завалял проливен дъжд, Марица придошла, заляла лагера и отнесла коне, хора и въоръжение. Това било прието като знамение. Една част от армията начело с Анри се върнала в Константинопол, а другите останали да охраняват крайбрежните градове, които все още били в латински ръце.

Българският владетел не спрял своя натиск. През лятото на 1205 г. той отправил войските си към Филипопол, „подпален от варварското си мислене" и недоволен от избора на Алексий Аспиет за военачалник (ἀρχηγός) в града. Вилардуен твърди, че Рение де Три бил го напуснал, още щом научил за поражението при Адрианопол, а част от жителите, т. нар. попеликани, повикали българския цар. За отмъщение Рение подпалил предградието на попеликаните. Калоян влязъл в Пловдив. Градът бил разрушен, а Алексий Аспиет – обесен с главата надолу. Пловдивските първенци, уплашени от неговата съдба, избягали – едни при Теодор Ласкарис, други – в Адрианопол, а трети – в Димотика, където се опитали да влязат в преговори с латинците. Калоян се оттеглил в Мизия, но изпратил свои кумански войски в Тракия. Те нападнали Адрианопол и Руспон, където загинали мнозина латинци. След това завладели и разрушили Апрос, част от жителите избили, други отвели в плен. Куманите продължили своите набези към Родосто, където срещнали Теодор Врана, тръгнал към Адрианопол, чието управление му било поверено от венецианците, избягнали сражението с него, но продължили към Перинт и Даонион. Взели пленници от населението на тези градове. Пострадали още Аркадиопол, Месина и Цурул, Атира и Ригион. Незасегнати от тази грабителска кампания останали само Визия и Селимврия, които били спасени, според Никита Хониат, защото били стабилно контролирани от латинците[30].

Куманите имали ролята на авангард. След тях в началото на следната година се появила армията на българския цар „твърде голяма и твърде силна (πλείστων καὶ κρατίστων δυνάμεων)". Паднали Апрос, Родосто, Панедор, Даонион, Цурулум и Атира[31]. Основната цел били Адрианопол и Димотика, големите стратегически центрове, контролиращи пътя към Константинопол. Никита разказва, че за да обсади по-успешно Димотика, Калоян наредил да се отклони течението на Марица. Настанил своите обсадни машини на места, които изглеждали достъпни, и започнал атаките. В желанието си да не допуснат в крепостта български войски, жителите на града обещава-

ли, че ще признаят Калоян за свой василевс, ще му плащат данъци и ще се съгласят с всичките му искания. Калоян не се отказал от намерението си да влезе в града. Опитите му обаче били безуспешни и той се оттеглил[32].

Никита Хониат предава, че италите (венецианците) охотно приели поканата на тракийските ромеи да се върнат в Адрианопол и Димотика. През Атира и Селимврия те достигнали до Одрин и успели да влязат в града. Хониат предлага една малко странна версия, според която българският цар сключил договор с латинците относно Адрианопол. Но скоро след това обкръжил града и чудо спасило обсадените, тъй като изведнъж от реките край града се надигнала такава мъгла, че не можело да се вижда и обсадата била вдигната. Завземането на Адрианопол и отблъсването поне за известно време на войските на Калоян, дало упование на кръстоносците и те безпрепятствено се насочили към Стенимахос и освободили Рение. Наложило се обаче рицарите бързо да се върнат в Константинопол, тъй като пристигнало потвърждение за смъртта на Бодуен. Междувременно гърците в Тракия се отметнали от съюза си с българския цар и се ориентирали към споразумение с кръстоносците[33]. Отстъплението станало повод за нова българска атака срещу Димотика, този път успешна (септември 1206 г.[34]). Населението на града трябвало да бъде отведено на север. Анри се възползвал от временното оттегляне на българите и предприел контраофанзива в Тракия. Успял да прогони събралите се край Одрин войски, да освободи пленниците, взети при Близимос, после продължил към Берое и оттам се отправил към морския бряг, достигайки до Терме и Акиле[35]. В началото на 1207 г., след като сключил съюз с Теодор Ласкарис, цар Калоян започнал нова офанзива срещу кръстоносците. Той отново обсадил Адрианопол и разположил край него тридесет и три каменометни машини. По принцип обстоятелствата били на негова страна, тъй като в града имало съвсем малък френски гарнизон. Сериозните му намерения обаче били провалени от куманите, които се впуснали да грабят из околностите и изоставили обсадата. Българите трябвало да се отдръпнат[36]. През есента на същата година Бонифас де Монфера и император Анри взели решение да съберат войските си край Адрианопол и да започнат поход срещу българските пределн. При оттеглянето на маркиза, разказва Вилардуен, на повече от ден преход от Мосинопол, той бил нападнат от българи и убит и обезглавен, а главата му била изпратена като дар на Калоян[37]. Хониат предлага и една малко по-различна версия. Според него той загинал в битка, когато българите обсаждали Мосинопол. Маркизът се притекъл на помощ на зат-

вореният в крепостта. Когато победата клоняла вече към българите, Бонифас паднал пронизан от стрела (ἐκ τοξεύματος) „за радост на всички ромеи“[38]. Робер де Клари потвърждава неговия разказ, като съобщава, че Йоан от Влахия и неговите кумани атакували земите на солунския маркиз (*coururent en la terre le marquis de Salonique*) и той влязъл в бой с тях и бил убит в тази битка (*fu occis en cel bataille*), а войската му била разбита[39]. Морейската хроника също предава, че Бонифас загинал в битка с българите край Солун[40]. Струва ми се, че може да се приеме като много вероятна една нова българска военна кампания срещу кръстоносците, които се опитвали да се настанят в земи, считани от българите за техни[41]. След тази победа съвсем естествено армията и наемниците на българския владетел се насочили към Солун. Те започнали сериозна обсада. Неочакваната смърт на Калоян прекратила тяхното настъпление[42].

На следващата пролет новият български цар Борил продължил войната, която имала за цел да изтласка кръстоносците от земите, в които те упорито настоявали да се настанят. Константинопол се подготвил за отпор. Император Анри потеглил към Адрианопол, като по пътя си събирал войски. Явно силите му били недостатъчни, тъй като му се наложило да търси съюз с Алексий Слав, за да притисне посигурно Борил (*il envanront Burille seurement*)[43]. Кръстоносната армия продължила на север и се установила на лагер край Берое. На следната сутрин неочаквано българите ги нападнали. Изненадани, френските рицари влезли в бой изплашени и без да се построят. Те били принудени да отстъпят и по решение на Анри се отправили към Филипопол[44]. По пътя към града те се разположили на стан и група фуражири тръгнали да търсят храна за конете и, най-вероятно, да грабят. Били нападнати от „власи и кумани“ и се наложило да търсят защитата на рицарите. Нападателите се скрили в планините, кръстоносците се върнали в лагера. Може би по-скоро става въпрос за инцидент, отколкото за планирана военна акция[45], въпреки че българите очаквали експедицията на Анри да продължи. Местното население не само не предлагало пазари на латинската войска, но и вероятно било скрило припасите си, защото Валансиен изрично отбелязва, че през дванадесетте дни на похода те не видели нито жито, нито ечемик, нито овес, нито пък вино[46]. Решителната битка между войските на Борил и Анри се състояла на следния ден след сблъсъка с фуражирите на „толкова равно поле, че нямало никакви препятствия“. Маршалът на Шампан Жофроа де Вилардуен повел кръстоносците срещу българската войска[47]. Единствен Анри де Валансиен описва тази битка. Той съобщава, че в нея Борил хвърлил 33 000

души, които формирали тридесет и шест отряда. Кръстоносците им се противопоставили с петнадесет отряда и с три отряда, формирани от гърци. Срещу отряда, предвождан от самия Борил, който наброявал 1600 души, се хвърлили 25 френски рицари с бойния си вик „Saint Sepulcre". В боя се включили и отрядите на Жофроа де Вилардуен и Мило де Бребан. Тогава българите отстъпили и започнали да бягат. Валансиен не обяснява причините за победата, той я отдава изцяло на Божия промисъл[48]. Остава неясно каква точно е била причината за това отстъпление – дали някаква дезорганизация в българската армия, напускане на куманите или пък страх от тежката кръстоносна конница. Така или иначе, неуспехът на Бориловата армия бил повод за истинска гордост за латинския император. В писмо до папа Инокентий III той съобщава, че е надвил в бой Борил, прогонил го е от лагера и е избил мнозина от неговите хора[49].

След сражението войската на Анри се настанила в крепостта Кричим, където бил сключен мир с Алексий Слав. Като компенсация за бъдещата обвързаност императорът му обещал Голяма Влахия, ако Бог го иска и ако той остане жив[50]. Оттам кръстоносците пристигнали в Стенимахос. Последвала нова среща със Слав, уговорка за брак с императорската дъщеря, последвало посещение на деспота при бъдещата му съпруга в Селимврия и тържествената церемония в Константинопол. Безспорно е, че Алексий Слав станал васал на Анри[51] и това, както и фактът, че Стрез също отказал подкрепата си за властта в Търново в известна степен променило съотношението на силите в полза на кръстоносците. Поне номинално земите на Слав били третирани като земи на империята и така изглеждало, че земите, предвидени в *Partitio Romaniae* като латински владения, постепенно преминавали в ръцете на завоевателите.

Сблъсъците с българското население обаче не спирали. Валансиен разказва, че по пътя на Анри към Солун през зимата на 1208 г. при Межешаре неговите хора били нападнати от триста власи и били разбити. Това разгневило императора, той се впуснал да ги преследва и ги гонил чак до вечерта, без да успее да ги настигне[52]. Малко странен е този разказ, в който описваната до този момент като непобедима рицарска армия била толкова притеснена (обкръжена от всички страни, мнозина избити, други пленени, а останалите избягали при императора) от триста влашки конници. Остава неясно дали не става въпрос за нападение на куманска армия, ако се съди по тактиката на водене на бой, или пък Валансиен пропуска някои съществени подробности. Не е изключено и някакво единодействие между Борил и солунските барони[53].

За да пуснат Анри в града, ломбардските благородници от Солун поискали от императора допълнителни земи, част от които били предвидени за венецианците, а част били останали в ръцете на Теодор Врана като васал на Константинопол. Освен другите си искания, те предявили претенции и към Берое и Терми и другите земи до Филипопол[54]. Въпреки уговорката Серес да бъде отворен за императора, Биандрате и кралица Маргарита изпратили тайно послание до гарнизона в крепостта да не я предава. От своя страна, жителите на града пък изпратили свои легати при наместника (байула) на Борил в Мелник, че са склонни да му се предадат[55]. В крайна сметка градът отворил вратите си пред императора.

Проблемите на Анри със солунската латинска аристокрация продължили и след това. По време на една военна кампания срещу тях, през пролетта на 1209 г. той бил известѐн, че Борил се готви да го нападне с много свои хора. Това разтревожило императора. Той свикал своята армия и, което е по-важното, възстановил съюза си със солунските ломбардци, за да действат заедно срещу българския цар[56]. За съжаление, събитията след този период остават неизвестни. Само може да се предположи дали е имало война между кръстоносците и българския цар, какви точно съюзи са сключвани и разтрогвани, както и до каква степен кръстоносната идея обединявала представителите на Запада на Балканите.

Вероятно времето до края на 1211 г. е било трудно за константинополския император, тъй като в писмо, написано до всички негови приятели на 13 януари 1212 г., той с изключително доволство и гордост съобщава за победата си над четиримата врагове на империята. Анри разказва, че Борил го притискал по суша, докато Ласкарис действал по море. Освен това никейският владетел бил привлякъл на своя страна рицаря Пиер де Брашийо, който предоставил галери за завладяването на Константинопол. Няма други сведения, които да потвърдят това съобщение, но не е изключено да става въпрос за българо-никейски действия, насочени директно към столицата в отсъствието на Анри. Щом научил за това, той се върнал от експедицията си срещу Солун и пристигнал в град Русион, който по това време бил в ръцете на кръстоносците. Там той разбрал от верен свой вестител, че Борил се намирал малко пред тях (*prope ante nos*) с голяма войска от кумани, власи и българи и освен това бил преградил пътя, по който латинската войска възнамерявала да мине. Пътят бил тесен и преминавал през планинска местност и шестдесетимата рицари на Анри едва ли били способни да удържат едно евентуално нападение. Вероятно, отстъпвайки от обичайното трасе на пътя към Константинопол, кръстоносците слезли

на юг и по крайбрежието се насочили към столицата. Така те успели да присъединят към своите неголеми сили още хора от гарнизоните на крепостите по техния път. С вече пораснала армия латинският владетел решил да се върне и да нападне Борил, но той вече се бил оттеглил. Присъствието на българска войска под предводителството на самия цар в близост до Константинопол би могло да се разглежда като индикация за сериозен натиск по посока на стария Византион. По същото време срещу Солун действал Стрез, подпомогнат от войски на Борил. Неговите набези били прекратени в голяма битка при Пелагонийското поле. За да се реваншира, Борил предприел офанзива срещу земите на Солунското кралство с голяма войска и натворил много бели (*damna nobis plurima inferendo*)[57]. Той обаче бил победен от ломбардските барони, които се били съюзили с Алексий Слав[58]. Промяна в отношенията настъпила в 1213 г. Явно притеснени от непрекъснатите войни и неустановените отношения с българското царство, бароните от обкръжението на Анри го посъветвали, както предава Робер де Клари, да сключи брак с дъщерята на Борил. Този брак се потвърждава и в хрониката на монаха Обри де Троа Фонтен, който изрично отбелязва, че чрез него бил сключен мирът (*ita pacem ad invicem habuerunt*)[59]. С този акт de facto се легитимират отношенията между кръстоносците и България и, струва ми се, той бележи края на този кръстоносен поход поне по отношение на българската държава.

2. ОТНОШЕНИЯТА

Има сериозни разлики дори и в излагането на отношенията между кръстоносната армия и жителите на територите, към които завоевателите предявявали претенции. Сведенията на съвременниците са специфични и ярко индивидуални. Спорът за допустимостта на поход срещу християни и превземането на ромейската столица остава встрани от темата, макар и в писмата на участници нерядко се отразява настроението на западноевропейците към Византия. В писмо на Бодуен превземането на столицата е оправдано с присъщата на ромеите перфидност (*perfidia consueta*)[60]. Другаде открито се говори за „враждебност към западните християни и неподчинение към Рим“[61]. Венецианската хронистика също упреква доскорошните си покровители. „Историята на венецианските дожи“ предава, че жителите на града завиждали на венецианците, защото били богати и добродетелни[62], а анонимният монах, който описва пренасянето на мощите на блаженния Павел от византийската столица във Венеция,

прибавя, че ромеите били станали омразни на всички със своята надменост (*superbia*) и заради нея Бог ги наказал[63]. Френските историци продължават традицията да коментират презрението и омразата си към ромеите. Когато срещу техните интереси застанал и българският цар, съвсем естествено чувствата им се пренесли и върху него и войските му. Двамата основни автори, които отразяват времето на довършването на похода, т. е. онзи период, когато рицарите се стремели да завоюват земите, които предварително си били поделили, Жофроа де Вилардуен и Робер де Клари описват едни и същи събития, но изразяват отношението си по твърде различен начин. Никита Хониат пък е значително по-емоционален, отколкото в разказа си за Третия поход. Може би най-сериозната отлика от описанията на съвременници и участници от предишните походи е това, че и тримата основни свидетели на събитията, които са ги описали в исторни, са светски лица и това несъмнено дава отражение върху техните възгледи.

Като че ли най-спокойно описва фактите Вилардуен. Той пише своята хроника, когато напрежението вече започва да се уталожва, при това я пише от позицията на по-силната страна, с доволството на онези, които в голяма степен са постигнали своята цел. Безспорно неговото намерение е било да опише делата на кръстоносците, за да информира обществото във Франция[64]. Затова и не пести похвалите си. Той успява да представи като истински герои, прекрасни хора и мъдри управници и враждуващите в началото помежду си маркиз Бонифас де Монфера и император Бодуен, и венецианския дож Енрико Дандоло, и наистина единствения успешен френски владетел на Константинопол Анри, и всички рицари, дори и най-неразумните. Той спокойно се доверява на Божията воля, защото е убеден, че „по негова милост франките побеждават гърците". Изминалото време, а и рицарската чест, вече позволяват да квалифицира тежката война като приключение и да заключи: „...нашият Господ раздава приключенията, както му се харесва (*Nostre Sire done les aventures einsi com lui plaist*)."[65] Даже и да е изпитвал някакво чувство на вина по повод на отклоняването на похода[66] (а това не личи никъде в текста му), то сигурно е, че по отношение на войната, която кръстоносците водели за установяването на властта им на Балканите, те не са имали никакви угризения. Напротив. Тяхната позиция била чудесно формулирана от представителите на римското духовенство по повод на убийството на Алексей IV от Алексей Мурзуфл – „този, който е извършил такова убийство (*cil qui tel meurtre fasoit*) няма право да владее земя...битката е правилна и справедлива (*la bataille est droite et juste*)...и ако вие имате правилното намерение (*droite entention*) да

завладеете тази земя и да я подчините на Рим, всички ще имат опрощението (*le pardon*)..."[67]. Реално то не се отличава от голямото опрощение (*granz pardons*), което обещавали папа Инокентий III и проповедниците на похода Фулк от Ньой и кардинал Пиетро от Капуа[68]. Идеята за обединението на двете църкви под върховенството на Рим явно допадала твърде много не само на Апостолическия престол, но и на германския император. Пратениците на Филип специално отбелязват в своята реч, че Алексий IV е приел „да постави цялата империя на Романия в подчинение на *Рим, от който тя някога се е отделила* (к. м. – К. Г.)"[69]. Въпросът за нелегитимността на константинополския владетел е поставен още преди това и в речта на Конон де Бетюн, който „в съгласие с останалите барони и дожа на Венеция" твърди, че Алексий III „държи несправедливо и грешно, противно на Бог и справедливостта", властта над ромеите[70].

Видно е, че, макар и не така драстично, Жофроа продължава посоката на мислене на историците на Третия поход относно превъзходството на западната цивилизация. И това превъзходство се изявява не само по отношение на вярата – т. е. приемането на Рим като първоразпространител на християнството и най-вече на кръстоносното движение като израз на действащата вяра. От позицията на победителя той спокойно пише и за военното й превъзходство. Неслучайно описва не твърде многобройната флота на кръстоносците, потеглили от Венеция като „най-хубавата гледка (*si bel chose ne fu vue*)". Именно картината за следващите се едни след други платна на нефове и ветроходи дава да се разбере, че „земята трябва да бъде завладяна (*qui terre deust conquerre*)"[71]. Описвайки благодарността на сваления от брат си Исаак II, Вилардуен предава, че той не само похвалил и благодарил на френските рицари, но и оценил тяхната помощ толкова, че според него те биха напълно заслужили за нея и цялата империя (*trestot l'empire*)[72].

В представите на Вилардуен Калоян също владее „несправедливо голяма част от земята (*tient grant partie de la terre a tort*)"[73]. Той не излага основанията си за разлика от Робер де Клари, а само констатира това. Може би за него е бил достатъчен аргумент да представи българския цар като жесток и безмилостен.

Според Вилардуен водачите на кръстоносците, поне в началото, били приемани радушно. След избора на Бодуен за император, неговият брат Анри тръгнал от Константинопол с около сто рицари, явно за да провери доколко може да се разчита на лоялността на местното население. Той пътувал от столицата до Адрианопол и във всеки град се заклевали във вярност на императора (*firent fealté l'empe-*

reor)[74]. Бонифас де Монфера твърди, че бил известѐн от хората си, че жителите на Солун и околностите му ще го приемат драговолно за техен сеньор (*volontiers a seignor*)[75]. На Рение де Три също бил устроен добър прием (*le virent mult volontiers*), защото, обяснява Вилардуен, имали нужда да бъдат защитени от Йоанис[76].

За да приемат чуждата власт, жителите на Солун, при влизането на Бодуен в града, му поставили условие да ги управлява „според нравите и обичаите, с които ги управлявали гръцките императори“[77]. За съжаление, Жофроа не обяснява никъде в своята книга дали тези изисквания били изпълнени от кръстоносните водачи.

Маршалът на Шампан е много внимателен в своите изрази. Той не прави резки изявления и обикновено избягва категоричните квалификации. Недоразуменията на кръстоносците с венецианците, помежду самите тях, пък и с византийското благородничество са туширани. Големият конфликт между французи и венецианци, който избухнал в Зара след превземането на града, е описан накратко и без много силни изрази, въпреки че за възстановяването на добрите отношения между двете групи била необходима седмица и намесата на дожа и на френските барони[78]. Проблемите, възникнали при разпределянето на земите между Бодуен и Бонифас, също са разказани *sine ira et studio*. Той съобщава, че причина за недоразуменията бил лош съвет и не търси определена вина[79]. Затова пък много ясно заявява, че причината за напрежението, което възникнало между поклонниците и местното население, след като били разделени земите, се криела в алчността и в това, че всеки от новите собственици вършел злини в земите си и затова гърците започнали да изпитват омраза към тях (*li Grieu les commenciurent a haïr et a porter mauvais cuer*)[80]. Фактът, че ромеите от Тракия се обърнали за защита към българския цар, променя отношението на Вилардуен и тона на разказа му. Той преценява, че вече може да нарече гърците нелоялни (*desloial*) и да коментира, че не били прогонили коварството от сърцата си (*n'orent mie la felonie fors de lor cuers*)[81]. Още от началото на въстанието те започнали да избиват всички французи, които владеели земи в Тракия[82]. Така постепенно презрението и недоверието се превърнали в „голям страх и съмнение (*grant doute*)“[83]. Вилардуен се оплаква, че гърците често не удържали дадените клетви за вярност, но и френските рицари не всеки път са представени като коректни. По време на преговорите за предаването на Апрос част от армията на Анри влязла в града и го плячкосала и избила мнозина. След тази проява на враждебност жителите на околните градове и крепости естествено предпочели да избягат в Адрианопол и Димотика[84].

Много любопитно е, че Жофроа не порицава и дори не коментира вярата на жителите на Балканите. Това би могло да се дължи на първоначалните уговорки на Алексий IV с Рим, както и на връзките на Калоян с Папската курия, но като че ли е по-скоро пропуск на един светски и военен писател, който може би не се чувствал така обвързан с религиозните въпроси. Затова и той не обяснява омразата към гърците, а просто я регистрира[85].

Докато западноевропейските автори, описващи събитията от предходните три кръстоносни похода, преминали през земите на полуострова, насочват своята омраза преди всичко към поданиците на василевса, то Вилардуен е запазил най-лоши си чувства към българския цар Калоян. Той признава неговото могъщество (*qui hom si poeteis ere*)[86], определя го като богат и силен (*mult fu riches et poeteis*)[87] и не отрича директно, за разлика от Клари и Хониат, неговото право на българския престол. Наистина, когато разказва за събирането на войската на Алексий IV, той съобщава, че от всички „гърци от едната и другата страна на ръкава" само кралят на Влахия и България не го почел като свой сеньор и не се подчинил нито на неговата воля, нито на неговата милост[88]. Като оставим настрана историческото несъответствие, тази начална характеристика на васал, който нарушава верността и предава своя сеньор, вече подготвя читателите и слушателите за страховития образ на клетвопрестъпника – българският цар.

Калоян често водел войни в Тракия и преди идването на кръстоносците. Жителите на Адрианопол първи получили гарнизон, който да ги предпази от нападенията му. Но, както сочи текстът на Вилардуен, Бонифас предложил на новия константинополски император съюз и война срещу Калоян, „който държи несправедливо голяма част от земята"[89], един съюз, който би могъл да поддържа добри отношенията вътре в кръстоносната армия. Съюзът му с гърците в Тракия предвиждал те да го обявят за император и „да бъдат убити всички франки"[90]. По принцип убийствата се приписват на Калоян[91]. Той вероломно излъгал жителите на Серес, че, ако се предадат, ще ги пощади, но извършил „смъртно предателство (*mortel traïson*)" и не само ги ограбил, но ги отвел във Влахия пеш, голи и боси (*nu et dechauz et à pié*), а крепостта разрушил[92]. Най-големи жестокости извършил българският владетел във Филипопол. Поканен от попеликаните, които заради предателството били жестоко наказани от Ренье де Три, той влязъл в града, пощадил онези, които се били предали, а с останалите се разправил безмилостно. Наредил да убият архиепископа, а високопоставените градски личности според преценката си наказал – едни били одрани живи, други обезглавени, а

останалите отвел като пленници във вериги. Стените и кулите на града били срутени, а дворците и големите къщи – опожарени[93]. Вилардуен заключава, че куманите, гърците и власите били успели твърде добре да наложат волята си в страната. Хората в Константинопол вече били много изплашени (*mult furent effreé*)[94]. Последвали поредица от опустошения и жестокости, които дали основание на Жофроа отново да обвини Калоян в неспазване на обещанията. С това той обяснява и разпадането на съюза между българи и ромеи в Тракия[95], както и радостта на жителите на Адрианопол от появата на армията на Анри, които излезли от стените на града в шествие с кръстове[96]. При последвалата обсада на града те били сигурни, че, ако той падне, те ще бъдат мъртви или пленени (*mort ou pris*)[97].

Любопитно е, че Вилардуен не се притеснява да отрази и омразата на българския цар към нашествениците, които застрашавали земите му. Тя може би най-ясно личи в края на неговата книга, в разказа за убийството на маркиза на Монфера. Той смята, че главата на Бонифас, която жителите от околностите на Мосинопол му изпратили като доста странен дар, му доставила „една от най-големите радости, които той някога бил изпитвал (*une des graignors joied que il eust onques*)"[98].

Историята, написана от Робер де Клари, като че ли е по-откровена. Пикардийският рицар не е толкова дипломатичен. Той се връща назад във времето и разказва за император Мануил I, който много обичал французите и много им вярвал и това било напълно заслужено, защото те били по-предани от неговите сънародници[99]. На него той противопоставя Андроник Комнин, който извършил огромни беззакония[100]. Ангелите и Алекси Мурзуфл обикновено са определяни като предатели. Клари предава, че Бонифас де Монфера тръгнал към ромейската столица, за да отмъсти за голямата обида (*vengier d'un mefiait*), нанесена от василевса на неговия брат[101], придавайки на кръстоносното начинание на маркиза донякъде личен характер. Той споменава и за идеята, подхвърлена от Енрико Дандоло, да помогнат на младия Алексий IV и, защитавайки неговите права, да се възползват от богатствата на империята, за да си набавят необходимото за похода[102]. Така рицарите намерили основание за своите действия. Те отказали златото и среброто, което им предложил василевсът, като настоявали, че той трябва да се отрече от властта си, „понеже владее империята незаконно"[103]. Те били сигурни в правилността на своята теза, защото епископите им били посочили преди това, че походът към християнската столица не само няма да бъде грях, а ще бъде благочестиво дело (*n'estoit mie pechiés, ains estoit grans aumosnes*) поради нелегитимността на настоящия владетел[104]. Явно

кръстоносците не се отнасяли с голямо уважение към представителите на императорската фамилия. Клари предава един симптоматичен разговор между Енрико Дандоло и Алексий, в който младият Ангел отказва да плати обещаното. Дожът му припомня заслугите на рицарите, които го направили сеньор и император (*seigneur et ... empereeur*) и накрая завършва крайно непочтително: „Противно момченце! Ние те извадихме от калта и отново ще те върнем в калта (*Garçon mauvais, nous t'avons jeté de la merde et en la merde te remettrons*), и ти заявявам, добре да знаеш, че оттук нататък ще те преследвам, колкото са ми силите."[105] Квалификациите за Мурзуфл също са отрицателни. Почти навсякъде до името му стои и определението „предател (*li traïtres*)"[106]. Той убил предателски (*par traïson*) своя сеньор, за когото нямало защо да се съжалява, тъй като той пък не изпълнил задълженията си към пилигримите[107]. Мурзуфл нямал право на престола и това станало напълно ясно, когато в битка съвсем заслужено загубил чудотворната икона на Св. Богородица и знаците на императорското достойнство[108]. Затова и впоследствие получил подобаващо наказание[109]. Народът, управляван от подобни недостойни владетели, едва ли би могъл да бъде по-добър от тях. Онези от кръстоносците, които имали угризения относно правилността на предприетата атака срещу Константинопол, лесно били убедени от епископите, че битката е законна (*droituriere*), защото гърците са „предатели и убийци (*traïtres et meurdrisseur*)" и са били нелоялни (*desloial*) към своя император. Те предлагали опрощение на греховете за всички участници, защото, освен всичко друго, те били по-лоши от евреите (*pire que Juifs*) и *Божии врагове* (*ennemi Damedieu*)[110]. Изглежда, че все пак Робер де Клари имал нужда и от малко подкрепа за изложението си и явно неслучайно вмъква в разказа си предсказанията на статуята от пазара, на която било изписано: „От Запад ще дойдат завоевателите на Константинопол"[111], и на колоните, чиито изображения предсказвали бъдещите събития[112].

Затова пък, когато разказва за недоразуменията между поклонниците, той директно споменава за разправиите около подялбата на плячката, както и за множеството задигнати реликви. По-интересно обаче е обяснението му за враждата между Бодуен и Бонифас. Той твърди, че маркизът искал да стане император на всяка цена, дори ако е необходимо и със сила (*voloit estre empereres aussi comme par force*)[113] и тази негова амбиция станала повод за редица недоразумения, които притеснили населението на Балканите по време на военните действия между двамата кръстоносни водачи. В текста на Клари не се демонстрира голямо въодушевление от шествието на Боду-

ен из градовете, които трябвало да му се подчинят, въпреки че той добросъвестно описва, че градовете му се предавали доброволно, че процесии излизали да го посрещат и да му предадат ключовете от крепостите и да го почетат като свещен император (*saint empereeur*)[114]. Клари не описва случаи, в които местното население да е останало във възторг от кръстоносците. Едно изключение е похвалата, че жените и момичетата от Константинопол, при първото им влизане в града, ги уподобили на ангели, толкова били прекрасни[115].

Отношението на Клари към българите и техния владетел е двояко. От една страна, той се опитва да представи Калоян като нелегитимен цар, а от друга, си дава сметка за неговата военна сила и способности. Според пикардийския рицар Йоанис бил сержант (*serjans*) на императора. Неговото задължение било да отглежда коне за него. Неизвестно защо Клари е предпочел да го нарече сержант, не васал или поне рицар и дали по този начин не е търсил начин да постави българския владетел на по-ниско място. Във всеки случай той е дочул историята, която разказва и Хониат за брат му Асен и за обидата, нанесена му от император Исаак II, но я, съобщава за Калоян. Когато се върнал в страната си, той започнал да раздава титли и така да привлича към себе си съмишленици. Успял да събере немалко хора, понеже бил богат човек и имал голяма власт (*comme cil estoit riches hons et qui auques povoir y avoit*)[116]. Куманите също минали на негова страна и той станал техен приятел (*amis*) и им бил като сеньор (*sires*). Клари си дава сметка, че съюзът, който предлагал Калоян, бил изгоден за кръстоносците, защото те биха имали на своя страна не само голяма и способна войска (100 000), но и хора, познаващи земите, които им предстояло да отвоюват. Затова той окачествява отхвърлянето на неговото желание като „лошо решение (*mauvais conseil*)". Те не само го отблъснали, но и се заканили, че ще му пречет и при всеки удобен случай ще вършат злини срещу него (*le greveroient et mal li feroit*). Той обаче им го върнал много скъпо. Клари с явно съжаление признава, че това довело до голям позор и покруса (*Ce fut grant deul et molt grant damage*)[117]. След гибелта на Бодуен, поучени от своята грешка, бароните вече настойчиво съветвали Анри да сключи договор с новия български цар Борил, защото неговите хора „*били най-силните и най-голяма заплаха за империята* (к. м. – К. Г.), ако не и за [цялата] земя (*la plus foert gent et la plus doutee de l'empire ne de la terre*)". Той, разбира се, се съгласил, тъй като това отговаряло на неговите интереси, но не пропуснал да отбележи, че не би взел по своя воля жена от толкова долен произход (*femme de si bas parage*)[118]. За да демонстрира своите възможности,

Борил изпратил дъщеря си с много богатства и много хора, подарил на императора шестдесет коня с червени копринени попони, натоварени със злато и сребро и други съкровища[119].

Информацията, която предлага Клари, е относително точна и ясна както в идеологически, така и във фактологически аспект. Има някои сведения, които твърде много напомнят разказаното от Хониат и това повдига въпроса дали става дума за трафарети, или как пикардиецът е успял да научи на място за нравите на куманите или пък за разрива на старите Асеневци с Константинопол. Съществува обаче една малко странна история. Това е разказът за преговорите, които водел рицарът Пиер де Брашийо с Калоян и неговите благородници (*les haus hommes*). След като го посрещнали добре и известно време се дивили на високия му ръст, те директно запитали защо са дошли в толкова далечна страна и не им ли стига земята там, където живеят. Френският рицар попитал дали им е известна историята на великата Троя, чиито наследници са те. „Разбира се – отговорили властите и куманите – много пъти ни е казвано, но това е било толкова отдавна." Верен на внушаваната още от папа Урбан II теза за изключителността на френския народ, монсеньор Пиер им обяснил, че те са дошли да си възвърнат земите. И като казал това, си тръгнал[120]. Клари, за съжаление, не предава реакцията на българите и за нас остава неизвестно дали подобна версия е била приемлива и за тях.

Три писма на император Анри представляват превъзходен паметник на общественото мнение в латинския Константинопол по отношение на българите и съюзниците им. Естествено за българите и техния цар, виновници за пленяването и смъртта на император Бодуен, са запазени най-отрицателните квалификации, макар че в писмо от 1212 г. той изрежда и четиримата си съседи като врагове (*hostes*) на империята. На първо място се разкрива основанието за тяхната нелегитимност. Теодор Ласкарис си позволявал да се държи, явно без да има това право, според французите, като император (*pro imperatore se gerens*), Борил бил взел властта над народа си с насилие (*per violentiam*), т. е. също бил нелегитимен, епирският деспот Михаил Комнин пък е квалифициран като „най-опасен предател (*traditor potentissimus*)", докато Стрез е представен чрез Калоян като племенник на „някогашния велик опустошител на Гърция (*magni olim populatoris Grecie*)[121]. Освен това Теодор Ласкарис привличал сънародниците си с обещанието, че ще освободи земите от латинските кучета (*de Latinis canibus*)[122]. Демонстрацията на лошо отношение не попречила на европейски рицари да се наемат на служба в Никея[123]. Войната, която новите властници в Константинопол водели срещу

своите съседи, била не само за територии и власт, но и за престиж и точно затова императорът толкова доволно установява в края на същото писмо, че оставил своите четирима врагове *унизени* (*humiliatos*) и напълно лишени от сили.

Още с поемането на властта Анри вече се ангажирал да воюва за отмъщение на жестоко пролятата кръв на брат си, останалите роднини и принцове[124], както и за отмъщение за Божията кръв и нечестиво погубения враг (*ad ulciscendum sanguinem Domini et fratris nostris nequiter effusum*)[125]. Бодуен бил хвърлен жестоко (*crudeliter*) в затвора от „неприятеля на светия кръст (*sante crucis inimico*)" Йоаниций[126]. Освен това Калоян бил и „враг на курията и на светата римска църква (*curie et sancte romane ecclesiae inimicus*)"[127]. Като противник на Църквата е посочен и наследникът на Калоян – Борил, който, според Анри, бил „най-несправедливият гонител на Божията църква (*iniquissimum persecutorem Ecclesiae Dei*)"[128].

По времето, когато жителите на Пловдив били в съюз с Калоян, те коварно (*cum dolose*) отхвърлили властта на Рение де Три, който се появил там и поискал да получи полагаемото му се според разделението дукство. По-късно, щом проумели неговата проклетия (*malitia*), те се отметнали. Продължавайки да коментира невярността му, Анри отбелязва, че, като влязъл в града, на чиито жители предварително бил обещал пощада, той, както му било навик, се отметнал от Божествената клетва (*religionem iuramente, sicut de consuetudine habet, contemnendo*) и съвсем несправедливо (*nequiter*) погубил всички знатни хора, постъпвайки изключително жестоко[129]. Също така той безбожно и несправедливо (*nefande et nequiter*) убил брат му, императора[130]. Неговата невярност (*infidelitas*) била добре позната на жителите на Димотика и Адрианопол[131].

По инерция Анри подозира *винаги* гърците в предателство (*proditionem semper Grecorum dubitantes*)[132]. Власите и куманите (които го интересуват дотолкова, доколкото са обвързани с българския цар), според него, не спазват никакъв закон и затова са по-лоши и от сарацините (*Sarracenis deteriores*)[133].

Обри де Троа Фонтен не бил директен свидетел на събитята, но затова пък разказва история, достойна за рицарски роман. Император Бодуен бил коварно (*per dolum*) пленен от българския цар в някакви блата и хвърлен в тъмница в престолния град. Самият Обри научил от един фландърски свещеник как загинал фландърският граф. Съпругата на Калоян се опитала да го прелъсти и да го принуди да я направи своя императрица в Константинопол. Следва библейската история на Йосиф и жената на египетския фараон. Пияният български цар наредил

да го посекат пред него и да го хвърлят на кучетата (*secuni occiditur et canibus relinquitur*), а за гибелта му да не се споменава[134]. Някаква случайна жена от Бургундия се погрижила за неговото погребение.

Анри де Валансиен продължава традицията. Той обвинява българите във високомерие (*l'orguel et le beubant*)[135]. По правило за кръстоносците българският владетелски дом е нелегитимен. Както предходниците му не приемат Калоян за законен владетел, така и маршал Вилардуен в своята реч преди сражението изтъква, че Борил е предател, който се е обявил за император против волята Божия и против здравия разум (*Burille trahitour, ki empereour se faisoit contre Diu et contre raison*)[136]. Едва ли в това изказване може да се търси някакъв друг контекст (примерно, че французите приемали Борил за узурпатор[137]), освен добре познатия трафарет за липсата на достойнства у православните владетели. По същия принцип са обрисувани българите в проповедта на капелана Филип. Те не вярват в Бога и в Неговата мощ (*ne croient Diu ne se poissanche*). Кръстоносците са зърното (*li graind*), а те са плявата (*le paille*), накратко – те са враговете на Иисус (*les anemis Jhesu Crist*)[138]. В тези морални категории търси обяснение за победата над българите и самият Валансиен. Неговото заключение е, че хората на Анри надвили, понеже били праведни (*comme li innocent*), а хората на Борил – дяволи (*li diable*)[139]. Отношението към деспот Слав е само в някои отношения поразлично. Император Анри приел да го ожени за дъщеря си, подарил му любимия си кон и му дал на разположение два военни отряда, единият, съставен от адрианополски ромеи, а другият – от французи под ръководството на брат си Йосташ[140]. След тържествената сватба обаче той припомнил на дъщеря си, че съпругът, който е взела, е малко див (*auques sauvages*), не познава езика, на който тя говори, и има лоши навици (*usage...mauvais*)[141].

Интересно сравнение прави император Анри в разговор с граф Биандрате, който поискал от него отстъпки върху правата над Солун и областта. Латинският владетел казал, че подобно искане не се дължи на уважение и приемане на авторитет и може да се направи единствено от човек, който го обича, колкото власите и куманите[142].

Никита Хониат е безспорно най-интересният автор, който описва отношенията между кръстоносците и местното население. По време на военните действия в Тракия той пребивавал в Селимврия[143] и бил пряк свидетел на събитията. Той е критичен не само спрямо нашествениците и българите на цар Калоян, но и спрямо своите. При описанието на проникващата към Солун войска на Бодуен, той упреква жителите на Ксанти, че се държали като страхливци и не воювали откри-

то[144]. По-нататък изказва недоволството си от това, че „македонците, тесалийците и жителите на Елада“ приели радостно и с благопожелания (εὐφήμων φωνῶν) маркиз де Монфера и така се превръщали в предатели на родината си (τῆς πατρίδος προαγωγοί). Тяхното недостойно поведение било причината маркизът да успее да завладее с малка армия „силни народи и твърде големи градове“[145]. Те дори искали да служат в армията му. Когато им отказал, те се обърнали към Бодуен. Понеже той също нямал нужда от тях, тогава се насочили към Калоян[146]. Укорите на Никита може би имат своето основание. Разказът му обаче насочва към разкриването на едно безвластие, което тласка жителите на византийския запад към търсенето на покровител. Затова, струва ми се, именно Хониат предлага най-точната характеристика на българския владетел – едновременно *враг и отмъстител за ромеите* (ἐχθρός ἅμα καὶ ἐκδικητὴς Ρωμαίοις)[147]. Вината на византийските пълководци, според него, била голяма, защото не предприели нищо, което да спаси тях и сънародниците им. Напротив, те се разделили на „дими и фратрии“, на племена, подобно на библейските Израил и Юда. Те преследвали свои цели и така постигнали „проклятието на разцеплението и на отчуждаването от своите“[148]. Той отбелязва с огорчение, че жителите на източните части на империята останали безчувствени към страданията на своите едноплеменници в западните части и не ги подпомогнали нито с войски, нито с пари[149].

Никита дава за пример на своите французите, които изчакали повече от година, за да обявят Анри за император в Константинопол, тъй като трябвало да бъдат сигурни в смъртта на неговия брат: „Нека да чуят това ромеите, които едновременно помазват и създават интрига да премахнат помазванията.“[150] Следва един пасаж с много тежки обвинения, но с не напълно ясен адресат. „Ясно е, че са се показали майцеубийци, ехидни и племе, загубило разум, деца, достойни за укор и незаконни синове, които вдигат оръжие **срещу нас** (ἐς ἡμάς)...“. Дали Хониат има предвид „латинците“ или пък, продължавайки предишната си тирада, по този жесток начин квалифицира своите сънародници, е трудно да се твърди категорично. Като се има предвид обаче отношението му към фамилията на Ангелите, както и становището му за неразумните действия на ромеите в Тракия, съвсем не е изключено тези хулни думи да са насочени именно към тях. Колкото и да е неочаквано, Никита предлага и едно крайно неласкаво мнение за ромеите, изказано от Калоян. Той бил заявил, че се противопоставя на тяхното коварство, на невярния им нрав и на тяхното менящо се час по час мнение (δολοροσύνας ... ἄπιστον ἦθος ... τῆς αἰτῆς ὥρας πολλάκις παλιμπετὲς φρὸνημα)[151].

Разказвайки за разпрата между Бодуен и Бонифас, Хониат съвсем не е толкова дискретен като Вилардуен. Той уточнява, че маркизът бил твърде неприятно изненадан от придвижването на императора на запад и бил „като ударен от гръм". В гнева си той нарекъл своя сюзерен „по-лъжлив от гърците, извратен по нрав, неверен и извъртлив като черупка или зар". Той заявил, че преминава на страната на ромеите и като доказателство провъзгласил сина на бившия василевс за император. Никита квалифицира действията му като „маскарад (προσωπεῖον)" и „извъртания (σοφίσμασιν)", в които нямало и капка истина[152]. Той се държал непочтено и към жителите на Солун, като скрил неискрения си нрав. Скоро обаче се нахвърлил върху парите и имуществата им, отнел ги и ги раздал на хората си, проявявайки своята алчност[153]. Неговите приближени не щадели никого, напоили земята с кръв и най-важното – никой от загиналите не получил подобаващо погребение[154]. Това е сериозен укор, който засяга вярата на кръстоносците. Жителите на Адрианопол, пред чиито стени се била настанила на лагер армията на Анри, не искали и да чуят за договор с него. Те били на мнение, че между ромеи и „латинци" не може да има договори, защото „латинците" вече се били показали неверни (πίστιν ἄβέβαιοι), жестоки и безмилостни към победените[155]. Хониат ги обвинява, че поради тяхната надменност (ὑπεροψία), презрението им към ромеите (πρὸς Ρωμαίους ὑποψία) и неумолимия си дух насочили злобата си към тези, които били близо до тях[156]. Нападението, което войската на Анри извършила над жителите на Апрос, византийският историк е окачествил като заколение (σφάγη) на волове или овце, а не като разправа с християни[157]. Той също, подобно на Клари, споменава за пратеничество на цар Калоян, който знаел за буйността на латинците и се страхувал от техните копия. Предложенията му не били приети, защото, според тях, той не би трябвало да се нарича „цар на българите" (βασιλέα τῶν Βουλγάρων) и да се отнася към тях като към приятели, а като слуга към господари. Според латинците той владеел земите си не по право, а като бунтовник срещу ромеите[158].

Първопричината за всички нещастия на ромеите обаче било „най-старото и многолико зло (ἀρχαιότατον καὶ πολυτροπώτατον κακόν)" Енрико Дандоло, дожът на Венеция[159]. Венецианците, според него, дори и след смъртта на Дандоло вършели най-противни неща и се държали враждебно към християнския народ (τῶν Χριστιανῶν ἀλλόρια) и освен това пиратствали по източното крайбрежие[160].

В отношението на Никита Хониат към българите и техния владетел няма никаква изненада. То представлява естествено продължение

на позицията на византийския историк към събитията и действащите лица от времето на Третия поход, а и от войните, които междувременно Калоян водил с ромеите. По повод на жестокостите, които извършил при превземането на Варна, той квалифицира Калоян като варварин, който отпразнувал Велика събота „с нечестиви жертвоприношения“[161]. Това обаче не попречило на някои от ромеите да потърсят убежище при него при навлизането на кръстоносците в техните земи. Тези хора именно Калоян изпратил отново в старите им поселища да вредят, колкото могат, на „латинците“[162]. Но когато неговите армии навлезли в Тракия, те безмилостно оплячкосвали села и градчета, под предлог че те плащат данък на новите господари на Константинопол. Особено е потресен Хониат от факта, че скитите (куманите) принасяли на своите божества в жертва пленници[163]. На друго място той отбелязва, че те безчовечно използвали победите си, защото рушели всичко и отвеждали жителите и защитниците на градовете оковани в плен[164]. Той смята, че те били подучени (δεδιδαγμένοι) от власите да изпитват към ромеите вражда, която се предава от поколение на поколение[165]. Нещастията, които идвали едновременно с появата на „скитите“, надминавали всичко чуто и видяно. Те били съпровождани навсякъде от плач, стенания и ридания[166].

Особено безмилостен се показал Калоян спрямо жителите на Пловдив, които не му се подчинили и не го признали за василевс. А когато те изгонили за свой водач Алексий Аспиет, „той бил подпален от варварския си начин на мислене“ и затова вероятно го наказал, обесвайки го с главата надолу[167]. Хониат изрежда градовете и крепостите, нападнати от българите и техните съюзници, описва разрушенията и избиването на населението[168]. Пораженията, които нанесли върху византийските градове, той сравнява със състоянието при едно второ сътворение на света, когато все още не се е появил човекът. Те извършили неща, невиждани, нечувани и непочувствани дотогава. Като представя една идилична картина на някогашния мирен живот сред цъфнали градини, плодоносни ниви, спокойно течащи реки и хубави къщи, той ѝ противопоставя тогавашното състояние на земя, обиталище само на таралежи и зверове (ἐχίνους μόνους καὶ θηρίους οἰκήσιμα)[169].

Изглежда, че след безчинствата на българите, власите и куманите, появата на Анри и неговите рицари за пръв път се сторила едва ли не радостна за ромеите. Те видели власите при Адрианопол да треперят от страх пред кръстоносците. Анри обаче успял да спаси не само града на Адриан, но и ромеите, които отново били намерили убежище в градчетата около столицата. Затова и Хониат вече може

спокойно да заяви, че свършил много работа и се снабдил с пари, роби и стада животни и, без да му се случи нещо лошо, невредим се завърнал в Константинопол[170].

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРИЯ

В текстовете на историците на Четвъртия поход названието се среща по-рядко в сравнение с предходния период и често в комбинация с Влахия. Името е упоменато в кореспонденцията на цар Калоян с папа Инокентий III. Българският владетел се самоназовава император на България и Влахия[171]. В писмата се установява по-често формулата „цар на българи и власи", и то в съотношение 4:1. Точно обратното се наблюдава при титулатурата на Василий – той е назован три пъти духовен глава на българи и власи и 14 пъти „архиепископ на България и Влахия", вероятно следвайки традицията за териториалното управление на Църквата. В писмата, които си разменят римският понтифекс и българският владетел, рядко се среща самостоятелна употреба на името България, но папската канцелария продължава да го ползва, за да означи с него географската област. От едно писмо до унгарския крал (септември 1205 г.) става ясно, че Ковин (Кеве) бил граничен град между България и Унгария[172]. Като че ли вече само в политически смисъл, т. е. като название на една държава е употребен топонимът в друго писмо, от което става ясно, че Търново бил пръв град в цяла България – *Trinovae, primae civitatis Bulgariae*[173]. От трите историци, разказващи събитията около падането на Константинопол и опитите на кръстоносците да се установят в земи, към които имал претенции българският цар, само Вилардуен ползва топонима, и то обикновено в комбинация с Влахия. Робер де Клари и Анри де Валансиен не го ползват и остава неясно дали изобщо го познават. Затова пък в писмо на император Анри от 1206 г., в което той съобщава за обсадата на Димотика, той обяснява, че пътят от Димотика и Адрианопол към Стенимахос преминавал в по-голямата си част през България (*maximam partem Bulgariae*)[174]. Описвайки друг българо-латински конфликт, Анри споделя, че непосредствено след коронацията си той научил за нова обсада на Адрианопол и веднага се отправил срещу армията на цар Калоян. При приближаването му българската войска се оттеглила и той я преследвал през България[175]. Този път не е дефинирана нито посоката, нито се споменава някакъв друг топоним, който да даде по-

не приблизителна индикация за представата на съвременниците докъде се простирали границите на областта. Може евентуално да се допусне, че „българските земи" краї Серес са покривали и известна част от Родопите, където, както предава малко по-късно Акрополит, живеели българи[176], и именно тези райони да е имал предвид в писмото си Анри. Двама автори, които са писали историята на Четвъртия поход, но са встрани от събитията, боравят доста свободно с терминологията на властта. В „Историята на император Ераклъ" българският цар е представен съвсем неутрално като *seignor de Blaquie, li sire de Blaquie*[177]. Подобно е положението в хрониката на Ернул[178]. Там обаче, когато разказва за брака на император Анри, хронистът съобщава, че след сключването на мира, Анри се оженил за дъщерята на императора на Влахия (*l'empereur de Blakie*)[179].

Обри де Троа Фонтен определя мястото на България между Унгария и Гърция (*inter Hungariam et Greciam*). Той предава, че в града Търново управлявал Йоаниций, господар на България и Блакария (*Bulgarie et Blacarie dominus*), който си бил присвоил званието „император"[180]. Явно Обри отхвърля легитимността на тази титла. Затова пък, когато разказва за наследника на Калоян – Борил, той предава, че бил наречен император (*imperator est appelatus*). Допълва още, че вече имало трима, които се наричали императори (*tres ergo erant, qui se imperatores nominabant*) – Анри в Константинопол, Борил в Търново и Ласкарис в Никея[181].

Византийските историци продължават да наричат „България" земите на бившата византийска административна област и в това отношение Никита Хониат не прави изключение. Когато обаче иска да обозначи владенията на българите, той предпочита да ползва архаичното име Мизия или пък Загора.

Що се отнася до етнонима „българи", той несъмнено е затъмнен от произволната употреба на „власи" или пък „мизи" у голяма част от средновековните автори от този период. Никита Хониат безспорно е най-фамилиарен с етнонимите, но предпочита да следва традицията, според която жителите на една географска или административна област са назовавани с нейното име. Така например, когато описва победния ход на Бонифас де Монфера към неговото малко кралство, той пише, че „тракийците, македонците и тесалийците, както и жителите на Елада"(т. е. всички жители на южната част на полуострова) приели възторжено солунския крал[182]. Когато обаче става въпрос за обитателите на земите, които се били откъснали от Ромейската империя преди падането на Константинопол, той представя доста по-сложна (поне за нас) картина. Една рекапитула-

ция на ползваните от него етноними изглежда така: само на едно място той приравнява мизите и власите (по-рано се наричали мизи, а сега – власи), но, ако се проследят комбинациите от етнически (или областни) названия, се оказва, че съществуват съюзи на българи и власи[183], на мизи и българи[184], на скити и власи[185] и на ромеи и власи[186]. Съчетание от мизи и власи не се среща и това, изглежда, би могло да се приеме като указание за тяхната идентичност в представите на автора. За това обаче не може да се настоява с голяма сигурност, защото византийският историк не само никъде не приравнява Мизия и Влахия, но и въобще не ползва името Влахия, за да означи с него земи, подвластни на българската корона.

Етнонимите у кръстоносните историци са още по-неясни. Те като че ли са приети a priori и отразяват не само един кратък исторически момент, но и доста ограничено пространство. Нито един от историците на Четвъртия поход, които са имали директен досег с населението на Балканите, не е проявил специален интерес към обичаите или историята на местните обитатели, а още по-малко пък към тяхната етническа принадлежност. Имената, географски и лични, са силно променени във фонетично отношение и това предполага, че никой от тях не е осъществявал директни контакти, въпреки любопитния разказ на Робер де Клари, който разказва за непосредствено общуване на Пиер де Брашийо с власи и кумани[187]. Нито Клари, нито Валансиен използват определението българи, за да обозначат поданиците на българския цар. Вилардуен, който също произволно смесва „българи" и „власи", ги споменава най-вече като част от армията на Калоян[188]. За българите от страната (*li Bogre/ Bougre de la terre*) става дума специално в описанието на гибелта на Бонифас[189].

ВЛАХИЯ

Докато хронистите на Третия поход пишат предимно за Влахия в Тесалия (вж. по-горе), то участниците в Четвъртия поход вече пишат за Влахия на север от Адрианопол. В текста на Жофроа името се среща преди всичко в титлата на цар Калоян (*Johannis, rois de Blaquie et de Bogrie*) – в комбинация с България – 14 пъти, самостоятелно – 19. Липсват описания на областта и на границите ѝ[190]. Само веднъж се споменава планината на Влахия (вж. по-долу). Робер де Клари също го ползва като определение в царската титулатура (*Jehans li Blakis, de Blakie*), но на едно място, при описанието на пре-

минаването на властта в ръцете на Борил, той пише и за кралство Влахия (*li roiaumes de Blakie*)[191]. Той също така споменава Влахия, когато описва бягството на Ангелите от Константинопол[192]. От неговия текст обаче не става ясно коя точно област авторът има предвид в конкретния случай. На друго място Клари предлага и едно интересно описание. Според него Влахия е стръмна земя (*molt fort terre*), цялата оградена с планини. В нея може да се влезе само по един тесен проход (*destroit*)[193]. У Клари има едно друго много интересно съобщение, че Влахия граничи със земята на куманите[194]. Това впрочем е единственото известие, което би могло да доведе до заключение, че кръстоносните историци идентифицират Влахия с част от Мизия. Що се отнася до текста на Робер де Клари, то изглежда той отъждествява топонима изцяло с владенията на българския цар. Според него Влахия била част от домена на императора (*une terre qui est du domaine de l'empreereur*)[195], а Калоян бил негов сержант (*serjans*), който се грижел за конюшнята му (*une huiriere*). Когато императорът поръчвал 60 или 100 коня, той имал грижата да го снабди с тях. Трудно е да се установи дали пикардийският рицар механично пренася своите представи във византийската действителност или пък има някакво по-специално основание за своите твърдения. Обри уподобява фонетично Влахия и България, които явно по инерция от историите на участниците в похода се споменават заедно, като създава името Блакария (вж. по-горе)[196].

Валансиен споменава топонима два пъти. Изглежда, че той единствен има предвид и старата Влахия. Земите, които се намирали на север от Адрианопол към Берое, той назовава с името *Blaquie*[197]. Тази Влахия отговаря напълно на представите на Вилардуен и Клари. С названието *Blakie le Grant* пък е представена областта (страната), която император Анри обещал да даде на своя бъдещ зет и съюзник Алексий Слав и да го направи негов сеньор (*segnor*)[198]. То би могло да бъде еднозначно с *Blaquie* и да означава изобщо владенията на Борил (или пък тези на Борил и Слав[199]), но тогава възниква въпросът защо е било необходимо да се променя и допълва. Като че ли е по-вероятно, особено като се има предвид значението на името, то да визира отново тесалийските земи.

В историите на френските автори власите (*li Blas, Blac*) също се споменават предимно като част от Калояновата войска, често заедно с куманите. Филип Мускес, автор, който не само че не е имал досег с българските земи, но и разказва за разглежданите събития доста време след като те вече били отминали, определя поданиците на Калоян като власи и кумани (*li Blak et li Coumain*)[200]. Може би най-интересно е ед-

но сведение у Вилардуен, което се отнася до власи, които отблъснали рицарско нападение над техните местоживелища. Маршалът от Шампан разказва, че те обитавали град, наречен Еулун (*Eulun*), намиращ се във високите планини на Влахия и наскоро заселен от българския цар. Почти сигурната идентификация на Еулун и планината на Влахия съвсем логично напомнят за един разказ на Ана Комнина. Царствената писателка описва един от походите на своя баща (1089), когато василевсът пристигнал в околностите на Анхиало. Оттам тръгнал към прохода Хортарея (най-вероятно Дюлинският проход), за да провери дали тези, които били определени да охраняват проходите, били готови да отблъснат евентуалните нападения от север. Докато Алексий I бил в лагера си, при него пристигнал един влашки избраник или първенец (ἐγκρίτον) на име Пудил, който го известил, че куманите били преминали Дунав[201]. В същото време други власи, вероятно обитаващи северната страна на прохода, показали на куманите пътя и ги улеснили при преминаването на Хемус, за да нападнат Голое[202]. Видно е, че още от края на XI в. Източна Стара планина била обитавана от власи. Потрудно е да се определи дали те се настанили там, защото били поставени от Константинопол да охраняват проходите или просто поради номадския си начин на живот, тъй като в планината можели спокойно да отглеждат своите стада. През зимата те се отправяли на юг и на тяхната сезонна миграция се дължат няколкото влашки топонима, регистрирани в типика на манастира „Св. Богородица Козмосотира“ край Вира[203]. Впрочем за власи, чиито обиталища вече достигали почти до предградията на столицата, разказва Пахимер, описвайки събития от 1284 г.[204] Власите от този район явно имали основания за недоволство от ромейската власт. Но те нямали своя държавна организация, нито пък традиция в това отношение, затова намерили в лицето на българския цар водач и защитник. От своя страна, той, приемайки да ги покровителства, получил възможност да се представя като владетел над два народа, а после, по аналогия, и като владетел на две страни.

В северна посока сблъсъците на кръстоносците с войските на българския цар и с населението ставали обикновено в един относително ограничен район – в подножията на Източна Стара планина, т. е. местата, където още от втората половина на XI в. живеели власи. Власите също така се придвижвали и на юг към Странджа. Контактите на рицарите в този райони ще да са били предимно с тях. Затова, струва ми се, съвсем естествено в съчиненията на тримата френски историци се появило името Влахия. Вероятно и затова те възприели цялата земя на българските владетели с това име, още повече че нито един от тях не е достигал до пределите на областта Бълга-

рия, нито пък има сведения някой от тях да е посещавал Загора (вж. по-долу). В същото това време за византийските писатели с името „Влахия" се обозначава единствено и само областта в Тесалия, така както е представена и в привилегиума на император Алексий III за венецианците от 1198 г. – *provincia Valachie*[205].

ЗАГОРА

За пръв път този топоним изразява държавност в историята на Никита Хониат. Той нарича Калоян владетел на Загора (τῷ ἀρχόντι τῆς Ζαγορᾶς)[206]. Едновременно с това византийският историк съобщава, че той (Калоян) владеел Мизия и се бил провъзгласил за цар на българите[207]. Френските участници в похода не познават названието. В „Историята на император Ераклъ" се споменава този топоним като „обширна земя, която наричат Загора (*grant terre que l'on claime Zagora*)"[208]. Областта се споменава като част от владенията на Теодор Комнин, наред с Адрианопол, Филипопол и Христопол. Дали авторът, който не познава земите по автопсия, просто е прибавил още едно название към територите на епирския деспот или пък името Загора, отнасящо се до околностите на Мелник[209], все още е било запазено, е трудно да се установи. Затова пък папската канцелария в едно писмо, датирано в 1203 г., назовава Василий *archiepiscopus Zagorae*[210]. В други писма той носи титлата архиепископ на Търново – *archiepiscopus Trinovitanum*[211]. Безспорно става въпрос за една и съща титулатура. Видно е, че Рим, подобно на Хониат, свързва Търново с областта (държавата ?) Загора. Според службата в чест на св. Иван Рилски (съставена вероятно през XIII в.) мощите на светеца били пренесени в Загора, в град Трапезица (**въ зьгорнѣ въ градъ трапезицѣ**)[212]. В житието на св. Сава наследникът на Калоян Иван II Асен е представен като „загорски цар (**асанн цр҃ь загорскоѥ**)"[213]. Най-вероятно е Загора да е ендотопоним и името да е ясна индикация за етническия състав на населението от двете страни на Стара планина.

КУМАНИЯ

Commanie, според Робер де Кларн, е земя, съседна на Влахия. Впрочем само пикардийският рицар предлага описание на бита на куманите (*Commain*). Те били див народ, който нито оре, нито сее, нямали къщи, дори къщурки, а само филцови палатки (*tentes de feutre*). Всеки от тях притежавал десет или дванадесет коня. Придвиж-

вали се бързо, яздейки денем и нощем. Клари се спира на облеклото и храната им. Сведенията му напомнят твърде много на описанието на номадското племе в една от речите на Никита Хониат[214], като навеждат на мисълта за трафарет. Те се придвижвали толкова бързо, че за една нощ или един ден изминавали път за 7 или 8 дни. Грабели на връщане и задигали всичко, което могат. Според Клари те почитали първото срещнато за деня животно и през целия ден се кланяли на онзи, който го е срещнал[215]. В книгата на Вилардуен куманите са представени като съюзници на българския цар. На маршала на Шампан е направило впечатление, че те не били покръстени[216]. Тяхната лека конница имала значителни преимущества във военните действия, но, от друга страна, те често объркvали плановете на Калоян, като отказвали да воюват, под предлог че е станало топло или пък понеже вече си били осигурили достатъчно плячка[217]. Валансиен навсякъде комбинира власи и кумани (*Blas et Commains*)[218]. Инерцията да се ползва тази комбинация, особено от автори, които не участвали директно в събитията на Балканите, продължава и до покъсно и в поемата на Филип Мускес, който се връща на тези събития и съобщава, че „власи и кумани" пленили император Бодуен[219], както и в други исторически съчинения, посветени на похода[220].

МАКЕДОНИЯ

Споменава се от Анри де Валансиен, който описва похода на император Анри до долината на Филипи и съобщава, че това е Македония (*Machedone*), където някога Филип бил крал и където бил роден Александър[221].

МИЗИЯ

От съвременниците историци топонимът е познат единствено на Хониат.

МОРЕЯ

Племенникът на маршала на Шампан, Жофроа, отказал доброто заплащане на Бонифас, защото предпочел да завоюва Морея (*Morée*). Той обяснил на своя приятел Гийом де Шамплит, че това била твърде богата земя (*terre qui mult est riche*)[222].

СЛАВОНИЯ

Областта (*Esclavonie*), така както е описана у Вилардуен, се покрива с представата на историците на Първия поход. В нея бил разположен град Зара[223]. Част от участниците във военните действия при града решили да избягат през земите на Славония, но жителите ѝ ги нападнали и убили[224], показвайки негостоприемство, аналогично с времето от първия поход.

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Във византийската историография няма промяна в хидронимите и оронимите, а френските историци на похода почти не познават местните названия. Жофроа де Вилардуен споменава само на едно място реката **Арда** (*Arte*)[225] и малко странния ороним **„планината на Влахия“** (*li montagne de Blakie*)[226]. За да стигне до тази планина, император Анри тръгнал от Адрианопол в посока към земите на Калоян и яздил четири дни, а на петия вече бил в подножието ѝ. Това описание води до една почти сигурна идентификация с Източна Стара планина. То се потвърждава и от едно по-късно известие от първата половина на XVI в., в което немски пътешественик, преминал през Балканите, предава, че река Тунджа извира от Влашките планини[227]. Странно е и името, което Жофроа ползва, за да означи **Черно море** – *la mer de Russie*[228], и то сред венецианци, които обикновено го наричат *mare maius*.

СЕЛИЩА

Абидос. Вилардуен нарича устието на пролива *Boche d'Avie,* а самият град – *Avie.* Според него той бил разположен на ръкава и бил твърде хубав и богат. Кръстоносците прекарали там осем дни [229]. Робер де Клари нарича пристанището *Bouche d'Ave* и го поставя на около сто левги разстояние от Константинопол[230]. Началната атака след разделянето на земите започнала след преминаването на Проливите при Ави[231]. На 11 ноември Анри завладял града, след като потеглил от Константинопол, и го намерил „пълен с всякакви блага, жито и месо и всичко полезно за човека“[232]. Потегляйки оттам, той оставил свой гарнизон[233].

Eului, вероятно **Авли,** е описан от Жофроа като град в подножието на планината, който Калоян бил заселил отново (*repeuplée de*

gent). При идването на армията на Анри жителите му го напуснали и избягали в планината, а императорът и хората му издигнали своя лагер край града[234].

Агатопол (*Agathopoli*) е най-северният град от *pars prima* от земите, които се полагат на императора според *Partitio*[235].

Голяма част от събитията в периода 1204–1207 г. се развиват в Тракия и нейния най-голям град. Братът на Бодуен, Анри, пристигнал в **Адрианопол**, много хубав и много богат град (*Andrinople, qui ere mult bon citez et riche*), където бил посрещнат с радост и чиито жители се заклели във вярност на императора[236]. Те поискали от кръстоносците да им оставят гарнизон, за да ги защитава от нападенията на българския цар[237]. Гарнизонът, воден от Йосташ де Салбрюик, първо трябвало да отстои нападението на хората на маркиз Бонифас, които обсадили града. Понеже той не успял със сила, опитал се да потърси легитимност чрез съпругата си, вдовицата на василевса Исаак II. Така и не успял, понеже защитниците на града настоявали, че се подчиняват единствено на законно избрания в Константинопол господар[238]. Самият Жофроа трябвало да посредничи за потушаването на конфликта. Неговата намеса била успешна и този път военните действия се разминали[239]. Според предварителното разпределение на земите Адрианопол трябвало да принадлежи на венецианците[240], а и Вилардуен пише, че напусналите обсадата на Димотика французи се отправили към Адрианопол, който тогава бил управляван от венецианците (*que li Venitien tenoient à cel jour*)[241]. След бунта на местното население те напуснали града и подирили сигурност в Цурул. Съветът на бароните взел решение да нападне първо Адрианопол, който вероятно бил център на недоволството. Когато рицарите достигнали до града, те видели знамената и на българския цар върху стените и кулите (*virent les gonfalons Joanisse, ...sor les murs et sor les tors*) и градът бил много силен и богат и пълен с много хора *(la ville fu mult fors et mult riche, et mult plein de gent*)[242]. Адрианопол бил обсаден само пред две от вратите. В битката край града надвили българите[243]. Последвала военна акция на Анри, брат на императора, чиито войници избивали населението безжалостно. Явно това бил поводът населението на Адрианопол да побърза да напусне града[244]. Въпреки това опитът на френската армия да го превземе не успял и маршалът на Шампан обяснява това с факта, че градът бил твърде добре укрепен и съоръжен (*mult forz et mult bien garnie*)[245]. Несъмнено Адрианопол бил ключов център на интересите на българите и кръстоносците, тъй като при първа възможност Калоян изпратил там ар-

мия от кумани и власи, които да подсилят отбраната му[246]. Междувременно градът бил поверен от венецианците на ромейския благородник Врана и именно към него се обърнало за защита разтревоженото от набезите на куманите население[247]. Пристигането и на българския цар притеснило още повече жителите, които изпратили свои легати до Константинопол[248]. Те посрещнали въодушевено войската на Анри, която се установила на лагер сред най-хубавите ливади на света (*les plus bels prez del monde*), край реката[249]. Около града се водили повече или по-малко сериозни военни действия между армиите на българския цар и рицарите на император Анри в продължение на около две години[250]. Една от обсадите на града станала повод за намесата във войната с кръстоносците и на никейския владетел Теодор Ласкарис[251]. Адрианопол бил твърде важен град за кръстоносците и те предпочели да сключат немного изгоден мир с Ласкарис, отколкото да водят две войни и да загубят Адрианопол и земите около него (*à soffrir que la perte d'Adrianople ne de l'autre terre*)[252]. При последвалата война на Анри срещу Калоян, той оставил в крепостта гарнизон, ръководен от Конон де Бетюн и сто рицари[253]. Стратегическото място на града предопределяло и ролята му на изходна база за нападения срещу българите. Затова и император Анри взел решение следващата кампания, предвидена за октомври, отново да започне оттам[254]. В 1208 г. той предприел поход срещу българи и власи и пристигнал в града, откъдето трябвало да потегли срещу тях. Там договарял бъдещите единни действия с българския благородник Алексий Слав[255].

Акиле (*Aquile*) бил разположен в земята на Йоанис, близо до Терме и бил разрушен от рицарите на Анри[256]. Може да се идентифицира с Анхиало[257], но не е изключена възможността да обозначава и Айтос, така както сочат сведенията за похода на Амедей VI.

Апрос (*Naples*) имал голям гръцки гарнизон. По време на навлизане на войските на Анри в Тракия неговите защитници демонстрирали желание да се предадат. Докато се водели преговорите, част от кръстоносците влезли от „другата страна" (*en l'autre part de la cité*) и започнали да избиват хората и да плячкосват богатствата, като оставили след себе си много убити и ранени. Така градът бил завладян[258]. По-късно бил отстъпен на Теодор Врана[259], което навежда на мисълта, че вероятно е бил измежду градовете, които се считали за околни на Родосто и Панидос и били част от ромейското наследство на венецианците[260].

Жофроа определя разстоянието между Адрианопол и **Аркадиопол** на около дванадесет левги. Според него, а и според разделянето

на земите, представено в *Partitio*[261], той бил част от притежанията на венецианците. Когато през пролетта на 1205 г. там пристигнал Бодуен, той намерил града празен. Край Аркадиопол се състояла битка, в която рицарите надделели. Те обаче не посмели да останат в града и още на следващия ден се оттеглили[262]. Опразнен от жителите му го намерил и Анри в похода си на север (лятото на 1205 г.)[263]. В началото на зимата венецианците поставили най-сетне там свой гарнизон[264], който при слуха за пристигането на войската на цар Калоян напуснал града (февруари 1206 г.)[265].

Nature се идентифицира обикновено с **Атира**. Вилардуен разказва, че бил разположен на дванадесет левги от Константинопол. Явно е бил част от императорския домен, защото Анри, братът на Бодуен, го дал на Пайен д'Орлеан. Маршалът предава, че когато куманите на цар Калоян го нападнали, там имало много хора *(mult grant peuple de gens)* – не става ясно дали се отнася само до гарнизона или и до „онези от страната", които се били укрепили. Наложило се градът да бъде превзет със сила, а намиращите се в него били жестоко избити[266].

Следвайки армията на Калоян, рицарите на император Анри достигнали до **Берое** (*Veroi*). Жителите му избягали в планината, щом ги забелязали, а градът (*citez*) оставили пълен с припаси – жито, храни и други богатства (*de blez, de viande et d'autres biens*). От неговите околности били заграбени много животни – волове, крави и биволи. Кръстоносците бързо напуснали града, натоварени с богатата плячка (*gainz*)[267]. По време на похода на император Анри от 1208 г. кръстоносците се настанали да нощуват при Берое (*Bernai*), а на сутринта били нападнати от армията на Борил. Българите победили категорично и латинците се спасили единствено „поради Божията помощ"[268]. Валансиен съобщава също, че солунските ломбардци поискали Берое (този път изписан *Verre*) от Анри като компенсация за подчинението си269. Текстът не позволява да се установи със сигурност дали в изминалата половин година латинците са успели да превземат града от българите или пък новото солунско благородничество просто преповтаря споразуменията от *Partitio.*

Близмос (*Blisme*) се споменава като град (*citez*) на един ден път от Берое. Когато там пристигнала войската на император Анри, обитателите му вече го били напуснали[270].

Булгарофигон *(Bulgarofigo)* трябвало да принадлежи на Синьорията на Венеция[271]. Жофроа го споменава като град (*citez...Bulgarofle*), разположен на пътя между Аркадиопол и Никица[272].

Според документа, който отразява разделянето на територите на империята, **Визия** (*Visoi*) била част от императорския домен[273].

Жофроа съобщава, че там имало твърде много гърци и бил добре укрепен, но предпочел да се предаде[274]. Във Визия бил поставен френски гарнизон, оглавяван от Ансо де Кайю, комуто били поверени сто и двадесет рицари и мнозина конни сержанти[275].

Вира (*Bira*) била част от императорския домен[276]. Бодуен от своя страна я отстъпил като владение на Ансо де Курсел, племенник на Жофроа де Вилардуен. Един от издателите на Вилардуен, Фарал, предполага, че *Bera* е абатство[277], докато Пофиле предава името като *la Baie* и остава открит въпросът дали този топоним се отнася точно до Вира[278].

Името на **Даонион** е предадено от Жофроа като *Daïn*. Градът бил твърде укрепен и красив (*mult forz et bele*), но се предал, тъй като жителите му се отказали да го защитават. Калоян наредил да го разрушат[279].

Dimot/Dimos (**Димотика**) е квалифицирана от Жофроа де Вилардуен като *chastel, mult bel, et mult fort, et mult riche* и като *citez* или *ville*. Според подялбата на територите градът бил предоставен на кръстоносците[280]. След разпра между император Бодуен и Бонифас, маркизът със своите хора потеглил към Димотика. Градът му бил предаден от местен жител – грък. Обитателите на града и околностите му засвидетелствали уважение поради брака му с императрицата, която по време на експедициите му резидирала там[281]. Споразумението, което последвало след примирието между двамата водачи на кръстоносците, предвиждало Бонифас да върне Димотика на императора[282]. Вероятно той го е дал на граф Юг де Сен Пол, за когото Вилардуен съобщава, че го държал до смъртта си. След съглашението си с цар Калоян гърците от Димотика се надигнали срещу французите там и убили и взели в плен мнозина от тях[283]. След битката при Апрос оцелелите гърци се спасили зад стените на Димотика[284]. Когато българо-византийският съюз в Тракия бил нарушен, жителите на Димотика, притеснени за своята сигурност, помолили Теодор Врана за ходатайства пред Анри. В резултат ромейският благородник получил управлението на Димотика и Адрианопол като васал на константинополския император. Калоян обсадил Димотика, като разположил шестнадесет каменомети и други обсадни машини, а войските му опустошавали околностите. Император Анри свикал съвет, който трябвало да реши бъдещите действия. Докато войската му се придвижи, Калояновата армия, за която Вилардуен съобщава, че била от 40 000 души, разрушила стените на града на четири места, а хората му на два пъти се изкачвали върху тях. Българският владетел обаче не дочакал настъпващата френска войска. Жофроа допуска, че бил притеснен от нейната поява, но все пак опреде-

ля оттеглянето ѝ като голямо чудо (*grant miracle*)[285]. Скоро след това Врана възстановил разрушените укрепления и оставил малък гарнизон. Той явно не бил в състояние да се противопостави, защото Калоян при следващото си нападение превзел града и го сринал със земята[286]. Когато император Анри отишъл там, видял, че няма начин укрепленията да бъдат възстановени отново[287].

Драма се споменава веднъж от Вилардуен като замък (*un chastel qui a nom Dramme*) в околностите на Филипи. Той бил възстановен от Бонифас след нападенията на българските войски[288].

В **Енос** (*Ainos*) маркиз Де Монфера изпратил дъщеря си Аньес, за да могат да я отведат пратениците на императора и той да се ожени за нея[289].

Fraim е окачествен като *chastel.* разположен в красиво място и обикновено се идентифицира с крепостта **Ефрем**[290].

Като тръгнали от Серес, кръстоносците пристигнали в замъка **Жиж** (*castiel Gige*). Издателят на Валансиен го идентифицира със Зихна[291].

Ираклия (*Arecloi, Yraclee*) принадлежал на венецианците[292], които били поставили там малък гарнизон. Градът имал добро морско пристанище (*bon port de mer*). Бил атакуван от Калоян по време на неговата кампания от зимата на 1206 г.[293]

След голямата си победа над Борил при Пловдив кръстоносците пристигнали в **Кричим** (*Crucemont*) и, за да бъдат спокойни, осигурили града и крепостта (*la ville et le chastiel*). Там Анри се срещнал с Алексий Слав, който приел да стане негов васал и поискал дъщеря му за жена[294].

Ла Бланш (*la Blanche*)[295] е неидентифициран град, разположен близо до Филипи, споменат у Робер де Клари.

Макри (*Macre*) е град, който бил даден във владение на племенника на Жофроа – Ансо де Курсел[296].

Межешаре е град, село или местност, край която триста власи нападнали част от армията на Анри, обкръжили я, убили мнозина, а други взели в плен. Намирало се вероятно по трасето на Via Egnatia между Навплион и Русион[297].

Към края на 1208 и началото на 1209 г. **Мелник** (*Menelik*) несъмнено е бил част от владенията на българския цар Борил. На неговия наместник в града (*baillii*) жителите на Серес предложили да се предадат по време на една кампания на император Анри срещу Стрез[298].

Moniac най-вероятно може да се идентифицира с родопската крепост **Мишяк**[299]. Вилардуен я квалифицира като замък (*chastel*) и предава, че била разположена в много красива долина (*mult bele valée*), добавяйки впоследствие, че се намирал на р. Арда[300].

Мосинопол (*Messinople*) е квалифициран като *citez*. В него се оттеглил Алексий III след падането на Константинопол. Край него водил преговори с Мурзуфл, който установил там лагера си. Натам се отправил и новият император Бодуен. При неговото приближаване Алексий предпочел да избяга[301]. Областта на Мосинопол била повод за спор между Бодуен и маркиза на Монфера, въпреки че според разделянето на земите бил предвиден за венецианците[302]. Бонифас се опитал да възстанови правата си над нея през лятото на 1207 г. Градът и околностите му се предали. Император Анри не се възпротивил и дори се срещнал с него. Когато Бонифас напуснал Мосинопол, на около ден път от него, бил нападнат от българите от околността. В битката той бил ранен смъртоносно, главата му – отрязана и пратена на българския цар Калоян[303]. През града *Miessinople* минала в 1208 г. войската на император Анри[304].

Панедор (*Panedor*) се предал на българския цар, а той наредил да го разрушат и да преселят жителите му във Влахия (1206)[305].

Панфилион (*Pamphile*) се споменава мимоходом от Жофроа, който го определя като град (*citez*)[306].

Пловдив не фигурира в списъка на *Partitio,* но явно се считал за част от домена на императора, защото Бодуен отстъпил *duchée de Finepople* на Рение де Три[307]. Жофроа го описва като един от трите най-хубави градове на империята, благородният град Финепопл (*la noble citez de Phinepople, qui ere des trois meillors de l' empire de Constantinople*)[308], а император Анри го определя като *civitas maxima et munitissima*[309]. Според Жофроа градът се намирал на девет дни път от столицата[310]. Жителите му признали Рение за свой сеньор, макар и да водел твърде малко рицари, и му оказали добър прием, защото, предполага Вилардуен, били притеснявани от нападенията на Калоян[311]. Сам Вилардуен обаче признава, че не всички били на страната на французите и т. нар. попеликани (*Popelican*) предложили на българския цар да му предадат града. Рение, който научил за това, подпалил предградието, което обитавали попеликаните[312]. Градът отстъпил пред цар Калоян. Той пощадил тези, които му предали Пловдив, а с останалите постъпил доста жестоко, някои убил, вкл. и архиепископа, други отвел в плен, а градът разрушил; наредил да се сринат стените и кулите, а дворците и богатите къщи били подпалени[313].

Пьотас (*Peutaces*) остава неидентифициран. Вилардуен споделя, че бил замък, вероятно немного далеч от Адрианопол. Бил добре укрепен и явно с голям византийски гарнизон. Нападението на рицарите било неуспешно[314].

Жофроа отбелязва, че градът *Rodestoc* (**Родосто**) се намирал край морето, на три дни път от Константинопол, бил много богат и много укрепен (*mult riche et mult forz*), населен с гърци. Кръстоносците, водени от маршала на Шампан, влезли в града без да срещнат съпротивата им[315]. По принцип той трябвало да принадлежи на венецианците, които поставили там свой гарнизон едва след настаняването на французите[316]. При нападението на Калоян обаче Родосто бил предаден от жителите си, те били отведени в България, а градът бил разрушен и това Вилардуен преценява като голяма загуба (*granz domage*)[317].

Родестуик – *Rodestuic* бил замък (*chastel*), където се установил българският цар ведно с армията си. Анри тръгнал от Адрианопол, за да влезе в сражение с него, но Калоян отстъпвал непрекъснато навътре в своите територии[318]. Това е единственото споменаване на крепостта и реално локализацията ѝ е невъзможна[319].

За капитан на гарнизона в **Русион** (*la Rousse*) бил поставен Тиери де Лос, но обстоятелствата наложили една голяма част от войската да бъде изтеглена. Крепостта била нападната от 7000 кумани и власи, които се отказали да я обсаждат, но ведно със съюзниците си гърци от околността влезли в пагубно за рицарите сражение. Едва десетина кръстоносци успели да се приютят зад стените на града и да се спасят[320]. В писмото си от 1212 г. Анри споменава, че Русион е техен град[321].

Серес (*Serre*) бил обсаден от българските войски през лятото на 1205 г. По това време градът (*une cité*) бил владение на Бонифас де Монфера и разполагал с многоброен гарнизон начело с Юг де Колини и Гийом д'Арл. По време на обсадата Де Колини бил убит и това предизвикало паника. Всички се оттеглили в замъка (*chastel*). Калоян продължил обсадата и френските благородници били принудени да започнат преговори. Срещу предаването на крепостта българският цар им обещал да напуснат безпрепятствено областта. След като ги държал обаче три дни в лагера си, той се отметнал от обещанието си и наредил да им отнемат имуществото и да ги отведат голи и боси във Влахия. Останалите благородници обезглавил, а бедните изпратил в Унгария[322]. Тези събития са познати и на Хониат. Според него българите влезли в крепостта и отвели оттам пленените, оковани във вериги. Някои от обсадените се затворили в кулата (по-точно в крепостта, наречена Кула – κάστρου τοῦ λεγομένου κουλᾶ). Те не се съгласили с предложението на Калоян да се предадат и тогава той я атакувал. Обсадените се опитали да преговарят с него и да постигнат съгласие, но българският цар отказал и те приели просто да напуснат града и да бъдат придружени до панонската граница[323]. След смъртта на Калоян градът паднал в ръцете на лом-

бардските барони и когато император Анри потърсил там подслон за армията си, получил отказ от граф Биандрате, който обяснил, че Серес и Христопол са негови замъци (*mes castiaux*)[324]. Малко по-нататък в текста на Валансиен Серес е квалифициран като *bourg*[325].

Солунското кралство. В началото на септември град Солун бил превзет от кръстоносците на Бонифас де Монфера. Маркизът веднага се заел с организацията на неговото управление. Съвременните изследвачи обаче допускат, че в кралство *(le roiaume de Salonique*) то се превърнало едва пет години по-късно[326]. Земите му вероятно се простирали от Мосинопол до поречието на Вардар[327] или това поне бил максималният вероятен обхват. Според Клари кралството отстояло на петнадесет дни път от Константинопол. То се превърнало в ябълка на раздора между маркиз Бонифас, който имал претенции към него, и император Бодуен, който настоявал, че то е предвидено в по-голямата си част за венецианците и бароните. Неразбирателството прераснало във военна разправа. Бонифас настоявал, че земята е негова (*sa terre de Salonique*)[328], а Бодуен, без да се съобрази с предварителната уговорка, обсадил града, който му се предал[329]. В крайна сметка кралството било отстъпено на маркиза и той, според Робер де Клари, станал там сеньор и крал (*en fu sires et rois*)[330]. Владението на Бонифас било нападнато от войските на Калоян. Никита Хониат предава, че Ецуйзмен, приближен на българския цар, успял да влезе в града[331]. Съществува предположение, основаващо се на съобщение в арагонската версия на Морейската хроника, че самият Калоян превзел Солун[332], както и хипотеза, че след това той го отстъпил на византийците, за чийто василевс се считал[333].

Солун бил обсаден. Само смъртта на българския цар го спасила от гибел[334]. След смъртта на Бонифас император Анри бил поканен в Солун, за да коронова сина му[335].

Стенимахос (*Estanemac*) е квалифициран от Вилардуен като твърде укрепен замък (*uns chastiaus mult forz*). Той се намирал на три лийо от предградията на Пловдив и на девет дни път от Константинопол. Замъкът бил укрепен с допълнителни стени. В подножието бил разположен много хубав град (*mult bone ville*)[336]. Там бил затворен с рицарите си прогоненият от Филипопол Рение де Трн. След като престоял там повече от година, френският рицар и неговото обкръжение били освободени от войска, водена от маршала на Шампан. В крепостта *Estanemach* отново се отбили френски рицари след посещението на деспот Слав при Анри[337].

През есента на 1206 г. армията на император Анри достигнала **Терме** (*la Ferme*). Той бил красив и с добро местоположение. Там се

намирали най-добрите топли бани в света (*li baing chaut li plus bel de tot le monde*). Императорът наредил да ги разрушат след тридневния престой на армията му там[338]. *Terme* е един от градовете, поискани от ломбардците като компенсация за приемането на войските на император Анри в Солун. Споменава се едновременно с Берое и най-вероятно може да се идентифицира с Терми[339].

Търново бил престолният град на българския цар. Там царувал Йоаницийˊ, господар на България и Влахия[340]. Името на града се среща в титлата на българския архиерей – Търновски архиепископ[341], а Търновската църква е квалифицирана като *magna ecclesia*[342].

Войската на Анри се разположила на 10 левги разстояние от **Филея** (*Filée*), който бил много богат и пълен с всякакви неща (*molt riche et molt plentive*). Градът бил превзет от триста рицари и мнозина конни оръженосци[343].

Клари споменава мимоходом **Филипи**, където той смята, че бил роден Александър Велики[344]. Аналогичен е разказът на Валансиен, но той споменава и за битката между Помпей и Цезар[345].

В **Хариупол** (*Cariople*) войската, водена от Жофроа, спряла и пренощувала по пътя си от Адрианопол към Родосто[346].

Христопол (*Cristople*) е определен от Вилардуен като замък, един от най-добре укрепените на света. Там се спрял Бодуен, преди да пристигне в Солун[347]. Градът се споменава и от Валансиен като владение на ломбардските рицари[348].

БЕЛЕЖКИ

[1] *McNeal, E.* The Fourth Crusade. – HC, II, 154–155; *Setton*, Papacy, 4–5.

[2] *Carile, A.* Peruna storia dell'impero latino di Constantinopoli (1204–1261). Bologna, 1978, 159–160. Съществуват различни предположения относно датата на подписването на този договор, които варират от времето преди решителната атака срещу Константинопол от март до октомври 1204 – *Setton*, Papacy, I, 15–18; *Buenger-Robbert, L.* Venice and the Crusades. – HC, V, Madisson – Wisconsin, 1981, 416–420.

[3] *Carile*, 160–161. (Случаят с Филипопол е по-особен. За него се знае от текста на Вилардуен, че е бил даден от императора на Рение де Три.)

[4] *Carile*, 164–165. Той дори намира, че по структурата на географския каталог този документ е идентичен с хрисовула на Алексий III (*TT*, I, 258–272); *Thiriet, F.* La Romanie Vénitienne au Moyen Age, p. 76; *Oikonomides, N.* La décomposition de l'Empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: à propos de la „Partitio imperii Romaniae". – In: XV Congrès d'études byzantines. Athènes, 1976, 11–12.

[5] *Clari*, p. 50, § LXIV.

[6] *Longnon, J.* L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée. Paris, 1949, 65–66.

[7] *Дуйчев,* Преписката, с. 50.

[8] *Гагова, К.* За императорската титла на Калоян. – В: Сб. в чест на 70-годишнината на А. Кузев. Варна (под печат).

[9] *Дуйчев,* Преписката, с. 52.

[10] *Božilov, I.* La „Chronique de Morée" et l'histoire de la Bulgarie au début de XIII-e siècle (1204–1207). – BHR, 2, 1977, p. 45.

[11] *Villehardouin,* § 184.

[12] *Wolf, R.* The Latin Empire of Constantinople. – HC, II, Philadelphia, 1958, p. 202.

[13] *Lognon,* L'Emire latin, p. 68.

[14] *Nicetas,* p. 612.

[15] *Nicetas,* p. 613.

[16] *Nicetas,* p. 616.

[17] *Eracles empereur,* 285–287; *Ernoul,* 387–388; *Wolf,* Latin Empire, p. 203.

[18] *Nicetas,* p. 617.

[19] *Nicetas,* p. 618.

[20] *Nicetas,* p. 619.

[21] *Nicetas,* p. 619; *Златарски,* История, III, 231–232; *Мутафчиев, П.* Владетелите на Просек, 225–226; Божилов – Гюзелев, с. 454.

[22] *Божилов, И.* Фамилията на Асеневци (1184–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, с. 52; *Данчева-Василева, А.* България и Латинската империя. С., 1985, с. 70.

[23] *Nicetas,* p. 620.

[24] *Lognon,* L'Empire latin, p. 93.

[25] *Дуйчев,* Преписката, с. 73.

[26] *Дуйчев,* Преписката, с. 75.

[27] *Nicetas,* p. 621.

[28] *Nicetas,* p. 622.

[29] *Nicetas,* p. 624.

[30] *Nicetas,* 627–631; *Данчева-Василева,* България и Латинската империя, 68–71.

[31] *Villehardouin,* II, § 411.

[32] *Nicetas,* p. 633.

[33] *Villehardouin,* II, 422–423.

[34] *Божилов,* Асеневци, с. 54.

[35] *Villehardouin,* II, § 451–452; *Nicetas,* p. 645 – Никита Хониат предава, че стигнали до Анхиало.

[36] *Villehardouin,* II, § 461, § 472–474.

[37] *Villehardouin,* II, § 498–499.

[38] *Nicetas,* p. 637.

[39] *Clari,* p. 80, § CXVI.

[40] *Božilov, I.* La „Chronique de Morée", 51–52.

[41] Вж. тук: Третият поход. География – Българските теми край Серес – *Nicetas,* p. 374.

[42] *Божилов,* Асеневци, 55–56.

[43] *Valenciennes,* p. 29, § 306.

[44] *Valenciennes,* p. 33, § 513.

[45] *Златарски,* История, III, с. 275.

[46] *Valenciennes,* p. 34, § 514; *Жуглев, К.* Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. – ГСУ, ИФФ, 2, 1949/1950, С., 1950, с. 55.

[47] *Valenciennes,* p. 37, § 526.

[48] *Valenciennes,* 44–47, § 539–544.

[49] *Хенрих*, Писма, с. 17.

[50] *Valenciennes*, p. 49, § 548.

[51] *Божилов*, Асеневци, с. 96; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя, 89–90.

[52] *Valenciennes*, p. 58, § 565.

[53] *Златарски*, История, III, с. 284; *Жуглев*, Принос към историята на средновековна България, 96–97; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя, с. 93.

[54] *Valenciennes*, 68–69, § 584 – топонимията в този абзац е доста съмнителна. Първо ломбардците искат земите от Дураццо (*Duras*) до Макри (*Maigre*) и целия остров Гърция (*toute l'isle de Grece*). Те искат още Коринт и Михаил и всички барони да положат пред тях хомагиум, а също и земите до Филипопол. В нашата историография е прието, че става дума за Берое и Терми и земите до Пловдив, но въобще не е изключено да става дума за Бер, някои други топли извори, назовани Терми и Филипи. Това са местни названия, които дори византийските автори понякога смесват.

[55] *Valenciennes*, p. 85, § 619.

[56] *Valenciennes*, 117–118, § 686–687.

[57] *Хенрих*, Писма, 19–24.

[58] *Мутафчиев, М.* Владетелите на Просек, с. 258; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя, с. 103; *Божилов*, Асеневци, с. 73.

[59] *Albericus monachus*, p. 886. В текста се споменава и един кардинал, изпратен от папата при българския цар, но дали неговото посещение е във връзка с възкачването му на престола и с желанието на Светия престол да подсигури мир между противниците (вж. *Lognon*, L'empire latin, p. 149; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя, с. 105 и цитираната там литература) остава не напълно ясно.

[60] *TT*, I, p. 503.

[61] *TT*, I, p. 506, 507, 509.

[62] *Historia ducum Venetarum*, p. 78.

[63] *Anonymi monachi S. Georgii*. Translatio corporis beati Pauli martyris de Constantinopoli Venetias, in: Exuviae sacrae Constantinopolitanae, G. Riant, I Génève, 1878, 141–142.

[64] *Божилов, И.* Жофроа дьо Вилардуен и „Завладяването на Константинопол". – В: Седем етюда по средновековна история. С., 1995, с. 277.

[65] *Villehardouin*, II, § 320.

[66] *Божилов*, Жофроа дьо Вилардуен, с. 283.

[67] *Villehardouin*, II, § 224–225. Идеята за липсата на морално основание на василевсите да властват в империята се повтаря и на други места в текста. II, § 271, § 273.

[68] *Villehardouin*, I, § 2.

[69] *Villehardouin*, I, § 93.

[70] *Villehardouin*, I, § 144.

[71] *Villehardouin*, II, § 120.

[72] *Villehardouin*, II, § 189.

[73] *Villehardouin*, II, § 276.

[74] *Villehardouin*, II, § 269.

[75] *Villehardouin*, II, § 276.

[76] *Villehardouin*, II, § 311.

[77] *Villehardouin*, II, § 282.

[78] *Villehardouin*, I, § 88–90.

[79] *Villehardouin*, II, § 278.

[80] *Villehardouin*, II, § 303.

[81] *Villehardouin*, II, § 333.

[82] *Villehardouin*, II, § 336.

83 *Villehardouin*, II, § 339.
84 *Villehardouin*, II, § 390–391.
85 *Villehardouin*, II, § 311, § 322.
86 *Villehardouin*, II, § 475.
87 *Vilehardouin*, II, § 404.
88 *Божилов*. Асеневци, 48–49.
89 *Villehardouin*, II, § 276.
90 *Villehardouin*, II, § 333.
91 *Villehardouin*, II, § 345 – „гърците ги заловиха и ги предадоха на краля на Влахия, който заповяда да им отрежат главите".
92 *Villehardouin*, II, § 394; по същия начин постъпил с жителите на Апрос (§ 414), Редесто (§ 416), Панедор и Ираклия (§ 417), Чорлу (§ 418), Димотика (§ 444).
93 *Villehardouin*, II, § 401.
94 *Villehardouin*, II, § 410–411.
95 *Villehardouin*, II, § 422; § 425. Според Вилардуен жителите на Адрианопол се обърнали към него със следната реч: „Господарю, когато ние ти се предадохме *(nos rendimes a toi)* и се надигнахме срещу французите, ти се закле *(tu nos jura)*, че ще ни пазиш и спасяваш. Ти не го направи, а разруши Романия; и ние знаем добре, че ти ще постъпиш с нас, както с останалите."
96 *Villehardouin*, II, § 432.
97 *Villehardouin*, II, § 475.
98 *Villehardouin*, II, § 499.
99 *Clari*, p. 18, § XVIII.
100 *Clari*, p. 20, § XXI.
101 *Clari*, p. 29, § XXXIII.
102 *Clari*, p. 17,§ XVII.
103 *Clari*, p. 34, § XLI.
104 *Clari*, p. 34, § XXXIX.
105 *Clari*, p. 47, § LIX – les Grieu.
106 *Clari*, p. 49, § LXII; p. 52, § LXVI; p. 59, § LXXVI; p. 60, § LXXVIII.
107 *Clari*, p. 49, § LXII.
108 *Clari*, 52–53, § LXVI.
109 *Clari*, p. 78, § CIX.
110 *Clari*, p. 56, § LXXIII.
111 *Clari*, p. 67, § XCI.
112 *Clari*, p. 68, § XCII
113 *Clari*, p. 69, § XCIV.
114 *Clari*, p. 73, § XCIX.
115 *Clari*, p. 41, § XLVII.
116 *Clari*, p. 50, § LXIV–LXV.
117 *Clari*, p. 51, § LXV; *Прилов, Б.* Робер дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. – ГСУ. ИФФ, 43, 1946/47, с. 7.
118 *Clari*, p. 80, § CXVI.
119 *Clari*, p. 81, § CXVII.
120 *Clari*, p. 76, CVI; *Прилов*. Робер дьо Клари, с. 19.
121 *Хенрих*. Писма, с. 18.
122 *Хенрих*. Писма, с. 21.
123 *Хенрих*. Писма, с. 23.
124 *Хенрих*. Писма, с. 13; *TT*, II, p. 38.
125 *Хенрих*. Писма, с.17; *TT*, II, p. 42.

126 *Хенрих*, Писма, с.13; *TT*, II, p. 38.
127 *Хенрих*, Писма, с. 16; *TT*, II, p. 41.
128 *Хенрих*, Писма, с. 17.
129 *Хенрих*, Писма, с. 14.
130 *Хенрих*, Писма, с. 15.
131 *Хенрих*, Писма, с. 15.
132 *Хенрих*, Писма, с. 15.
133 *Хенрих*, Писма, с. 15.
134 *Albericus, monachus*, p. 885.
135 *Valenciennes*, p. 30, § 506.
136 *Valenciennes*, p. 40, § 529.
137 *Жуглев*, Принос към историята на средновековна България, с. 58.
138 *Valenciennes*, p. 43, § 538.
139 *Valenciennes*, p. 46, § 543.
140 *Valenciennes*, p. 50, § 549.
141 *Valenciennes*, p. 54, § 558.
142 *Valenciennes*, p. 77, § 610.
143 *Nicetas*, p. 617.
144 *Nicetas*, p. 598.
145 *Nicetas*, p. 605.
146 *Nicetas*, p. 612.
147 *Nicetas*, p. 617.
148 *Nicetas*, p. 625.
149 *Nicetas*, p. 625.
150 Nicetas, p. 642.
151 *Nicetas*, p. 628.
152 *Nicetas*, p. 599.
153 *Nicetas*, p. 600.
154 *Nicetas*, p. 614.
155 *Nicetas*, p. 622.
156 *Nicetas*, p. 625.
157 *Nicetas*, p. 621.
158 *Nicetas*, p. 612.
159 *Nicetas*, p. 616. Отношението на Хонпат към венецианците следва традицията на Кинам – вж. *Cinnamus*, p. 281, който ги нарича „народ безчестен и низък". На друго място Никита ги назовава директно βαρβάροι и ги порицава за тяхното беззаконие по отношение на василевса.
160 *Nicetas*, p. 622.
162 *Nicetas*, p. 533.
163 *Nicetas*, p. 613.
164 *Nicetas*, p.617.
165 *Nicetas*, p. 629.
166 *Nicetas*, p. 629.
167 *Nicetas*, p. 634.
168 *Nicetas*, p. 627.
169 *Nicetas*, p. 627,628, 629, 631–633.
170 *Nicetas*, p. 634.
171 *Nicetas*, p. 644.
172 *Innocentii* III, p. 255.
172 *Innocentii* III, p. 273.

[173] *Innocentii* III, 572–573.
[174] *Хендрих*, Писма, с. 15.
[175] *Хендрих*, Писма, с. 16.
[176] *Acropolita*, p. 107, 108.
[177] *Eracles empereur*, p. 278, 280, 289.
[178] *Ernoul*, p. 378, 379, 380.
[179] *Ernoul*, p. 391.
[180] *Albericus monachus*, p. 885.
[181] *Albericus*, p. 886.
[182] *Nicetas*, p. 607.
[183] *Nicetas*, p. 371.
[184] *Nicetas*, p. 374.
[185] *Nicetas*, p. 397, 434, 475, 499.
[186] *Nicetas*, p. 498.
[187] *Clari*, p. 76, § CVI.
[188] *Villehardouin*, II, § 352, § 398, § 459.
[189] *Villehardouin*, II, § 498–499.
[190] *Гагова, К.* Някои сведения за историческата география на Тракия у Жофруа де Вилардуен. – Векове, 1986, № 2, 50–52; Калоян, 12–13.
[191] *Clari*, p. 80, § CXVI.
[192] *Clari*, p. 21, § XXI.
[193] *Clari*, p. 50, § LXIV.
[194] *Clari*, p. 50, § LXV.
[195] *Clari*, p. 50, § LXIV.
[196] *Albericus monachus*, p. 885.
[197] *Valenciennes*, p. 29, § 505.
[198] *Valenciennes*, p. 49, § 548.
[199] *Жуглев*, Принос към историята на средновековна България, 24-25.
[200] *Mouskes*, v. 20461.
[201] *Anna*, II, p. 61.
[202] *Anna*, II, p. 62.
[203] *Petit, L.* Typicon de monastère de Kosmosotira près d'Aenos. – ИРАИК, 13, 1908, с. 36.
[204] *Pahym.*, II, p. 105: „Императорът реши да премести на изток от Византион всите, чието неизброимо множество се беше простряло чак до предградията на столицата, до Визия и по-нататък. Това племе обичаше непроходимите места и беше привързано към стадата си, а също така имаше навика да воюва мъжествено."
[205] *TT*, I, p. 266.
[206] *Nicetas*, p. 513.
[207] *Nicetas*, p. 612; p. 613.
[208] *Eracles empereur*, p. 292.
[209] *Scyl.-Cedr.*, II, p. 459; *Cecaum.*, p. 18; *Koledarov, P.* More about the name Zagorie. – BHR, 4, 1973, 95–96; *Гагова*, Тракия, с. 212.
[210] *Innocentii* III, p. 241, 564.
[211] *Innocentii* III, p. 250, 251, 254, 258, 264.
[212] *Иванов*, БСМ, с. 359.
[213] *Иванов*, БСМ, с. 478.
[214] *Nicetas Choniates*, Orationes et epistolae. (Ed. I.-A. van Dietten). Berlin, 1974, S. 101–102.
[215] *Clari*, 5051, § LXV.
[216] *Villehardouin*, II, § 352.

[217] *Villehardouin*, II, § 389; § 474.
[218] *Valenciennе*, *passim* 504, 505, 518, 519, 521, 529, 539 540, 601.
[219] *Mouskès*, v. 20461–20462.
[220] *Eracles empereur*, p. 279, 280, 282, 283 (Blac et Coman); Chronique d'Ernoul (Blas/li Blac et li Comain), p. 380, 381, 383.
[221] *Valenciennes*, 60–61, § 570.
[222] *Villehardouin*, II, § 327.
[223] *Villehardouin*, II, § 62, § 77.
[224] *Villehardouin*, II, § 101.
[225] *Villehardouin*, II, § 440.
[226] *Villehardouin*, II, § 491.
[227] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., С., 1979, с. 159.
[228] *Villehardouin*, II, § 226. Останалите историописци ползват популярното mer Major – *Ernoul*, p, 389; *Eracles empereur*, p. 288.
[229] *Villehardouin*, I, §125–126.
[230] *Clari*, p. 34, § XL.
[231] Villehardouin, II, § 305.
[232] *Villehardouin*, II, § 310.
[233] *Villehardouin*, II, § 321.
[234] *Villehardouin*, II, § 491–492.
[235] *Carile*, Partitio, p. 217, 232; *Soustal*, Thrakien, TIB 6, S. 168–169.
[236] *Villehardouin*, II, § 269.
[237] *Villehardouin*, II, p. 82, § 273.
[238] *Clari*, p. 74, § CI.
[239] *Villehardouin*, II, p. § 281–287.
[240] *TT*, II, 17–19; *Carile*, Partitio, p. 209 (pertinentia Adrianopoli), p. 250.
[241] *Villehardouin*, II, p. § 335.
[242] *Villehardouin*, II, § 350.
[243] *Villehardouin*, II, § 352–353; § 357–366; *Clari*, 78–79, § CXII.
[244] *Villehardouin*, II, § 391.
[245] *Villehardouin*, II, § 396.
[246] *Villehardouin*, II, § 404.
[247] *Villehardouin*, II, § 422–423; *Buenger-Robbert, L.* Venice and the Crusades, p. 437.
[248] *Villehardouin*, II, § 426.
[249] *Villehardouin*, II, § 432, Комниновите ливади.
[250] *Villehardouin*, II, § 442–443, § 446, § 472–465, § 482, § 490–492.
[251] *Villehardouin*, II, § 461, § 463.
[252] *Villehardouin*, II, § 488.
[253] *Villehardouin*, II, § 496.
[254] *Villehardouin*, II, § 497.
[255] *Valenciennes*, p. 306, § 505; *Soustal*, Thrakien, S. 163.
[256] *Villehardouin*, II, § 451.
[257] *Soustal*, Thrakien, S. 176; *Гагова*, Тракия, с. 164.
258 *Villehardouin*, II, § 390–391.
[259] *Villehardouin*, II, § 403.
[260] *Carile*, Partitio, p. 217.
[261] *Carile*, Partitio, p. 209 (civitas Arc[h]adiopoli), p. 247.
[262] *Villehardouin*, II, § 337–339.
[263] *Villehardouin*, II, § 390.
[264] *Villehardouin*, II, § 403.

[265] *Villehardouin*, II, § 413.
[266] *Villehardouin*, II, § 420.
[267] *Villehardouin*, II, p. 258, § 445, p. § 451.
[268] *Valenciennes*, p. 30, § 506.
[269] *Valenciennes*, p. 69, § 585.
[270] *Villehardouin*, II, p. 258, § 445; *Soustal*, Thrakien, S 210; *Гагова*, Тракия, с. 182.
[271] *Carile*, p. 217, p. 247.
[272] *Villehardouin*, II, § 344; *Soustal*, Thrakien, S. 223–224; *Гагова*, Тракия, с. 184.
[273] *Carile*, p. 217, 23.2
[274] *Villehardouin*, II, § 390.
[275] *Villehardouin*, II, § 403; § 421.
[276] *Carile*, p. 269.
[277] *Villehardouin*, II, § 382.
[278] *Villehardouin* (Pauphilet), p. 167.
[279] *Villehardouin*, II, § 418.
[280] *Carile*, p. 220.
[281] *Villehardouin*, II, § 279, § 282, § 287, § 297.
[282] *Villehardouin*, II, § 299.
[283] *Villehardouin*, II, § 335.
[284] *Villehardouin*, II, § 391.
[285] *Villehardouin*, II, § 422-426, § 429, § 432.
[286] *Villehardouin*, II, § 442, § 444.
[287] *Villehardouin*, II, § 449.
[288] *Villehardouin*, II, § 456.
[289] *Villehardouin*, II, § 457.
[290] *Гагова*, Тракия, с. 211.
[291] *Valenciennes*, p. 85, § 619–620, p. 62, § 572.
[292] *Carile*, Partitio, p. 210.
[293] *Villehardouin*, II, § 417.
[294] *Valenciennes*, p. 48, § 545.
[295] *Clari*, p. 74, § CIII.
[296] *Villehardouin*, II, § 382.
[297] *Valenciennes*, p. 58, § 565.
[298] *Valenciennes*, 84–85, § 619.
[299] *Villehardouin*, II, § 435, § 440.
[300] *Villehardouin*, II, § 435; § 440.
[301] *Villehardouin*, II, § 266; § 270, § 274.
[302] *Carile*, Partitio, p. 218.
[303] *Villehardouin*, II, § 495–499.
[304] *Valenciennes*, p. 59, § 568.
[305] *Villehardouin*, II, § 417.
[306] *Villehardouin*, II, § 369, § 397, § 402.
[307] *Villehardouin*, II, § 304, § 399.
[308] *Villehardouin*, II, § 401.
[309] *TT*, II, p. 39.
[310] *Villehardouin*, II, § 345.
[311] *Villehardouin*, II, § 311, § 312.
[312] *Villehardouin*, II, § 399–400.
[313] *Villehardouin*, II, § 401–402.
[314] *Villehardouin*, II, § 353.

[315] *Villehardouin*, II, § 366, § 374.
[316] *Villehardouin*, II, § 386; § 415; *Eracles empereur*, p. 284.
[317] *Villehardouin*, II, § 416.
[318] *Villehardouin*, II, § 433.
[319] *Гагова*, Тракия, 285–286.
[320] *Villehardouin*, II, § 405–409.
[321] *Хенрих*, Писма, с. 19.
[322] *Villehardouin*, II, § 392–394.
[323] *Nicetas*, 618–619.
[324] *Valenciennes* p. 80, § 608.
[325] *Valenciennes*, p. 85 § 620–621.
[326] *Setton*, Papacy, p. 21; *Фериančић, Б.* Почеци Солунске краљевине (1204–1209). – Зборник радова византолошког института, 2, Београд, 1962, 111–115.
[327] *Oikonomides*, La décomposition, p. 8.
[328] *Clari*, p. 73, § XCIX.
[329] *Clari*, p. 74, § CII.
[330] *Clari*, p. 78, CX.
[331] *Nicetas*, p. 619.
[332] *Božilov, I.* La „Chronique de Morée", 52–53.
[333] *Божилов*, Асеневци, с. 52; *Данчева-Василева*, България и Латинската империя, с. 70.
[334] *Clari*, p. 80, § CXVI.
[335] *Clari*, 81, § CXIX.
[336] *Villehardouin*, II, § 346, § 435–440.
[337] *Valenciennes*, p. 49, § 549; *Soustal*, Thrakien, S. 460–461; *Гагова*, Тракия, 303–305.
[338] *Villehardouin*, II, § 451–452.
[339] *Valenciennes* p. 54, § 584; *Soustal*, Thrakien, S. 477–478; *Гагова*, Тракия, 313–314.
[340] *Albericus monachus*, p. 885.
[341] *Innocentii* III, p. 241, 254.
[342] Innocentii III, 572–573.
[343] *Clari*, p. 51, § LXVI.
[344] Clari, p. 74,§ CIII.
[345] *Valenciennes*, 60–61, § 570.
[346] *Villehardouin*, II, § 373–374.
[347] *Villehardouin*, II, § 282.
[348] *Valenciennes*, p. 80, § 608.

НЕОСЪЩЕСТВЕНИТЕ ПОХОДИ

1. СЪБИТИЯТА

След падането на Константинопол и създаването на Латинската империя кръстоносното движение придобило нови измерения. Част от начинанията на Църквата имали изцяло политически характер, отразяващ стремежа на Папството към налагането му над светската власт[1]. Реконкистата в Испания набирала сили с помощта на Рим. В същото време се появила практиката да се организират походи срещу еретиците. Експедициите на Изток също вече не се насочвали директно към Светите земи, а по-често търсели начин да ударят политическите центрове на мюсюлманската власт. Появили се идеи, които целели засилването на властта в Константинопол, под предлог че ромейската столица била идеалният плацдарм за евентуални кръстоносни действия срещу ислямските страни. В едно свое писмо, адресирано до краля на Унгария Бела, папа Григорий IX настоява, че ако преди да завземат Отвъдморските територии западните рицари били създали Латинската империя, то „християнският народ едва ли би плакал днес". Той отлично си дава сметка за стратегическата значимост на бившата ромейска столица и за това, че чрез нея „се отваря по-добър път за възвръщането на онази земя"[2]. В друго писмо той съвсем ясно формулира своите представи:"...видно е, че чрез запазването на тази Империя се отваря вратата към възвръщането на Светата земя (*ad recuperationem terre sancte*)"[3].

Идеята за походите получила и теоретични характеристики. Появили се специални съчинения-донесения (*relationes*) – описания на земите и народите им, които биха представлявали етап от маршрута на нов поход и ръководства за подготовка на бъдещи военни действия *ad recuperandum Terrae Sanctae.*

Голяма част от тези начинания се отнасят по-скоро индиректно към българската средновековна история. Притежаваме, макар и твърде оскъдни, сведения за два похода, които преминали спокойно и безпрепятствено през владенията на българския цар Иван II Асен.

Известно е, че връщащите се от Петия кръстоносен поход унгарски войски са преминали през българските предели. Не разполагаме с друг разказ за събитията от този период, освен с едно кратко съобщение у Тома от Сплит, който известява, че унгарският крал Андрей не бил допуснат да премине през владенията на българския

цар, преди той да получи от него обещание, че ще му даде дъщеря си за жена[4]. Успешното преминаване през българските земи завършило с царския брак, факт, който се потвърждава и от писмо на крал Андрей до папа Хонорий, в което го уведомява за политическите бракове на сина и дъщеря си, както и за мирния си договор с Армения[5]. Още една високопоставена личност, свързана с кръстоносното движение, преминала като приятел през земите на Иван II Асен. След смъртта на Пиер де Куртене в плен, на престола се възкачил синът му Робер. За да достигне до владенията си, той предпочел да пътува по суша. През Унгария и после през България достигнал Константинопол. Добрите отношения на българите с Латинската империя явно били залог за спокойното му пътуване през есента на 1220 г. Филип Мускес дори предава, че той бил придружаван от крал Андрей и българския цар, както и че нямал никакви проблеми с продоволствието по пътя си (*S'ot viandes, avainne et fuerre*)[6]. Въпреки че отношенията на България с кръстоносните държави на Балканите и най-вече с империята в Константинопол не били непрекъснато добри, времето на понтификата на Хонорий III останало относително спокойно.

Без сериозни проблеми се развивали връзките между кръстоносците и българите до обявяването на Жан де Бриен за император в Константинопол (1231). Напредналата му възраст не пречела на неговите амбиции. Бракът на малката му дъщеря Мария с бъдещия император Бодуен II и предварителната уговорка с папа Григорий му дали правото не просто да бъде регент, а да остане действителен император до края на живота си. Предварителният брачен договор, подписан в Перуджа през 1229 г.[7], не съответствал на българските владения такива, каквито те станали след битката при Клокотница в 1230 г. Затова и съюзът, сключен между Иван II Асен и Йоан III Ватаци, бил напълно естествена реакция, както и последвалите съвместни военни действия. Георги Акрополит съобщава, че те освободили западната земя (на Византийската империя), която била под робството на латинците (ἦν τοῖς Λατίνους δονλευσα[8]. Последвала обсада на столицата. Латинската империя била застрашена сериозно. Тези събития били отразени с подобаващо внимание от съвременниците[9]. Договорът, сключен между Асен и Ватаци, папа Григорий определя като нечестив (*inter se iniquitatis inito federe*)[10]. Жан де Бриен успял да отхвърли непосредствената опасност, надвиснала над столицата на Латинската империя, но проблемът за нейната жизнеспособност и изобщо за възможността френското и италианското управление да замести или да се отъждестви с ромейската държавност останал.

Политическите обстоятелства след възкачването на трона на твърде младия Бодуен II се стекли така, че Папството трябвало да се заеме с борбата с еретиците, които придобивали все по-голяма самостоятелност в своето вътрешно управление, със защитата на Константинополската империя, която ставала все по-слаба и все по-лесно се огъвала под натиска на своите врагове, и в същото време да се ангажира с организирането на нови походи на Изток, за да защитава западащите кръстоносни държави в Отвъдморските територии[11]. Така че, струва ми се, може да се каже, че папа Григорий пропагандирал едновременно три различни типа походи на Изток. Единият – насочен срещу еретиците, другият – лично срещу българския цар, а третият – към Константинопол и Светите земи.

Сведенията за пропагандата на първия вид походи са концентрани изключително в кореспонденцията на папа Григорий IX. Става ясно, че още от 1229 г. той упражнявал натиск върху унгарските епископи от граничните с България области да направят опит „славяните и гърците, които обитават тези земи, да преминат в Божествената литургия и църковните тайнства към латинския обичай и към подчинение на Римската църква“[12]. Три години по-късно той вече споменава, че българските епископи на Алба и Брундизий (Белград и Браничево), които били отдавна (*iamdiu*) подчинени единствено на римския първосвещеник, започнали да се отдалечават от нейното ръководство[13]. Разрастването на еретическото движение и най-вече създаването на негово собствено управление предизвикали нова вълна от атаки от страна на Папството. Крал Бела IV трябвало да положи пред папата клетва, че ще се бори срещу еретиците и неистинските християни (*falsos christianos*)[14]. Дали предходните унгарски набези в районите на Белград, Браничево и Видин[15] биха могли да се свържат с някои кръстоносни планове на Църквата, остава неясно.

Атаката срещу Иван II Асен била напълно в стила на пропагандирането на т. нар. политически кръстоносни походи, характерни за първата половина на XIII в.[16] Това била може би най-сериозно идеологизираната пропаганда, тъй като тя в своята същност била в основата на спора за отношенията между светската и духовната власт. Заплахата за отлъчване от Църквата вероятно е била напълно сериозна и в това отношение съществувал вече прецедент – отлъчването на самия император Фридрих II. Гневът на папата бил предизвикан от нападението над столицата в 1235 г.[17] В писмо до архиепископите на Естергьом и Калоча той им препоръчва, ако българският владетел не се откаже от съюза си с отлъчения Ватаци и не прекрати враждата си с латинците, да бъде отлъчен от Църквата ведно със

своите сподвижници[18]. Съществуват различни мнения относно това, дали Иван II Асен действително бил екскомуникиран[19]. Така или иначе, това писмо поставя немалко въпроси, които трудно биха могли да получат безспорен отговор. То било диктувано на 24 май 1236 г., две години след неуспешния опит за църковна уния по време на събора в Никея и повече от година след като търновският архиерей станал автономен и бил наречен патриарх[20]. Адресатите били двама унгарски епископи, които трябвало да имат грижата за евентуалното отлъчване – дали това означава, че рангът на българския цар е бил твърде нисък, за да бъде отлъчен от папата, или пък това просто било напомняне на предишна заплаха, остава неясно. Странно е и окачествяването на Иван Асен като *vir nobilis,* след като предходните писма обикновено го определят като схизматик и не съдържат дори задължителните любезности. Освен всичко друго, трябва да се има предвид, че това било времето, когато враждата между Фридрих II и папа Григорий достигнала своята кулминация и когато германският император се ориентирал постепенно към съюз с Йоан III.

На следната година отношенията на българския владетел и папата се променили напълно. Писмо от май 1237 г. посочва началото на преговори между двамата. За да отговори на искането на Иван Асен, Григорий IX изпратил свой специален легат, който трябвало да го информира за предстоящ многолюден кръстоносен поход към Светите земи и към Константинополската империя. Папата предвиждал в близко време да бъде изпратена помощ както от кръстоносци (*crucesignatos*), така и от други верни на Христа люде (*Christi fideles*). Той очаквал не само те да бъдат любезно приети, но и българският цар да подкрепи Жан де Бриен [21].

Следват още обръщения към царя и към предствителите на Апостолическата църква в пределите на неговата държава. Тонът в папските писма се променя категорично още в началото на 1238 г. Промяната в политиката на Иван II Асен предизвикала бърза и остра реакция и веднага започнала пропаганда за кръстоносен поход срещу него. Подобна експедиция била лесно осъществима, тъй като българските земи така или иначе лежали на пътя на кръстоносците към Константинопол. Били обещани индулгенции, равни на тези, които получавали воюващите в Светите земи[22]. Папа Григорий разчитал предимно на военната сила на унгарския крал, но не пропуснал да ангажира в своята политическа програма и младия Бодуен II. Като си давал сметка за твърде отслабените възможности на Латинската империя, той му предлагал да отстъпи на Римската църква (*in manu Romane ecclesie*) земите, които в момента били в ръцете на българския цар, но към кои-

то младият император би настоявал да има някакви юридически права (*si quid iuris ad te in terra ipsius Assani pertinet*)[23]. В посланията на римския понтифекс до унгарския крал, до младия император и до отделните епископи директно се говори за превземането на земите на Асен. Аналогията с решенията на Латеранския събор от 1215 г., когато земите на албигойците били раздадени на предани на Църквата католици, е явна, още повече че в писмо до епископа на Перуджа съществува специална инструкция. Според нея, ако крал Бела изтъкнел някакво препятствие за бъдещите си действия, то папата поемал задължение да се погрижи „законно да завладее и да задържи (*poterit occupare et ... retinere)* със спокойна съвест желаното“[24].

Папата бил убеден, че при подобни условия Бела няма да откаже помощ и в поредица от писма го наставлявал за бъдещите му отношения с кръстоносната армия, която щяла да тръгне от Западна Европа. Той трябвало да осигури нейното безопасно преминаване и да ѝ помогне при нужда. Унгарският крал обаче предявил още претенции. Под предлог че е в близки роднински отношения с българския цар и с никейския император Йоан Ватаци, той съвсем ясно изложил своите притеснения от един нов евентуален съюз между тях. Принципно приемал необходимостта да застане срещу схизматика Асен, както и да завземе земите му (*Bulgariam et alias terras Assoeni occupare*). Така те биха били подчинени в духовно отношение на Апостолическия престол, а в светско – на унгарската държава. Крал Бела обаче поискал и още нещо. Той пожелал да се повери именно нему правото да определя диоцезите в българските земи, както и правото да назначава епископи, т. е. да осъществява там светска инвеститура. Той искал също неговата бъдеща война да бъде един истински кръстоносен поход („да бъде носен кръстът пред нас и нашата армия – *crucem nobis et nostro exercitu anteferri*“), да му бъдат осигурени проповедници, които да пропагандират похода и да обещават същите индулгенции, както за останалите походи. Бела потърсил и други гаранции от Папството. Унгария трябвало да бъде защитена от каквито и да е врагове по време на експедицията, а също така и никой да няма право да навлиза в земите на България без разрешение на унгарския крал[25].

Григорий IX веднага разрешил да бъде носен кръстът, както и да започне кръстоносна пропаганда. Той направил и отстъпките по отношение на назначаването на епископи, както и обещал да не разрешава царството България за бъде отстъпено на друг (*Bulgarie regnum alicui concedere*). Воюващите срещу българите щели да получат същите индулгенции като рицарите, тръгнали за Светите земи[26].

Тази активна кореспонденция, водена през лятото на 1238 г., не довела до незабавен резултат. На въпроса: защо крал Бела не потеглил срещу Иван II Асен – може да се отговори само с предположения[27].

Междувременно в подготовката за поход, част от който трябвало да подкрепи Константинопол и част да се отправи на Изток, се включил и новият латински император. Младият Бодуен трябвало да потегли към Запада, за да търси съюзници. Ж. Лоньон сполучливо казва за него, че така започнал кариерата си на бродещ принц-просяк. Желанието му да намери подкрепа било подпомогнато от конфликта между император Фридрих II и папа Григорий IX, най-вече от страха на Латеран, породен от стремежите на императора да наложи своята политика. Той намерил добър прием в Париж, в двора на Луи IX, както и в Лондон при Хенри III[28]. Получил известна помощ от тях, а също така ипотекирал своето владение Намюр и успял да събере кръстоносци, които да потеглят с него. Въпреки това, начинанието не било реализирано, тъй като не били събрани достатъчно войски, за да се осъществят експедиции и в двете посоки. Походът, организиран от Бодуен, трябвало да потегли на празника на св. Йоан Кръстител в 1238 г. Повечето кръстоносци предпочитали да се отправят към Сирия, а не към Константинопол. Така или иначе, с армия от 700 рицари и 30 000 други конници, сержанти и лековъоръжени Бодуен прекосил Германия, с разрешението на император Фридрих, и навлязъл в Унгария, където направил кратък престой.

Тук възниква въпросът дали този поход е идентичен с похода, проповядван от папа Григорий и възложен на унгарския крал. Георги Акрополит настоява, че се събрали 60 000 франки, за да се отправят срещу ромеите (κατὰ Ρωμαίων χωρήσαν). Неговото мнение, че експедицията била насочена към Константинопол, е категорично. Той дори обяснява, че пътят им по море щял да бъде по-скъп и затова те предпочели да пътуват по сушата. Акрополит изрично споменава, че по своя път те били третирани от всички като приятели и роднини (ὡς φίλους καὶ συγγένεσι). Той съобщава, че българите, като се отметнали от уговорките си с ромеите, се престорили, че били накарани насила от тях (ὑπ' αὐτῶν βιασθέντες)[29] да приемат преминаването им. От друга страна, латинската войска използвала кумани за атаката си срещу Цурулум. Трудно е при толкова ограничени данни да се коментира този кръстоносен поход. Мнозина изследвачи допускат, че Иван II Асен лавирал между Запада и Никея[30], като обикновено се позовават отново на Акрополит, който твърди, че той не спазвал стриктно клетвените споразумения и ги нарушавал и за някоя малка изгода[31]. Но не е изключено да става въпрос за

две различни събития, които били планирани поотделно, едното от тях не се състояло изобщо, докато другото било осъществено в същото географско пространство, предвидено за първото.

Войската на Бодуен преминала през българските земи вероятно през 1240 г.[32] Не притежаваме каквито и да са сведения за сблъсъци или пък съглашения. Освен за многобройната куманска армия, помогнала на кръстоносците при Цурулум, не се споменава за поданици на българския цар, които да са участвали на страната на французите.

Възстановяването на византийската власт в Константинопол не прекратило стремежите на Запада и най-вече на французите да играят значима роля не само в Отвъдморските територии, но и в старите земи на империята. Част от договорите за бъдещи кръстоносни начинания на абдикиралия Бодуен II са свързани с раздаването на земи, които вече не му принадлежали, а амбициите на Шарл д'Анжу, особено след като седнал на сицилийския трон, се насочили директно към връщането на статуквото отпреди 1261 г. Той оженил сина си Филип за дъщерята на принца на Ахея – Гийом де Вилардуен[33]. В 1267 г. подписал договор във Витербо, според който се задължавал да осигури 2000 рицари (*equites armati*) за атака срещу Константинопол и да реставрира там Латинската империя. Бодуен II му отстъпвал правата си на сюзерен. Впоследствие тези уговорки му позволили да стане и принц на Морея[34]. По принцип папа Климент IV поддържал идеята за поход към Светите земи, но избягвал категорично да определя посоката на експедицията, а още по-малко да я насочи директно към ромейската столица. Това до голяма степен се дължало на политическата активност на Михаил VIII Палеолог, който бил склонен да се включи в един бъдещ поход, като в замяна на своята помощ искал гаранция от папата (сеньор на Шарл д' Анжу по отношение на кралството в Сицилия), че няма да бъде нападан от западните войски[35]. Тези относително добри отношения приключили след смъртта на папа Климент. Ромейският василевс бил принуден да изпрати легати в Тунизия при Луи IX, за да се опитат да му внушат, че поход на брат му срещу Константинопол би попречил на неговите кръстоносни планове в Северна Африка[36]. Шарл обаче имал свои идеи, които явно бил решил да следва. Изглежда, че подготовката му да нападне Константинопол била провалена само поради жестоката буря, разразила се край Трапани, която разрушила почти напълно цялата му флота[37].

По време на понтификата на папа Григорий X отново бил повдигнат въпросът за поход. Римският първосвещеник обаче предпочитал да действа в съгласие с Ромейската империя и затова съвсем логично на събора в Лион в 1274 г. бил подписан договор, който

трябвало да реши разногласията между двете църкви. По-важното обаче било съгласието, постигнато между василевса и папата за необходимостта от общ кръстоносен поход[38]. Това решение изолирало Шарл д'Анжу и пречело за осъществяването на неговите претенции, въпреки че след прогласяването му за крал на Албания (1271–1272), неговото влияние на Балканите нараснало сериозно. Изглежда, че папата настоявал Шарл да сключи договор с Михаил Палеолог, докато кралят на двете Сицилии предпочитал да избегне подобно задължение. Може да се предположи, че неговото евентуално желание да се противопостави на Византия било в основата на сближаването му с Унгария, Сърбия и България[39]. Изглежда това е била една от причините за пратеничеството (или пратеничествата) в българския царски двор в края на 1274 – началото на 1275 г. и очакването на отговор от страна на цар Константин Асен, императорът на Загора (*imperatore de agorasmis*)[40]. Не е изключено Шарл да е бил информиран за действията на българската царица Мария, която, вероятно водена от омразата си към императора, чрез патриарха на Йерусалим търсела съюз с египетския султан срещу Константинопол[41]. Ако това е било така, то не е странно, че подписването на договора с василевса било обвързано със съгласието на българския владетел (*cum consensu dicti imperatoris*).

В началото на XIV в. отново френски принц, също граф на Анжу и брат на краля, приел идеята за възстановяването на латинската власт в Константинопол. Шарл Валоа, женен за Катерина де Куртене, подкрепен от папата, планирал военна експедиция към ромейската столица[42]. Намеренията му били съвсем конкретни и това е видно от папското разпореждане за събиране на десятък *pro recuperatione imperii Constantinopolitani* в Сицилия[43]. След усилена дипломатическа дейност и въпреки договора си с Византия, венецианците се присъединили към подготвяната кампания „за защита на вярата и възстановяването на империята Романия" при доста изгодни за тях условия[44].

Походът бил широко пропагандиран на територията на цяла Италия и всички евентуални участници щели да получат идентични индулгенции с участниците в похода към Йерусалим. Войските трябвало да се съберат в Бриндизи и да потеглят в началото на пролетта на 1307 г. Шарл Валоа разчитал и на подкрепата на унгарския крал Карол Роберт[45]. Със сръбския крал Стефан Урош бил сключен договор, насочен срещу Андроник II[46]. Експедицията не била осъществена, или поне не според предвижданията, и това предизвикало недоволството на венецианския дож Пиетро Градениго. Той напи-

сал на папата писмо, в което се оплаквал, че Венеция твърде дълго очаквала да се възвърне нейната част (*pars nostra*) от Латинската империя. Синьорията предлагала като последна възможна дата за началото на поход февруари 1310 г. По една или друга причина обаче французите не започнали експедицията и през октомври Серенисимата сключила договор с Андроник Палеолог (3 октомври 1310 г.) с дванадесетгодишен срок. Клауза от този договор предвиждала венецианците да не доставят жито на каталаните, които номинално били на служба при Шарл Валоа и чието присъствие на Балканите може да се разглежда като един вид реализация на замисления за началото на XIV в. кръстоносен поход срещу Константинопол[47].

Известна представа за плановете за този поход създава анонимното „Описание на Източна Европа“[48]. Авторът, за когото се предполага, че бил монах, вероятно францисканец, не предвижда възможност експедицията да продължи на изток от ромейската столица. Неговият разказ се концентрира върху Европа и той препраща онези, които се интересуват от географията на Азия, към произведението на Айтон де Курки. Начинът, по който са представени народите, обитаващи Балканите, позволява да се предположи маршрута на бъдещия поход. Той вероятно трябвало да премине по трасето Бриндизи – Дурацо – Via Egnatia – Солун – Константинопол. Прави впечатление, че обитателите на тези области, както и на съседните им, по принцип се характеризират като слаби войници и недостойни противници, а земите им – като богати и привлекателни. Според него всички „схизматици“ се страхували твърде много от господаря Шарл, защото бил способен за по-малко от година да завладее империята и останалите схизматични народи[49]. Като един вид реализация на този поход мнозина медиевисти разглеждат част от действията на алмогаварите, особено след пристигането на Тибо де Сепоа[50]. Съществува документ от месец юли 1306 г., в който Шарл Валоа отстъпва пълни права на обичните си и верни рицари Тибо де Сепоа и Пиер ле Риш да го представляват в процеса на възстановяването на Константинополската империя (*ad recuperationem nostri Constantinopolitani Imperii*)[51]. В специално писмо от 10 май 1308 г., писано във Валенсия, крал Жауме II препоръчва на своя рицар Бернат де Рокафорт да подчини себе си и Каталанската компания на служба при Шарл Валоа[52].

Впрочем Мунтанер изрично предава, че каталаните и алмогаварите от компанията се възприемали като кръстоносци. Той настоява, че те са дошли в Романия в името на Бога и светата католическа вяра (*de part de Déu e de la santa fe catòlica*) и че под знамето на Светия отец са тръгнали да вюват срещу императора и неговите

хора, които били схизматици (*cismàtics*) и вероломно предали своите наемници[53]. Появата на Компания каталана било обвързано със служба при Андроник II като наемници срещу турците. Техният първи водач Роже де Флор бил добре приет в двореца, получил титлата „мегадук", оженил се за дъщерята на императора на Загора (Иван III Асен) и племенница на василевса[54] и явно бил доста полезен на ромеите. Не става ясно доколко българският владетел бил обвързан с каталаните и какви точно са били отношенията му с тях. Роже получил титлата кесар и като служител на ромейската корона бил повикан от василевса, за да защити интересите на племенниците му и да започне война срещу българите[55], но скоро след това влязъл в конфликт с Андроник, най-вероятно по финансови причини[56]. Последвало убийството му в Адрианопол, което изцяло променило отношенията. И анонимът, и Мунтанер споменават за намерението на алмогаварите да нападнат Солун[57].

Следващият неосъществен поход е документиран от Марино Санудо. Неговото обемисто съчинение предвижда сериозна организация и най-вече извличане на поуки от дотогавашните неуспехи. Забележителният венецианец представя своята книга на папа Йоан XXII през 1321 г., а след две години я предлага на краля на Франция Шарл IV. Идеята за възстановяването на християнската власт в Светите земи този път изисквала атака към Египет и елиминирането му от европейската търговия. Това не е абсолютна новост. Военният вариант на този план вече бил опитван и от Жан де Бриен, и от крал Луи IX, а освен това е бил предложен и от други теоретици на кръстоносното движение – Фиденцио от Падуа и Пиер Дюбоа[58]. Новото е изтъкването на икономическата принуда и това, че бъдещата експедиция трябвало да бъде осъществена от платена от Църквата армия под командването на венецианци. Споменаванията на България и нейните владетели във връзка с походите са предимно в исторически план, тъй като в географско отношение тя оставала твърде далеч от идеите за осъществяване на предстоящия поход[59].

2. ОТНОШЕНИЯТА

Създаването на Латинската империя не променило същностно отношението на западния свят към православните. Пленяването на константинополския император Робер де Куртене станало повод за едно напомняне от страна на папа Хонорий III към краля на Унгария Андрей II да търси контакт с Теодор Комнин, епирският деспот.

Той обяснява необходимостта от бързи дипломатически действия със заплахата „да нарасне вероломството на гърците (*perfidia Grecorum*) и те да притеснят бездруго затруднените латинци в земите на Романия“[60]. Бракът на дъщерята на унгарския крал с българския цар не станал повод нито за похвали, нито за упреци, още повече че сам Андрей II определя в свое писмо този брак като отстояване на интересите най-вече на Светите земи[61].

Отношението на папа Григорий IX към българския цар и българите варира според обстоятелствата. По принцип той е безкомпромисен към схизматиците. Неговото усърдие към порицаването им не намалява през цялото време на понтификата му. Стремежът му към обединяването на разделената Църква под върховенството на Рим е толкова силен, че често сравнява православните с еретици. В едно свое писмо от 1238 г., адресирано до император Фридрих II, римският първосвещеник споделя опасенията си, че гърците чрез схизмата са попаднали в дяволската синагога и съвсем лесно биха се отдали на ерес[62]. Когато коментира съюза на българския цар и никейския владетел, той без притеснения ги квалифицира като схизматици (*Vatacius et Assanus Schismatici*), сключили помежду си нечестив договор. Той ги обвинява, че жестоко изклали всички жители на Галиполи без оглед на пол и възраст. Връща се на стария трафарет за омразата на гърците към латинците, която била по-силна от тази към неверниците (*qui magis Latinos odiunt quam paganos*)[63]. Тази лексика от писмата от 1235 г. се променя. В писмо от 24 май 1236 г., което е доста строго по своя тон и дори препоръчва отлъчването на българския владетел, той все пак е определен като *vir nobilis*[64]. Това не е стандартната любезност, тъй като писмото не е адресирано до него, а до двама унгарски епископи, които евентуално да имат грижата за отлъчването. Явно това бил все още период на надежда за връщането на българите към ценностите на римския понтификат. Последвалият период на преговори бележи една по-мека, би могло да се каже дори приятелска позиция от страна на папата. В писмо от 21 май 1237 г. българският владетел вече е назован „любим син“ и „благороден мъж“ и не е пропусната титлата му. Всъщност спрямо титлата Григорий предпочита да приеме отново индиферентно становище, характерно и за папа Инокентий III. Иван II Асен е определен като господар на власи и българи (*dominus Blachorum et Bulgarorum*)[65], като е избягнат старият спор за титлата на българския владетел[66].

Появата на еретически общини и еретическа църква в земите, погранични на българската и унгарската държава, дали повод за

нова атака и промяна в позицията на Папството. Прави впечатление, че самата ерес не е коментирана, нито е определена по някакъв категоричен начин. Това изглежда е умишлено, тъй като на много места се смесват еретици и схизматици (православни), и то винаги с цел да се покаже, че и едните, и другите са пречка за кръстоносните походи. Писмо от 1 юни 1237 г. е много показателно в този смисъл. То съобщава, че имало мнозина, които презират Римската църква и смущават сърцата на вярващите и се противопоставят с всички сили да бъде освободен славният град Йерусалим (*opponentes, quod reddi libera non possit Ierusalem, civitas gloriosa*)[67]. В началото папа Григорий все още явно е разчитал на съдействие от страна на българския цар. Той дори му обяснява, че би трябвало да поеме военната отбрана на империята. Странно е обаче, че в замяна на задълженията, които му възлага, той не предлага никаква компенсация освен земно щастие и вечен покой. Това би могло да постави въпроса доколко сериозни и точни са били контактите между Папството и българския цар.

Следващият етап бил крах в отношенията. Обвиненията срещу Иван II Асен се смесили с обвиненията срещу еретиците и така той вече можел да бъде подложен на екскомуникация. Изключително интересно е писмото на папата до унгарския крал от 27 януари 1238 г. Видно е, че контаминацията на еретици и схизматици е умишлено търсена. И двете групи са квалифицирани като по-вероломни от юдеите и по-жестоки от езичниците (*perfidiores Iudeis et crudeliores paganis*). Иван Асен е представен като схизматик, отрекъл се от завета на св. Петър, който защитава еретиците, изпълнили и заразили неговата земя. Тази аргументация явно била достатъчна, за да се обяви кръстоносен поход срещу българския цар. Папата препоръчвал започването на кръстоносна пропаганда, с която обещавал на бъдещите участници индулгенции, съответни на тези за отиващите в Светите земи. Начинанието трабвяло да бъде насочено срещу лошия и извратен народ (*nationis prave atque perverse*), който се подиграва с множество хули с името християнин[68]. На същата дата са записани и писма до младия Бодуен, до епископа на Перуджа и до всички унгарски епископи с приблизително същото съдържание[69].

Кореспонденцията с краля и епископите на Унгария продължава със същия тон и същите формули. През август 1238 г. папата потвърждава намерението си една евентуална война срещу българите да се води като кръстоносна експедиция. Той обещава на Бела IV да му даде осветено знаме и кръст в бъдещите му действия срещу безбожните еретици и схизматици в Асеновата земя и срещу самия

схизматик Асен (*contra impios hereticos et schismaticos terre Assani, ipsumque Assanum schismaticum*)[70]. Народът, управляван от този нечестив цар, е определен като *populum blasphemantem*[71].

Походът на Бодуен II, преминал през българските земи, станал повод за Георги Акрополит да упрекне Иван Асен за неговата некоректност към споразуменията. Той споменава, че доброто отношение към кръстоносците се дължало в немалка степен на омразата на съседните народи към ромеите. Българите пък, като пренебрегнали договорите с тях (Βούλγαροι τὰς μετὰ Ρωμαίων σπόνδας παρεωρακότες), се престорили, че французите ги принудили да ги пропуснат през земите си[72]. Това е повод за византийския историк и дипломат да отбележи, че и цар Иван Асен не спазвал точно клетвите си и понякога и за малка изгода (δία μικρὸν κέρδος) нарушавал уговорките[73]. Затова пък Мускес си позволява да го квалифицира като достоен противник – могъщ и разумен (*li rois Ausens, ki moult ot valor et haus sens*)[74].

Претенциите на Шарл д'Анжу към трона в Константинопол се основавали на презумпцията за нелегитимност на Михаил VIII. Според договора, подписан през май 1267 г. във Витербо, василевсът е *shismaticus, imperatoris sibi nomen usurpans*. Тази тенденция продължават Шарл Валоа и идеолозите на неговия неосъществен поход към ромейската столица. Анонимният автор на „Описание на Източна Европа" всъщност е създал силно идеологизиран пътеводител за кръстоносците, чиито възможни угризения, че воюват с християни, трябвало да отпаднат веднага, щом разберат що за недостойни хора са те. Той оспорва легитимността на византийския василевс Андроник II Палеолог, тъй като не бил „багрянороден", не се наричал, както останалите императори „порфирогенет", защото той вече бил роден, когато баща му бил узурпирал властта. Затова и не се споменавал като императорски син[75]. По-нататък той продължава своята характеристика, вече на фона на представянето и на неговите поданици: „Този доста великолепен император е твърде неспособен във властта, понеже всички гърци са станали толкова женствени и непригодни да носят оръжие, те са толкова лукави и вероломни (*astuti et dolosi*), че ако се случи някога да победят, победата им би била следствие от лукавство и измама. Всички те са перфидни схизматици и от тяхната схизма произлизат всички останали схизматични народи, т. е. Рашка, Сърбия, България, Рутения, Грузия и всички източни народи, които се кълнат в името на Христа, с изключение на кипърците и арменците, сред които има обаче много схизматици." В този текст не е пощаден дори и патриархът, който обикновено остава извън полезрението на коментаторите на останалите походи.

Според анонима „Константинополският патриарх стои над всички изброени царства в духовните дела и над клира, подобно на католическия папа, но като че ли без толкова авторитет, понеже гръцкият император е женствен мъж и, второ – понеже поради турците е много отслабен и затова в този момент е много подходящо властта да бъде завзета от господин Шарл..."[76]. Жителите на Мала Азия пък направо са квалифицирани като много глупави (*valde imbeciles*) и неспособни в битки[77]. Въпреки нападките, текстът на анонима не е лишен и от обективност. Той признава, че „измежду всички части на света Константинополската империя е била и сега е най-прекрасна", а също така предава, че „експертите считали нейните укрепления по-скоро за добри, отколкото за лоши"[78]. Въпреки това, той е на мнение, че Шарл Валоа и крал Карол Роберт биха се справили не само с ромейския василевс, но, и що се отнася до земите на България, Рутения и Рашка, „биха завладели и подчинили лесно всички тези схизматици и варварски народности, които са се настанили в толкова богати и красиви кралства като несправедливи техни собственици (*possessores*)"[79]. Народите на тези страни са схизматични и вероломни (*schismatice, perfide*)[80]. Населението на Рашка толкова мразело католиците, че рушало техните църкви, нападало прелатите и вършело всякакви невъобразими безобразия. Други от тях, избягали от Инквизицията, били още по-големи врагове на християните и католиците (*infesti christianis et catholicis*)[81]. Анонимът намира, че било справедливо българите да плащат данък на татарите, защото не само че не са войнствени, но и не знаят да ползват оръжие (*non sunt bellicosi nec habent usum armorum*)[82]. Много любопитно е отношението към двамата сръбски царстващи братя. Докато Стефан Драгутин е квалифициран като добър и безупречен в своята вяра, като човек, който не само приема католиците, но ги и обича, то крал Урош (Стефан Урош II) бил човек повратлив и лъжлив, с много жени и незаконни деца, който мрази и преследва католиците. Анонимът твърди, че той лицемерно се домогвал да приятелството на Шарл Валоа и показвал перфидно уважение към Църквата в Рим. Като се позовава на тези качества на сръбския крал, неизвестният осведомител заключава, че, тъй като на господин Шарл така или иначе му предстои път през крайбрежните земи, той съвсем лесно би могъл да превземе цялата тази „добра и богата земя", която се намира в съседство с Ромейската империя, още повече че жителите били католици и щели да се радват, ако това се случи[83]. Анонимният автор споменава също така жителите на Албания, които по

природата си обичали латинците (*naturaliter diligunt latinos*) и биха станали чисти католици, ако имало кой да им предаде убедително Божието слово[84].

Видно е, че нито идеите, нито лексиката са претърпели съществена промяна. Странно е по-скоро, че анонимният автор пренебрегва някои исторически факти, които често служели за пропаганда и най-вече честото напомняне на съдбата на първия константинополски латински император Бодуен. Може би този повърхностен разказ за българите се дължи по-скоро на предположението, че не бил предвиден директен сблъсък с тях и те се споменават предимно като съседи, които едва ли биха безпокоили победния път на Шарл Валоа.

Рамон Мунтанер не е по-любезен в изказванията си за византийците дори по времето, когато каталаните и алмогаварите били на служба при техния император. Той критикува сина на василевса Михаил, който не се осмелил да воюва с турците и се върнал от похода си в Мала Азия посрамен (*tornar ab gran vergonya*). Той направо смята, че Бог мрази гърците (*Déus con los ha aïrats*)[85] заради два големи порока, които им били присъщи – единият, че били най-високомерните хора на света (*les pus ergulloses gents del món*), въпреки че самите те не стрували нищо (*e res non valen*), и другият, че не проявявали милосърдие (*han la menys caritat*) към ближния. Те си въобразявали, че били нещо повече от останалите и това всъщност било доказателството, че Бог им е отнел разума[86]. Той, разбира се, повтаря и тезата за схизматиците и за вероломството на гърците, които пристъпвали клетвите си. Пахимер пък, от своя страна, ги окачествява като „кръвожадните каталани (αἱμοχρῶν Κατελάνων)“[87]. Похвалата на Мунтанер за лесния и щастлив живот на Каталанската компания, само по себе си, е доказателство за факта, че са живели на гърба на местното население. Той споделя, че в продължение на пет години нито засявали, нито обработвали земята и лозята и въпреки това събирали всяка година толкова вино и толкова пшеница и овес, колкото искали. Той намира изключително сполучливо определение за набезите, които те извършвали – чудотворни (*meravelloses*)[88]. За да отмъстят за предателството и смъртта на своя военачалник, те „опустошили цяла Романия“– не останало нито село, нито град, който да не бъде ограбен и опожарен[89]. Техните действия предизвикали възмущението на Пахимер, който обяснява, че из цяла Тракия те вършели ужасни безобразия[90]. Неслучайно житиеписецът на архиепископ Данило II ги нарича „безбожен народ“. Описвайки

техните нападения над манастирите в Света гора и околностите им, той предава, че щом опустошели земите им, те се завръщали по своите места[91]. Оплаква се, че подпалвали светите храмове, разграбвали богатствата им, отвеждали хората в робство или ги оставяли да умрат от глад[92]. Извършеното от тях било увековечено не само в съвременната им византийска и славянска литература, но и във фолклора[93].

3. ГЕОГРАФИЯТА

АЛБАНИЯ

Анонимното „Описание на Източна Европа“ представя Албания (*albanie*) като земя, разположена между Рашка и Епир и на юг граничеща с Гърция. Тя е определна като относително богата страна с войнствено население, с най-добрите стрелци с лъкове и копия (*optimi sagitarii et lancearii*). Територията ѝ се напоява от четири големи реки, а земята изобилства с месо, сирене и мляко, хляб и вино почти не произвежда. Отбелязано е, че Филип от Таренто владеел част от земите (и то бил приет добре там поради естествената привързност, която местните господари имали към франките), както и че най-значителният град на областта бил Дурацо. По право тази територия трябвало да принадлежи на империята, но земята, извън властта на Филип, била във владение на автономни местни князе. Към Албания били областите Клисура и Тимурист (*clisaram et tumurist*)[94]. Авторът отделя от останалите жители на областта, които според него водели полуномадски живот, обитателите на Кумания, Стофанат, Полат и Дебра (*cumaniam, stophanatum, polatum, debre*)[95], които плащали данък на албанците (*tributarie...albensibus*). Хората от тези места се занимавали със земеделие и не се придвижвали от едно място на друго. Освен това те не били нито чисти католици, нито чисти схизматици. Езикът на албанците бил различен от този на латините, гърците и славяните (*linguam distinctam*) и затова те не се разбирали с останалите народи[96]. Анонимът също така съобщава, че страната носела името Албания, защото жителите ѝ се раждали с бяла коса, че можели да виждат по-добре нощем, отколкото денем и затова са големи крадци (*magni fures*), че кучетата ѝ били огромни и можели да се сражават с лъв, слон или бик.

АХЕЯ

Според анонима Ахея е на трето място сред европейските провинции на империята. Тя е описана като „почти остров“ и по суша граничи само с Македония. Изредени са по-големите градове в областта – Коринт, Патра, Кларенция, Андравида и т. н. Отбелязано е, че по народному се наричала Морея. Това название предпочитат Мунтанер (*lo principat de la Morea*)[97] и Пахимер[98].

БЪЛГАРИЯ

В писмо на унгарския крал Андрей II до папа Хонорий III от 1218 г. българският цар носи титлата император – *Azano, Bulgarie Imperator*[99]. От своя страна, папата, пишейки до Константинополския архиепископ Герман, изброява народите, които са под юрисдикцията на Гръцката църква. България е определена от него като *regnum magnae victoriae Vulgarorum*[100]. Може би в писмо на папа Григорий от 21 март 1232 г., адресирано до Ченадския епископ, в което се споменават българските епископи (*Bulgarorum episcopi*) на Алба и Брундизий[101], е единственият случай, в който в папската канцелария с името България се определя областта България такава, каквато е известна от времето на първите три похода. В останалите случаи безспорно става дума за държавата на Иван II Асен. В писма от май 1237 г. българският цар е определен индиферентно като господар на власи и българи (*nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum*)[102]. Когато се опитва да насочи унгарския крал срещу българите, Григорий IX пише за Асен и неговата земя (*contra Assanum et terram suam*)[103] . Изключително интересно за географските представи от това време е едно писмо на крал Бела до папа Григорий, в което той обяснява, че е взел присърце идеята да окупира „България и другите земи на Асен (*Bulgariam et alias terras Assoeni*)“. По-натътък в писмото той коментира възможността да определя диоцезите и да назначава епископи в „земята на Асен“ и продължава вече съвсем конкретно, че „около земите на България и земята, която се нарича Зеврен“ има население без свое църковно наместничество[104]. Този текст позволява да се предположи, че със „земите на България“ е определена областта България, още повече че в същото писмо става дума за *regnum Bulgarie*, явно за да обозначи в по-широкия смисъл владенията на Иван II Асен.

Обри де Троа Фонтен, който разказва за България по повод събитията от времето на цар Калоян, споменава за неговите претен-

ции към императорска титла, както и изрично пише, че след смъртта му имало трима владетели, които се наричали императори – Анри – в Константинопол, Борил – в Търново, и Ласкарис – в Никея[105]. Толкова по-странно изглежда съобщението му от 1230 г., че Иван Асен е бил крал (*Alsanus rex Bulgarie*)[106], а също и това, че Асен и Ватаци били двамината най-силни крале (*duo reges potentissimi*)[107].

Византийска кратка хроника от пролетта на 1235 г. споменава господаря на българите (τοῦ ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων τὸν Ἀσάν) и архиерея на Търново във връзка с брака на малката дъщеря на българския цар и сина на Йоан III Дука и автономията на Търновската църква[108]. Разбира се, що се отнася до определянето на българските земи, тяхното население и титлата на владетеля, най-интересен е Георги Акрополит, който освен историк, бил и дипломат. Той специално отбелязва, че предците на Иван Асен са били василевси[109], а и самият той е представен като василевс на българите (τῷ Βουλγάρων βασιλεῖ)[110]. В неговата история земите на българите най-общо означават територите, подчинени на българския владетел.

Анонимното описание на Източна Европа отделя специално внимание на българските земи. Според него България и Рутения се намират на север от Гърция, като Рутения е над (*supra*) България. Страната е квалифицирана като голяма империя (*Bulgaria est unum imperium magnum*). Нейните владетели са императори (*imperatores*) и се наричат Шишмани (*cysmani*). Отношенията между Тертерите и Шишмановци остават напълно неизвестни за автора, докато във Венеция е напълно ясно, че „Михаил Шишман е деспот на България и господар на Видин", както и че „Светослав е император на България"[111]. Столицата ѝ е големият град Видин (*budinium civitatem magnam*). България е представена като просторна и широка земя (*multum lata et spaciosa*), която се напоява от десет плавателни реки. В нея има красиви големи и малки гори (*silvis et nemoribus decentibus*). Тя изобилства с хляб, месо, риба, сребро и злато, както и с много восък и коприна (sic). Много от реките влачат златен пясък и в нея има много сребърни рудници. През средата на тази империя преминава реката Дунав, която някъде достига до ширина от 14 левги. Това известие потвърждава, че земите на север от Дунав продължавали да се наричат България и в началото на XIV в. то доказва, че географското понятие се е запазило дотогава, пък и до по-късно, когато Никифор Григора разказва за „отсамдунавските българи"[112]. В нея има както високи планини, така и просторни равнини. Те били обитавани от много еднорози, тигри и бобри (*unicornia, tygrides et castoria*)[113]. След тези донякъде странни съобщения следва изненадващо добро

познаване на по-старата българска история. Анонимът съобщава, че тази земя някога е принадлежала на Константинополската империя и би могла да ѝ принадлежи още, ако императорът бил достатъчно силен. Авторът също така знае, че част от българските земи около Дунав са били под властта на унгарския крал Андрей за известно време, както и за това, че, в момента на писането, българите били в данъчна зависимост от татарите, което той обяснява с това, че българите не били войнствени и нямали опит във водене на война[114].

Санудо следва стриктно историците на първите походи и, преразказвайки тяхното преминаване през Балканите, използва топонима България. Той предава, че хората на Готие преминали през първия град на България – Белграве. Също споменава България в разказите си за походите на Боемонд и Танкред, за Втория кръстоносен поход[115]. В останалите случаи той предпочита името Загора, с изключение на едно споменаване на *regnum Bulgaria* по повод атаките на татарите на запад[116].

ВЛАХИЯ

Филип Мускес определя Иван II Асен (*Jehanins*) като господар на власи и кумани (*sire des Blas et des Commins*)[117] или като крал Асен (*rois Ausens*)[118]. Неговата земя поетът нарича *Blaquie*[119]. Власите и кумани-те (*li Coumain, et li Blac*)[120] са част от коалицията срещу Жан де Бриен. Явно той следва традицията на френската историография от Четвъртия поход. Изглежда, че авторът на анонима не познава този топоним. Затова пък Мунтанер определя Влахия като най-трудната земя на света (*la pus forts terra del myn*). Той също така споменава, че Йоан II Ангел Комнин е нейният господар (*Angel senyor de la Blaquia*)[121]. Тази област несъмнено е идентична с Велика Влахия в Тесалия[122].

ГЪРЦИЯ

Авторът на анонимното описание на Европа често приравнява земите на цялата империя („голяма и богата“) с топонима Гърция – „Гърция или Константинополската империя“[123]. Според него тя се дели на две части – Мала Азия и Тракия, което отговаря напълно на византийското деление на Изток и Запад. Освен че е идентичен със самата империя, топонимът Гърция е равен и на Тракия – *graecia quasi tracia*[124], а това ни връща далеч назад във времето.

ЕПИР

Епир е отбелязан от анонимното описание като разделен между ахейския княз и деспота[125], наричан от Мунтанер деспот на Арта (*dispot de l'Arta*)[126].

ЗАГОРА

Името Загора се превръща в синоним на Търновското царство още от времето на Калоян. Постепенно навлиза в западната историография, така че през втората половина на XIII и през XIV в. то се среща твърде често. Така в писмото, което описва пратеничеството на абата на Монте Касино при цар Константин Асен, българският владетел е представен като император на Загора – *imperator de agorasmis*[127]. Странно е, че анонимът не познава топонима Загора, единственото име, с което Мунтанер назовава Търновското царство. Каталанският водач предава, че Иван III Асен бил легитимният император на Загора (*l'emperador de Latzaura*)[128]. Алмогаварите водят една сериозна битка в пределите на България. Мунтанер съобщава, че те се сблъскали с войската на аланите във владенията на императора на Загора на разстояние, което Мунтанер определя като дванадесет дни път от Галиполи. Лагерът на аланите бил разположен в красива равнина (*en un bell plan*)[129]. Затова пък Марино Санудо го ползва по много специфичен начин. В *Liber fidelium crucis*, когато се връща назад във времето, за да разкаже за първите походи, той ползва името България[130], стриктно повтаряйки известията на своите предшественици. Когато обаче разказът се отнася до по-късни събития, той вече предпочита името Екзагора. В определни случаи то е етноним. Така е представено то в географския речник, който следва книгата: българите, които се наричат хуни и екзагора (*Bulgares: qui Huni & Exagora dicti sunt*)[131]. На друго място той изрежда православните, между които и *Exagorae ...sectam Graecorum sequuntur* (следващи гръцката секта)[132]. Техният владетел Иван II Асен носи титлата император (*Exagororum imperator*)[133]. Още по-ясни изглеждат нещата в неговата „История на кралство Романия". В това свое произведение забележителният венецианец изрежда католическите и православните владетели според определен от него географски ред, а също и според мястото им в ранговете на европейските и близкоизточните владетели. Така според него императорът на Загора (*l' imperator de Zagora*) е седмият голям господар, който следва гръцкия

ритуал (*il settimo Gran Signor, che tien el ritto de Greci*). Неговото кралство (*il suo Regno*) граничи с това на константинополския император и се простира по река Дунав[134]. Санудо приема, че в православния свят има двама законни императори – единият – императорът на гърците, а другият – императорът на Загора. Съществувал още един претендент за тази титла, който бил крал (Rè) – Комнинът в Трапезунд (*il Cominiano di Trabisonda*), който настоявал да го наричат император (*si fa chiamar Imperator*), но явно нямал тяхната легитимност.

МАКЕДОНИЯ

Македония е поставена на запад от Тракия от анонимния автор на „Описание на Източна Европа". Той също не пропуска да спомене, че тя е родината на Александър Велики и че там се намирал известният град Филипи, към чиито жители се обърнал с послание св. Павел[135]. Тази провинция граничи на юг с Ахея, на запад – със Солун, а на север – с рутените (sic). В нея се издигала планината Олимп (?) и се простирало равно поле с размери три дни път на ширина и три на дължина. Областта изобилствала със злато и сребро и се напоявала от две плавателни реки[136]. Не по-малко странно е споменаването у Мунтанер. Той определя областта като кралство – *regne di Macedonia*[137] и не пропуска да отбележи, че там бил роден Александър Велики. В областта се отличавали два големи и хубави града – Галиполи и Адрианопол, между които има пет дни път. Някои от византийските автори от това време също разполагат Адрианопол в Македония[138].

РАШКА

Според анонимното описание кралство Рашка граничи с Гърция на изток и с Албания на юг. То се дели на две части. Първата от тях се нарича Рашка (*rasia*), по името на реката, която протича през нея. Там има три провинции Келмия/Хълмия (*kelmiam*), Диоклея/Дукля (*dioclam*) и приморска област (*maritimam regionem*), чийто главен град е Антивар[139]. Жителите на тази провинция били еретици, избягали от Инквизицията, или схизматици. Теренът е описан като разнообразен – и планински, и хълмист, и равнинен. Жителите на тази земя били стройни, както мъжете, така и жените, но мъжете били безсилни с оръжие (*viri nullius fortitudinis sunt ad arma*) и само един опитен с оръжието воин би прогонил петдесет от тях[140].

В кралството Рашка имало сребърни рудници, произвеждали се хляб, месо и млечни продукти. Кралство Рашка е определено като добра и изобилна земя (*terram bonam et oppulentam*), която освен това имала сериозното преимущество да бъде непосредствено свързана с Гърция (*immediate est coniunctum grecie*)[141]. В същия ред са изредени тези топоними в един малко по-късен венециански документ (вероятно от 1313 г.), отразяващ отношенията на република Венеция с владетелите на Европа. Там тези земи са представени с владетелите си – *[rex] Servie, Dioclie, Albanie et maritime regione (Urossius)*, *Raxie et cetera ut supra* (*Steffanus*)[142].

СЪРБИЯ

Сърбия (*servia*) е квалифицирана като втората част от кралство Рашка. Анонимът извежда етимологията на името от това, че всички там били роби (*servilis conditionis*), също срещан често преди това трафарет. Сърбия също имала три области – Босна (*bosnam*), Мачва (*macia*) и Маркия/Крайна (*marcian*), разположена на границата с Унгария. Сърбия била управляване от крал Урош (Стефан Урош II – вж. Рашка)

ТРАКИЯ

Според анонимното описание на Източна Европа Тракия е идентична с Гърция (вж. по-горе). Освен това обаче съществува и една област в непосредствена близост до Константинопол, която отделно носи името Тракия (*proprie tracia*)[143]. Това отговаря напълно на църковно-географската номенклатура на Патриаршията, според която епархия Тракия се намирала в хинтерланда на столицата[144]. Тази част от империята граничи на изток с Пропонтида, откъдето е входът за Черно море и откъдето, както се уточнява, се отива в Мала Азия, при турците, татарите и останалите варвари. На юг е Средиземно море, а на запад – Македония[145]. Това напомня на онези кръстоносни историци от Третия поход, според които Македония достигала чак до стените на Константинопол (вж. по-горе). Рамон Мунтанер пък локализира Македония не само на запад, но и на юг и на север от столицата. Според него Галиполи бил морската столица на Македония (*cap del regne de Macedonia*)[146].

ТЕСАЛИЯ

В текста на анонимното описание областта се нарича и Солунско кралство (*regnum Thessalonicense*). Там се намирала Света гора. Мунтанер също нарича тези територии Солунско кралство и споменава за пристигането на един номинален барон на това кралство[147]. Тесалия е представена като обкръжена от изток от Македония, на юг – от Ахея, на запад – от Рашка и Сърбия, а на север – от България. Това бил район, обитаван от власи, „народ много голям и разположен на голямо пространство (*populus valde magnus et spaciosus...blazi*)"[148]. Те са описани по модела, създаден още от Унгарския аноним, т. е. като римски пастири и съвсем естествено са представени като производители на най-доброто сирене, мляко и месо от всички народи.

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Според анонимното описание на Европа **Дунав** (*danubius fluvius*) напоявал земите около Тракия и Константинопол. Авторът смята, че твърде голямата река преминавала през Унгария и България и, пробивайки Алпите, се хвърляла в голяма пропаст. Водопадът бил толкова шумен, че се чувал на три дни път оттам[149]. Като се изключи съвсем произволното споменаване на Алпите, то явно става дума за праговете на Дунав[150]. Разказът споменава и за седем ръкава, които се вливат в Понтийското или Голямо море (*mare magnum*).

Сфептагория (*sfeptagoria*) била свещена планина (*mons sacra*) в Тесалия, където се били оттеглили мнозина отшелници. Според анонима старото ѝ име било Парнас и там било убежището на Аполон[151]. Това вероятно е Света гора[152]. Забележително е, че на Запад е бил познат славянският вариант на името.

СЕЛИЩА

За Мунтанер **Адрианопол** (*Andrinopòl*) бил град, разположен в „кралство" Македония[153]. Той споменава, че там резидирал Михаил, по-големият син на императора и, за да се срещне с него, Роже де Флор се отправил към града с огромна войска. Разстоянието между Галиполи и Адрианопол той определя на пет или шест дни път. Там, след шестдневен престой, водачът на каталаните бил убит от аланския военачалник Гиргон[154]. Вероятно близо до града стана-

ло голямото сражение, в което каталаните безусловно победили аланите[155]. По-късно градът бил опожарен.

Галиполи бил морската столица на Македония (*cap de regne de Macedonia*)[156], така както Барселона била морската столица на Каталония.

Архиерейт на **Търново** (*Τερνόβου*) заслужил автономия и се смятал за патриарх, подчинен на патриарха на Константинопол – Герман[157].

При описанието на подготвяния поход Мускес споменава, че по това време власите владеели **Филипопол** – *li Blac quiurent finepople*[158], явно продължавайки инерцията да нарича българското царство влашко.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Strayer, J. R.* The Political Crusades of the Thirteen Century. – HC, II, 344–345.

[2] *Theiner,* Monumenta, I, p. 155; *Папа Григорий,* ЛИБИ. Т. 4, с. 56.

[3] *Theiner,* Monumenta, I, p. 162; *Папа Григорий,* ЛИБИ. Т. 4, с. 68.

[4] *Thomas Spalatensis.* Historia pontificum Salonitanum et Spalatinorum. – MGH SS, XXIX, p. 579; *Honorii III,* 81–82; *Златарски,* История, III, с. 325; *Божилов,* Асеневци, с. 78; *Божилов – Гюзелев,* История, 480–481; *Данчева-Василева,* България и Латинската империя, с. 115.

[5] *Honorii III* , p. 82.

[6] *Mouskès,* v. 23061–23066; *Филип Мускес,* Търновград, с. 32.

[7] *Setton,* Papacy, 56–58.

[8] *Acropolita,* p. 51.

[9] *Albericus, monachus,* p. 938; *Mouskes,* v. 29039–29075; *Acropolita,* p. 59.

[10] *Gregorii IX,* p. 50.

[11] По това време походите срещу еретиците в Южна Франция все още продължавали, а босненската еретическа църква придобивала все по-стабилни позиции. Голям проблем за Папството представлявали отношенията с император Фридрих II, който имал своя лична кръстоносна идеология, която отстоявал, без да се съобразява с никого.

[12] *Gregorii IX,* 216–217.

[13] *Gregorii IX,* 231.

[14] *Gregorii IX,* 284–285. Клетвата е положена в писмо от 23 февруари 1234 г. Като неистински християни се третират схизматиците (*qui ritum greci tenent*), които Григорий го съветва да не търпи в кралството си. Вж. *Оболенский, Д.* Богомилите. С., 1998, с. 173; *Ангелов, Д.* Богомилството в България. С., 1969, с. 460.

[15] Тези военни действия се датират 1232–1233 г., вж. *Гюзелев, В.* Българската държава и Никея в борба срещу Латинската цариградска империя (1204–1261). – Изв. НИМ, 2, 1978, с. 15; *Gjuzelev, V.* Bulgarien und das Kaiserreich von Nikaia (1204–1261). – In: Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. In: Miscelanea Bulgarica, 3, Wien, 1986, S. 218; *Данчева-Василева,* България и Латинската империя, 134–135; *Димитров,* Българо-унгарски отношения, 136–137.

[16] *Stayer,* The Political Crusades, 343–345; *Gjuzelev, V.* Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter. – BHR, 1, 1977, S. 45–46.

[17] *Langdon, J.* The Forgotten Byzantino-Bulgarian Assault and Siege of Constantinople 1235–1236, and the Breakup of the *entente cordiale* between John III Ducas Vatatzes and John Assen II in 1236 as Background to the Genesis of the Hohenstaufen–Vatatzes Alliance of 1242. – Βυζαντινά καί Μεταβυζαυτινά, Malibu, 1985, 108–115.

[18] *Gregorii IX,* p. 290.

[19] *Златарски,* История III, с. 395; *Ников,* Църковната политика, с. 99; *Димитров,* Българо-унгарски отношения, с. 139.

[20] *Acropolita,* p. 50.

[21] *Gregorii IX,* p. 303.

[22] *Gregorii IX,* p. 308.

[23] *Gregorii IX,* p. 309.

[24] *Theiner,* Monumenta, I, p. 164.

[25] *Gregorii IX,* p. 325

[26] *Gregorii IX,* p. 325

[27] *Златарски,* История, III, 403–405; *Данчева-Василева,* България и Латинската империя, 147–148; *Димитров,* Българо-унгарски отношения, 141–142; *Wolf, R.* The Latine Empire of Constantinople. – HC, II, p. 221; *Дуйчев,* Приноси към историята на Иван Асен II, с. 310.

[28] *Galteri Cornuti* archiepiscopi Senonensi. – В: ЛИБИ. Т. 4. С., 1981, с. 153; *Mouskès,* v. 30447–30492.

[29] *Acropolita,* p. 58.

[30] *Данчева-Василева,* България и Латинската империя, 148–149; *Димитров,* Българо-унгарски отношения, с. 142; *Gjuzelev, V.* La Bulgarie, Venise et l'Empire Latin de Constantinople au milieu de XIII e s. – BHR, 1975, 45–46.

[31] *Acropolita,* p. 60.

[32] *Gjuzelev, V.* Bulgarien und das Kaiserreich von Nikaia, S. 150–151; Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter, S. 189–190.

[33] *Lognon,* L'empire latin, 236–237; *Strayer,* Political Crusades, 367–368.

[34] *Setton,* Papacy, 104–105.

[35] Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X. (Ed. A. Tăutu). Vatican, 1953, 71–72.

[36] *Pachym.*, I, p. 410.

[37] *Geanakoplos, D.* Byzantium and the Crusades, 1354–1453. – HC, III, Madisson–Wisconsin, 1975, p. 37.

[38] *Laurent, V.* La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Grégoire X (1271–1276). – RHSEE, 22, 1945, 105–137.

[39] *Setton,* Papacy, p. 109.

[40] *Илиев, И., И. Билярски.* Неизползвано известие за българската история в документ от времето на крал Шарл д' Анжу (1266–1285). – ИПр, 1998, № 3–4, 168–169.

[41] *Pachym.*, p. 427.

[42] *Lognon,* L'Empire latin, 295–298; *Laiou, A.* Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282–1328). Cambridge – Massachusetts, 1972. 200–241; *Setton,* Papacy, I, p. 120.

[43] *Regestum Clementis papae V* – annus primus, Roma 1885–1888, No 247, p. 44–45 – писмо от 14. 1. 1306, а за поход към Светите земи става дума чак в писма до хоспиталиерите две години по-късно – ibidem, annus Tertius – No 2987–7 2990, p. 153–165.

[44] *Thomas,* Diplomatarium I, No 27, p. 48–53.

[45] *Descriptio,* p. 41.

[46] *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, p. 46.

[47] *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, p. 45; *Setton,* Papacy, 167–169.

[48] Издателят на текста О. Gorka, както и Д. Дечев, който е превел и коментирал част от него, допускат, че авторът е познавал земите по автопсия. (*Descriptio,* X, XXIV, XXVII; *Дечев, Д.* Едно средновековно описание на българските земи. – ГСУ. ИФ, 19, 1923, 3–4). Някои трафарети и свободни съчинения ме карат да се съмнявам в това (*Гагова, К.* Географията на Балканите според анонимното „Описание на Източна Европа" от 1308 г. – ИПр, 2001, № 3–4).

[49] *Descriptio,* 24–25.

[50] *Burns, R. I.* The Catalan Company and the European Powers (1305–1311). – Speculum, XXIX, 4. 1954, p. 752, 761–762; *Housley.* Crusades, p. 54.

[51] *Thomas* Diplomatarium, p. 52.

[52] *Rubió y Lluch,* Diplomatari, p. 49.

[53] *Muntaner.* II, p. 99.

[54] *Muntaner,* II, p. 67; *Pachym.*, II, 395– 396.

[55] *Muntaner.* II, 79–80.

[56] *Muntaner,* II, p. 81; *Morfakidis, M.* Andronico II y Roger de Flor: causas de su enfrentamiento. – Erytheia, 8.1, 1987, p. 19, 25.

[57] *Descriptio,* p. 14; *Muntaner.* II, 152–153.

[58] *Atya, A.* The Crusade in the Fourteenth Century. – HC, III. Madisson–Wisconsin, 1975, 6–10.

[59] *Laiou, A.* Marino Sanuto Torsello, *Byzantium and the Turks: the Background to the Anti-turkish League of 1332–1334. – Speculum, XLV, 1970, 374–393.*

[60] *Theiner,* Monumenta, *I, p. 8; Хонорий III. ЛИБИ. Т. 4, с. 27.*

[61] *Theiner,* Monumenta, *I, p. 21; Хонорий III. с. 28.*

[62] *Gregorii IX, p. 314.*

[63]*Theiner.* Monumenta, p. 140; *Григорий IX,* ЛИБИ. Т. 4, 50–51.

[64] *Cregorii IX,* p. 290.

[65] *Gregorii, IX,* 302–303.

[66] Впрочем в писмото си до папа Хонорий III крал Андрей го нарича император на България (*Azeno Bulgarie imperator*) – *Theiner,* Monumenta, I, p. 21; *Хонорий III,* с. 28.

[67] *Theiner,* Monumenta, I, p. 157; *Григорий IX,* с. 60.

[68] *Gregorii IX,* p. 309.

[69] *Gregorii IX,* 308–309; *Theiner,* Monumenta, I, 160–161.

[70] *Theiner,* Monumenta, I, p. 164.

[71] *Gregorii IX,* p. 325.

[72] *Acropolita,* p. 58.

[73] *Acropolita, p. 60.*

[74] *Mouskes,* v. 30749–30750.

[75] *Descriptio,* 8–9.

[76] *Descrptio,* 23–24.

[77] *Descrptio,* p. 7.

[78] *Descrptio,* p. 21.

[79] *Descrptio,* p. 41.

[80] *Descrptio,* p. 41.

[81] *Descrptio,* p. 31.

[82] *Descrptio,* p. 40.

[83] *Descrptio,* 35–37.

[84] *Descrptio,* p. 29.

[85] *Muntaner,* II, p. 71.

[86] *Muntaner,* II, p. 73.
[87] *Pachym.,* II, p. 549.
[88] *Muntaner,* II, p. 95.
[89] *Muntaner,* II, p. 103.
[90] *Pachym.,* I, p. 578.
[91] *Мирковић,* Архиепископ Данило, с. 264.
[92] *Мирковић,* Архиепископ Данило, с. 259.
[93] *Rubbiò y Lluch, A.* La espedición y dominación de los catalanos a Oriente juzgadas por los griegos. – Memorias de R. Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, 1887.
[94] *Дечев.* Едно средновековно описание, с. 28, бел. № 5 и № 6; *Soustal, P.* Nikopolis, S. 151.
[95] *Дечев.* Едно средновековно описание, с. 30, бел. №№ 1–6.
[96] *Descriptio,* 28–29.
[97] *Muntaner,* II, p. 18, 94, 122, 123, 127, 151–157, 165; *Мунтанер,* с. 95, 98.
[98] *Pachym.,* I, p. 180.
[99] *Honorii III,* p. 82.
[100] *Gregorii IX,* p. 251.
[101] *Gregorii IX,* p. 231. Впрочем изглежда, че именно присъединяването на част от тази област е поводът към титлата на унгарския крал да се прибави и определението „крал на България".
[102] *Gregorii IX,* p. 302, 311.
[103] *Theiner,* Monumenta, 160–161, 165, 167, 170; *Gregorii IX,* 325–326.
[104] *Theiner,* Monumenta, p. 170.
[105] *Albericus,* p. 886.
[106] *Albericus,* p. 927.
[107] *Albericus,* p. 938.
[108] *Schreiner,* Kleinchroniken, I, S. 680.
[109] *Acropolita,* p. 32.
[110] *Acropolita,* p. 41.
[111] *Гюзелев, В.* Очерци върху историята на българския Североизток и Черно море в края на XII – началото на XIV в. С., 1995, с. 101.
[112] *Gregoras, I.* p. 390; *Božilov, I.* Zur Geschichte des furtenstum Vidin. – BBp, IV, 1973, 111–110; *Кузев, А.* Бдин. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, с. 108.
[113] *Descriptio,* 38–39.
[114] *Descriptio,* 39–40.
[115] *Marino Sanudo,* Liber, p. 132, 137, 167.
[116] *Marino Sanudo,* Liber, p. 236.
[117] *Mouskes,* v. 23007–23008.
[118] *Mouskes,* v. 23057. Впрочем точно на това място Мускес неизвестно защо го определя и като господар и крал на Сърбия.
[119] *Mouskes,* v. 29249.
[120] *Mouskes,* v. 29040–29041.
[121] *Muntaner,* II, p. 112, 125, 127, 152, 157; *Мунтанер,* с. 95, 97.
[122] *Koder, J., F. Hild.* Hellas und Thessalia, S. 148–149, 209, 241, 256.
[123] *Descriptio,* p. 3.
[124] *Descriptio,* p. 7.
[125] *Descriptio,* p. 16; *Дечев,* Едно средновековно описание, с. 22.
[126] *Muntaner,* II, p. 122, 125, 152–154; *Мунтанер,* с. 98.
[127] *Илиев, И., И. Билярски.* Неизползвано известие, с. 168.

[128] *Muntaner,* II, p. 67, 68, 79, 81, 98; *Мунтанер,* с. 45, 46, 58, 59, 73.
[129] *Muntaner,* II, p. 98.
[130] *Marino Sanudo,* Liber, p. 132, 137, 167.
[131] *Marino Sanudo,* Liber, p. 286.
[132] *Marino Sanudo,* Liber, p. 32.
[133] *Marino Sanudo,* Liber, 72–73.
[134] *Marino Sanudo.* Istoria del Regno di Romania, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues. (Ed. Ch. Hopf). Berlin, 1873, S. 142.
[135] *Descriptio,* 9–10.
[136] *Descriptio,* p. 12.
[137] *Muntaner,* II, p. 84.
[138] *Гагова,* Тракия, с. 16.
[139] *Descriptio,* 29–31.
[140] *Descriptio,* 31–32.
[141] *Descriptio,* p. 37.
[142] *Гюзелев, В.* Очерци, с. 101.
[143] *Descriptio,* p. 9.
[144] *Гагова,* Тракия, с. 16.
[145] *Descriptio,* 9–10
[146] Вж. Галиполи.
[147] *Muntaner,* II, p. 95, 103, 108, 109, 112, 117, 152; *Мунтанер,* с. 71.
[148] *Descriptio,* p. 13.
[149] *Descriptio,* p. 5.
[150] *Гагова,* Географията на Балканите, с. 120.
[151] *Descriptio,* p. 12.
[152] *Дечев,* Едно средновековно описание, с. 20.
[153] *Muntaner,* II, p. 84.
[154] *Muntaner,* II, p. 85.
[155] *Muntaner,* II, p. 98.
[156] *Muntaner,* II, p. 84.
[157] *Acropolita,* p. 41.
[158] *Mouskes,* v. 29509.

ПОХОДЪТ НА ГРАФ АМЕДЕЙ VI

1. СЪБИТИЯТА

Някои медиевисти предполагат, че походът на савойския граф Амедей VI срещу българските градове по западното Черноморие не може да бъде квалифициран изцяло като кръстоносно начинание[1]. Така или иначе, първоначално идеята на папа Урбан V била да бъде организиран поход към Светите земи и експедицията на Зеления граф започнала подготовка за осъществяването си напълно в традицията на кръстоносните походи[2]. Приготовлението включвало събирането на достатъчно средства именно *pro Terre Sancte subsidio.* Амедей получавал сериозни субсидии от църковните приходи от своето графство, както и обещанието на представителите на висшия клир, на тамплиерите и другите воински ордени от Савоя да участват лично в похода. Предварителните уговорки с останалите християнски владетели постепенно отпаднали. Графът на Савоя приел кръста през 1363 г., а на 23 март 1365 г. папа Урбан връчил на Амедей Златната роза, символизираща неговия статус на кръстоносец, който ще воюва срещу сарацинте, турците и останалите неверници[3].

Докато вървяла подготовката за похода, един от предвидените участници в него, унгарският крал Лайош Велики, започнал война с българите и завзел Видин, като пленил и българския цар Срацимир[4]. Междувременно папата водел интензивна кореспонденция с византийския василевс Йоан V за отпадането на схизмата, за да могат всички християни с обединени усилия да се изправят срещу турската опасност. Унгарците също започнали подготовка за бъдещите си действия. Били изпратени легати във Венеция. Те трябвало да уговорят кораби и да съгласуват общи действия. За унгарския крал явно била предвиждана важна роля в бъдещия поход, тъй като ромейският император се насочил именно към Буда, за да води преговори[5]. Димитър Кидон предава, че той тръгнал с кораб от Константинопол, преминал по западното крайбрежие на Черно море и продължил по Дунав до унгарската столица[6]. Там той трябвало да произнесе за пореден път клетва, чрез която се обвързвал с обещанието той и двама от неговите синове да приемат върховенството на Римската църква като компенсация за помощ срещу турците. Папата изпратил специален текст, т. нар. *fidei formula,* която трябвало да бъде подписана от

него. Заедно с това Лайош получил була, в която той и неговите бъдещи последователи придобивали пълна индулгенция.

Докато останалите евентуални участници все още се подготвяли, Амедей следвал собствените си планове. В началото на февруари той пресякъл Алпите, получил финансова помощ от Галеацо Висконти, уговорил галери от Венеция и Генуа. За да се сдобие с корабите, той обещал на венецианците, че няма да безпокои пристанищата им в сирийски води. Чак на 27 май 1366 г. станало ясно, че експедицията няма да поеме направо към Светите земи и че графът ще се отправи към Константинопол, за да окаже помощ на братовчед си Йоан V[7]. Той продължил събирането на средства и на войници. Разчитал на наемането на рутиери, чиято войнственост и жестокост били пословични, но техният водач Арно де Сервол, с когото имал уговорка, бил убит и така отпаднало тяхното участие[8]. Въпреки това, войската, която водел със себе си Зеления граф, била доста разнообразна. В нея имало наемници от различен произход и това било повод за притеснение от страна на венецианската управа. Едно писмо предава тревогата на представител на колегията, който отбелязва, че можело да възникнат скандали и разправии, понеже хората говорели на различни езици и имали различни нрави[9]. В армията на Амедей VI, разбира се, фигурирали и благородници, негови барони и васали, приятели и изобщо хора с добра репутация. Трудно е да се възстанови точният брой на придружаващите графа в неговото начинание, но данните в сметководната книга на Барберий показват, че той наистина е получавал сериозни суми за поддръжката им и те едва ли са били малко. К. Сетон предполага, че става въпрос за около 4000 войници и немалко рицари[10].

Към 20 юни Амедей потеглил от Венеция. На 1 юли пристигнал в Дубровник, на 6 вече бил в Корфу, а после се отправил към венецианските пристанища Модон и Корон. Там към флотата му се присъединили още галери от Генуа и Марсилия. Преди 2 август пристигнал на остров Евбея. Оттам на 15 с. м. изпратил на разузнаване в Галиполи (който бил в турски ръце от 1354 г.[11]) Гаспар де Монмайор[12]. На 21 август корабите на Зеления граф навлезли в Дарданелите. Той бил посрещнат от Константинополския католически патриарх Павел, още преди да достигне Галиполи. Патриархът информирал Зеления граф, че василевсът е все още задържан (*emprison*), а унгарският крал, въпреки обещанието си, все още не е пристигнал. Но с негова или без негова помощ, графът би трябвало да воюва с враговете на християнството и на императора[13]. Турците, които научили за пристигането на християнската войска, взели всички необ-

ходими мерки, за да защитят Галиполи. Графът стоварил армията си при крепостта и веднага нападнал защитниците ѝ, които били излезли вън от нея. След това той наредил да се атакува по суша и по море. Морската атака била подпомогната от Франческо Гатилузио, сеньорът на Митилене. Макар и по-малко на брой от турския гарнизон, кръстоносците на Амедей самоотвержено се впуснали в боя. Тяхната смелост изглежда притеснила турците и те напуснали крепостта през нощта. Местните християни известили рицарите и така Галиполи бил превзет на 23 август[14]. За капитан (*capitaneus*) бил назначен Емон, наричан Михали. Цивилната власт била поверена на Яков от Люцерн. Те управлявали града, докато той бил върнат на империята. Остава неизвестно дали византийският император получил някакви обещания от страна на унгарците за съвмесни действия срещу турците и дали не си е правил сметката, че евентуално преминаване на унгарски войски през владенията на българския цар би било от полза за империята, която две години по-рано във война с българите загубила част от черноморските пристанища на юг от Стара планина.

Поел по обратния път в края на лятото, щом достигнал до Видин, който бил в унгарски ръце, василевсът бил спрян от българите, които отказали да го пуснат да мине през техните земи. Явно в Търново[15] не приемали спокойно едно евентуално преминаване на унгарска армия през България. Съществуват предположения, че задържането на василевса станало не без участието на престолонаследника Андроник IV, който бил женен за дъщеря на цар Иван Александър[16]. Савойската хроника дори твърди, че Йоан бил затворник на българския цар (*quil estoit ... emprison*)[17]. Антоний Барберий предава само, че бил възпрепятстван от българския император (*propter impedimentum quod sibi faciebat Imperator Bulgarie*)[18].

Промяната в събитията предизвикала и промяна в посоката на похода. От кръстоносна експедиция срещу турците той се превърнал в кръстоносна война срещу българския цар. Жан Сервион предава, че след като се посъветвал с патриарха и своите рицари, графът взел решение да навлезе в земите на българския император (*daler sur le terrain de lempereur de Burgaire*), за да освободи императора на Гърция[19]. Амедей влязъл в Константинопол на 2 или 4 септември[20]. Скоро след това Барберий заприходил в книгата си 12 000 златни перпери, които били дадени на неговия господар чрез пинкерния Филип, ковчежник на императрица Ирина. Те били предназначени за въоръжаването на флота, с която по Черно море да се стигне до пределите на България (*in Mare Maiori eundo ad partes Bulgarie*)[21]. От този момент нататък Амедей започнал да събира още средства за

новата си експедиция. Той получил дарения от генуезците от Пера, от венецианците от града, както и две галери от императрица Ирина. Корабите му товарели обсадна техника, която той по-късно използвал, за да завземе българските пристанища[22]. Флотата на графа имала 20 кораба. От тях седем били от Генуа, два – от генуезката колония в Пера, шест – от Венеция, два били византийски и три – марсилски[23]. Амедей продължил да получава средства от Константинопол и по време на своята експедиция. Антоний Барберий отбелязва в своята счетоводна книга приходи и от 1367 г.[24]

Първоначално към Видин (*versus Vedunum*) била изпратена една галера, водена от господата Уртерпаро и Де Фроментес, която трябвало да стигне до константинолския император (*ad dominum imperatorem Constantinopolis*). При тръгването корабите на Амедей били задържани от лошото време (*propter turbacionem temporis*) и трябвало да изчакат 8 дни при пристанището *le Giront*[25].

На 4 октомври корабите успели да преминат през протока, преодолявайки течението. В сметководната книга е отбелязано, че на тази дата Амедей вече бил „до българските предели (*ad partes Bulgarie accedebat*)"[26], но пък на 6 октомври все още били в *l'Orfenal* (Орфан)[27]. Може да се допусне, че Барберий по този начин е отбелязал действителното начало на похода или пък, че може би корабите все още не се придвижвали компактно. Вероятно някои кораби не са и спирали в останалите пристанища. Следващото известие на Барберий вече се отнася до плащания на генуезките капитани (*patronis galearum Janue*) Ектор Виченцио, Раоло Джустициарио, Лафранко Панса, Отобоно ди Гропо, Марко ди Канава и Иснардо ди Гаико[28]. То се отнася към 17 септември. Затова пък Старите Савойски хроники (единственият по-пространен наративен текст, който разказва за похода и за съжаление е компилиран около век по-късно) предават, че първо бил превзет Ахтопол[29]. Като следвали брега, те достигнали до Созопол. Пак там се съобщава, че войската на графа нахлула в града със сила *(en force*). В Скафида кръстоносците влезли в сражение (*en combatant*) с няколко турски плавателни съда, които се намирали в пристанището. Не става ясно точно каква функция имали те в българското пристанище. В града бил назначен управител – капитан на гарнизона[30]. Жителите на Анхиало се предали още в началото на обсадата на крепостта[31].

Оттам рицарите продължили на север към Месемврия[32]. Българският гарнизон и населението явно се противопоставили сериозно, защото той трябвало да предприеме три атаки – две по суша и една по море. Първата част от войската, която започнала действия-

та по суша, била предвождана от Флоримон де Лепар. Втората била водена от самия Амедей, в която влизали и войници от присъединили се по-късно към похода. Българите воювали самоотвержено. След падането на града, той бил подложен на разграбване, а защитниците – на избиване, понеже те били избили по време на атаката „много християни“[33]. Армията на графа влязла в Несебър най-късно на 21 октомври, откогато датира първата записана сметка в книгата на Барберий[34]. Там също така е отбелязана и наградата от два флорина, която получил неизвестен по име войник (*cuidam homini*) от армията на Амедей, пробил стената на крепостта[35]. На следващия ден (22 октомври) той отпуснал 120 флорина на Берлионе де Форасио и Гуилелмо де Каламонте, които назначил за капитани на Месемврия[36]. Бившият военачалник и управител на града – кастрофилакс Калоян, трябвало да заплати 2000 златни перпери налог (*in exonerationem...pro taillia memorata*)[37]. Със същия данък било обложено и останалото население.

Графът останал в Несебър за известно време. Там той се разплатил с част от своите моряци. Савойската хроника предава, че крепостите Емона и Колокастро били превзети от рицарите едва след началото на обсадата на Варна[38]. За началник на гарнизона в Емона бил оставен незаконният син на графа Антоан и били наложени данъци[39], а жителите на Колокастро били немилостиво избити.

Когато корабите хвърлили котва в пристанището на Варна, графът изпратил два от тях обратно в Емона, за да подсилят там гарнизона[40]. Това станало най-вероятно към 25 октомври[41]. Варна бил добре укрепен град и явно със сериозен гарнизон и затова Амедей трябвало да се откаже от директната атака и да предприеме по-продължителна обсада[42]. По време на обсадата на града, в края на октомври и началото на ноември, Амедей издължил някои плащания. Той платил на водачите на два от генуезките кораби, както и на капитана на една от марсилските галери, които изглежда бил пропуснал при плащането в Несебър[43]. Жителите на Варна не отказвали провизии на кръстоносната войска. Те дори предложили на графа да изпратят при императора на България дванадесет свои съграждани, които да го убедят да освободи от затвора Йоан V, а в замяна на това савойските рицари трябвало да не безпокоят града до тяхното завръщане. Според този разказ на Савойската хроника въпросните дванадесет легати до българския цар заминали, а графът останал да обсажда града[44]. Барберий предава по-различна, а вероятно и по-реална версия. Той споменава първоначално за изпращането на легат (*cuidam nuncio*) при българския император. Той тръгнал от Несебър

преди 3 ноември[45]. Неговите задачи и пълномощия остават неизвестни за нас. Скоро след това (преди 9 ноември) бил проводен като пратеник при Добротица някакъв грък (*cuidam homini greco*)[46]. Оттук нататък преговорите с Търново и Калиакра били водени успоредно[47].

В същото време Амедей отпуснал сума 30 флорина, за да тръгнат от Варна към Търново (*de Verna apud Treuo*) Константинополският католически патриарх Павел, господин Де Фроментес, господин Алберт от Бохемия, Джиноти Ферле и Габриеле Библие. Ковчежникът на графа отбелязва, че след 12 дни при Варна се върнал Джиното по поръчка на патриарха[48], вероятно за да докладва за хода на преговорите[49]. Междувременно графът се оттеглил в Месемврия, където и установил своята главна квартира[50]. На 10 ноември там посрещнал някакъв грък (*quidam homini greco*), който донесъл новини от страна на ромейския император и от България (*ex parte Imperatorum Constantinopolis et Bulgarie apportauerat*)[51]. Там той приел останалите пратеници в Търново (*veniendi de Treuo apud Messemrium*)[52]. В края на ноември във Видин бил изпратен Тревернейс заедно с преводач, който трябвало да се срещне с василевса[53], но не достигнал до него.

В крайна сметка преговорите с Търново се оказали успешни за кръстоносците. За тях всъщност няма директни сведения и може само да се предполага, че българският цар е бил притиснат от обстоятелствата, за да се съгласи да предаде Йоан, без да запази черноморските пристанища на юг от Черно море. Савойската хроника, която, за съжаление, е писана доста по-късно и в този смисъл е по-малко сигурен извор, предава една значително по-проста версия. Според Сервион пратениците от българските градове – шестима от Анхиало и дванадесет от Варна, убедили българския цар да прекрати войната и той се съгласил да пусне своя пленник единствено срещу вдигането на обсадата на Варна[54]. Амедей трябвало да заплати откуп за някои пленници и това стриктно е отбелязано от Барберий[55].

Междувременно, за да бъде спокоен в евентуалните военни действия, които възнамерявал да предприеме при Варна, а и за да има неговата възможна подкрепа при преговорите с българския цар, Зеления граф потърсил контакт с българския деспот Добротица. Той изпратил свои легати в Калиакра. Първият му пратеник, както вече се спомена, бил някакъв грък с писмо, написано на гръцки (*in litteris grecis*)[56]. Последвали още пратеничества. В дневника на Барберий е отбелязано пристигането на човек на Добротица, негов оръженосец (*cuidam scutifero dicti Domburdicz*), комуто графът отпуснал 30 перпе-

ри месемврийско тегло[57], и изпращането на някакав пратеник в Калиакра при Добротица (*cuidam nuncio misso ... apud Calliatra versus Domburdiz*)[58]. Любопитно е, че пратеникът на графа Тревернейс, който трябвало да осъществи контакта с василевса във Видин, заедно с придружителите си бил задържан 29 дни от деспота в Калиакра[59], което може би показва, че не са могли достатъчно бързо да сближат позициите си. Те се завърнали в Несебър дори след идването на делегацията, водена от Константинополския патриарх Павел. От друга страна, няма достатъчно ясни сведения, които да позволят да се предположи, че Добротица е застанал категорично на страната на българския цар в неговия конфликт с кръстоносците[60].

Може да се допусне, че било намерено разрешение на спора чрез размяна на градове. Писмо до унгарската кралица от Петер Химфи, бан на България, от 15 април (22 май) 1367 г. съобщава, че императорът се обвързал със задължение (*ligavit se obligatione*) към влашкия войвода, според което срещу 180 000 флорина той трябвало да превземе Видин и да го предаде на българския цар. В замяна на това Александър от Търново (*Allexander de Thurno*) трябвало да даде (*daret*) на „гръцкия император" три крайбрежни града – Несебър, Анхиало и Варна (*tres civitas penes mare Nezembur, Thochun*[61], *Warna*)[62]. Унгарският велможа преценил, че тези действия биха представлявали заплаха и потърсил помощ от Буда. Остава неизвестно дали уговорките били спазени във вида, в който ги предава в своето донесение Химфи[63], защото, така представени, те обезсмислят начинанията на граф Амедей и всичко извършено от него.

Договорът (каквито и да са били клаузите му) вероятно бил сключен на 21 декември и в края на месеца император Йоан V вече бил свободен и се отправил към Калиакра[64]. През януари към тях се присъединил и патриарх Павел заедно с останалите савойски пратеници в Търново. На 20 януари василевсът вече бил в Несебър, където пристигнал, охраняван от ескорт на Амедей[65]. Оттам всички се отправили към Созопол. Зеления граф останал в Созопол от 28 януари до средата на февруари 1367 г. С него там били император Йоан V и патриарх Павел[66]. В същото време се погрижил да бъде изпратен някакав грък (*cuidam homini greco*) с писмо при императора на България (*ad Imperatorem Burgarie*), за да се уговори въпросът с пленниците[67], явно останал неразрешен дотогава. През май граф Амедей все още продължавал да отпуска средства за откупуването на пленниците, взети при Галата[68]. Отново се върнал в Несебър, може би на 22 февруари, откогато има отбелязани негови разходи от Барберий[69]. През март савойският граф предал на император Йоан Несе-

бър и Созопол. Той, от своя страна, му изплатил на 9 март 11 028 златни перпери от дължимите 15 000 флорина, за които имал предварителен ангажимент (*in exonerationem*)[70]. На 15 март Амедей отново получил пари от византийския император за ползването на някои от корабите (*pro redemptione quondam pignorum*)[71]. По-надолу в сметководната книга съществува бележка, според която общата сума, която империята дължала на графа, била 20 300 перпери (?)[72]. В края на месеца графът бил отново в Созопол, а на 9 април вече пристигнал в Константинопол, където бил възторжено посрещнат от населението и получил специалните благодарности на Йоан V за „добрините, които направил на християнството и лично за него“[73]. Зеления граф се настанил в Пера, където научил за бунта на жителите на Емона срещу незаконния му син месир Антоан. Тъй като бастардът на Савоя умрял от мъка в тъмницата на българския владетел, графът успял да откупи само някои от пленниците, които били прогонени от крепостта[74] . В края на своята експедиция савойците още веднъж се сблъскали с турците при Енеакосия (14 май), като успели да завземат кулата на крепостта[75]. На 9 юни 1367 г. Амедей потеглил от Пера към Венеция, като по пътя се спрял да инспектира гарнизона в Галиполи, разплатил се със своите войници там и отстъпил крепостта на василевса[76]. Жан Сервион споменава и за двама турски и български рицари (*chiualliers de Turquie & de Burgarie*), които били заложници (*prisonniers*) при него и които той пуснал на тръгване срещу обещание да не воюват срещу константинополския император в следващите пет години[77]. Походът на граф Амедей VI завършил с отнемането на пристанищата на юг от Стара планина от българския цар и предаването им в ръцете на Византия. Като се има предвид и покоряването на Галиполи и временното изтласкване на турците оттам, мисля, че може да се твърди, че това е първият кръстоносен поход, който се прави изцяло в полза на Ромейската империя в замяна на обещанието, че византийският император ще се върне към единството на Римската църква[78]. Иначе това е поход срещу християни, сполучливо определен от Н. Хаузли като „extended household crusade“[79].

2. ОТНОШЕНИЯТА

Да се проследят отношенията между войските на савойския граф и местното население по време на неговия поход от 1366–1367 г. е трудно, най-вече поради характера на изворите, с които разполагаме. Сметководната книга на графския ковчежник не е място за ко-

ментар на лични мнения, а и той не си ги позволява. Савойската хроника е писана около век след събитията и трудно би могла да отрази действителните настроения.

Всъщност походът на Амедей Савойски е единственият кръстоносен поход, насочен и осъществен директно срещу България. В много аспекти той носи белезите на лична разправа, която самият граф основава на родninските си връзки с византийския император. Това отношение е много ясно дефинирано в отговора му към заложниците, взети от българските градове Агатопол, Анхиало, Скафида и Созопол. Жан Сервион разказва, че те изразили пред него учудването си, че той превзема и опустошава земите на техния господар, българският император, който никога нищо лошо не му бил сторил. Амедей отговорил, че той никога няма да престане да воюва срещу българите, докато те не освободят от плен неговия братовчед василевса. В същото време, той се показал твърде добронамерен към въпросните заложници и пуснал шестима от тях като свои пратеници в Търново[80]. На друго място, по повод успехите си при обсадата на Несебър, той заявява, че воювал „срещу тези, които са неверници като българите (*contre les infideles per la maniere des burgariens*)“[81].

Разбира се, не може да се говори единствено за личните отношения на графа. Отново в хрониката се напомня, че католическият патриарх в Константинопол посъветвал Зеления граф да воюва неумолимо (*durament*) с българския император, докато той освободи императора на Гърция[82]. Освен това на не едно място се коментира привързаността и верността на графа към кръстоносната идея, още повече че първоначалната посока на похода били Отвъдморските територии.

Лексиката на основния наративен извор обаче не следва традицията от предишните походи и това вероятно се дължи, от една страна, поне в известна степен, на обещанието за обвързване на Константинопол с Римската църква, а от друга – на изключително професионалния състав на армията на Амедей, която явно не трябвало да бъде допълнително въодушевявана и с идеологически подбуди. Разбира се, както винаги по време на война били извършвани опустошения, грабежи и жестокости.

Графът категорично излага възгледите си относно войната: „Приятели, казват, че във войната и в любовта една радост се заплаща със сто мъки.“ Но дори и в този случай не може да се говори за някаква специална омраза спрямо населението, срещу което кръстоносците на Амедей воювали. Жителите на Месемврия били изклани като компенсация за убитите от тях „много християни“, както и

за раненитe рицари и оръженосци[83]. За отмъщение били изклани и жителите на крепостта Колокастро.

При възможност войската на Зеления граф грабела и никъде в изворите не са отбелязани някакви специални мерки срещу това. Графът получил по-малък от предвидения за Анхиало тай, тъй като хората от гарнизона, който той бил поставил там, ограбили жителите му (*propter grauamen quod sustinuerunt gentes ipsius civitatis per gentes quas Dominus tenuit in garnisione ipsius civitatis*)[84], въпреки че те предпочели да се предадат.

Когато обаче става въпрос за отношения между равни, то тогава графът проявявал истинска рицарска любезност. Когато завършил своя престой в Константинопол и вече се готвел да отплава към Рим, той освободил двама много добри рицари от Турция и България (*deux mult bons chiualliers de Turquie & de Burgarie*), които държал като заложници. Те трябвало да положат пред него клетва, че в следващите пет години няма да вдигат оръжие срещу василевса[85].

Доколко различен е този поход от останалите в отношенията на кръстоносците с местното население, пък и с властите, е видно от разказа на Жан Сервион, който предава, че жителите на Константинопол посрещнали възторжено Зеления граф, „който освободил Гърция от турците и императора, нашият господар, от ръцете на императора на България“[86].

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРИЯ

В своята сметководна книга Антоний Барберий ползва това име, за да обозначи държавата. Амедей приема 12 000 перпери от императрица Ирина, за да нападне българските предели (*eundo ad partes Bulgarie*)[87]. Ново вземане от търговец от Пера е регистрирано при връщането на графа от земите на България (*reversus est de partibus Bulgarie*)[88]. В разходната част на книгата са отбелязани стойностите в сребърни български монети (*argenti monete Burgarii*)[89], приравнени към флорина. Различни служители както на графа, така и на двореца в Константинопол посещавали българските земи и на тях съответно им било заплащано за услугите[90]. Заложниците от Ахтопол, Созопол, Скафида и Анхиало твърдели пред Амедей, че са учудени от това, че той завзема и опустошава земите на българския император, техният сеньор (*il*

prenoit & gastoit le terain de lempereur de Burgarie, leurs seigneurs)[91]. След падането на Несебър сам графът заявява пред константинополските пратеници, че е завзел Месемврия, Анхиало, Скафида, Созопол и Ахтопол, които „принадлежаха на българския император (*que tenoit lempereur de Burgarie*)"[92].

Както в Савойската хроника, така и в разходната книга на Барберий владетелят на България носи безусловно титлата император (*Imperator Burgarie*)[93], докато турският владетел е окачествен от Жан Сервион като крал (*Amorach roy de Turquye*)[94]. Много интересни сведения относно титулатурата на българските владетели от това време предлагат и двама унгарски средновековни историци, писали около век след разглежданите събития. Йоан де Туроц съобщава, че Сракимир се назовал император на България (*se imperatorem Bulgarie nominabat*) и това бил поводът за война срещу него от страна на Лайош I, а след като бил освободен унгарският крал, бил изпратен да царува в своето царство (*ad regendum ipsum regnum*)[95]. Антонио Бонфини също споменава, че той бил наредил да го наричат император (*se vulgo imperatorem iusserat*), а след неговия плен му било върнато царството – *redito regno*[96].

Никъде обаче владетелят на България не е назован със собственото си име. Това е и причината отделните изследователи на събитията да предполагат различни български царе. Единствен П. Дата допуска, че това е бил Сракимир[97], вероятно обвързвайки го по инерция с Видин. Съществува и предположение, че това е бил Иван Шишман[98]. Разбира се, най-вероятно е, като се имат предвид останалите политически събития и известията за тях в съвременната им книжнина, да става дума за Иван Александър[99]. Обстоятелствата наложили Амедей да води преговори както с търновския владетел, така и с друг български велможа – деспот Добротица.

Савойската хроника упорито настоява, че българският цар резидирал в Адрианопол (вж. по-долу).

СЕЛИЩА

Предполага се, че *Manthopoly*, споменат в Савойската хроника като първо завоевание на графа в българските земи, е идентичен с **Агатопол.** Градът (*la ville*) бил превзет след обсада. Крепостта паднала лесно, след като при атаката използвали стълби (*eschilles*)[100]. Били взети пленници[101]. В сметководната книга името й дори не се среща.

В текста на Савойска хроника **Адрианопол** се споменава като столица на България. Сервион, обърквайки се, отбелязва, че пратениците от Варна отишли в град Адрианопол (*la cite d'Andrenopoly*) при своя господар – императорът на България[102]. Там били отведени плененият от българите Антоан де Шампан и неговите приближени, които станали затворници (*prisonniers*) на българския цар. В Адрианопол незаконният син на Савоя умрял от мъка (*morut de doulour*)[103].

Крепостта **Акуиле** (*Castrum Aquil[l]e*) се споменава единствено в счетоводната книга на Барберий. Виконтът на Милано Антонио Висконти бил задържан в крепостта и ковчежникът на графа трябвало на 24 декември 1366 г. да изпрати там преводач с писмо на гръцки[104]. Пленникът продължавал да бъде там и през март на следната година, въпреки че била изпратена войска срещу града[105]. Най-вероятно Акуиле може да се идентифицира с Айтос[106]. Впрочем това е единственото известие за група от армията на графа, която да е навлязла навътре от крайбрежието.

Анхиало вероятно е бил превзет на 20 октомври[107]. След Скафида дошъл и неговият ред. Жителите на крепостта (*chastel*) *Lassilo/Laccilo* предпочели да се предадат, за да спасят живота си[108]. От града били взети пленници[109]. На следния ден в града бил изпратен капитан, който да управлява крепостта (*capitaneo quem dimiserat Dominus in castro d'Assilo*)[110]. На обитателите на *civitatis de Lassillo* бил наложен поголовен данък – тай, който бил получен от графа чрез Жирардо де Грандимонте (Жерар де Гранмон), вероятно натоварен специално с това задължение. Барберий изказва съжаление, че той не могъл да събере повече от 2734 перпери, тъй като преди да започне събирането хората на графа от гарнизона били ограбили сериозно анхиалци[111]. Амедей изглежда изпращал и свои приближени на инспекции в покорените градове и вероятно такава е била и ролята на Джиното, който заедно с преводач и свещеник трябвало да посети Анхиало и да се върне отново в Месемврия[112]. В края на ноември в Анхиало били изпратени шестима балистарии, чиито заплати били по 8 флорина месечно, и 12 бриганди, на които също било заплатено в български сребърни монети (по 17 за 1 флорин) по курса на Месемврия[113]. По-късно били изплатени възнагражденията на Николао ди Ганио и шестима негови сътрудници, които служели в гарнизона в Анхиало[114]. Барберий също така изплатил заплати на хора от гарнизона и на преводачите, помагали при събирането на тай, и които в края на декември затворили в една от църквите на града хората, не успели да платят искания налог[115]. От Анхиало били купу-

вани провизии за войниците на графа[116]. Шестима от обитателите на града влезли в делегацията от български пленници, които били изпратени да преговарят с българския цар относно освобождаването на василевса[117].

Варна, според Сервион, бил град много силен, добре укрепен и добре пазен (*cite appelle Varne, tefforte, bien muree & grandement garnie*). Внушителният му изглед изглежда е дал повод за специално обсъждане на тактиката. На другия ден, след започването на обсадата (25 октомври[118]), графът свикал своя съвет, за да се консултира за бъдещите действия. Преценили, че е невъзможно крепостта да бъде превзета с пристъп. Достигнали до общо решение да изчакат да се изчерпи търпението на жителите на града и те да се предадат. За преговори били пратени двама приближени на Амедей – Жан от Виен и Гийом де Грансон. Било постигнато споразумение, според което войската на графа щяла да получи провизии от града, а дванадесет от обитателите му поели ангажимент да отидат при българския император и да водят преговори от името на графа. Докато траела мисията им, Амедей и войските му останали в своя лагер[119]. Мисията на варненските пратеници се оказала успешна и българският владетел се съгласил да освободи василевса, при условие че „графът на Савоя няма да воюва с него при Варна“[120]. След пристигането на Йоан V Амедей вдигнал обсадата (*siege*)[121]. Някои от разплащанията позволяват да се определят капитаните на корабите, които достигнали Варна и останали с графа на Савоя. Там били изплатени двумесечните заплати на хората от галерата на Доменико Вейроли[122], за месец и половина на екипажа и рицарите от марсилската галера на капитан Джовани Кати[123], а на самия капитан било заплатено за пет месеца служба[124]. На други, също марсилски капитани – Раймондо Бонезани и Хайме Мартини, била изплатена дължимата сума за месец и половина служба[125], както и на неизвестен капитан, чийто кораб бил при Варна[126].

Сметководната книга на Барберий представя Варна като значим икономически и търговски център. Изглежда, че рицарите били допускани да пазаруват свободно в града или поне в предградията, защото Барберий е оставил бележка за получени 4 флорина глоба от някакъв жител на Варна (*quodam homine de Verna*) за това, че набил слугата на маршал Стефан, един от приближените на графа[127]. Той също е отбелязал връщането на заем от 200 флорина, даден от графа „при Варна“[128], вероятно за пазаруване в града. Ковчежникът стриктно е отбелязал покупките, направени по време на престоя при Варна. Били отпуснати пари за купуване на вино (*pro vino emendo*) за

войниците[129] и за хартия и шишенце мастило (*trium quaternorum papiri et unius buticule encostri*)[130]. При Варна били закупени 24 модия жито (*quarter viginti modiorum frumenti*)[131] за нуждите на Амедей. Също там, на 11 декември, Аймонето Галони купил за графа лисичи кожи (*pellium vulpium*), както и две големи кошници пресен хляб (*duo magni corseti panni viridis*)[132]. При Варна преводачът на графа Павел от Венеция си купил, с негови средства, наложница (*pelicia*)[133].

При Варна е отбелязана и крепостта **Галата**[134]. Според Барберий тя се намирала срещу града (*Galataz versus Vernam*)[135]. Там били пленени маршала на Бургундия Ги де Понтарли, месир Бартоломео Балуфиер и Де Пойпи, които били третирани като пленници на българския цар и отведени в Прават.

Видин се споменава изключително във връзка със задържането на император Йоан V. В книгата на Барберий е отбелязано заплащането на специална галера, която да се отправи към Видин (*versus Vedunum*)[136], както и това, че нейният път бил затруднен от лошо време при навлизането в Проливите. В края на ноември към Видин бил изпратен Тревернейс с преводач, за да се срещне с императора[137], но така и не достигнал дотам.

Крепостта **Емона** (*Lemona, Lymeno, Limeno*) била превзета по суша, вероятно на 24 или 25 октомври[138]. Жан Сервион разказва, че от Варна към нея тръгнали пеша рицари, оръженосци, арбалетчици и свещеници. Те носели стълби и чукове, с които трябвало да разрушат стените ѝ. Населението на града предпочело да отвори вратите му и да измоли пощада. Графът предложил охраната на крепостта на „хората на гръцкия император", но тъй като те били малко на брой, се отказали[139]. За нейн управител бил назначен месир Антоан де Шампан[140]. Неизвестно остава каква точно е била ролята в управата на града на папа Кондро от Созопол, който, според в сметководната книга, бил глобен със 100 флорина за нарушения, извършени от него (*delictis factis per ipsum*) по времето, в което той имал грижата да надзирава това място вместо господаря (*dum dictum locum custodiebat pro Domino*)[141]. Независимо от това, че хората от Емона предали крепостта, те също били обложени с контрибуции на стойност от 1100 златни перпери. Графът ги получил чрез каталонеца Франческино, който бил жител на града (*habitatoris dicti loci*) и служел и за преводач[142]. На 24 ноември Зеления граф наредил да се изплати на Никола Каталани, балистарий и на неговите хора заплатата за службата им в крепостта Емона (*castri de Lemona*), която получавали освен хранителните припаси, отпускани им в Емона от капитан Антоан Бастарда. Тази

заплата била от 8 флорина, всеки от които бил равен на 17 сребърни български монети[143]. На 3 декември от касата на графа били изплатени 74,5 перпери за дрехи и обувки на господин Антоан и неговия магистър (?) Жан де Шал[144].

През януари 1367 г. населението на Емона се надигнало срещу графа (*locus de Lemona fuisset reuelatus*). Изпратеният там да закупи продоволствие незаконен син на Франческо Монтеджелато бил пленен (*captus*) и бил освободен по-късно срещу 16 флорина откуп[145]. Граф Амедей научил за бунта, докато бил в Пера. Сервион разказва, че в началото жителите на Емона били много любезни със своя капитан – давали му редовно подаръци, и той най-непредпазливо им се доверил, започвайки да слиза в града. Така един ден той и дванадесет негови придружители били пленени и отведени при българския император в Адрианопол. Там Антоан умрял от мъка в плен.

На 11 ноември Барберий е отбелязал разход за написването на писмо на гръцки, което да бъде изпратено в **Калиакра** до Добротица[146].

В края на ноември графът проводил свой пратеник *apud Calliatra*[147]. Там деспотът задържал Тревернейс и неговия преводач, изпратени да се срещнат с Йоан Палеолог, в продължение на 29 дни[148]. Може би там пристигнал и освободеният от българския цар византийски император[149].

Калокастро (*le chastel de Calocastre*) бил нападнат от кръстоносците, защото, както предава Савойската хроника, имало неколцина младежи недоволни от това, че не участвали в превземането на Емона. Те взели стълби и въжета и през нощта се качили на една галера. Атакували стените след полунощ. Петнадесет въоръжени мъже (*hommes d'armes*) успели да влязат в крепостта, а когато шестнадесетият се прехвърлял, охраната се събудила, избила нападателите и бутнала стълбите. Притеснени и унижени, неуспелите благородници се завърнали засрамени при своя предводител. Той приел тяхното отстъпление като предизвикателство към себе си и своята рицарска чест и затова организирал друга група, която да отмъсти за загиналите. Отмъщението било наистина страшно. Графът и неговите войници изклали жителите на крепостта. Там останал византийски гарнизон[150]. Странно е, че Барберий не отбелязва взимането на контрибуция от преживелите голямото клане, но затова пък пише в своята книга, че графът платил за ущърб, нанесен от неговите хора в лозята на някой си човек от Колокастро (*cuidam homini de Colocastro*)[151]. Колокастро се идентифицира със средновековната крепост Козяк[152].

Според Савойската хроника градът (*la cite*) **Месемврия** принадлежал на императора на България (*appartenant a lempereur de Burgarie*)[153]. Графът пристигнал там със своята войска и веднага започнал обсада, за да не може никой нито да влезе, нито да излезе от града. Разделил силите си на три части, за да атакуват по-успешно крепостта. След обсада по суша и по море (*per terre & per mer*) градът бил завзет най-късно на 20 октомври 1366 г. Барберий изплатил на един от кръстоносците на графа специална премия за това, че пробил стената (*quidam homini qui murum ville de Mesembro perforaverat*)[154]. Жан Сервион предава, че жителите на града, които той определя като българи (*les burgariens*), се сражавали и защитавали добре (*bien combatoyent & deffendoient*)[155], но въпреки това не успели да устоят на натиска.

Старият кастрофилакс Калоян (*Caloiohane Castrofilata*) не само бил лишен от властта си, но и трябвало да плати 2000 перпери поголовен данък (*taillia*)[156]. Управата на града и крепостта била поверена на двама капитани (*capitaneis Mesembri*) – Берлионе ди Форасио и Гуилелмо ди Каламонте. Те трябвало да ръководят гарнизона на крепостта. Били им отпуснати средства да закупят 6 балисти, необходими за защитата на това място, както и пари, за да се осигури заплатата на 24 бриганди и балистарии, които да останат на разположение в Несебър[157].

Голяма част от парите за заплащането на войниците идвали от населението на града, обложено с тай. Събраният в града налог е отбелязан от Барберий като стойност от 17 568, 5 златни перпери[158].

Графът разположил своя щаб в Несебър и затова голяма част от сметките, отбелязани от Барберий, са именно оттам. В приходната част той записва събраните такси и налози, както и намерените, вероятно в частните домове, пари[159]. Голяма част от сметките на Барберий са в златни несебърски монети (*ponderis Messembrie*), 17 от които се равняват на 8 флорина. Сребърните монети са в съотношение 17:1 за флорин[160].

Продължителният престой на войските на графа в Несебър[161] ги срещнал лице в лице с неговите жители и с техните професионални занимания. Сред жителите му имало хора с различен произход и с различни занимания. Записките на Антоний Барберий са засвидетелствали имената на някои от тях – Андреа Ниходи, Костандинос Октолинас, кира Теодора, съпруга на някой си Стефанини, генуезецът Николао, жител на града, Йоан Акарди, цяла една еврейска общност[162] и т. н.

При настаняването си в Несебър хората на Амедей намерили доста жито, което графът продавал, независимо от това, че не все-

ки път било от добро качество[163]. Те също така изнасяли оттам и намерените по къщите ечемик[164], сол[165], мед и восък[166], метални предмети и прежда[167].

В Несебър била извършена поправка на кутия за бонбони и два сребърни канделабъра[168], били закупени две тъкани възглавници за сядане, които трябвало да бъдат отнесени на галерата за Божията служба[169]. На 13 ноември там били закупени три квинтала сухари, предназначени за корабите на императрицата[170]. Графът продал част от намерената в дома му сол, която трябвало да послужи за изпичането на 82,5 модия хляб от местните пекари (*pro tantis pluribus forneriis*)[171]. Там също така било купувано вино[172]. Барберий е отбелязал разходите за дрехи, които вероятно също били купени в града[173]. Там графът успял да си купи бял сокол от някой си птицелов с посредничеството на Джиното[174].

На 9 март в Несебър било постигнато споразумение между графа на Савоя и византийския император за отстъпването на градовете по западното Черноморско крайбрежие[175].

Прват (*apud Prouat*) просто се споменава като място, където българите задържали пратениците на графа при императора[176].

След като превзели Созопол, войските на графа влезли в пристанището на **Скафида** (*port de Schaffida, port de Stafida*). Там имало турски кораби, с които кръстоносците влезли в сражение и ги потопили. Пристанището е окачествено като добро и сигурно (*bon & seur*). След като успели да го превземат, войските на графа завоювали и града (*la ville*)[177]. От Скафида също били взети пленници[178].

Името на града (*la ville,* но и *chasteaux*[179]) **Созопол** се среща в различни варианти – *Casopoli, Cisopoli, Sosopuli, Suzopoli, Tisopolj*. Савойската хроника предава, че войската на Зеления граф достигнала дотам, следвайки брега (*sieuirent la riuiere Marme*[180]). Градът бил завладян със сила (*en force*)[181] и от него били взети заложници[182] на 17 октомври 1366 г.[183] На тази дата е регистрирана първата изплатена сметка от ковчежника Барберий за шестмесечната заплата на генуезките кораби[184]. Папа Кондро от Созопол бил назначен от Амедей в гарнизона на Емона, където извършил някои правонарушения, за които трябвало да бъде санкциониран[185]. Зеления граф използвал често жителите на града за услуги. Един от тях бил изпратен с лодката си (*barga armata*) да занесе негови писма до Емона, Месемврия, Пера и Константинопол[186]. По време на престоя си там той купил от някакъв моряк едно *cacabi* (малка тенджерка), което Амедей пробил, играейки си с оръжието си[187]. Графът явно осъществявал непрекъснат контрол над Созопол, защото Барберий е отбелязал

специално плащане за неговия приближен Джиното, който трябвало да посети града ведно с преводач и свещеник[188]. Освен това Амедей имал своя къща в Созопол (*domum quam inhabitavit... in ipso loco*)[189]. На 9 януари той платил 8 сребърни дуката, за да може лодка, вероятно от града, да пренесе от кораба до сушата негово имущество. От 23 до 26 януари 1367 г. Зеления граф посрещнал в Созопол мнозина благородници, между които императорът и патриархът на Константинопол, които останали в града, за да уредят някои от делата на Йоан V. В счетоводната книга са отбелязани разходите за по-специални покупки. Там се намира и съобщението, че на място били купени шест слитъка восък с тежест 33 ливри и восък за малките канделабри[190].

Жан Сервион описва един сблъсък на флотата на савойския граф с турци, обсаждащи Созопол (*Suzopoly, que les turs tenoient assegiez*)[191].

За да стигнат от Варна до **Търново** (*apud Treuo*), където трябвало да се срещнат с българския император, от Варна тръгнали Константинополският католически патриарх Павел, господин Де Фроментис, господин Алебрети от Бохемия, Джиноти Ферле и Габриел Библие[192]. Техните разноски за времето от 10 до 22 ноември им били заплатени от графа до завръщането им от Търново при него в Месемврия[193].

БЕЛЕЖКИ

[1] *Jorga, N.* Philippe de Mézière (1327–1405). Variorum Reprints (VR), London, 1973, 336–337; *Setton*, Papacy, p. 285.

[2] *Atya, A.* The Crusade in the Fourteen Century. – HC, III, p. 18.

[3] *Setton*, Papacy, p. 286.

[4] *Johannes de Thurocz*. Chronica Hungarorum, I, p. 180; *Antonius de Bonfinis*. Rerum Hungaricarum Decades. (Ed. I. Fogel, B. Iványi, L. Juhász). In IV tomi. Lipsae, 1936, dec. II, lib. 10, p. 246. И двамата унгарски историци лансират версията, че щом положил клетва за вярност пред унгарския крал и се отказал от титлата „император", която си бил присвоил, Сращимир отново получил кралството си и се върнал във Видин – *Божилов – Гюзелев*, История, 604–605.

[5] *Schreiner*, Kleinchroniken, I, Chr. 9, 18 (p. 94).

[6] *Demetrius Cydones*. Oratio pro subsidio Latinorum. – PG, vol. 154, col. 1000–1001.

[7] *Setton*, Papacy, p. 292.

[8] *Setton*, Papacy, p. 232; Jorga, Mezière, p. 330.

[9] *Delaville Le Roulx*. La France en Orient, 144–147; *Setton*, Papacy, p. 293.

[10] *Setton*, Papacy, p. 295.

[11] *Матанов, Х., Р. Михнева*. От Галиполи до Лепанто. С., 1988, 12–50.

[12] *F. Bollati di Saint Pierre*. Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (il Conte Verde). Torino, 1900, No 127, p. 46.

[13] *Chron. Savoy*, II, 132–133.

[14] *Chron Savoye*, II, 135–140.

[15] В историографията съществуват различни мнения относно това, кой точно не е допуснал преминаването на Йоан V – Срацимир, Иван Шишман или Иван Александър – вж. *Горина, Л.* Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366–1367 г. – ИПр, 1970, № 6, с. 72, бел. № 9.

[16] *Радић, Р.* Време Јована V Палеолога (1330–1391). Београд, 1993, 309–314.

[17] *Chron Savoye*, II, p. 132, 141, 145.

[18] *Bollati*, p. 4, III.

[19] *Chron. Savoye*, II, p. 141.

[20] *Schreiner*, Kleinchroniken, I, Chr. 9, 19.

[21] *Bollati*, p. 4, No III.

[22] *Bollati*, p. 80, No 272; p. 121, No 456.

[23] *Горина*, Походът, с. 74; Антон Барбери, с. 237.

[24] *Bollati*, 10–12, No XLI, XLII, XLVII, XLVIII, XLIX.

[25] *Setton*, Papacy, p. 301 смята, че това е Умур йери; *Радић*, Време, с. 318; *Горина*, Походът, с. 74.

[26] *Bollati* p. 81, No 274.

[27] *Bollati*, 81–82, No 277; Горина приема тази дата като категорична за достигането на българските черноморски градове (*Горина*, Походът, с. 74).

[28] *Bollati*, p. 82, No 280–284.

[29] *Chron. Savoye*, II, p. 141.

[30] *Bollati*, p. 83, No 287; p. 94, No 362; p. 104–105, No 405.

[31] *Chron. Savoye*, II, p. 141.

[32] Съществува известно объркване в последователността на събитията, така както са разказани в Савойската хроника (и това е естествено, като се има предвид, че тя не е съвременна на военните действия). В началото превземането на градовете е представено с следната последоветлонст – Ахтопол, Созопол, Скафида, Анхиало. Понататък обаче Жан де Сервион пише, че графът „тръгнал от пристанището на Скафида и пристигнал в Несебър".

[33] *Chron. Savoye*, II, 146–147.

[34] *Bollati*, p. 83, No 287; Горина посочва датата 20 октомври (*Горина*, Походът, с. 74). Кратките византийски хроники също отбелязват 21 октомври – ὀκτωμβρίω τα′ – *Schreiner*, Kleinchroniken, I, Chr. 9, 20 (p. 94).

[35] *Bollati*, p. 83, No 288.

[36] *Bollati*, p. 83, No 289.

[37] *Bollati*, 5–6, XV.

[38] *Chron. Savoye*, II, 145–147.

[39] *Bollati*, p. 5, No XII; 93–93, No 358.

[40] *Bollati*, p. 85, No 301.

[41] *Горина*, Походът, с. 75; *Cox, E. L.* The Green Count of Savoy Amadeus VI and Transalpine Savoy in the 14th Century. Princeton, 1967, p. 224.

[42] *Setton*, Papacy, p. 303.

[43] *Bollati*, p. 86, No 311–312.

[44] *Chron. Savoye*, p. 145.

[45] *Bollati*, p. 88, No 321.

[46] *Bollati*, p. 88, No 326.

[47] *Гюзелев*, Политическа история, с. 55; *Георгиев, С.* Амедей VI Савойски – Зеленият граф и походите му срещу Черноморското ни крайбрежие. – БИБ, 4, 1929, с. 93.

[48] *Bollati*, p. 99, No 388.

[49] *Георгиев*, Амедей VI Савойски, с. 93.

[50] Горина и Сетън предполагат, че това е станало чак на 18 ноември (*Горина*, Походът, с. 77; *Setton*, Papacy, p. 304).

[51] *Bollati*, p. 89, No 328.

[52] *Bollati*, p. 100, No 392.

[53] *Bollati*, p. 94, No 361.

[54] *Chon Savoye*, II, p. 147.

[55] *Bollati*, p. 101, No 395; p. 128, No 503.

[56] *Bollati*, 88–89, No 326, 332.

[57] *Bollati*, 94–95, No 363.

[58] *Bollati*, p. 94, No 360.

[59] *Bollati*, p. 99, No 387.

[60] *Гюзелев*, Политическа история, 56–57. Гюзелев е на мнение, че деспот Добротица взел активно участие в тези преговори.

[61] Малко странна е появата на този ранен топоним за Анхиало (вж. *Гагова*, Тракия, с. 163).

[62] *Thallóczy, L.* Oklévelek a magyar-bulgár összeköttésesk történetethéz (1360–1390). Történelmi Tár, 1898, p. 363.

[63] *Радић*, Време, 319–320; *Гюзелев*, Политическа история, с. 57; *Димитров*, Българо-унгарски отношения през Средновековието, 236–237 – приемат пълната достоверност на документа; И. Божилов предпочита да остави въпроса открит – *Божилов – Гюзелев*, История, с. 606.

[64] *Cox*, Green Count, p. 228; *Гюзелев*, Несебър, с. 63; *Радић*, Време, 319–320.

[65] *Гюзелев*, Несебър, с. 64.

[66] *Bollati*, 106–107, No 419–420.

[67] *Bollati*, 107–108, No 422.

[68] *Bollati*, p. 128 No 503.

[69] *Bollati*, p. 108, No 423.

[70] *Bollati*, p. 10, No XL; *Geanakoplos, D.* Byzantium and the Crusades, 1261–1354. – HC, III, p. 76.

[71] *Bollati*, p. 10, No XLII.

[72] *Bollati*, p. 11, No XLIX.

[73] *Chron. Savoye*, II, p. 149.

[74] *Chron. Savoye*, II, p. 154.

[75] *Bollati*, p. 130, No 515. Вероятно тези събития има предвид Серивон, когато описва една битка на Зеления граф с турците при Созопол – вж. *Chron. Savoye*, II, p. 155.

[76] *Bollati*, 146–147, No 611–613.

[77] *Chron. Savoye*, II, p. 156.

[78] *Setton*, Papacy, p. 308.

[79] *Housley, N.* The Later Crusade. Oxford, 1992, p. 432.

[80] *Chron. Savoye*, II, p. 142.

[81] *Chron. Savoye*, II, p. 144.

[82] *Chron. Savoye*, II, p. 141.

[83] *Chron. Savoye*, II, No 143–144.

[84] *Bollati*, p. 7, No XXII.

[85] *Chron. Savoye*, II, p. 156.

[86] *Chron. Savoye*, II, p. 149.

[87] *Bollati*, p. 4, No III.

[88] *Bollati*, p. 15, No LXXI.

[89] *Bollati*, p. 26.
[90] *Bollati*, p. 81, No 274; p. 89, No 328; p. 112, No 430.
[91] *Chron. Savoye*, II, p. 142.
[92] *Chron. Savoye*, II, p. 144.
[93] *Bollati*, p. 88, No 321; p. 100, No 395; p. 107, No 422.
[94] *Chron. Savoye*, II, p. 133.
[95] *Turocz*, I, p. 180.
[96] *Bonfini*, dec. II, lib. 10, p. 246.
[97] *Datta, P.* Spedizione in Oriente di Amedeo VI Conte di Savoia. Torino, 1826, p. 112.
[98] *Setton*, Papacy, 302–307.
[99] *Гюзелев*, Политическата история, 57–59; *Божилов*, Асеневци, с. 157.
[100] *Chron. Savoye*, II, p. 141, 144.
[101] *Chron. Savoye*, II, p. 142.
[102] *Chron. Savoye*, II, p.147.
[103] *Chron. Savoye*, II, p. 154.
[104] *Bollati*, p. 99, No 386; *Горина*, Походът, с. 77.
[105] *Bollati*, p. 119, No 444.
[106] *Soustal*, Trakien, S. 167.
[107] *Гюзелев, В.* Очерк върху историята на средновековния град Анхиало, дн. Поморие (IV–XV в.). – Родина, 1997, № 3–4, с. 59.
[108] *Chron. Savoye*, II, 141–142.
[109] *Chron. Savoye*, II, p. 142.
[110] *Bollati*, p. 83, No 287.
[111] *Bollati*, p. 9, No XXIII.
[112] *Bollati*, p. 100, No 390.
[113] *Bollati*, p. 94, No 362.
[114] *Bollati*, 128–129, No 507.
[115] *Bollati*, 104–105, No 405; *Горина*, Походът, с. 75.
[116] *Bollati*, p. 104, No 403.
[117] *Chron. Savoye*, II, No 147–148.
[118] *Cox*, Green Count, p. 224; *Setton*, Papacy, p. 303.
[119] *Chron. Savoye*, II, No 144–145.
[120] *Chron. Savoye*, II, p. 147.
[121] *Chron. Savoye*, II, p. 148.
[122] *Bollati*, p. 93, No 355.
[123] *Bollati*, p. 98, No 384.
[124] *Bollati*, 98–99, No 385.
[125] *Bollati*, 101–103, No 396–398.
[126] *Bolllati*, p. 103, No 400.
[127] *Bollati*, p. 9, No XXXV.
[128] *Bollati*, p. 9, No XXXVIII.
[129] *Bollati*, p. 86, No 306.
[130] *Bollati*, p. 89, No 331; p. 98, No 383.
[131] *Bollati*, p. 93, No 355.
[132] *Bollati*, 103–104, No 401.
[133] *Bollati*, p. 104, No 402.
[134] *Кузев, А.* Галата. Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, 312–313.
[135] *Bollati*, p. 128.
[136] *Bollati*, 74–75, No 268.

137 *Bollati*, p. 94, No 361.

138 *Кузев, А.* Козяк и Емона. Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, с. 318.

139 *Chron. Savoye*, II, p. 147.

140 *Chron. Savoye*, II, p. 145.

141 *Bollati*, p. 5, No X.

142 *Bollati*, p. 5, No XII.

143 *Bollati*, 93–94, No 358.

144 *Bollati*, p. 95, No 366.

145 *Bollati*, p. 107, No 421; *Кузев*, Емона, с. 320; *Гюзелев*, Политическата история, с. 58.

146 *Bollati*, p. 89, No 331.

147 *Bollati*, p. 94, No 360. За същото графът доплатил във Венеция, p. 194–195, No 877.

148 *Bollati*, 99, No 387.

149 *Горина*, Антон Барбери, с. 243; *Горина*, Походът, с. 76; *Cox*, Green Count, p. 228; *Гюзелев*, Калиакра. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, с. 264; *Гюзелев*, Несебър, с. 63.

150 *Chron. Savoye*, II, 146–147.

151 *Bollati*, p. 49, No 152.

152 *Кузев*, Козяк и Емона. Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, 318–319.

153 *Chron. Savoye*, 142–143.

154 *Bollati*, p. 83, No 288.

155 *Chron. Savoye*, II, p. 143.

156 *Bollati*, 5–6, No XV.

157 *Bollati*, p. 4, No VII; 83–84, No 289–291.

158 *Bollati*, p. 5, No XIII.

159 *Bollati*, 4–7, No VI, VII, VIII, IX, XI, XIII, XVI.

160 *Bollati*, p. 26.

161 На 18 ноември графът се върнал в Несебър, където установил своя щаб – *Гюзелев*, Несебър. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, с. 62; *Горина*, Походът, с. 77; Антон Барбери, с. 240; *Радић*, Време, с. 319.

162 *Bollati*, p. 8, No XXIV.

163 *Bollati*, 4–5, No No VIII, IX, XI; p. 8, No XXXI.

164 *Bollati*, p. 10, No XLIV; p. 15, No LXXI.

165 *Bollati*, p. 8, No No XXIX, XXX; p. 9, No No XXXI, XXXIII, XXXIV.

166 *Bollati*, p. 9, No No XXXVI, XXXVII.

167 *Bollati*, p. 10, No XLIII.

168 *Bollati*, p. 27, No 4.

169 *Bollati*, p. 27, No 5.

170 *Bollati*, p. 90, No 340.

171 *Bollati*, p. 11, No XLVI.

172 *Bollati*, p. 92, No 352; p. 104, No 403.

173 *Bollati*, p. 91, No 345; p. 95, No 366.

174 *Bollati*, p. 100, No 389.

175 *Горина*, Походът, с. 78; *Радић*, Време, с. 321.

176 *Bollati*, p. 101, No 395.

177 *Chron. Savoye*, II, p. 141.

178 *Chron. Savoye*, II, p. 142.

[179] *Chron. Savoye*, II, p. 142; p. 144.
[180] Малко странен с този топоним, но изглежда Сервион обърква Мраморно с Черно море.
[181] *Chron. Savoye*, II, p. 141.
[182] *Chron. Savoye*, II, p. 142.
[183] *Гюзелев, В.* Chronicon Messembriae. (Бележки към историята на българското Черноморие в периода 1263–1448). – ГСУ. ИФ, 66, 1975, № 3, 132–154; Очерк върху историята на град Несебър 1352–1453. – ГСУ. ФИФ, 64, 1970, № 3, 59–62; *Димитров, Б.* Созопол. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, с. 402.
[184] *Bollati*, p. 82, No 280.
[185] *Bollati*, p. 5, No X.
[186] *Bollati*, p. 86, No 307.
[187] *Bollati*, p. 87, No 318.
[188] *Bollati*, p. 100, No 390.
[189] *Bollati*, p. 105, No 411.
[190] *Bollati*, 106–107, No 419.
[191] *Chron. Savoye*, II, p. 155.
[192] *Bollati*, p. 99, No 388.
[193] *Bollati*, p. 100, No 392.

ПОХОДЪТ ОТ 1396 Г.

1. СЪБИТИЯТА

Настъплението на турците в Европа и падането на голяма част от земите на Балканския полуостров под тяхна власт притеснило Папството и европейските владетели, които този път се почувствали действително застрашени. То събудило в тях желание за отпор, което съвсем естествено ги насочило към организирането на антитурски кръстоносни походи. В същото време Баязид реализирал поредица от успешни военни кампании, които му позволили да заема все по-стабилни позиции в новите си територии. Войските му действали във всички посоки. Турците наближавали унгарската граница и това съвсем естествено дало нова насоченост на унгарската политика на Балканите. Всъщност крал Сигизмунд започнал военни действия срещу тях още в 1389 г.[1] Съвсем естествено той се превърнал в лидер на общото настъпление срещу мюсюлманите. Влиянието на Папството било значително отслабнало поради вътрешните борби по време на Голямата схизма[2]. Кръстоносната пропаганда обаче следвала свой собствен път. Филип де Мезиер разгласявал своята идея за *Nova Militia* или *Chevalerie de Passion,* обединена християнска войска (като продукт на мира между католическите държави), която да служи на кръстоносната идея[3]. Той предвиждал събирането на средства, организирането на войската, която трябвало да се състои от 21 000 войници, от които шест или седем хиляди рицари и оръженосци. Те следвало да се придвижат с множество кораби, които да бъдат ангажирани след събирането на 600 000 дуката или флорини. Легатът на папа Бонифаций IX, доминиканецът Джовани де Монтелупине, епископ на Навпакт, започнал кръстоносна пропаганда в Унгария и в кръстоносните държави на Балканите и островите. По-късно друг доминиканец, Джан Доменико де Губио, проповядвал в Истрия, областта на Венеция. Унгарският крал потърсил съюз с френския владетел Шарл VI. На път към Париж неговите пратеници се отбили първо във Венеция. Така се оказало, че там последователно пристигнали легати на крал Сигизмунд, на Византия и на бургундския херцог. Станало ясно, че херцозите на Бургундия и Орлеан, както и графът на Ланкастър са готови да окажат помощ на Унгария и да се отправят в „благочестив поход". През март 1395 г. Сенатът на Венеция предвидил поне 25 галери, които

да вземат участие в бъдещото начинание. По-късно управата на града предпочела да се съобрази с договора, който Серенисимата имала с турците и с факта, че много венециански търговци резидирали в пределите на турската власт и редуцирала галерите до пет. От Генуа не можело да се очаква помощ, тъй като градът по това време имал сериозни вътрешни проблеми. Сигизмунд трябвало да разчита предимно на френските рицари. Той помолил Филип д'Артоа, който по това време бил конетабъл на Франция, да уведоми маршал Бусико, както и всички останали доблестни рицари за надвисналата опасност. Биографията на Бусико изрежда „цвета на благородническата младеж", всички онези ентусиазирани млади аристократи, които приели кръста, за да потеглят срещу неверниците. Несъмнено пропагандата следвала стриктно трафарета на кръстоносната идея и неслучайно пристъпващият към смъртта от турски меч баварски благородник Йохан Грайфен призовал своите близки: „О, другари, отхвърлете тъгата и с радостно лице посрещнете смъртта; днес умираме за святата ни вяра и нашата религия, а като награда ще получим вечен живот."[4]

Основната група от западните рицари били поведени от Жан де Невер, син на бургундския херцог. Те наброявали между четири и пет хиляди души[5]. Всички получили от папата в Авиньон индулгенции и благословия. В същото време към Сигизмунд се присъединили немалко германци, власи, поляци и бохемци, както наемни войници от всякакъв произход. Орденът на хоспиталиерите от Родос също се приготвил да участва във войната. Няма сведения обаче как и кога монасите воини са се придвижили към Балканите[6].

Междувременно в Унгария и Венеция били проводени пратеници на Мануил II. Византийският василевс поел ангажимент да поддържа десет галери на разположение на унгарците. От своя страна, крал Сигизмунд обещавал да пристигне с голяма армия на Дунав, а през юни на следващата година вече да бъде край ромейската столица[7].

Съществува известна неяснота около отношенията на българите към този поход. Едно известие в житието на Стефан Лазаревич позволява да се допусне евентуалната им причастност към унгарската експедиция. В словото, с което Баязид приема сръбския деспот за свой васал, той специално отбелязва, че, подобно на всички преклонили глава пред унгарците, и българските царе не получили свое господство[8]. За българи под властта (*sub ditione*) на Сигизмунд, нападнати от турците, споменава и Туроц[9]. Това дава основание да се предположи, че може би Иван Шишман, който резидирал в Никопол вероятно до 1395 г., е търсел съюз с Унгария и не е изключено

да го е осъществил и дори да е приел краля за свой сеньор. Подобна възможност вече би придала и допълнителен нов смисъл на кампанията поне от унгарска страна[10], дори и да се приеме, че с похода си от 1395 г. и битката при Ровине унгарският крал бил изпълнил задълженията си към своя васал.

Различните версии предлагат различен брой кръстоносци в армиите на християните. Ханс Шилтбергер, участник в битката, твърди, че войската на крал Сигизмунд наброявала 60 000 души, докато бургундският херцог водел със себе си около 6000 души. От него също така знаем, че влашки съгледвачи съобщили, че турската войска имала двадесет знамена, а под всяко от тях – десет хиляди души[11]. Фроасар също предава, че унгарците наброявали 60 000[12]. Клирикът от Сен Дьони е на мнение, че турската армия се състояла от 94 000 войници[13]. Според Улман фон Щромер цялата кръстоносна армия била 30 000 войници[14]. Бертрандон де ла Брокиер, който преминал през земите на България почти 40 години по-късно, коментирайки битката и най-вече бойната тактика на турците, предава, че Сигизмунд разполагал с 25 000 или 30 000 унгарци, които, според него, били твърде много, тъй като едва 200 ломбардски и генуезки стрелци били достатъчни да задържат турците, докато той се качи на галерите[15]. Изключително интересно съобщение за християнската войска има в *Безименната българска летопис* от XV в. Според анонимния автор, писал известно време след събитията, войската пристигнала по суша и по вода и корабите, с които достигнала до българските земи, били толкова много, че не можела да се види дори водата от тях. Дори да приемем това сравнение като един вид трафарет, то не може да се отмине без внимание известието, че пред Никопол пристанали 30 катърги от Венеция и Константинопол (λ̃ катръгы)[16]. Анонимният автор известява и за множеството стрели, копия, щитове, коне и хора. Константин Костенечки в житието на деспот Стефан Лазаревич споменава за „грамадно и неизброимо множество“[17]. Полският историк Ян Длугош, който пише доста след събитията, определя християнската войска като толкова многобройна, че се наложило принцовете да секат за нея на пет пъти монети[18]. Нешри съобщава фантастичната бройка от 130 000 войници[19]. Дукас също явно преувеличава, като твърди, че „Баязид... събрал цялата си армия, както от Изток, така и от Запад, както и обсаждащите Константинопол (τοὺς φυλάττοντας την Πὸλιν)“[20]. Почти същото повтаря и Халкокондил, който смята, че турският султан е събрал войските си и от Европа и Азия[21]. Ползвайки тези известия, Атъя определя двете войски по около 100 000. Според него Баязид водел авангард от 34 000 пехотинци, 30 000 конна основна вой-

ска и още 40 000 в ариергарда, сред които и султанските телохранители. Кръстоносната войска се състояла от 10 000 бургундци и французи, 6000 германци, 60 000 унгарци, 1000 англичани и още 13 000 бохемци, поляци, испански и италиански доброволци и наемници[22]. Някои изследвачи редуцират значително броя на участвалите в сражението войски[23]. Дейвид Никол е на мнение, че кръстоносната войска едва ли наброявала повече от 16 000 души, докато силите на турците и техните сръбски съюзници били общо към 25 000[24]. Н. Хаузли смята, че двете страни разполагали с армии от 10 000 – 20 000 души[25]. Известно е, че в края на август 44 кораба, командвани от венецианския адмирал Томазо Мочениго, напуснали Родос и се отправили към Дунав, незнайно е обаче колко от тях достигнали до Никопол и какво е било участието им в сблъсъка.

По различни пътища армиите пристигнали в Буда, където били посрещнати с радост от унгарския крал. Оттук нататък Христовите воини трябвало да се откажат от грабежи и плячкосване, от пиянството и сквернословията, да се лишат от леките жени, които ги придружавали, и с цялата сериозност, необходима за верско начинание, да се приготвят за сблъсъка с неверниците[26]. В действителност войските плячкосвали из земите на сърбите и това сериозно настроило населението срещу тях[27]. К. Сетън е на мнение, че тактиката на Сигизмунд предполагала турската войска да се изтощи в дълъг поход и затова не навлязъл дълбоко в турски територии и подготвил войските си за отбрана[28]. Французите обаче били войнствено настроени, те искали не само да се справят с турците, но и да достигнат Светите земи[29]. Започнали спорове вътре в съвета на военачалниците. Филип д'Артоа и маршал Бусико застанали на страната на по-агресивните рицари. Така в края на август те тръгнали надолу по течението на Дунав. Пресичането на реката около Железни врата им отнело осем дни.

Съществуват множество описания на битките, като се започне от влизането на кръстоносната армия във Видин и Оряхово и се стигне до разгрома при Никопол. Те са предадени от участници или от автори, които са чули разказите на очевидци. Често си противоречат, но не толкова в предаването на събитията, колкото в отношението към тях. Затова и съществуват различни версии не само за броя на войските и на загиналите, но и по развитието на битката.

Авангардът бил под предводителството на конетабъла на Унгария Никлас де Гара. Следвали французите и бургундците, а след тях били силите на крал Сигизмунд. Когато достигнали до Оршова, се разделили. Една част преминала през реката, а другата продължила по левия бряг, вероятно за да се обединят със силите на воеводата

Мирча. Биографът на маршал Бусико, който е използвал неговите спомени, за да разкаже за подвизите му, предава, че френските и бургундските рицари достигнали до Видин, който поискали да нападнат. На другия ден, още преди да започне атаката, се появил господарят на страната (православен, насила подчинен от турците). Той предал града и страната си на унгарския крал, заедно с турския гарнизон, охраняващ крепостта. Следващият град, предизвикал интереса на кръстоносците, бил Оряхово. Към него се запътили мнозина френски благородници и яздили цяла нощ, за да пристигнат там сутринта. Те обаче били забелязани от войската в крепостта. Турците излезли вън от нея, за да разрушат крепостния мост, единствената възможност за проникване в укреплението, оградено с твърде дълбок ров. Тогава били нападнати от рицарите, водени от граф Д'Йо. Те успели да задържат турците в крепостта и убили мнозина от тях. Междувременно пристигнал Сигизмунд с войската си и наредил да се атакува града. Вземането на инициативата от страна на унгарците наранило суетата на френските рицари, които приели като голям позор (*grant honte*) възможността някой друг да прекрачи пръв по моста, който те охранявали. Амбицирани да докажат своите рицарски качества, хората на маршал Бусико изправили стълби, показали чудеса от храброст. Биографът на Льо Менгр определя нападението като „величествено и великолепно“[30]. На другия ден християните от града го предали, при условие че ще бъде запазен животът им. Маршал Бусико влязъл във Видин и предоставил на унгарския крал турските пленници. Градът обаче бил подложен на опустошение и опожарявания. Богатите жители били пощадени, за да получат срещу живота им откуп[31].

Фроасар изрежда още няколко християнски града, завзети преди решителното сражение при Никопол: Комет, на брега на Мет (обсаден и превзет с пристъп, населението избито); Кария – устоял в продължение на 15 дни (опустошен); Бреап, който паднал след четири дни, но цитаделата останала в ръцете на турците[32]. Дори и да приемем, че кръстоносците по пътя си са превземали и други градове, извън големите крепости по течението на Дунав като тези, изредени от френския историк, то, като се има предвид времето, което са отделили за това, може да се предположи, че или Фроасар се е объркал, или пък група (групи) кръстоносци са се отделили от общата войска и са действали самостоятелно из вътрешността на страната, въпреки че той споменава и унгарския крал като участник в тези събития.

На 12 септември[33] армията на Сигизмунд достигнала до Никопол. Кръстоносците се подготвили за атака, построили стълби и из-

дълбали тунели, които да достигнат до стените на крепостта. Пристъпите били безуспешни и се наложило да обсадят града. Французите се настанили на лагер срещу крепостта, а унгарците и останалите съюзници се разположили на брега на Дунав под нея. Припасите били доставяни по реката. Обсадата продължила петнадесет дни, през които кръстоносците не само не взели никакви сериозни мерки за охрана, но и се отдали на безгрижни забавления – пирове, игри, турнири. Никой от местните християни не си дал труд да ги информира за движението на османските войски[34]. Група от петстотин кръстоносци, въоръжени с копия и арбалети и водени от Ангеран де Куси, обикаляла из околностите, за да разузнава (*qui congnoissoient le pays*). Фроасар споменава за един техен сблъсък с турска войска, но той бил повод единствено за завист от страна на останалите рицари[35]. Кръстоносната армия смятала, че турците са още далеч и спокойно изчаквала градът да се предаде, изтощен от глад. Всички били толкова сигурни в своята безопасност, че маршал Бусико бил наредил да бъдат наказвани с бой онези, които деморализират войската. Те били определяни като вредители и най-противни предатели (*latrones u traditores pessimi*)[36]. Появата на Баязид като че ги изненадала. Някои от хронистите на похода предпочитат да търсят извинение за последвалия крах във враждебни действия от страна на Галеацо Висконти или император Мануил II, които предавали на турците плановете на християнската коалиция[37].

Войските на Баязид се събрали при Пловдив и оттам преминали планините[38]. Не е напълно ясно къде точно са се срещнали с армията на Стефан Лазаревич, но е известно, че турците преминали през Търново в пътя си към дунавския бряг. Според Нешри Евреноз бей не успял да хване „език", понеже християните пазели добре войската си[39]. Сигизмунд получил информация за движението на турските войски и изпратил бан Янош Марот с немалка група унгарски войници (почти 5000), който докладвал, че Баязид е вече само на 6 мили от града и води със себе си твърде силна армия (*cum validissima sua potentia*)[40]. Едва ли може да се предположи, че християнските воини били съвсем изненадани от приближаването на турската войска. Фроасар предава, че съгледвачите носят известна вина, тъй като те не проучили подробно армията на Баязид, а се задоволили да видят приближаването на авангарда. Бургундците и унгарците имали отделни разузнавачи и всеки от тях докладвал на своя сеньор. Въпреки това новината била една за всички. Клирикът от Сен Дьони изрично предава, че армията узнала за наближаването на турците в последната неделя на септември[41], т. е. в деня преди бит-

ката. Известието сварило по-голямата част от кръстоносците на вечеря. Съгледвачите предупреждавали за наближаването на турците, за да бъдат християнските войски подготвени за скорошна среща. Мнозина от рицарите ставали от трапезите, търсели оръжието и конете си, някои немного трезви (*le vin en la teste*). Бързо били приготвени знамената и граф Жан де Виен, адмирал на Франция, бил определен да носи банерата с изображението на Св. Богородица[42]. Биографът на маршал Бусико отхвърля обвиненията, че войниците ставали от трапезите и скачали на конете (*sans ordonance...ce ne mie vray*)[43]. Още повече че съществува известие, според което в навечерието на битката били екзекутирани пленниците, взети след превземането на Оряхово, тъй като вече не можели да очакват откуп за тях, както и че се е състоял военен съвет, на който трябвало да бъде обсъдена тактиката на европейските рицари и на който бургундските военачалници влезли в разпра със Сигизмунд за правото да поведат първи атаката. В крайна сметка суетата на френските рицари, които смятали за недостойно да оставят на унгарците да отнесат цветята и славата на деня (*la fleur et l'honneur de la journée*), надделяла и унгарският крал трябвало да отстъпи от предварително взетите решения[44].

Битката от 25 септември (понеделник) може да се възстанови относително добре по разказите на неколцината описали я очевидци, както и на останалите съвременни им историци. Баязид пристигнал там предния ден и разположил лагера си южно от града, като го укрепил добре. Фроасар споменава, че хората на Ангеран де Куси извършили разузнаване още същия ден, въпреки твърдението на някои историци, че кръстоносците били изненадани от появата на турската войска[45], а освен това изглежда именно тогава избили пленниците от Оряхово, като дори не ги погребали. Маршал Бусико категорично опровергава всички, които настоявали, че французи и бургундци влезли в боя без ред.

Мястото на битката не е категорично установено. Знае се, че войската на Баязид започнала атаката от юг. На двата фланга действала конницата, а на върха на нападението били акънджиите, които трябвало да нападнат първи. Към някое от крилата била прибавена сръбската армия. Сигизмунд изглежда възнамерявал да изпрати влашката лека конница да разгони акънджиите. На това се противопоставили французите и бургундците, които не били съгласни „да вървят след селяндурите". Така на бойното поле френско-бургундската войска заела централна позиция, на десния фланг се разположили трансилванците, а на левия – власите на Мирча. Стратегията на унгарския крал предполагала армията да не се увлича в нападение, а да

се държи близо до стабилните си позиции. Граф Д'Йо обаче настоявал веднага да влезе в бой, като издигал високо своята баниера и викал: „Напред в името на Бога и св. Георги, днес ще видите колко струвам аз като рицар." Така, вместо да се спази предварителния план за битката, се оказало, че Д'Йо ще командва авангарда, а Де Куси и граф Де Невер – основните сили след него. Изглежда, че разположението на армиите било такова, че кръстоносците виждали пред себе си само акънджиите. Турците обаче били подготвили зад тях преграда от остри колове, обърнати с върховете си срещу враговете (*plantés en biesant*), така че при тяхната атака да спират конете им. При появата на тежковъоръжените рицари леката османска конница се разпръснала и срещу тях се появила огромна пехота. Пешите стрелци лесно заобиколили стреснатите рицари. Очевидците описват тази османска тактика като клопка. В сражението загинали мнозина известни и благородни рицари[46]. Впрочем за клопка говори и Мехмед Нешри, който разказва, че турците разделили войската на две части, едната от които, водена от Баязид, останала в засада[47]. Унгарците напразно се опитвали да помогнат на обкръжените. Според разказите на Бусико граф Де Невер се хвърлил напред, за да помогне на унгарците и тогава конете на френските и бургундските рицари се нанизали на коловете. Той твърди, че не получили помощ от страна на Сигизмунд, освен участието на великия граф на Унгария[48]. Власите и трансилванците, чиито земи били директно заплашени от бъдещи турски военни действия, предпочели да се оттеглят отвъд Дунав, за да запазят силите си[49]. Когато унгарските войски успели да надделеят над част от турската пехота, в боя се включила сръбската армия. Нейните воини успели да пленят знамето, носено от Никлас де Гара. Това станало повод унгарците да посъветват своя крал да напусне бойното поле. Той се качил на лодка, която му предоставили хоспиталиерите. Мнозина християни направили опит да избягат по вода, но корабите били малко и повечето се издавили, често изтласкани от своите[50]. Бягството на Сигизмунд било знак за краха на кръстоносното начинание от 1396 г. Баязид, който, според Бусико, се бил вече оттеглил от бойното поле, щом научил за напускането на унгарците, се върнал с голяма войска от бодри и отпочинали воини, за които уморената и съсипана кръстоносна армия не представлявала вече никакъв проблем. Съотношението на силите, според него, било двадесет срещу един в полза на сарацините[51].

Мнозина се опитали да избягат, малцина успели. В ръцете на османците паднали множество пленници. Изворите определят техния брой от 400 до 12 000. Трудно е да се установи със сигурност тяхната

численост. Голяма част били безмилостно екзекутирани, а останалите – отведени в очакване на откуп. Успелите да се спасят, за които Фроасар съобщава, че били около 300 рицари и оръженосци[52], били изложени на сериозни опасности, тъй като не познавали района, а и местните жители не били твърде добре настроени към тях. Първите избягали французи пристигнали в Париж през декември. Хоспиталиерите се върнали в Родос по същото време. На 21 декември пристигнал в Дубровник крал Сигизмунд, ескортиран от венециански галери.

До Никопол кръстоносният поход, воден от крал Сигизмунд, може да се определи като спокоен и дори триумфален. При установяването си там обаче кръстоносците не проучили достатъчно терена, където изчаквали врага си за битка, не подготвили сериозно обсадата, а и нямали добра обсадна техника. Основната част от флотата останала в устието на Дунав и всъщност не успяла да бъде полезна[53]. Може би най-явното доказателство за това, че битката не е била добре подготвена от страна на християните, че не е имало единно военно командване и сражението е водено хаотично, са тези сериозни разминавания в разказите на очевидците. Те не търсят просто оправдание за сериозното поражение, те са искрено убедени, че са били предадени от съюзниците си, от едноверци и единомишленици, и изглежда това е, което им носи най-голямото огорчение.

Някои от разказите, особено тези на очевидци, предлагат специфични и интересни подробности, на които накратко ще се спра тук.

Петер от Рец описва битката такава, каквато я е преживял. Според него походът на бургундския херцог имал за цел да помогне на Сигизмунд (*dem chünig zehilf*)[54]. Той споменава, че намерили крепостта на града разрушена, за да не бъде ползвана, ако градът бъде превзет, факт, който не се потвърждава от другите историци. Войските стояли три седмици в подножието на хълма. В понеделник потеглили. Армията на европейските рицари влязла в боя с весела свирня. Петер споменава за езичници, които били обещали да станат християни и се били смесили с унгарците. Дали заради тяхната намеса или просто поради страх, унгарците побягнали и станали причина за загубата на битката, защото, „ако бяха подпомогнати французите, не биха понесли позора“. Той порицава и бягството на унгарския крал, както и немарливостта на стражите, оставени да пазят хълма, които „живеели в пълно безгрижие (*die lebten wol in freiem muet*)“. Тяхната небрежност била решаваща за развитието на битката. В сражението на живот и смърт паднали мнозина, мнозина побягнали към корабите, за да се спасят. Турците подпалили лагера им

и останките от града, ограбили разбитата армия. Нещастните войници трябвало голи и боси да преминат Дунав при непрекъснат дъжд и вятър. Реката отнесла немалко от тях. Оживелите продължили пътя си през високите планини и пущинаците. Цели седем дни броделi гладни, докато достигнали християнските градове в Трансилвания[55]. Още в началото той резюмира събитията съвсем простичко – при Шилтарн (Никопол) загубихме живота и имота си (*leib und guet verlom*)[56]. Версията на Анонимния разказ за битката при Никопол[57] предава, че Баязид пристигнал с 12 000 войници, за да освободи града. За съгледвачи на кръстоносната армия послужили власите на Мирча войвода. Влашкият военачалник дори поискал да прати своята армия като авангард. За тази чест обаче настоявал и бургундският херцог. От своя страна, Сигизмунд, като имал предвид нрава на своите унгарски войници, предпочитал да ги пусне в първите редици, за да не избягат по време на сражението. Бургундците не се съобразили с искането на маджарския крал и се впуснали първи срещу турците. Конницата им била лесно разпръсната и тогава се намесил Сигизмунд, който ударил турската пехота. На помощ на турците се притекъл сръбският деспот и докато сърбите се сражавали с унгарците, херцогът на Бургундия паднал в плен. Битката завършила трагично и Сигизмунд едва успял да се измъкне и да се качи на кораб, който побързал да отплава. Анонимният разказ съобщава и събития, станали след битката. Баязид бил вбесен от броя на избитите си войници и затова повикал при себе си херцог Жан, който едва успял да спаси с молбите си неколцина благородници (*dominos*) от своите. Останалите пленници над 20 години били избити. Екзекуциите продължили от изгрев до залез слънце.

Ханс Шилтбергер разказва, че обсадата на Никопол продължила 16 дни по вода и по суша. При наближаването на Баязид Сигизмунд изкарал хората си да го посрещнат на около миля от града. Разузнаването сред врага било извършено от влашки войници (100 души начело с Мирча). Влашкият воевода (херцог) поискал да нападне пръв, но бургундците се противопоставили. Те дори не се съгласили с предложението на унгарския крал неговата войска да влезе първа в сражение, въпреки сериозния аргумент, че начинът на воюване на турците им е добре познат и те не се сблъскват за пръв път с тях. Бургундците били обкръжени и лесно свалени от конете. Херцог Жан паднал в плен. Тогава крал Сигизмунд застанал начело на дванадесет хиляди конници, нападнал турската пехота и я прегазил. След това се насочил към конницата. Според Шилтбергер тази атака стреснала султана и той бил готов да побегне, ако не се бил при-

текъл на помощ сръбският деспот. В неговите представи явно християнските съюзници спечелили битката за турците. Описанието на бягството не е толкова драматично, колкото в разказите на останалите очевидци, но пък изглежда е доста точно. Рицарите и оръженосците осигурили достъпа на краля си да корабите. Някои от тях успели да се спасят с него, други били избити по хълмовете, докато се мъчели да достигнат реката. Немалко се издавили. Останалите паднали в плен. Около 10 000, предава Шилтбергер, били екзекутирани. Били пощадени бургундският херцог и някои негови приближени, специално посочени от него. Пленниците били отведени в Адрианопол и оттам – в Галиполи. Когато корабът на крал Сигизмунд преминавал през протока, специално ги извели, за да могат да му се подиграят[58].

Унгарската версия на събитията е представена от двама известни унгарски историци – Йоан де Туроц и Антонио Бонфини, които обаче не са съвременници на събитията и ги предават по чужди хроники. Техните разкази съвпадат в много отношения. Нито един от тях не квалифицира войната като кръстоносен поход. И двамата я представят като унгарско начинание, подкрепено от „бургундци, гали, белги и келти". Основание за военните действия, според тях, били нападенията на Баязид над земите на мизите, които били под унгарска власт[59]. Видно е, че унгарският крал предвиждал сериозни военни действия, тъй като било наредено всички да се запишат във войската. Армията се придвижила от Унгария в Рашка без стълкновения. Вече в България с много кръв (*multo sanguine*) били превзети Оряхово и Видин и някои други турски крепости[60]. Унгарските войски били разположени при Големия Никопол и било взето решение да не се тръгва, преди градът да бъде превзет. Както предава Бонфини, Никопол бил защитен от голям гарнизон, но не се противопоставил старателно. Обяснението за загубата в деня на битката хвърля вината върху бургундците и французите. Те настойчиво искали от краля право първи да влязат в бой. Без да дочакат да се построи унгарската армия и без да получат сигнал за начало на боя, те се впуснали срещу турците. Когато влезли в битката, те се спешили от конете, които шумно се завтекли към лагера. Това действие се оказало пагубно, тъй като турците продължили да се сражават на коне и за тях пешите рицари не представлявали пречка, а унгарците, които посрещнали конете без ездачи, решили, че френската армия е разбита и уплашени побягнали от лагера. Сам Сигизмунд се спасил в бягство[61]. Според Бонфини тежката равносметка от битката била 20 000 убити християни и 60 000 турци[62].

Константин Костенечки пък разказва, че първоначално турците отстъпили пред огромното множество от унгарски, сарматски, германски и други войници. Баязид обаче обещал да покори унгарските земи и да предостави на войниците си много блага от тяхната страна[63].

Войната продължила и след битката при Никопол. Баязид се отправил към Видин, където се намирал Иван Срацимир, вероятно подпомаган от неголям кръстоносен гарнизон начело с Анри де Бар. След атаката, при която християните явно не оказали сериозна съпротива, били пленени както българският цар, така и френският рицар[64].

Разгромът на европейските рицари бил неочакван за техните съмишленици. В Париж не вярвали на съобщението и затова в Унгария и Венеция били изпратени нарочни легати, които да се информират по-точно за събитията. Когато било получено потвърждението за голямата загуба, било извършено опело за загиналите във всички църкви в Париж на 9 януари 1397 г. След това започнало събиране на средства, за да бъдат откупени пленниците[65]. Последиците от този погром били катастрофални и за местното население[66]. Като че ли единствен големият идеолог на кръстоносните походи от XIV в. Филип де Мезиер очаквал събитията при Никопол да се развият по този начин. В последното си произведение „Epistre lamentable et consolatoire“[67] („Оплаквателно и утешително писмо“) той дава наставления на своите сънародници първо да откупят пленниците, а после да мислят за отмъщение. Той формулира най-точно причината за неуспеха на този поход, липсата на Règle, Discipline de la Chevalerie, Obédience et Justice[68] (ред, дисциплина на рицарството, подчинение и справедливост). Може би най-сериозното доказателство за неуспеха на този общ европейски поход срещу турците е фактът, че император Мануил II, който продължил да търси помощ от Запад, повече не предложил обща експедиция[69].

2. ОТНОШЕНИЯТА

Подобно на своите предшественици, и участниците в похода срещу турците от 1396 г. демонстрирали своето презрение към враговете си и си позволявали да третират зле местното население[70]. Всеки от авторите предава своята версия. Отношението към останалите участници в събитията, естествено, се определя от мястото им в тях, но нерядко се прокрадват и старите трафарети, присъщи на западноевропейската кръстоносна историография. Изключително рядко се среща дори споменаване на местното население, което в

този кръстоносен поход като че ли остава вън от вниманието на кръстоносните историци.

Едно българско историческо съчинение, което споменава битката, е *Безименната българска летопис* от XV в. Тонът ѝ е относително спокоен. Като разказва за битката на Баязид с власите от предната година, анонимният историк предава, че във Влахия турците оставили след себе си кървава река от човешки трупове и извършили толкова жестокости, че Баязид се уплашил и побягнал. Когато става въпрос за сражението при Никопол, той се задоволява да определи турския султан просто като нечестив (**нечестивы же баазать**). Много по-силно впечатление изглежда му направил Сигизмунд, който се явил „бляскаво облечен с много злато и бисери, оръжие и железни обкови". След загубата обаче неизвестният автор съвсем в стила на поучителната литература заявява: „Кралят прочее с колкото високомерие и самовъзхвала дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде..."[71] В разказа си за пренасянето мощите на св. Петка Григорий Цамблак се ограничава с това да характеризира Баязид като „варварски предводител"[72].

Фроасар предава, че имало рицари в Унгария, които истински ценели войнските качества на Баязид, наричали го „много смел човек (*moult vaillant homme*)" и си давали ясна сметка за възможностите му да събере войска[73]. Подобно мнение изказва и служителят на Ги де Блоа, според когото турският султан бил много могъщ (*moult puissant*)[74]. Сам той смята, че Баязид имал амбициите да управлява подобно на Александър Македонски целия свят[75]. Отново Фроасар приписва на началника на турския гарнизон на неизвестната крепост Бреап един политически и идеологически коментар за навлизането на християнските войски в земите на турците. Според него „турският рицар" Корбадас бил на мнение, че унгарците разполагали с голяма помощ (*moulr grant secours*) от страна на Франция и Германия. Те смело пресекли р. Дунав и рушели земята на Баязид и щели да продължат да я рушат, тъй като никой не им се противопоставял, понеже били много силни (*mult puisants*). Християните и кралят на Унгария били способни да извършат велики дела[76]. От друга страна е видно, че познанията на френския историк за бита и религията на мюсюлманите са твърде повърхностни, понякога изцяло погрешни. Той твърди, че след битката в лагера на сарацините, турците, персите и всички останали, изпратени от султана, бил организиран пир с изобилие от вино, а Баязид благодарял на „боговете и богините според своя закон (*regracioit les dieux et les déesses selon sa loy*)"[77].

Забележителна е ревността и конкуренцията вътре в християнската войска. Желанието на френските рицари да се изявят и да блеснат е може би най-ясно формулирано в изблика на граф Д'Йо, конетабъл на Франция, който не се вслушал в съвета на Ангеран де Куси да се съобразят с унгарския крал: „Да, да, кралят на Унгария иска да обере цветята на деня и почестите...Ако той иска да поведе първи в битката, то аз не го искам."[78]

Според Фроасар магистърът на хоспиталиерите директно изказал своето недоволство от липсата на дисциплина и суетата на френските рицари, смятайки, че са загубили битката заради огромното им високомерие (*par le grant orgueil*)[79].

Петер от Рец е един от най-емоционалните разказвачи. Това се дължи не само на личното му участие в похода, но и на неговия поетичен похват. Той предава, че войската на бургундския дук е потеглила „по повеля на дълга"[80]. Бургундски, френски, германски, австрийски и английски рицари се отправили на помощ на унгарския крал. В битката всички те влезли весели, със свирни и доспехи, блестящи от злато. Петер не упреква своите. Той смята, че ако би имало кой да окаже помощ на французите, те биха обърнали сражението в своя полза. Неговите критики са насочени изцяло към унгарците и властите. Унгарците се оставили да бъдат измамени от неверниците (*sic*). Някои от тях с благоволението на самите маджари се били включили в тяхната армия и още в началото на битката изоставили другарите си по оръжие в беда. И не само те. Поначало унгарците се престрували, че действат и това, смята Петер, ще тегне като вечен позор (*immer schand*) над тях[81]. В разгара на сблъсъка техните военачалници ги призовали да напуснат бойното поле и те се впуснали всички стремглаво надолу към реката, загивайки в голямо безчестие[82]. Кралят им също позорно побягнал. Отрицателното отношение към турците градира вътре в разказа. В началото те са квалифицирани просто като езичници (*heiden*). След погрома австрийският рицар вече се обръща с молба към Бога да даде на християните сили да победят неверниците и да подпалят и опустошат техните земи[83]. Българите въобще не се споменават. Дори за видинския цар е казано единствено това, че се е предал бързо. Споделяйки мъките на глада, от който страдали успелите да се спасят, Петър обвинява властите, че били в дъното на техните страдания, като ги нарича бездушни убийци. Подобно на мнозина от коментаторите на тази битка, и Петер не спестява укорите към водачите на кръстоносната войска, които, според него, не преценили силите на неверниците, а и Бог не бил на тяхна страна[84].

Другият непосредствен свидетел на битката Ханс Шилтбергер излага развитието на събитията значително по-спокойно. Той избягва крайните характеристики и острите обвинения, но е изпълнен с преклонение пред геройчната смърт на Ханс Граїф (Йохан Грайфен), който, преди да бъде посечен, утешавал воїнците, очакващи смъртта си[85]. Дори когато разказва за извеждането на пленниците на кулата край Босфора, за да могат да се подиграят с минаващия оттам кораб на Сигизмунд, той просто отбелязва случката, без какъвто и да е коментар[86].

Авторът на Анонимния разказ за битката при Никопол мимоходом характеризира участниците в събитията. Според него херцогът на Бургундия бил движен от силно желание за слава (*gloriam nimium cupidus*), унгарците били страхливи (*timidi*) и способни на бягство, а с името на сръбския деспот Стефан Лазаревич е направил умишлена алюзия за предателството му спрямо християните, нарічайки го *Nefandus dispota* (нечестивия деспот)[87]. Без да укорява лично Сигизмунд, той не пропуска да отбележи, че кралят е побягнал от бойното поле и е изоставил войската си да се спасява кой както може. Той не пропуска да отбележи и жестокостта (*tantam crudelitatem*) на Баязид и наистина свирепото отмъщение за неговите воїници, загинали по време на битката.

Германският благородник Улман фон Щромер критикува надменността на французите, а също и на германците и унгарците, която станала причина, според него, за загубата на битката. Той потвърждава версията на Петер Рец, че спасилите се кръстоносци били жестоко ограбени във Влахия[88].

Французите естествено укоряват унгарците за загубата на битката. Френският поет Йосташ Дешан повтаря тази версия в силно емоционален план. Той настоява, че унгарците извършили предателство на бойното поле и побягнали заедно с краля си[89]. Биографът на маршал Бусико също проявява интерес предимно към съюзниците и османците. Според него унгарците не били воїнствени и не знаели как да навредят на враговете си. Той смята, че по време на битката те се оттеглили поради страх и се държали като подлеци и капитуланти и хвърля върху тях основната вина за загубата на християните, защото се отличавали със злонамереност, вероломство и подлост[90]. Презрението му към неверниците е съвсем естествено и напълно в реда на своята идеология той заявява, че щом трябва да загине, то скъпо ще продаде кръвта си на тези кучета[91]. „Проклетият" Баязид пък е представен като тиранин и враг на вярата, а разправата му с пленниците е уподобена на жестокостта на цар Ирод[92].

Разстоянието във времето прави разказите на двамата унгарски историци Бонфини и Туроц значително по-спокойни. В тях няма гръмки квалификации, нито пък пристрастност. Туроц отбелязва, че Баязид бил не по-малко способен от талантливия си баща Мурад[93]. Сигизмунд, от своя страна, също е представен като храбър военачалник и крал, готов да защитава пределите на своето кралство. Той бил дотолкова убеден в способността на войските си, че твърдял, че те можели да задържат на копията си дори небесата, ако паднат[94]. Нито един от двамата не упреква Сигизмунд, че е избягал от бойното поле, а Бонфини прави аналогия с бягството на Ксеркс[95]. Той спокойно оправдава унгарските войници, които се подлъгали поради връщането на френските коне и додава, че „в такава тревога не помага никаква императорска заповед, нито пък власт“[96]. Той обяснява желанието на бургундците и французите първи да влязат в бой като „Божествена похвала и благословен плам“. В неговия разказ, както и в този на Туроц, няма място за обвинения и упреци. Дори турците са определени най-общо като „врагът (*hostis*)“[97].

Загубата при Никопол не променила отношението на най-сериозния пропагандатор на кръстоносните походи от втората половина на XIV в. Напълно в стила на предходните си виждания Филип де Мезиер отново коментирал качествата на кръстоносните воини, тяхната обвързаност с вярата, необходимостта от появата на ново поколение, на което да са чужди пороците. Той веднага поставил на своите съвременници практични задачи. На първо място трябвало да бъдат освободени пленниците, а после отново да се подготви поход. Той има известни съмнения относно откупуването на заловени, тъй като се съмнява във вярата на турците и отбелязва, че парите, които те биха получили от християните, биха им послужили за война срещу тях. Неговият идеал е обща християнска армия, водена от всички християнски крале, която да сложи край на могъществото на неверниците[98].

Доста по-късно (около средата на XV в.) Бертрандон де ла Брокиер изрично споменава, че, за да се води успешна война с турците, християните имат нужда от владетел, комуто всички безусловно да се подчиняват, а самите кръстоносци да бъдат хора опитни и добронамерени, а не жадни за плячка[99].

Споменаването на местното население от историците на този поход е изключително рядко. Вероятно потресът от голямата загуба, рухването на надеждата за бързото отстраняване на неверниците и изненадата и покрусата от неочакваната развръзка оставили на заден план всички онези подробности, които са характерни за описа-

нията на ежедневните контакти и сблъсъци у предходните историци на кръстоносните походи. Едно изключение представлява разказът на френски лекар, пленен в битката ведно с адмирала на Франция Ангеран де Куси. Той предава една незначителна наглед случка, която прави силно впечатление с изразителната си човещина. Адмиралът бил възрастен и оставен да се движи полугол. Един българин се смилил над него и му дал врхните си дрехи и калпака си. Благодарение на топлото облекло Ангеран успял да продължи пътя си. По-късно на смъртния си одър той изразил благодарността си към този неизвестен човек, който, според него, се бил появил по Божия милост. В разказа обаче има и друга интересна бележка. Армейският лекар предава, че българите са от народност, много благоразположена към рицарите[100]. Това известие, доста отличаващо се от предходните трафаретни съобщения за ненавист и недоброжелателност, едва ли би било достатъчно само по себе си, за да се предположи една тотална промяна в отношенията. От друга страна, смяната на политическите обстоятелства, довела в земите на българите завоеватели от друга вяра, може би действително станала причина за обрат и в отношенията с кръстоносните армии, идващи в българските земи.

Мехмед Нешри разказва, че когато турците достигнали до Търново и се опитали да хванат „език", войските на християните така добре се охранявали, че Евреноз бей се оправдал пред султана, че „с тези неверници шега не бива"[101]. Съвсем в стила на източния разказ е описана битката при Никопол, за която Нешри твърди, че е научил подробности от участвалия в нея Умур бей. Според него кръстоносците се уплашили „като свини" и „побегнали като гарги от сокол"[102].

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРИЯ

Ханс Шилтбергер споменава три области и те всички (*alle drü*) носят името България (*Pulgrey*). Техните жители се наричат българи (*wulgar*). Първата от тях започва на изток от Железни врата (както той отбелязва на друго място, при Железни врата се намират границите на България, Влахия и Унгария[103]). Нейната столица е Видин. Втората България е разположена срещу Влахия и нейната столица е Търново, а третата се намира край устието на Дунав и

столицата ѝ е Калиакра[104]. Това изолирано съобщение е изключително интересно, тъй като не само отразява един определен момент от историята на средновековната българска държава, но и потвърждава представата на Запада за приемствеността на българските владетели. Липсва топонимът Загора, почти липсва и античната географска номенклатура. Цялата представа за държавност е съсредоточена именно в названието България. Авторът на Анонимния разказ за Никополската битка също отбелязва, че Железни врата делят Унгария от България (*Vulgaria*)[105]. По късно в хрониката на Леонард Хефт, по времето на император Фридрих III, се споменава дори и *Bulgaria Ultramontana,* за да се обозначи с този топоним земята, в която е разположен Филипопол или пък Филипи[106] (два града, които поради близкото си наименование често са объркvани от средновековните историци – както западни, така и византийски). Унгарските историци на Никополската битка – Бонфини и Туроц – предпочитат класическото определение. Те споменават само една България, която е разположена в Долна Мизия, а жителите се наричат мизи или българи (*Misos quoque, quos nos Bulgaros vocamus*[107]; *In Mysia..., quos nunc Bulgaros vocamus*[108]).

ВЛАХИЯ

Това са земите на воеводата Мирча, намиращи се в зависимост от унгарците. При Железни врата се срещат границите на България, Унгария и Влахия (*Walachey*)[109]. Шилтбергер споменава за Голяма и Малка Влахия, но и двете области са разположени на север от Дунав. Жителите на тези области били православни, оставяли косите и брадите си да растат и говорели на особен език[110]. Фроасар определя Влахия (*la Blaquie*) като земя, където живеят различни хора (*terre raemplie de diverses gens*), която и преди е била завоювана от турците. Градовете и крепостите в тази страна допуснали бегълците, но на сутринта ги прогонили и дори им взели средствата[111].

ГЪРЦИЯ

Шилтбергер смята, че столица на Гърция (*Griechen*) бил Адрианопол. От гръцките градове той съобщава, че е посещавал Солун и познава добре преданието за неговия покровител св. Димитър, а също така е бил в или е чувал за Серес[112].

МИЗИЯ

Мизия е позабравен топоним в европейската историография на XIV в. Връщането към него по-скоро подсказва вкуса към архаизация на Бонфини и Туроц, отколкото действителното му ползване. Бонфини съобщава, че за Сигизмунд повод за война с турците било нахлуването им в Мизия (*Mysia*) и опустошаването ѝ с огън и меч. В Горна Мизия (*in superiore Mysia*) се простирала Рашка, а България била в Долна Мизия (*in inferiore Mysia*)[113]. Както Бонфини, така и Туроц обясняват, че жителите на Мизия се наричат българи (вж. България).

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Дунав. Шилтбергер познава добре течението на реката и градовете, разположени по него. Когато изрежда страните, които е посетил, той ги дели на земи между Дунав (*tunow*) и морето и „отсамната страна“ на реката[114].

Кръстоносците, водени от бургундския херцог, тръгнали от Пеща по Дунав (*Tuenaw*). Петер от Рец изброява пристанищата, през които преминали – Нойнхофен, Сланхмунд (Саланкемен) и Земелау (Земун), където в Дунав се влива Сава. Следва крепостта Толобенпюрих (Голубац). После идва ред на Железни врата (*eisenein tor*)[115], едно опасно място, където реката е бърза и много шумна. Петер прави уговорка, че пътуващите трябва да се придържат към левия бряг, ако искат да запазят живота си. Преди да достигнат Видин, има още една крепост – *Czuerein* (Чернец, дн. Кладово, Сърбия)[116]. Река *Dunoe,* според Фроасар, преминавала през кралствата на Унгария и Турция. Тя била прехвърлена с лодки, нефове и понтонни мостове (*à barges, à nefs et à pontons*)[117]. Дунав е голяма река (*malement grosse*), чието течение е дълго 400 левги и е много полезна (*prouffitable*) за Унгария и съседните ѝ земи заради корабоплаването. Много странно е известието, че не може да се осъществи по реката връзка с морето, тъй като при устието се издигала голяма планина, която разделя водите на две и там се вдига толкова голям шум, който се чува на седем левги разстояние, че не може оттам да мине никакъв кораб[118]. Идентичен е разказът и на анонимния служител на Ги де Блоа[119].

Мет. Реката *Mette* се споменава единствено у Фроасар. Според него тя е плавателна (*portant navire*), минава през Турция и се влива

в Дунав близо до морето. Край нея се простирали хубави поляни и лозя, от които правели вино. Наливали виното в кози мехове и го продавали на християните, а на турците предлагали само гроздето, от което също така правели специални подправки[120]. Още Делавил Льо Ру изказва мнение, че е невъзможно тази река да се локализира сигурно, въпреки предположението на издателя, че може би става дума за Тимок[121]. Действително Фроасар не е очевидец и сведенията, които предлага за географията, подлежат на сериозно съмнение.

СЕЛИЩА

Според Шилтбергер в **Адрианопол** имало 50 000 къщи. Той бил главният град на Гърция[122].

Бреап (*Brehappe*) бил крепост и град (*ville et fort chastel*) в пределите на османците, споменат от Фроасар. Градът имал голям гарнизон, ръководен от „турския рицар", много смел и благороден, на име Корбадас. Той имал трима братя – Маладиус, Балахиус и Руфин. Лагерът на кръстоносците бил разположен край малка рекичка, която течала наблизо. След четиридневна обсада християнската армия успяла да превземе града, но не и замъка, който бил изключително здрав. Там се оттеглили защитниците на града. Кръстоносците се опитвали в продължение на седем дни да го превземат и като не успели, просто се отказали и продължили пътя си. Малко странна е политическата реч, която Фроасар приписва на Кордабас, както и известието, че той и двама от братята му се отправили към Никопол, за да го защитават от нападенията на кръстоносците[123].

Видин (*Pudein)* бил столица (*hoptstat*) на най-западната България. Владетелят на тази страна (*der herr des landes*) се предал на милостта на краля[124]. В *Pudein*, разказва Петер от Рец, резидирал един цар (*chaiser*), който бързо се предал. Титлата му се отличава от тази на унгарския крал – *chünig*[125]. Според Анонимния разказ за битката Видин (*puden*) бил най-важен град на България (*civitatem precipuam*). В него Сигизмунд оставил гарнизон от 300 войници[126]. Бонфини отбелязва, че Видин (*Budinum*) бил взет с много кръв[127]. В биографията на маршал Бусико Видин (*Baudins*) е представен като добре укрепен град, който минавал, че е на страната на турците. Бургундските рицари спрели пред града и се приготвили да го атакуват на другия ден. Щом обаче започнала атаката, се появил господарят на страната, православен християнин, който бил насила подчинен на турците. Той предал не само себе си и своите хора, но и целия гар-

низон[128]. След тази лесна победа триста млади французи получили рицарско звание[129]. След битката при Никопол османските войски отново се отправили към Видин (Μπούδην) и опустошили неговите околности[130].

Калиакра (*Kallakrea*) била столицата на третата България според Ханс Шилтбергер[131].

Преди да стигнат до Никопол, кръстоносците преминали през града **Кария** (*la ville de la Quarie*). Те останали там в продължение на петнадесет дни. Превзели го с пристъп и го разграбили и опустошили[132]. Идентификацията му е невъзможна.

В Хрониката на Фроасар **Комет** е отбелязан като първият град в турските предели, през който минали кръстоносците – *Comette,* разположен на реката *Mette*. Комет бил нападан няколко пъти, но гарнизонът му се отбранявал, като се надявал, че неговият господар Баязид ще дойде да го защити. В крайна сметка след обсада градът паднал и бил опустошен и нямало никаква милост за населението – мъже, жени и деца, дори и за християните[133].

Никопол изглежда бил в турски ръце от 1395 г. Един турски документ от това време предава, че по време на войната си с власите Баязид обезглавил Шишман и превърнал земите му в санджак от своята държава[134]. Защитата му била поверена на стария и опитен воин Доган бей. Местоположението на града позволявало той да служи като един вид плацдарм за бъдещи действия срещу Влахия. Градът бил много добре укрепен[135].

Безименната българска летопис описва битката, станала под **никополємъ градѣ**[136]. Германоезичните извори обикновено предават името като Шилтарн/Шилдарн. Шилтбергер познава и двете имена. Според него *schiltau* на езика на неверниците се нарича Никопол (*nicopoley*)[137]. Петер от Рец изрично съобщава, че Никопол (*Schiltarn*) бил разположен на хълм (*aut ainem perig leit*)[138]. Според същия автор градът бил разрушен. На височините имало стражи, които трябвало да контролират околността, но те проявили небрежност. Битката се водела по склоновете на хълма и бягащите рицари бързали да се спуснат към Дунав, за да се спасят[139]. Световната хроника на Леонард Хефт от XV в. следва същата традиция и той уточнява, че Никопол се нарича и Шилтав (*Nicopoli que et Schiltaw*)[140]. Френската хроника на клирика от Сен Дьони уточнява, че градът бил защитен с кули и имал здрава крепост и многочислено население[141]. Унгарските историци Йоан Туроц и Антонио Бонфини наричат града Голям Никопол (*castri Maioris Nicopolis, Maior Nicopolis*), като допълват, че съществувал и Малък Никопол (*Minor Nicopolis*).

Двете крепости били разположени на двата бряга на Дунав – *ab una ripa Istri Maior, ab altera Minor Nicopolis est sita*[142]. Бонфини предава, че „градовете на победата" били паметници за успехите на двама римски императори – Хадриан и Траян, но това едва ли отговаря на истината[143]. Сигизмунд вече бил превзел Малкия Никопол в една своя война срещу власите[144]. Този факт се потвърждава и от негова грамота от април 1404 г.[145] Специално е отбелязано наличието на твърде голям гарнизон в крепостта[146]. Кръстоносците подготвили на място стълби, но понеже атаките им били неуспешни, заложили на обсадата. Били издълбани тунели към подножието на стените. Тунелите били толкова широки, че трима воини можели да се бият на една линия[147]. Обсадата продължила петнадесет дни. Според Фроасар цитаделата и силният град (*la cité et la forte ville de Nicolpoly*) имали гарнизон от мнозина смели войници (*moult vaillans hommes*). Кръстоносците, които се настанили на лагер край него, нямали проблем с продоволствието, тъй като се снабдявали от Унгария и съседните пазари[148].

Упоритостта на френските рицари била възнаградена и те, водени от Бусико, завзели моста. Те отказали помощта, която им предлагал Сигизмунд, намирайки че славата от тази битка (*le renom en ceste besongne*) по право им принадлежи. На другия ден християните от града се предали, за да запазят живота си, а маршалът влязъл в Ряхово, пленил всички турци и ги дал на Сигизмунд[149]. Свещеникът от Сен Дьони предлага една по-различна версия. Според него предложението на гражданите не било прието, тъй като кръстоносците били сигурни, че ще влязат и ще могат да се сдобият с плячка. Затова и градът бил опустошен, а жителите му – избити[150]. Едно от стихотворенията на Йосташ Дешан, който оплаква загиналите в битката, звучи като епитафия на града:

> Nicopoly, cité de payennie,
> Au temps là où li sièges fut grans
> Fut delaissié par orgueil et folie...[151]

Оряхово е познат на Петер от Рец като *Chreissen Nußdorf*[152]. Той споменава мимоходом за обсадата на крепостта и за това, че са я атакували успешно, въпреки че имало и немалко загинали. В Анонимния разказ името му е объркано с това на Никопол – *Schiltaw*, но събитията не са пропуснати. Отбелязана е петдневната обсада и победата на християнската войска[153]. Мимоходом се споменава за превземането на Оризум (*opidis Oriszo*)/Ористум (*Oristum*) и в унгарската средновековна историография[154]. По-подробен е биографът на

маршал Бусико. Той разказва, че около 500 французи и бургундци, водени от конетабъла граф Д'Йо и маршала, се впуснали в нощна атака, без да изчакат унгарците. Крепостта била обградена с твърде дълбок ров, който не можел да се премине освен по моста. Защитниците на крепостта *Raco* не успели да разрушат моста.

Градът **Търново** (*ternaw*) бил столица на втората България[155]. Под негова власт били други триста замъка. Шилтбергер разказва, че Баязид завзел страната и пленил херцога и неговия син. Бащата умрял в затвора, а синът получил като компенсация земи в Мала Азия[156].

БЕЛЕЖКИ

[1] Историја српског народа. Т. 2. Београд, 1982, с. 48; *Калић, Ј.* Срби у позднјем средном веку. Београд, 1994, с. 56.

[2] *Setton.* Papacy, p. 342.

[3] *Jorga, N.* Mézière, 491–497; *Atiya.* The Crusade in the fourteen Century, p. 21; *Gjuzelev, V.* La bataille de Nicopolis de 1396 à la lumières des dernières recherches. – Etudes Balkaniques, 1, 2003, 147–151.

[4] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 117.

[5] *Setton.* Papacy, p. 345.

[6] *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, p. 249.

[7] *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, p. 243.

[8] *Константин Костенечки.* Житие на Стефан Лазаревич. – СБЛ, 4, С., 1986, с. 252.

[9] *Thurosz.* p. 213.

[10] *Ников, П.* Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. – ИИд, 7–8, 1928, 71–72; *Мутафчиев, П.* Боженишкият надпис. – В: *Мутафчиев, П.* Избрани произведения. Т. 1. С., 1973, с. 510; *Божилов,* Асеневци, 225–227; *Матанов – Михнева.* От Галиполи до Лепанто, с. 26; *Гюзелев, В.* България в папската политика на Балканите (1352–1396). – ГСУ. Център „И. Дуйчев", 5, 1992–1993, с. 47; *Fine, J.* The Late Medieval Balkans, Ann Arbor, 1983, p. 422.

[11] *Schiltberger,* p. 52.

[12] *Froissart,* XV, 315.

[13] *Religieux de Saint Denis,* II, p. 504.

[14] Из „Книга за моя род и приключения от 1349 до 1404 година" на немския благородник *Улман фон Шрозер.* – В: 1396. Никополската битка. С., 1999, с. 145; *Setton,* Papacy, p. 351.

[15] *Бертрандон де ла Брокиер,* с. 109.

[16] Безименна българска летопис. – СБЛ, 3, 88–89; *Тютюнджиев, И.* Българската анонимна хроника от XV век. Велико Търново, 1992, с. 83.

[17] *Константин Костенечки.* Съчинения, с. 155.

[18] *Йоан Длугош.* Хроника на славното полско кралство. – В: *Лазаров, Й., Й. Тютюнджиев, П. Павлов.* Документи за политическата история на средновековна България XII–XIV в. Велико Търново, 1989, с. 121.

[19] *Мехмед Нешри,* Огледало, с. 127.

[20] *Ducas*, p. 79.

[21] *Laonici Chalcocondylae*, p. 70.

[22] *Atiya*, The Crusade in the Fourteen Century, 22–22.

[23] *Setton*, Papacy, 352 353; *Хорвати, Я.* Никополската битка – повратен момент в историята на османските завоевания на Балканите. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999, с. 22 – наброява около десетхилядна армия, две трети от която били унгарците.

[24] *Nicolle*, Nicopolis, p. 30.

[25] *Housley*, Crusades, p. 76.

[26] *Religieux de Saint Denis*, II p. 484.

[27] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 252.

[28] *Setton*, Papacy, p. 348.

[29] *Froissart*, XV, p. 246.

[30] *Livre des faits*, I, XXIII, 591–593.

[31] *Religieux de Saint Denis*, II, 492–494.

[32] *Froissart*, XV, 246–247.

[33] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 255.

[34] *Livre des faits*, I, XXIV, p. 593.

[35] *Froissart*, XV, p. 265. Делавил Льо Ру се съмнява в достоверността на този епизод (*Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 258), но реално не е невъзможно част от армията не само да е разузнавала, но и да се е снабдявала с продукти и фураж от околностите и така да е срещнала турска войска, най-вероятно значително по-малка на брой от посочените от Фроасар 20 000.

[36] *Religieux de Saint Denis*, II, p. 500.

[37] *Froissart*, XV 253–254; *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 258.

[38] *Ducas*, p. 79.

[39] *Мехмед Нещри*, Огледало, с. 127; *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 259; *Nicolle*, Nicopolis.

[40] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 260.

[41] *Religieux de Saint Denis*, II, p. 502.

[42] *Froissart*, XV, 312–313.

[43] *Livre des faits*, III, XXIV, p. 593.

[44] *Religieux de Saint Denis*, II, p. 502; *Froissart*, XV, p, 314; *Religieux de Saint Denis*, II, 488–490; *Schiltberger*, p. 53; *Setton*, Papacy, p. 351.

[45] *Livre des faits*, III, XXIV, p. 592; *Бусико*, с. 39. Биографът на Бусико предава, че когато вестители съобщили на краля в деня на или преди (?) битката за наближаването на Баязид, той бил стъписан. Той твърди още, че френските благородници също не били известени и били крайно недоволни от това.

[46] *Livre des faits*, III, XXIV, p, 593; *Religieux de Saint Denis*, II, 506–508. *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, 273–274; *Atiya*, The Crusade in the Fourteen Century, p. 25.

[47] *Мехмед Нещри*, Огледало, с. 128.

[48] *Livre des faits*, I, XXIV, 594–595; *Бусико*, с. 40.

[49] *Froissart*, XV, p. 317; *Nicolle*, Nicopolis, p. 61.

[50] *Religieux de Saint Denis*, II, p. 512; *Laonici Chalcocondylae*, p. 70.

[51] *Livre des faits*, II, XXV, p. 596; *Бусико*, с. 42.

[52] *Froissart*, XV, p. 330.

[53] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, 294–296.

[54] *Гюзелев*, Изворн 2000, с. 208, 213.

[55] *Гюзелев*, Изворн 2000, 207–219.

[56] *Гюзелев*, Изворн 2000, с. 208.

[57] *Гюзелев*, Изворн 2000, 116–119.

[58] Schiltberger, 52–54; 55–56.
[59] *Thurocz*, p. 213; *Bonfini*, dec. III, lib. 2, p. 33.
[60] *Bonfini*, III, 2, p. 34; *Thurocz*, p. 214.
[61] *Bonfini*, III, 2, 34–35; *Thurocz*, 214–215.
[62] *Bonfini*, III, 2, p. 35.
[63] *Константин Костенечки*. Житие на Стефан Лазаревич, с. 254.
[64] *Laonici Chalcocondylae*, p. 71; *Гюзелев*, „Нека Бог се смили над душите им!" – В: 1396. Никополската битка, 49–51.
[65] *Jorga*, Mézière, 498–499.
[66] *Калић, Ј.* Срби у позном средњем веку, с. 62.
[67] *Jorga*, Mézière, 503–503.
[68] *Philippe de Mézière*. Epistre lamentable et consolatoire. – In: *Oeuvres de Froissart*. Chroniques. T. XVI. Bruxelles, 1871, p. 446.
[69] *Housley*, Crusades, p. 78.
[70] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 252.
[71] Безименна българска летопис, 88–89; *Тютюнджиев*, Българската анонимна хроника, 90–91.
[72] *Григорий Цамблак*. Разказ за пренасяне на мощите на св. Петка Търновска във Видин и Белград. – СБЛ, 3, С., 1986, с. 380.
[73] *Froissart*, XV, p. 242.
[74] *Relation de croisade*, p. 439.
[75] *Froissart*, XV, p. 322.
[76] *Froissart*, XV, p. 250.
[77] *Froisssart*, XV, p. 321.
[78] *Froissart*, XV, p. 314.
[79] *Froissart*, XV, 316–317.
[80] *Гюзелев*, Извори 2000, 207, 213.
[81] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 210.
[82] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 211.
[83] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 211.
[84] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 213.
[85] *Schiltberger*, p. 55.
[86] *Schiltberger*, p. 56.
[87] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 117.
[88] *Улман фон Шромер*, 145–146.
[89] *Гюзелев*, „Нека Бог се смили над душите им!", с. 52.
[90] *Livre des faits*, III, XXIV, p. 595; *Бусико*, с. 40.
[91] *Le livre des faits*, III, XXIV, p. 596; *Бусико*, с. 42.
[92] *Le livre des faits*, III, XXIV, 598–599.
[93] *Thurocz*, p. 213.
[94] *Thurocz*, p. 214; *Bonfini*, dec. III, lib. 2, p. 33.
[95] *Bonfini*, dec. III, lib. 2, p. 35.
[96] *Bonfini*, dec. III, lib.2, p. 35.
[97] *Bonfini*, dec. III, lib. 2, p. 35; *Thurocz*, p. 215.
[98] *Jorga*, Mézières, 502–503.
[99] *Бертрандон де ла Брокиер*, 108–110.
[100] *Гюзелев*, „Нека Бог се смили над душите им!", 46–47.
[101] *Мехмед Нешри*, Огледало, с. 127.
[102] *Мехмед Нешри*, Огледало, с. 128.
[103] *Schiltberger*, p. 51, 135.

[104] *Schiltberger,* p. 93.
[105] *Гюзелев,* Извори, 2000, с. 117.
[106] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 171.
[107] *Thurocz,* p. 213.
[108] *Bonfini,* III, 2, p. 33.
[109] *Schiltberger,* p. 93.
[110] *Schiltberger,* p. 92.
[111] *Froissart,* XV, 330–331.
[112] *Schiltberger,* p. 93.
[113] *Bonfini,* dec. III, lib 2, p. 33.
[114] *Schiltberger,* 92–93.
[115] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 208.
[116] *Гюзелев,* Извори, с. 258, бел. № 5.
[117] *Froissart,* XV, p. 245; Relation de la croisade, p. 452.
[118] *Froissart,* XV, p. 246.
[119] Relation de la croisade, p. 455.
[120] *Froissart,* XV, 246–247.
[121] *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, p. 255.
[122] *Schiltberger,* p. 93.
[123] *Froissart,* XV, 247–248; 249–251; Relation de la croisade, 454–246.
[124] *Schiltberger,* 51–52.
[125] *Гюзелев,* Извори, 2000, с. 208.
[126] *Гюзелев,* Извори, 2000, с. 117.
[127] *Bonfini,* III, 2, p. 33 (същото известие за Bidinium у: *Thurocz,* p. 213).
[128] *Livre des faits,* I, XXII, p. 591.
[129] *Froissart,* XV, p. 245.
[130] *Laonici Chalcocondylae,* p. 71.
[131] *Schiltberger,* p. 93.
[132] *Froissart,* XV, p. 247.
[133] *Froissart,* XV, p. 246.
[134] *Божилов,* Асеневци, с. 228.
[135] *Бусико,* с. 38.
[136] *Тютюнджиев,* Безименна българска летопис, с. 83.
[137] *Schiltberger,* p. 52.
[138] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 209.
[139] *Гюзелев,* Извори 2000, 210–211.
[140] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 171.
[141] *Religieux de Saint Denis,* II, p. 458.
[142] *Bonfini,* dec. III, lib. 2, p. 33.
[143] *Кузев, А.* Никопол и Холъвник. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, 127–129, 140–141; *Гагова, К.* Антонио Бонфини и българската средновековна история. – Минало, 1995, № 3, 34–35.
[144] *Bonfini,* dec. III, lib. 2, 29–30.
[145] Грамота на унгарския крал Сигизмунд I (1387–1437), издадена на 4 април 1404 г. в Братислава. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999, 123–124.
[146] *Bonfini,* dec. III, lib. 2, p. 34.
[147] *Livre des faits,* III, XXIV, p. 591; *Бусико,* с. 38.
[148] *Froissart,* XV, p. 264.
[149] *Livre des faits,* I, XXIII, 591–593; *Бусико,* с. 37; *Delaville Le Roulx.* La France en Orient, 253–254.

[150] *Religieux de Saint Denis*, II, p. 452; *Nicolle*, Nicopolis, 41–42.
[151] *Delaville Le Roulx*, La France en Orient, p. 345.
[152] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 210.
[153] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 117.
[154] *Bonfini*, dec. III, lib. 2, p. 33; *Thurocz*, p. 213.
[155] *Schiltberger*, p. 93.
[156] *Schiltberger*, p. 136.

ПОХОДЪТ ОТ 1443/1444 Г.

1. СЪБИТИЯТА

Походът от 1443 и 1444 г. продължил традицията на кръстоносна война срещу турците. Политическите обстоятелства обаче били по-различни. Османците се настанявали все по-устойчиво на Балканите и дори вътрешните им разногласия не ги дестабилизирали достатъчно, така че да могат да бъдат изтласкани оттам. Султан Мурад II успял да се справи с противниците си в Анадол и Румелия и в 1422 г. обсадил Константинопол. Макар и неуспешна, обсадата се оказала твърде значимо събитие, по-важно и от падането на Солун в 1430 г.[1] Натискът на запад продължил с навлизането на турски войски в Трансилвания и анексирането на сръбските земи. Трансилванският войвода Янош Хуняди успял да отблъсне опасността, побеждавайки категорично в няколко решителни битки през 1441 и 1442 г. Зад военните сблъсъци продължавала дипломатическата активност и поддържането на кръстоносната идеология. Опитите на турския султан да се намеси в християнските спорове на страната на полския крал претърпели неуспех[2]. По принцип всички християнски държави имали желание да вземат участие в едно кръстоносно начинание, всички демонстрирали съчувствие към пратеничествата на византийския владетел, но и всички търсели начин да подсигурят и участието на останалите, за да не се окажат сами пред армиите на враговете. Напрежението вътре между християнските държави в Европа също не спадало, така че създаването на антитурската коалиция съвпадало и с подготовката на сепаративни вътрешни съюзи, които съвсем не били в полза на християнското единодействие. В края на юли 1442 г. папа Евгений IV официално призовал за приемане на кръста и обещал опрощаване на греховете на участниците в евентуален поход. Була за бъдещия поход била издадена и през януари 1443 г. В своето обръщение папата не само разказвал за турските жестокости, но и хвалел Янош Хуняди, когото нарича *dux miraculosus*[3]. Папството се ангажирало с изпращането на флота в Проливите. Тя трябвало да предотврати преминаването на турски войски от Азия в Европа. Най-въодушевен пропагандатор на бъдещите кръстоносни действия бил кардиналът от Сант Анджело Джулиано Чезарини. Подобно на свещениците от първите походи, които не само подтиквали кръстоносците,

но и споделяли с тях несгодите на военния живот, той също взел участие във войната и загинал в битката при Варна.

Походът от 1443/1444 г. е малко странен в тактическо отношение. Може дори да се постави въпросът дали става дума за една или за две военни експедиции, прекъснати от предварително обречено примирие. В историографията обикновено се приема, че става въпрос за два отделни похода – т. нар. „дълъг поход" от 1443 г. и походът, чийто безславен за християните край бележи битката при Варна. Съвременниците, описващи събитията, обаче като че ли ги третират като една война, още повече че основните водачи на кръстоносците – крал Владислав Ягело и неговият военачалник Янош Хуняди, са едни и същи. Може би и затова толкова често се споменава за нереализираната възможност кръстоносните войски да останат на Балканите, докато трае тежката зима и след това отново да продължат военните акции. И докато унгарските историци настояват, че Георги Бранкович предложил войската да остане в сръбска земя, то според анонимния автор на „Писание" подобна идея имал крал Владислав, който в края на похода от 1443 г. предложил да оставят в Белград Хуняди, а останалите водачи да съберат още войска и да се върнат, за да продължат военните действия[4].

Войните на Хуняди с турците се отличавали и с въвеждането на технически новости, непознати дотогава в кръстоносните походи. Унгарците ползвали хуситската тактика на подвижните укрепления от товарни коли – вагенбурги. В отговор на засилващия се натиск на християните пък Мурад II не само въоръжил голяма част от еничарите си с огнестрелно оръжие, но и създал специален артилерийски корпус (*topcu ocagi*). В кръстоносните армии наред с онези, които воювали за кръста поради убежденията и рицарската си същност (*sub cruce gratis militabant*[5]), били привличани все повече наемници.

Първата част на похода, т. нар. *bellum longum*, започнала при твърде изгодни за християните обстоятелства. Султан Мурад бил принуден да защитава властта си от посегателствата на бея на Карамания Ибрахим и да изтегли част от войските си от Румелия към източните провинции. Впрочем не са малко историците от XV в., които смятат, че между караманския владетел и унгарския крал съществувала предварителна уговорка[6], или пък че той бил съюзник на ромейския император[7]. Така или иначе, кръстоносната войска потеглила от Буда, пресякла Дунав при Салзум Лапис и навлязла в земите на България[8]. Калимах и Бонфини определят началото на похода през майските Календи, но обикновено се приема, че придвижването на войските започнало през втората половина на месец

юли[9]. Както винаги, когато се предава броят на войските, различието в цифрите е твърде голямо. Някои съвременни изследвачи допускат, че съюзническите армии едва ли надминавали общо 25 000 войници[10]. Към предварително формираните армии се присъединил босненският войвода Петър Ковачевич с отряд от 600–700 души[11].

Според Пиколомини, когато Владислав Ягело, кардинал Чезарини и деспот Георги Бранкович навлезли в България, един отряд от 10 000 лековъоръжени конници, предвождан от Янош Хуняди, преминал р. Морава, за да влезе в бой с 20 000-ата армия на турския паша[12]. Понеже турците уплашени отстъпили, християнската армия безпрепятствено достигнала до Ниш и след кратка обсада завзела града. Отстъплението вероятно било тактически ход от страна на Касъм паша, защото скоро унгарците узнали за приближаването на голяма турска армия. Хуняди извел войниците си извън крепостта, за да даде сражение. Отделните автори описват по различен начин битката и резултатите от нея. Пиколомини пише, че били убити само десетина кръстоносци срещу 2000 турци, 4000 били взети в плен, както и девет знамена, отнесена била голяма плячка и военно снаряжение. Италианският хуманист предава, че сблъсъкът между двете войски станал на 3 ноември 1443 г.[13] Анонимният автор на „Писание“ и Нешри са на мнение, че християните се справили толкова бързо и успешно, тъй като турците предварително опожарили Ниш и Шекиркьой и прогонили населението им[14]. Освен това той е на мнение, че колебливостта на Турхан бей и неговият страх от множеството на кръстоносната войска били една от важните причини за напредването на съюзните войски, въпреки че, според неговия разказ, Турхан реално не понесъл загуби в сражения, а избягвал срещата с враговете[15]. Победата при Ниш породила надежди в християнската коалиция. Пиколомини я определя като велико начало (*magnum initium*) на прогонването на турците от Европа[16]. Янош Хуняди споделя, че неговата армия имала „благоприятно разположение на духа“ за следващо настъпление[17].

Турското командване оценило възможностите на християнската войска и неслучайно сам султан Мурад оглавил армията. Авторът на „Писание“ определя нейната численост на 40 000 – 50 000[18], затова и турците бързали да ги посрещнат още при София и да не им позволят да навлязат по-дълбоко в техните земи.

Подобно на случаите с нападенията над Ниш и Пирот, изворите предлагат две версии за събитията при София. Според западноевропейските историци рицарите превзели града още при първото нападение и възстановили там християнското богослужение[19], докато

според „Писание“ градът бил предварително опожарен от турците[20]. Така или иначе, падането на София било възлов момент във войната. Водачите на кръстоносците започнали да правят големи планове за бъдещите си действия, а турската провинциална управа реагирала на навлизането на кръстоносците и помощта, която им оказвало местното население, като започнала репресии срещу раята. Крал Владислав и Хуняди имали за цел турската престолнина на Балканите и затова търсели начин да продължат по Via militaris към Одрин. Проходът Траянови врата обаче бил затворен с камъни, а по стръмнините се стичала вода, която се заледявала и затруднявала конете и товарните животни да преминават оттам. Водачите на похода се отправили към другия проход, който не бил толкова добре укрепен. Бонфини съчувства за трудностите, които съпътствали през цялото време унгарската войска – студ, поледица, хлъзгави пътища, затруднено продоволствие и непрекъснати нападения от страна на турците. Това деморализирало в голяма степен армията и военачалниците били принудени да отстъпят под натиска на несгодите и непрекъснато преследващите ги турци[21]. Няма директни сведения войската да се е разделила и да е ползвала и двата маршрута, въпреки че и това не е изключено.

Авторът на „Писание“ споменава две битки между враговете. Те се състояли в подножието на Балкана. Според него войната се водела по правила, войските се построявали преди сражение и „неверниците“ дори успели да използват топовете си[22]. Хуняди също съобщава за две големи сражения. Обикновено се приема, че битките станали в района на Златица и Пирдоп, дори съществуват множество опити за конкретна локализация[23].

Ако приемем версията на анонимния автор на „Писание“, целта на турските военачалници била да не допуснат християнските войски да преминат през прохода и вероятно сражението е станало близо до него. Константин от Островица уточнява, че турците имали за цел да преградят достъпа до равнините на Пловдив[24] и търсели сражение в места, неудобни за кръстоносците, където те биха били притеснени от тежкото си въоръжение и трудноподвижните коли. И Калимах, и Бофини, и турският летописец съобщават за сериозен сблъсък. Очевидците, чиито разкази ползва унгарският историк, го информирали, че двете армии влизали в бой осем пъти. Според „Писание“ трансилванският войвода бил свален от коня си. Неговата метална броня го спасила, но конят и знамето му били пленени и отнесени на султана[25]. Битката продължила и на следния ден. Под натиска на турците кръстоносците образували вагенбурги и обстрелвали

оттам. Когато започнали да се оттеглят, Мурад съжалил, че не бил пресякъл пътя на християните назад. Те успели да преодолеят проходите и да отстъпят от Златица. Скоро се обединили с войските на Владислав Ягело и бързо се отправили към София[26]. Версията на Нешри е, че кръстоносците, отстъпвайки, организирали засада на турците и това довело до сражение[27].

Според Бонфини мюсюлманската армия се задоволила да ескортира от разстояние оттеглящите се кръстоносци, докато „Писание" разказва, че турците ги притиснали в Софийското поле и само настояванията на военачалника Турхан бей пред султана отменили битката[28]. Впрочем Халкокондил подозира Турхан, че предал турските планове на деспот Георги Бранкович[29]. Султанската войска продължила да следва християните, които й устроили засада в Шекиркьойския (Пиротският) проход. Те не само надвили и прогонили враговете си, но и взели един от военачалниците, Махмуд бей, в плен. Поражението предизвикало гнева на Мурад, който наложил жестоки наказания на победените[30]. Георги Бранкович искал да задържи армията в Сърбия, докато измине зимата, и предлагал сериозна издръжка за нея[31]. Подобна идея се прокрадва в „Писание" и в „Записките на еничаря"[32]. Тези стратегия можела и да бъде успешна, но явно рицарите не очаквали войната да се проточи, а и били притеснени от зимата и планинския терен, за който не били подготвени, въпреки че Via militaris бил твърде известен път, а отклонението „при Златица" изглежда било ползвано още от Фридрих Барбароса. Отстъплението било трудно за кръстоносците. Гладът, епидемиите и умората ежедневно притискали трудноподвижната армия; нападенията на османските войски, въпреки че не били свързани с много жертви, допълнително притеснявали войниците. След като отминали София, те трябвало да влязат в сражение при Мелстица (в навечерието на Коледа), после при планините до Шекиркьой и Ниш (на 2 януари)[33]. Християните категорично победили. Турците се отказали да ги преследват и кръстоносците необезпокоявани продължили. Константин Михайлович дори предава, че тази загуба била причина за оттеглянето на Мурад от трона[34].

Отдръпването на християнските войски определило края на първия етап на похода. Успоредно започнали да текат преговори за сключване на мирен договор и подготовката за набиране на още войска, за съоръжаването на кораби и събирането на средства. Този път се надявали вече и на сериозна намеса от страна на Йоан VIII, който, според уговорката, трябвало да очаква съюзниците в Тракия и Македония[35].

Подготовката за сключването на мира явно не била много продължителна. В Едирне били изпратени легати, които да подготвят основните уговорки. „Писание“ предлага една много семпла версия на исканията на християните, която може би се дължи на факта, че делегацията била водена от сръбския благородник Стойко Гизданич. Според неизвестния автор плененият при Пирот Махмуд бей донесъл писмото, в което се предлагало извинение и примирие и като компенсация било поискано да бъдат върнати на сърбите Смедерево (Семендире) и Голубац (Гюерджинлък)[36]. Доста по-различно представя нещата Антонио Бонфини, който описва вече официалното подписване на споразумението в унгарския град Сегед. Той предава, че турските пратеници настоявали, че трябва да задържат най-грабителски (*pertinaciter*) за себе си България и сребърните мини, докато крал Владислав се опитвал да възстанови всичко на законните му собственици. В крайна сметка България била прежалена и оставена на турците, а „останалите части на Мизия“ били върнати (т. е. били възстановени владенията на сръбския деспот)[37]. Договорът предвиждал десет мирни години. Още преди да започнат преговорите в Сегед (края на м. юли), съюзниците вече съвсем сериозно се готвели за война. Три писма на Сената от 4 юли ясно демонстрират тази активност във Венеция. Едното е адресирано до кардинал Чезарини. То потвърждава решението да бъдат изпратени галери, които да навлязат в Дунав и да помогнат за преминаването на християнската армия при Никопол или където другаде реши нейното командване. Управата на Серенисимата дори влязла във връзка с адмирала на бургундците Валеран де Ваврен „за това свято начинание“[38]. Подобен е текстът и на писмото, отправено към кардинала на Венеция и вицеканцлер на папския легат. Като допълнение в него става дума за бързото заминаване на папските галери, които да имат грижата веднага да завземат Галиполския пролив[39]. Третото писмо е до адмирал Алвизо Лоредан. В него отново става дума за папски кораби, които трябвало да имат задължението да пренесат кръстоносците при Никопол. Изключва се възможността за помощ от страна на хоспиталиерите от Родос, но пък има съвсем ясно наставление за атака срещу всички турски плавателни съдове, които биха срещнали в Проливите[40].

Докато сръбският деспот, доволен от договора, се опитвал да постигне за себе си сепаративен мир[41], кардинал Чезарини водел прочувствена пропаганда за подновяване на похода. Той напомнял за победите, за задълженията, които били поели към гърците, и най-вече настоявал, че не бива да се пропуска благоприятната възмож-

ност, когато в земите, в които трябва да настъпят, няма вече нито един враг[42]. Договорът бил подписан на 1 август 1444 г[43]. На 15 август Георги Бранкович сключил своето мирно споразумение. Междувременно били подготвени морските сили. Папата съоръжил осем или десет галери, венецианците подготвили осем, дукът на Бургундия – четири, Дубровник – две. Изглежда, че още преди да бъде ратифициран договорът, флотата вече била достигнала Проливите[44]. Дали е имало писмо от василевса, което да подтикне съюзниците към действия срещу турците, остава неясно[45], сигурно е, че той е потърсил сътрудничеството на Ибрахим бей и на претендента за османския престол Орхан Челеби[46]. В тази част на похода може би взел участие и синът на последния търновски цар – Фружин, васал на унгарския крал. Документ от 6 септември 1444 г. свидетелства за продажба на негово имение, за да вземе участие в похода[47]. В съвременната историческа книжнина съществуват различни мнения, които варират от съмнение в неговата причастност до приемането на евентуалната му смърт в битката при Варна[48].

За съжаление, не са открити преки сведения за замисления маршрут на войските и за това, къде била предвиждана срещата с военните кораби. Остава не напълно ясно, дали те трябвало единствено да попречат на Мурад II да премине в европейската част, както сочи едно писмо на Пиколомини от декември 1444 г.[49], дали били предвидени само за пренасяне на войската или пък за участие в сражения. Впрочем в същото свое послание Еней Силвий споделя, че до него са стигнали новини за успешния ход на кампанията в началото и за достигането до земите на Романия, където християнските армии се разположили на стан недалеч от Адрианопол (*non longe ab Adrinopoli*). В писмо до съюзниците от 4 август крал Владислав обяснява, че възнамерява да поведе мощна армия към земите на Гърция и Романия. В неговите планове се предвиждало да премине Дунав при Оршова и оттам да навлезе навътре в турските владения чак до морето (*citra mare*)[50]. Бонфини пък съобщава, че кралят бил наредил да не се влиза в сражение преди неговата войска да се обедини (*coniunxisset*) с латинската флота и византийските помощни войски (*cum Latina classe et auxiliaribus Graecorum copiis*). Той предполага, че това трябвало да стане при Галиполи[51]. Дори османският летописец отбелязва, че крал Владислав отказал да обсади Видин, тъй като трябвало да бърза, защото ако завладеят Едирне, то Османоглу едва ли би събрал смелост да излезе срещу тях[52]. Пак той разказва, че когато били заловени двамина кръстоносци, те признали пред съвета на Халил паша: „Господарю, целта на нашия крал е Едирне и той идва

към Едирне!“[53] Може би кръстоносците са разчитали да преминат през някой от другите старопланински проходи. Подобна идея се среща в „Писание“. Явно техните водачи се били отказали от пътя по Via militaris, който би ги отвел направо в Одрин и би им осигурил среща с войските на византийския император (ако изобщо са били събрани), и предпочели да се съобразят с обстоятелствата (отеглянето на сръбския деспот от коалицията и лошият опит с преминаването на проходите с тежките коли), които ги принудили да го променят. Представата за същия маршрут намирала поддръжници и по-късно. В свое писмо до папа Инокентий VIII Калимах предлага войските в бъдещия поход да преминат Дунав и оттам да се отправят към проходите на Хемус, откъдето биха навлезли в Тракия и Тесалия[54].

На 20 септември кръстоносната армия преминала Дунав при Оршова[55]. Въпреки твърдението на анонимния автор на „Писание“, че тя се състояла от 300 000 войници[56], този път войската била помалобройна от предната година, вероятно разчитайки на подкрепа на място и затрудненията на султана[57]. В земите на България кръстоносците първо се спрели при Флорентин, а после при крепостта Видин[58]. Обикновено изворите предават, че кръстоносците подминали града[59], единствен Михел Бехайм пише, че Видин бил завладян от тях[60], но това като че ли се дължи по-скоро на контаминация на фактите от миналото. По пътя си кръстоносците завзели Оряхово и Ловеч[61]. Отклоняването на части от армията, които навлизали към северните предпланини на Балкана, е регистрирано многократно от автора на „Писание“, но част от посочените от него топоними са трудни за идентификация и това затруднява установяването на достоверността на неговата информация. Следващият голям град, край който се спрели кръстоносците, бил Никопол. Отделните автори предават различни основания за сблъсъците край него, но така или иначе християните го превзели, може би дори само като компенсация за предишното поражение, останали там на почивка за три или четири дни и продължили пътя си. Преди да тръгнат, в лагера им се явил Влад Дракула, когото осведомителите на Бонфини преценили като много вещ във войната с турците. Той посъветвал водачите на кръстоносците да се откажат от започнатата експедиция. Съобщил им, че армията на султана е толкова голяма, че войската им пред нея била като ловна дружина. Той им напомнил също, че предстои тежка зима. Въодушевените от началните победи рицари не приели съветите му и дори го обвинили, че има договор със султана и затова се опитва да ги отстрани. Щом разбрал, че не може да ги убеди,

Дракула им предоставил 4000 лековъоръжени конници и двама водачи[62]. След Никопол всички автори предават различни маршрути, явно следвайки разказите на отделни участници, които, разпределяни по отряди, били изпращани в различни посоки. Една част от петстотин войници достигнала до Търново. Кралят заповядал крепостта да бъде обсадена и превзета. Кръстоносците попаднали в клопка и били разбити и ограбени. Когато оцелелите се върнали при основното ядро на армията, било взето решение повече да не се отделят, тъй като врагът им имал числено превъзходство[63]. Бил създаден нов ред. Авангардът водел Хуняди с 3000 рицари и помощни войски от Влахия. В центъра били колите и обозът[64]. Докато християнската армия напредвала към морето, султан Мурад II пресякъл Дарданелите, укрепил ги така, че „оттам не кораб, ами птица да не може да прехвръкне" и се отправил на север. Бейлербеят на Румелия изнесъл напред своята войска и я настанил вЕски Хисар. Той останал там, докато научил, че съюзниците възнамеряват да пресекат планината през прохода Шипка. Тогава повел армията си, за да затвори прохода[65]. През това време армиите на крал Владислав нападнали Нови пазар, Шумен, Петрич и Провадия. Предали се или били напуснати от населението си Каварна, Макрополис, Галата и Варна[66].

Междувременно султан Мурад тръгнал от Одрин, за да се обедини с румелийската войска, която трябвало да запази проходите. Бехайм предава, че съгледвачите на Дракула съобщили за 300 000 армия[67]. След Ямбол армиите се обединили и през Надърския проход и по течението на Камчия се приближили до кръстоносните войски[68]. Бонфини съобщава, че, тръгвайки от Адрианопол, за седем дни турците пристигнали на не повече 4 римски мили от Варна[69]. Изглежда, че появата им била неочаквана за предводителите на християнските войски. Започнал спор относно тактиката за бъдещото сражение. Кардинал Чезарини настоявал колите да се подредят като укрепление и да избягват битката, докато не се появи латинската флота. Кралят се колебаел. Унгарските военачалници настоявали да се съобрази с този съвет, не толкова за да защити войските си, колкото да ги предпази от страха. Те считали, че не бива да се изчакват корабите, тъй като те не биха били полезни в битка на сушата. Кралят предпочел веднага да влязат в бой и наредил на Хуняди да подреди армията. Той, от своя страна, разпоредил тилът им да бъде защитен от колите, като ги разположил в теснините, които се намирали между хълмовете и езерото, като разчитал, че при нужда ще могат да се оттеглят зад тях. Там били спомагателните войски и конницата на Лешко Бобриски. От другата страна разположил

метателните машини. Кралят и неговите приближени командвали центъра, намиращ се в долината при някакво блато, който бил най-безопасното място. Десният фланг, откъм Варна, бил предоставен на конницата. Там управлението било поверено на бана на Далмация Франко и на Агриенския епископ. Към тях се присъединили сръбски войски и кръстоносците на кардинал Джулиано Чезарини. Самият Хуняди трябвало да контролира целия фронт с помощта на бързата влашка конница[70]. Турците също се нагласили в боен ред. Вляво бил румелийският бей с цялата си армия, както и наборната войска, водена от Давуд паша. Вдясно били анадолците под ръководството на Караджа бей. Султанът предвождал центъра, който се движел отзад, подреден в седем отряда[71]. Авторът на „Писание" описва подробно битката. Срещу десния фланг на Караджа бей връхлетяла унгарската армия начело с Михаил Силаги. Анадолците се огънали и били разбити. Караджа бей се втурнал напред, уповавайки се на Божията помощ, и загинал геройски сред враговете. Срещу лявото крило на турците се изправил самият Хуняди. Въпреки устрема си, мюсюлманите били затруднени да се справят с „обкованите от глава до пети с желязо" рицари. Тогава те захвърлили бойното оръжие и нападнали с брадви, топузи и кирки. Част от тях се уплашили и побягнали, а после отново се върнали в боя. Тази част от османската армия разбила отряда на Агриенския епископ. Трансилванският войвода събрал отново войските си и ги подготвил за нападение. Той ударил отново лявото крило. По време на битката бил ранен в окото. Виждайки суматохата във войската си, султан Мурад повел резервния отряд. Битката била страховита. Мнозина и от двете страни загивали в нея, мнозина бягали и пак се връщали. В определен момент Владислав Ягело загубил контрол над своите и докато се движел из редиците им и се опитвал да въведе ред, бил ударен с топуз от един мюсюлманин. Веднага върху него се хвърлили еничарите и азабите. Седем пъти кръстоносците нападали враговете си, за да отмъстят за краля, но било безполезно. Постепенно всеки се заел със собственото си спасение. При бягството започнала истинска сеч. Турският историописец твърди, че отстъпващите християни били клани до обяд на следния ден. Тогава пред падишаха били представени знатните пленници и заловеното кралско знаме. Турската войска се отдала на грабеж. Авторът на „Писание" предава, че на дреболии и съдове никой не обръщал внимание, а взимали само чисто злато и пари. Онези кръстоносци, които успели да се измъкнат от османската сеч, се укрепили във вагенбурга, нагласили топовете, приготвили стрелците и зачакали ново нападение. Те били

обградени на безопасно разстояние от мохамеданската войска. На сутринта султанът инспектирал бойното поле, видял неизбройните трупове, влязъл в шатрата на полския крал, разсякъл трона му със сабята си и отправил благодарствени слова към Аллаха. Шахин паша предложил да не нападат вагенбурга, а войската да премине пред затворените в колите, за да могат християните да си дадат сметка срещу колко многоброен враг се изправят. Така и направили, а защитниците на подвижните укрепления щом преценили тяхното множество, предпочели да се предадат. Въпреки това за тях нямало милост. Младите момчета били поробени, а възрастните – избити. Плячката от колите била предназначена за сина на султана, останалото разграбили войниците. Били освободени пленниците, взети от Петрич, Шумен и Варна. Те били и богато обдарени. Мурад II се отказал да преследва онези, които се били спасили с бягство, тъй като преценил, че те едва ли били повече от един на сто души, а и едва ли някой от тях би се спасил из непознатите местности. Като възхвала за успешния завършек на войната били разпратени радостни послания. Оцелелите рицари, „кротки и смирени, падайки и ставайки, стенейки, ридаейки и пъшкайки – кой сляп, кой куц – боси и гологлави, гладни и жадни, всеки по своя път, минаваха от дере на дере, от хълм на хълм и се тътреха към Белград“[72].

Не по-малко подробни са разказите на Калимах[73] и Бонфини. Особено интересен е унгарският историк, тъй като той ползва успоредно европейски и турски извори, за да изгради своя разказ. Фактите са приблизително еднакви, но представени в друг ракурс. Агриенският епископ и банът на Далмация примамили турците да се сражават в равнината. Въпреки проявената смелост, християнските водачи често губели схватки поради непознаването на терена. Така Варадинският епископ Янош де Домини объркал посоката и, вместо да отстъпи към планините, попаднал в заблатените местности край езерото и там загинал. Бонфини твърди, че турците настъпили към центъра на кръстоносците и кралят и Хуняди били принудени да им дадат отпор. Появата на двамата водачи предизвикала объркване и отстъпление на нападателите. Тогава Владислав III бил повикан да помогне на кардинал Чезарини и на бан Франко, които били притиснати в една долина. Той се втурнал смело и безразсъдно към най-гъстите редици на враговете си, като през цялото време повдигал духа на своите, припомняйки им святата кауза на тяхната война. Точно тук историописецът вмъква един епизод, достоен за античните историци. На силните слова на младия крал той противопоставя драматичния призив на султана, който извадил от пазвата си кодекс

на нарушения договор и се обърнал към християнския Бог с молба да накаже клетвопрестъпниците. В този момент в боя били включени товарните камили, чиято миризма объркала конете от обоза и те станали неспокойни. Унгарците пък се настроили повече за плячка, отколкото за бой (*a cede ad predam*). В суматохата при раздвижването крал Владислав попаднал сред еничарския корпус. Въпреки настойчивите молби да бъде предпазлив, той с присъщата му рицарска доблест стремително навлизал сред еничарските редици. Бонфини обяснява, че кралските отличия, които били видни за всички, привлекли вниманието на турските войници и той бил прободен „с гора от мечове". Неговата гибел станала сигнал за бягство на унгарската армия. Дотогава успехът бил променлив и клонял ту към едната, ту към другата страна. Резултатът обаче бил трагичен. Равносметката на унгарския историк сочи, че само една трета от християнската войска се завърнала. Турците дали в жертва половината си армия. Мнозина от кръстоносците загинали при бягството си, понеже не познавали местността. Султанът не разрешил побягналите войници да бъдат преследвани. До следния ден никой не бил напълно сигурен в изхода от битката. Кръстоносците, които виждали своите да се оттеглят, преценявали, че са загубили и бързали да отстъпват, а турците, които били на мнение, че им готвят капан, едва на следния ден, като видели опразнените коли, разбрали, че всъщност те били победителите[74]. Дукас определя битката като страшна и ужасяваща (πόλεμον φοβερὸν καὶ φρικώδη)[75]. Константин Михайлович разказва, че тя продължила три дни, като християните имали сериозно преимущество в началото. Той е на мнение, че победата на турците се дължала най-вече на гибета на крал Владислав[76]. Съществуват и други версии, най-често поетични, но те не са нито толкова изчерпателни, нито толкова убедителни и често са твърде емоционални[77].

Въпреки поражението, малцината смелчаци от бургундската флота, която не успяла да се включи навреме във войната, се решили да потеглят към Дунав, като призовавали Хуняди да продължи военните действия и през следната 1445 г. Към тях изглежда се присъединила и папската флота. Двамата водачи, кардинал Кондолмиери и Валеран де Ваврен, явно не вярвали в гибелта на крал Владислав. Те подпалили някои от дунавските крепости (Силистра, Тутракан, Гюргево и Русе) и помогнали на голяма група българи да напуснат земите си и да се заселят във владенията на Влад Дракула[78]. Независимо от решението на Сената на Венеция, че тя също би могла да участва във военни действия и нареждането адмирал Лоредано да остане на Изток[79], видно е, че венецианците не са се включили в тази експедиция.

Битката в деня на св. Мартин потресла Европа. Поредният поход се оказал отново неуспешен. Българските земи били осъдени да бъдат османска провинция и вече не оставала никаква надежда да получат кръстоносна помощ, за да отхвърлят новите си господари.

2. ОТНОШЕНИЯТА

След поражението при Никопол се появяват и някои нови пропагандни трафарети. Проява на добър вкус било да се съчувства на християните, попаднали под властта на турците, които им носят само беди, войни, убийства, мъки и разрушения (*tristia, bella, cedes, tormenta, ruinas*)[80]. В свое писмо от 1 януари 1443 г. папа Евгений IV описва по-обстойно техните жестокости (*crudelitates*) спрямо православните, които трябвало да понасят набезите им, от които се връщали натоварени с плячка, отвличали хора и добитък, вземали за пленници и мъже, и жени и ги завързвали на едно въже (*uno funo ligatos*)[81]. Ортодоксите все по-рядко се квалифицират като схизматици и врагове, равни или по-лоши от мюсюлманите.

Отношенията, изложени в произведенията на историците на експедицията от 1443 и 1444 г., са доста сложни. Ненавистта на кръстоносците към османците и обратното е напълно в реда на нещата, но съществуват и квалификации, които засягат не само враговете, но и съюзниците.

Турок демонстрира известно недоверие към останалите кръстоносни войски и се оплаква от онези съюзници, които не изпълнили своето обещание да изпратят кораби край Варна. Той съжалява всички, които не разчитат на собствените си сили, а се надяват на чужди[82]. Странно е, че Бонфини застава срещу идеолога и най-агресивния пропагандатор на кръстоносния поход кардинал Джулиано Чезарини, предавайки вероятно мнението на участвалите в битката, че той именно бил двигателят на всички злини (*malorum omnium auctorem*)[83]. Параспондилос Зотикос, който пише всъщност една възхвала на Хуняди, изказва недоволството си от ромейския василевс, който предал ромеите от глупост, защото често казвал, че турците вече ги няма[84]. Михел Бехайм обвинява власите за поражението в битката при Варна, тъй като „влашкият войвода напуснал битката най-подло“[85]. За загубата на войната той смята, че били виновни „алчните венецианци“. Заради златото те извършили измяна и превозили турската войска чак до Варна[86]. Този слух явно бил широко разпространен, тъй като в едно свое писмо Еней Силвий също

го коментира, като не пропуска да изрази своето недоверие в него. Той е на мнение, че е немислимо подобно вероломство (*tanta perfidia*) – за злато да се продаде християнска кръв на мюсюлманите[87].

Българите и останалите християнски народи на Балканите проявявали интерес и съпричастност към кръстоносното дело. В писмо от 1443 г. кардинал Чезарини споделя, че, след като написал основната част от писмото си, при него пристигнали рашани и българи, които го уведомили за развитието на конфликта[88]. Бехайм съобщава, че след падането на Видин всички християни от града тръгнали с кръстоносната войска[89], докато „гърците" (явно отново синоним на християни) от Шилдарн се стичали в армията на Хуняди[90].

Много интересно известие за отношението на българите към кръстоносците и особено към поляците има в текста на Бонфини. Той съобщава, че част от градовете били превземани със сила, но имало и такива, които се предавали и повод за това била не само общата християнска вяра и отвратителната жестокост на турците, но и твърде голямото сходство в езика (*lingue magna cognatio*). Унгарският историк обяснява, че българите и поляците имали общ славянски корен (*Poloni Bulgarique a Slavinico genere oriundi*) и говорели на един и същ език и затова щом полски войски се доближавали до някоя българска крепост, тя се предавала веднага[91]. Подобен смисъл има и разказът на Калимах[92]. На друго място отново Буонакорси напомня, че славяните били заселили преди векове България, Рашка, Босна, Сърбия, Хърватия и Славония и там и досега се говори общ език[93].

Отношенията не били винаги толкова добронамерени, защото пък имало и такива войници от армията на крал Владислав, които не почитали светините на българите и посягали не само на храмовете им, но и на православните им свещеници. Те нападали светините на православните и ги оскверняват с ръцете си, с мечове, с огън и по всякакъв друг престъпен начин (*manu, ferro, igne ceteroque omni scelerum instrumento violabant*)[94]. Кралят бил огорчен от техните действия и обикновено нареждал да се върне заграбеното от църквите, но не наказвал светотатството[95]. Авторът на „Писание" разказва, че населението на Сарадж-ели (в Северозападна България) се било подчинило на „неверниците" и дори една нощ нападнало санджакбея и ограбило шатрите и знамената му. Това обаче не му помогнало, тъй като, от своя страна, било и то самото така ограбено, че и кон за връзване не останал[96].

Наистина е изключителна рядкост един и същ автор да предложи двете противоположни идеологически гледни точки. Антоний Бонфини, който явно търси начин да изрази поне формално без-

пристрастие, се опитва да стори това. Той излага едновременно позицията на двете страни, като преразказва речта на крал Владислав, който напомня на своите воїници, че воюват в името на най-добрия и най-великия – Христос, че се бият за родина и Църква. Веднага след това следва призивът на Мурад, който, размахвайки пред армията си погазения договор от Сегед, я убеждава, че трябва да отвърне на християнското вероломство, за несправедливостта и нарушената клетва[97].

Повечето автори спазват основното противопоставяне. Парастондилос излага поетично своята представа за предизвикателството, което отправил Янош Хуняди към труския султан. Според него той го назовал „езичник, враг на християните, убиец на ромеи и опустошител на света“[98].

Населението в района на Ниш и Пирот директно изразило своето отношение с враждебните си действия към турските войски след битката при Ниш от 3 ноември 1443 г. Еней Силвий Пиколомини пише в едно свое писмо, че онези османци, които се спасили от смърт, като избягали от сражението, били погубени от местните жители (*incolarum insulto periisse*)[99]. Самият автор на „Писание“ признава, че цялата рая се преклонила пред християнските армии. Някои донасяли храни и им ги продавали, други им служели за водачи, а „мнозина неверници“ се присъединили към кръстоносците на Хуняди. Той формирал от тях един отряд, който трябвало да поеме първия удар. След падането на София пашата, който се бил оттеглил в Радомир, наредил на всеки съчувстващ и съдействащ на кръстоносните войски да бъде отсечена главата, а имотът – конфискуван. Онези християни, които били лишени от покровителството на кръстоносците, т. е. софийската и радомирската рая, „станали постелка под краката на конете“. Християнският архиерей, който приел да защитава София, бил обезглавен[100].

Победата над кръстоносците, османските репресии и съпричастността на местните дали основание на кардинал Чезарини да предположи, че те биха отказали да се подчиняват повече на турците и така с бунта си да подпомогнат техните действия[101]. Подобни са разсъжденията на Калимах, който призовавал за нов поход срещу турците малко повече от 40 години по-късно. Той убеждавал папа Инокентий VIII и всички онези, които биха приели кръста, че българите успели да се противопоставят достойно на турците със своята малка, груба и изцяло овчарска войска. Калимах смята, че те дори били равностойни. Българите, според него, отстъпили не поради османското военно предимство, а защото били уморени и отвратени от настойчивото и продължително ограбване[102].

Преминаването на кръстоносната армия явно разбунило местното население и в резултат вероятно от проявено съчувствие и съпричастност към кръстоносците част от него била разселена по други места – из областта и дори в Константинопол[103]. При всички случаи местните били тези, които трябвало да понесат негативите на войната. След битката от 10 ноември, когато все още резултатът от сражението бил неясен, и турците, и християните грабели на само селата, но и крепостите от околностите на Варна. Както казва Бонфини, те били подложени на двойно ограбване (*biduo a castrorum direptione*)[104].

По време на пътуването на бургундската флота срещу течението на Дунав кръстоносците помогнали на голяма група българи да напуснат османските владения. Жан де Ваврен предава, че мнозина от християните от България решили, че не искат повече да понасят турското господство и затова 12 000 от тях натоварили имуществото си на коли и заедно със семействата и добитъка си се предали на Влад Дракула и на кръстоносците. Понеже били преследвани от турците, те били натоварени на бургундските и папските кораби и в продължение на три денонощия били превозвани във влашките земи. Този акт бил оценен по достойнство от Дракула, който бил доволен да приеме в земите си толкова многоброен и храбър народ (*si grant peuple...moult vaillant homes*)[105].

Като любопитен факт може да се спомене и предсказанието на българката прорицателка, описана от Калимах и Бонфини. Тази българска баба (*Bulgare cuisdam anicule*), която вероятно се наричала Фекуза или Секуза (*Fecusa, mulier Bulgara*), била консултирана от Влад Дракула за бъдещето. Тя отговорила, че предзнаменованията за краля са лоши, че ще има трагична битка при Варна, а останалите ще са по-успешни[106].

3. ГЕОГРАФИЯТА

БЪЛГАРИЯ

Антонио Бонфини изрично отбелязва, че *сега* (*nunc*) България започва от изворите на р. Кнабра, която някога е разделяла мизите от трибалите. Областта се разпростирала по хребета на Хемус, като продължавала на север до Дунав, обхващайки голяма част от земите на Долна Мизия. На юг и югоизток достигала до македонците и тракийците[107]. Подобен е текстът и на Калимах[108]. България започвала след

Дакия и в нея били градовете Салзум Лапис, Кобин и Синдеровия. София, която отстояла според Бонфини на 6 дни път от тези градове, се намирала в първата част на България (*in prima Bulgarie parte*)[109]. Калимах дори смята, че щом преминали Дунав при Салзум Лапис, войските вече били в пределите на България. Земите ѝ заемали част от Долна Мизия и били разположени и от двете страни на Хемус[110]. За Йоан Турок българското царство (*Bulgarie regnum*) започва непосредствено след Сърбия или Расция и достига до границите на Романия. То още от стари времена (*annis ab antiquis*) било подчинено на турците[111]. Според текста на Калимах труднопроходимите планини на България и Рашка били добре известни на европейците[112]. Следвайки старата традиция, Еней Силвий Пиколомини споделя в едно свое писмо до Джовани Камизио, че е известен за навлизането на кръстоносните войски в България през 1443 г., като специално споменава за битката при Ниш, който явно в неговите представите, както и в тези на предшествениците му, се намирал в тази област[113]. При допълнителните преговори за мир, водени в Сегед, турците настоявали да запазят властта си в България и те наистина постигнали това[114]. В писмо от януари 1444 г. Еней Силвий Пиколомини предава, че Джулиано Чезарини, полският крал и деспот Бранкович навлезли в България, като преминали р. Морава. Хуняди влязъл в сражение с турците и ги преследвал до Ниш[115]. Съобщавайки пътя на армията през есента на 1444 г., Бонфини предава, че като навлезли в България, първо достигнали до Флорентин и после – Видин[116], а Бехайм, че Видин бил главен град на България (*haubet stat in der Pulgrey*)[117]. Според Константин Михайлович, за да стигнат до планината Златица, кръстоносците преминали през цялата рашка и българска земя (*Racka ziemie...prez Bułgarska*)[118]. Това известие силно напомня на по-ранната представа за параметрите на топонима България. Много интересно сведение предлага писмо на Пиколомини до меранския херцог. Според него към унгарската войска се присъединили власи, българи и рутени, които били дори повече (*plurimi*) от унгарците[119].

МАКЕДОНИЯ

Македония и Тракия се споменават заедно най-общо като две области, лежащи на юг от България[120]. Там трябвало, след уговорката за предстоящия през 1444 г. поход, да се съберат войските на константинополския император[121]. Границата между тях се намирала някъде в областта между Родопите и Бистонидското езеро[122].

МИЗИЯ

У Бонфини употребата на топонима във връзка със събитията от 1443/1444 г. е по-скоро като синоним на Сърбия или поне на онази част от територите на античното географско название, които били извън властта на султана. Той съобщава, че след оттеглянето на унгарската армия от района на Златица, тя се отправила към Мизия[123], а също че турците искали да запазят за себе си сребърните мини в Сърбия, но след споразуменията в Сегед те трябвало да върнат онези части от Мизия, които били превзели преди това[124]. Еней Силвий пък пише изрично, че Мизия сега се нарича България (*Moesia, que nunc Bulgaria appelatur*)[125]. Калимах е на мнение, че България заема част от Долна Мизия (*Inferioris Misiae partem*)[126].

РОМАНИЯ

В представите на Туроц Романия се намира в непосредствена близост до България и Варна и Галата се намират именно в нея[127].

ТРАКИЯ

За да се достигне до Тракия през София, трябвало да се премине прохода Траянови врата. Изглежда, че с античния топоним Антоний Бонфини определял поне част от владенията на турците в Европа, тъй като предава, че Мурад считал, че за него ще бъде победа, ако успее да загради врага си в границите на Тракия[128]. Реката Панизус се намирала в Тракия[129].

ПЛАНИНИ И РЕКИ

Когато описва началото на варненската битка, авторът на „Писание“ споменава, че турските войски, като тръгнали, се спрели първо на брега на **Дивно**. Този хидроним не се споменава повече и вероятно се отнася до Девненското езеро[130].

Дунав е най-често срещаният хидроним. Рядко има специални описания на реката, отнасящи се до конкретните събития. М. Бехайм просто съобщава, че *Тунаи* бил река в България[131]. Относително рядко е наричана с античното ѝ име Истър[132].

За планина с име **Злата гура, Алтъндаг** или **Гулденберг** споменава Бехайм, според когото там се скрили турските войски. Те достигнали това място, като пресекли реката Марица. Не е изключено да се идентифицира с планината около реката Златица[133]. Константин Михайлович нарича може би същите планини *Złotycze*, но съобщава, че те били известни също и като Железни врати (*Żelasne wrota*). Според него те се намирали недалеч от Пловдив[134].

Златица била малка река (*Slatizam – parvum amnem*), покрай която минавал един от пътищата от София към Пловдив. Хуняди предпочел да прекара войските си по него, тъй като смятал, че другият проход бил по-добре защитен от турските войски[135]. Достигането до този район е познато и на Енвери (Изладъ), и Дукас ('Ιζλάτη)[136]. За Нешри Златица е проход – Излади дербенд[137]. Маршрутът е бил известен и на анонимните автори на кратките византийски хроники[138]. Най-вероятно това название се отнася към дн. р. Тополница[139].

По течението на **Камчия** (Камчъ) минала войската на Мурад, за да пресрещне кръстоносците. Вероятно пътят им е бил през Надърския проход (долината **Надир**)[140].

Киабра/Циабър се споменава в текстовете на Бонфини и Калимах. Изворите на реката *Ciabrus/Cyabrus* бележели началото на България, така както същата река някога е отделяла територииите на мизите от тези на трибалите[141]. Идентифицира се най-вероятно с р. Цибрица[142].

Кунобизум (*Cunobizum*) българите наричали едно от разклоненията на планината Хемус[143]. Вероятно става дума за Куновица или Сува планина[144]. Може би планината Калваница или Калнавица (*Kalwanicza, Kalnawycza*), спомената в писмо на Хуняди от февруари 1444 г., е същата[145]. Там на 2 януари 1444 г. турците нападнали ариергарда, воден от деспот Бранкович. Той бил принуден да иска помощ от краля и трансилванския войвода. Те се притекли веднага и разгромили турските сили[146]. Несъмнено Константин Михайлович е имал предвид същата планина под името *Rymowicze*[147].

Бехайм съобщава за турска войска, която изчквала сражение край **Марица** (*Maricza*), както и, че кръстоносната войска я пресякла, преди да навлезе в планините, където свил неимоверен студ[148]. Може би река Мараш, спомената в „Писание", е Марица[149].

Край реката **Морава** (*ad Moravam*) Хуняди разположил лагера си и оттам били изпратени 500 конници, които да събират информация и плячка[150].

Според Бехайм **Ниш** е река (*das wasser Nisch*), край която кръстоносната армия изчаквала четири дни турците за сражение. Ако,

следвайки разказа на участник във войните, действително е искал да представи Нишава, то изглежда е объркал реда на спомените, тъй като я споменава след София[151]. За река Ниш в Тракия, близо до Родопите, споменава и Калимах[152], но видно е, че той има доста пропуски в географските познания за района.

Към река **Осъма** се отправили кръстоносците след сражението при Никопол[153].

Панизус (*Panisum amnem*) е описана като река, която извира от Хемус и се влива в Черно море между Несебър и Одесос[154]. Като се има предвид описанието на Калимах и Бонфини и античното име на Камчия – Панисос, то най-вероятно е да става въпрос именно за нея, а не за Янтра[155].

Бонфини определя **Хемус** като много висока планина (*mons editissimus*)[156]. През нея се преминавало трудно, понеже тя лежи пред пътуващите от София към Тракия и Македония. По неговите височини винаги било студено, имало вечни снегове и пастирите успявали да пасат стадата си там едва два месеца в годината. Унгарският историк споменава два пътя, по които се преминава през планината. За единия той съобщава, че бил изграден от император Траян, а това вероятно означава, че топонимът Траянови врата все още е бил познат, а другият, според него, следвал поречието на реката Златица. Първият бил покрит с плочи римски път. Преминаването по него било трудно, не само защото бил добре заварден от турците, но и там от височините се стичала вода, която замръзвала. Бонфини заключава, че Хемус изобилствал със стръмни и недостъпни места, както и с безлюдни райони[157]. Както той, така и Калимах смята, че планината се простира в непрекъсната верига от Месемврия до Македония и Долна Мизия. Тя се снишава към морето и така образува приятни и плодородни крайморски долини[158]. В словото си към папа Инокентий Филипо Буонакорси споменава път през Стара планина, през който, според него, не било проблем да премине войската. Той посочва като най-подходящо мястото, което местните хора наричали Балкан (sic). Според него там се издигали два хребета, не особено трудни за изкачване и слизане, а самият път бил толкова широк, че две коли можели да се разминат спокойно[159]. Това описание е изключение от всички сведения на западноевропейските автори за планината и възможността тя да бъде преодоляна от немалка армия. Явно в него има повече пропаганда, отколкото реална топографска информация.

Румелийската войска завардила прохода при **Акча Казанлък**, за да не могат да преминат през него кръстоносците в 1444 г.[160]

Според анонимния автор на „Писание“ в 1443 г. войската на кръстоносците преминала Дунав при **Белград**[161]. На връщане от „дългия поход“ пътят им също преминал през града. Християните излезли да ги посрещнат, но били ужасени от измъченията им вид. Там се събрали и водачите на кръстоносците, за да обсъдят по-нататъшните си действия. Градчето (*oppidum*) било разположено на хълм между реките Сава и Дунав и било защитено с ров откъм сушата[162]. Константин Михайлович от Островица също настоява, че през есента на 1444 г. унгарските войски преминали Дунав при Белград, а оттам – в Смедерево[163].

Варна (*Varna*) е позната на историците на походите и с античното си име Одесос[164], но по принцип те предпочитат да употребяват съвременния им топоним. Бонфини описва града, разположен в тесен залив между два носа – Галата и Макрополис. В околностите на крепостта съществували немалко села, намиращи се сред лозя и овощни градини[165]. Калимах пише, че градът бил застроен в област, добре защитена както от природата, така и от човешката ръка[166]. Константин Михайлович обяснява, че градът се намирал близо до Черно море (*Warno blizko Czarnego morza*)[167]. Западните историци обикновено не споменават за обсада на града, но анонимният автор на „Писание“ твърди, че те се спрели на стан при крепостта Варна и било наредено тя да бъде обсадена и превзета[168]. Нешри пък предава, че битката станала при Варненските планини. Мястото на сражението било неравно и тясно[169].

Видин (*Budinum*) е добре познат на унгарските историци и се споменава често от тях във връзка с предходни събития. В разказа на Бонфини за похода от 1444 г. се отбелязва мимоходом и единственото обяснение за него е, че бил разположен на дунавския бряг[170]. Затова пък Бехайм следва старата традиция и предава, че *Bodan* (според унгарците) или *Bidin* (според турците) бил главен град на България. Той уточнява, че кръстоносците, които превзели крепостта, погубили само турците, а предалите се християни – пожалили. След това градът бил изгорен[171]. Османската версия на събитията, възпроизведена в „Писание“, е по-различна. Според нея щом хората в крепостта разбрали за намерението на кръстоносците да ги нападнат, излезли добре въоръжени и само за час „накарали жалките неверници да се струпат при краля“. Когато Хуняди предложил да

започнат обсада, под предлог че трябва да бързат и да изненадат Мурад, Владислав отказал. Това било повод за радост за мюсюлманските защитници, които забили червени знамена по стените. На следващия ден християнската армия продължила своя път[172]. Според Константин Михайлович кръстоносците предвиждали да ограбят и да подпалят Видин (*Dyniи*)[173].

Галата (*Galata*) е представена като крепост, охраняваща Варна. Името ѝ според Бонфини, водело произхода си от галите, които в гибелен поход превзели Галиполи и Галакрпум. Между Варна и Галата под мочурливите хълмове се простирало голямо езеро[174].

Според автора на „Писание“ унгарската армия преминала Софийската река при село **Герман**, където се установила на лагер, за да продължи на следващия ден[175].

Гюерджинлик (Голубац) се споменава обикновено заедно със Семендире[176].

За прохода при **Драгоман** става дума на няколко пъти в „Писание“, но липсват специални описания и указания за преминаването, освен това, че пътят минавал вдясно от селото[177].

Ески Хисар (Стара Загора) послужил за форпост на румелийския бейлербей Шахин паша, който оттам придвижил войските си към Казанлък[178].

Много интересно е описано от Бехайм селището **Йени пазар** (*Jengepassar*), което той е превел и на немски – Ноймаркт (*Newmarkt*). Според спомените на Ханс Мьогест, източникът на неговите познания, това бил пазар, насред който имало замък. Укреплението било завзето за един ден и намиращите се вътре турци били избити. Вероятно би могло да се идентифицира с Нови пазар[179].

Каварна (*Cavarna*) се предала на кръстоносната войска още при пристигането на крал Владислав и вероятно поради слуха за жестокостите, извършени преди това в Пецехиум[180]. В „Краковски календар“ на датата 10 ноември 1444 г. е описано жестокото поражение на кръстоносците, но битката е локализирана по изключение при Каварна[181]. Остава неясно дали историците, които споменават топонима и чиито произведения са писани доста след събитията, нямат предвид Варна.

Калиакра (*Callacrium*) била изоставена от турците и християните поставили там свой гарнизон[182].

Лофча183 (*Ловеч*) бил превзет и ограбен от кръстоносците в похода от 1444 г.

Макрополис (*Macropolis*) е крепост, разположена на нос при Варненския залив. Тя била напусната от турските войски при идва-

нето на армията на Владислав Ягело. Бонфини смята, че градът бил наречен така, понеже бил много дълъг[184].

При наближаването на кръстоносците цялото население на **Матара** (Мадара) се скрило в крепостта Провадия[185].

По време на оттеглянето на кръстоносната войска, която вече тръгнала да напуска пределите на османската власт, било дадено сражение при **Мелстица** (*Malstica*). Турската войска била водена от самия султан. Единичното споменаване на топонима затруднява сигурната му локализация, но не е невъзможно това място да се идентифицира с Драгоман или неговите околности[186].

Крепостта **Михалич** (*Mihelitsch*) била изоставена от турците и била лесно завладяна[187].

Никопол е характеризиран като голям български град (*Nicopolim Bulgarorum metropolim*). Специално е отбелязано, че една част от града е разположена в непосредствена близост до реката, а на хълма е издигната цитаделата. До кръстоносната армия бил достигнал слухът, че там са събрани богатствата на управниците от околността и това се превърнало в повод за нападение. Християнските войски разграбили предградията и били обезщетени за всичките си неудобства чрез плодородието на областта (*regionis ubertate*)[188]. Кръстоносната войска пътувала от Видин до Никопол (Шилдарн) в продължение на четири дни, в които унищожавала всичко по пътя си. Градът *Schiltern* бил силно укрепен и с голям гарнизон, но християните, които го обитавали, както предава Михел Бехайм, намирали начин да го напуснат и да се влеят в кръстоносните редици. Той смята, че градът бил превзет и опожарен[189]. На противоположно мнение е турският историописец, който разказва, че в Никеболу „не останала дори жена, която да не излезе на свещена война и да не ряза глави". Гарнизонът и населението прогонили кръстоносците, които не останали да обсаждат, тъй като бързали да ударят Одрин. Той дори твърди, че Фериз бейоглу изпратил на Шехзаде пленени знамена, отрязани глави и неколцина пленници[190]. Валеран де Ваврен, който достигнал града през 1445 г. описва силната крепост на града, издигаща се на върха на хълма. От височината надолу към брега на реката се спускали две крепостни стени, фланкирани от големи кръгли кули. Откъм реката градът бил защитен с палисади[191].

Ниш пострадал сериозно по време на битките от 1443 г. Версията на анонимния автор на „Писание" е, че първо Касъм паша опожарил Ниш и селата му, а когато войската на Хуняди пристигнала там, намерила всичко изгорено и опустошено[192]. В писмо на Пиколомини от януари 1444 г. се описва битката при града. Според него

Хунядинът обещал пълно превъзходство на християнското пеене. Щом научил за приближаването на мощна турска войска, трансилванският воевода Павел Вранкович свикал военен съвет, на който било решено да се отстъпи. Войската стигнала до Косово поле на 17 октомври 1448 г.[199]

Ордин (*Ordina*) по пътя минал оставил в тила маршрута на похода християнската армия в Северна България. „Писание" съобщава, че бил ранен и да на съюзниците сериозно доказателство за това е описанието на подготовката за защитата на града. Престолонаследникът Шахзаде, който имал грижата за военните въпроси в европейската част на империята, наредил градът да бъде ограден с дълбоки ровове, обстрелвани отстрани, и пригответо многочислено население с оръжие в ръце да участва в защитата. Заедно с Шахзаде в крепостта се намирали и двамата велики везири Халил паша Чандарлъ и Исхак паша, както и богатата свита на Шахзаде. Ордин е бил добре укрепен, с 40 кули и 4 порти, и разполагал с голям гарнизон[200]. Неговата съдба обаче е била решена още преди битката. Султан Мурад II в писмо от 1 декември 1448 г. съобщава, че съюзническата християнска войска, водена от крал Владислав, се разположила на лагер недалеч от Адрианопол (*non l inge ab Adrianopoli*)[201], което явно не отговаря на истината.

В 1444 г. войската на Хуняди преминала Дунав при **Оршова** (*Orsova/Orsava*) и вече се намирала във вражеска земя (*khsilden in terram*)[202]. Турските извори също споменават Оршова като място, пред което преминала кръстоносната армия[203].

Оршова се споменава в пределите на Бехайм като крепост *Rdianseh*, която била изцяло разрушена[204]. За превземането и последващото разрушаване на Оршова свидетелства и „Писание"[205].

В планината бил изграден град с голям замък, наречен **Петри** (*Petrus*), или по немски Петерберг (*Peterburg*). Всеки, който се укрепил в замъка, бил в пълна безопасност. Ровът, в който се стичала водата при дъжд, така ограничавал непрестъпността на твърдината. Кръстоносците водили жестока битка за тази крепост. Воят участвал сам, крал със своята свита[206]. Авторът на „Писание" признава тази победа на кръстоносците, но предварително прави уговорката, че Петрин бил „папагова крепост", която не можела да издържи на голяма стрелба и затова войската трябвало да се вдигне пред стените. При това, според него, Хуняди наредил на 20 000 войници да участват в нападението. Идентифицира се с развалините край гара Рзделна[207]. Не е изключено обаче да е идентична с Пещерския.

Пещерския (*Rzechium*) бил малка крепост, изградена на стръмна височина. Нейните защитници отхвърлили предложението да се предадат. Крепостта паднала под ударите на кръстоносците, като пръв на нейните стени се изкачил полският рицар Пешек Бранички.

rorum)[214]. Авторът на „Писание“ предава, че на специално съвещание на водачите на кръстоносната войска било уговорено да отидат до София, да оплячкосат града и след това да вземат решение за бъдещите си действия[215]. Турците също имали план да се установят в София и оттам да се противопоставят на приближащите войски на християните[216]. Изборът им явно не бил случаен, тъй като София е определена като главен град на Румелия[217]. Турският историописец настоява, че София била разрушена и опожарена от османците. Султанът заповядал цялото население да я напусне и градът бил подпален, така че изгорели и минералните бани и в околността не останала дори слама. След тези крути действия падишахът дълго съжалявал за стореното и се вайкал, че напакостил на кипрата София[218]. Когато съюзените християни пристигнали там, според „Писание“, разравяли с дълги шишове руините и грабели, каквото намерят. Като открили останки от джамията Сиявуш, окачили една камбана и повикали свещеник да я освети („доведоха владиката митрополит и при дяволски песнопения надрънкаха куп глупости“). Хуняди поставил камбани и на всички останали джамии и войските продължили пътя си. Щом научил това, пашата на София, който се бил оттеглил в Радомир, се върнал в града, избил или ослепил свещениците, които били оставени в църквите, а митрополита обезглавил. Неговата глава и главите на други големци сложил в торби и изпратил на султана[219]. Константин Михайлович разказва, като вероятно обърква реда на събитията, че, отстъпвайки след битката при Златица, армиите на крал Владислав преминали през София (*miasta Sofii, Zofii*), а идващата след тях турска войска опожарила града[220].

Станимака се споменава от автора на „Писание“ като пункт от маршрута на турската войска, тръгнала от Адрианопол. Понеже зимата била тежка и снегът дълбок, пред армията вървяла рая, която ѝ проправяла пътя[221].

В „Писание“ **Тимок** е представен като „място“. То било ограбено от кръстоносците, които отнесли оттам жито, овес, слама, волове, овце, свине и дрехи. Населението било принудено да напусне „мястото“ и да се засели другаде[222] (вж. Саварина).

Тишхисар (*Thaschasser*) или Щайнбург била крепост (*ain gslass*), разположена край река. Войската била много доволна дя я открие, тъй като пътувала дълго през безводни местности. Крепостта била разположена на върха на скала. До нея се стигало по стръмни стъпала, изсечени в камъка. В скалите бил изсечен и защитният ров. В подножието имало едно предградие. Германският поет вероятно е описал крепостта Провадия[223].

Търново останал извън основното трасе на кръстоносците. Бехайм съобщава, че крал Владислав изпратил към *Ternawe* 500 души за плячка. Те обаче се оказали недостатъчни за предвижданото нападение. Не само не се сдобили с плячка, но и триста от тях загинали по време на тази операция[224]. Същите събития са описани и в „Писание". Авторът обаче твърди, че към крепостта били изпратени два отряда, които били подмамени от Фериз бейоглу да влязат в сражение. На всеки кръстоносец се падали по десетина турци. Били не само прогонени, но и оставили богата плячка, „чисто злато и пари"[225].

Калимах и Бонфини предават, че **Флорентин** бил първият град в България, в който навлезли кръстоносците[226].

Шекиркьой пострадал сериозно по време на военните действия в 1443 г. Според „Писание" градът бил опустошен от турските войски. Когато кръстоносците пристигнали там, го намерили напълно изгорял ведно с околните му села[227]. На връщане от недотам сполучливата си експедиция те преминали през Шекиркьойския проход и оставали там засада за преследващите ги турци[228]. Несъмнено известията се отнасят до Пирот.

Гарнизонът на **Шумен** (*Sumium*) отказал да се предаде, като разчитал на неговото разположение на недостъпна височина. Бил нападнат от кръстоносците, част от укрепленията били разрушени и взета голяма плячка. По време на битката демонстрирал рицарска храброст Ян Тарновски[229]. Значимостта на Шуменската крепост се потвърждава и от Бехайм. Той описва нейното разположение на скалист хълм, както и многобройните ѝ защитници, които трябвало да бъдат преодолени с ожесточена битка, продължила три дни[230]. Неизвестният турски историк разказва в „Писание", че нападението над крепостта Шумлу било неочаквано за нейните жители, въпреки че малко порано говори за писмо на Фериз бейоглу до падишаха, в което го предупреждава, че кръстоносците са се запътили именно натам. Защитниците на укреплението се съпротивлявали с топове и пушки, както и с личното си оръжие, но не успели да отблъснат нападателите. През нощта кръстоносците издигнали стълби. Цялото население, вкл. и жените, взело участие в отбраната. Това не помогнало и християнските войници успели да влязат в крепостта. Малцината, спасили се в битката, се затворили в кулата, която била подпалена и всички скрити в нея загинали. Много интересна е квалификацията за възможностите на крепостта. Когато Хуняди се похвалил с превземането на Шумен, крал Владислав го опричичил на овча кошара и паланка с хиляда или две хиляди души, вероятно за да подтикне своите войници към повече самоотверженост и желание за война[231].

БЕЛЕЖКИ

[1] *Housley*, Crusades, p. 83.

[2] *Callimachus*, p. 29, 32.

[3] *Eugenius IV*. Epistola No 261. – In: Consilium Florentiae, vol. I, series A, fasc. III, 70–71.

[4] Писание, 64–65.

[5] *Callimachus*, p. 189.

[6] *Мехмед Нещри*, Огледало, с 247.

[7] Писание, 18–19.

[8] *Callimachus*, p. 105; *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 129 – Бонфини уточнява, че една част от войските преминала оттам, а друга при Ковин срещу Смедерево. Съществуват и версии за преминаването на реката при Белград (*Цветкова*, Паметна битка, с. 265).

[9] *Цветкова*, Паметна битка; *Димитров*, Българо-унгарски отношеня, с. 272.

[10] *Housley*, Crusades, p. 86.

[11] *Jorga*, Notes et extraits, III, p. 109.

[12] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133; *Цветкова*, Паметна битка, 266–267; *Димитров*, Българо-унгарски отношения.

[13] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133.

[14] Писание, 29–30; *Мехмед Нещри*, Огледало, с. 248.

[15] Писание, 28–29; *Цветкова*, Паметна битка, с. 267.

[16] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 135.

[17] *Hurmuzaki, E.* Documente privtoare la istoria Românilor. I, Bucureşti, 1890, p. 687. – В: *Цветкова*, Паметна битка, с. 268.

[18] Писание, с. 52.

[19] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 129; *Thurosz*, I, p. 249; *Callimachus*, p. 105.

[20] Писание, с. 41.

[21] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 131–133. Подобен е разказът на крал Владислав в негово писмо – *Jorga*, Notes et extraits, II, p. 404.

[22] Писание, 51–54.

[23] *Цветкова*, Паметна битка, 273–275; *Недев, С.* За похода на полско-унгарския крал Владислев III Ягело през 1443 г. – ВИСб, 1972, № 3, с. 125; *Коларов, Х.* Къде през 1443 г. е проведена Златишката битка? – Трудове на ВТУ, 2, 1971/1972, с. 30; *Ишърков, А.* Де е станала Залтишката битка в 1443 година? – СпБАН, 24, 1922, с. 18; *Баласчев, Г.* Походите на полско-маджарския крал Владислав III Ягело през 1443 и 1444 г. против турците и битката при Варна. С., 1935, с. 9; *Абдулов, Г.* Походът на Владислав III Ягело в България през 1443 г. и достигането му до Средна гора. – В: Летопис на Панагюрския край. С., 1972, 35–40.

[24] *Живановић*, Константин Михаїловић, 25–26; Записки яничаря, 60–61.

[25] Писание, 50–51; *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 371.

[26] Писание 53–54, *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 371.

[27] *Мехмед Нещри*, Огледало, с. 248.

[28] Писание, 55–56.

[29] *Laonici Chalcocondylae*, II, p. 72.

[30] Писание, 57–63.

[31] *Callimachus*, p. 152.

[32] Писание, с. 65; Записки яничаря, с. 61; *Калић*, Срби у поздном средњем веку, с. 135.

[33] *Коларов, Х.* Отстъплението на кръстоносната армия на крал Владислав III Ягело по време на първия му поход на Балканите (1443–1444 г.). – В: Българско средно-

вековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. И. Дуйчев. С., 1980, 108–109.

[34] *Живановић,* Константин Михайлович, 24–25; Записки яничаря, с. 62.

[35] *Bonfini,* dec. III. lib. 6, p. 141.

[36] Писание, с. 68.

[37] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 141; *Коларов, Х.* Адрианополският мирен договор (1444 г.). – В: Трудове на ВТУ „Кирил и Методий", 12/3, 1975, 57–63.

[38] *Гюзелев, В.* Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в. С., 2001, 270–272; *Jorga,* Notes et exraits, III/2, 175–176.

[39] *Гюзелев,* Венециански документи, с. 272.

[40] *Гюзелев,* Венециански документи, с. 276.

[41] *Цветкова,* Паметна битка, с. 288.

[42] *Bonfini,* dec. III. lib. 6, 142–144. Затрудненията на султана в Европейската част на империята са отразени в „Писание" (с. 70–81).

[43] Мнозина изследвачи допускат, че крал Владислав не подписал договор в Сегед – вж. *Babinger, F.* Von Amurath zu Amurath. – Oreins, 3, 1950, S. 241; *Коларов, Х.* Адрианополският мир, 59–60; *Димитров, Х.* Българо-унгарски отношения, с. 274.

[44] *Housley,* Crusades, p. 87.

[45] Писание, 79–81; *Цветкова,* Паметна битка, с. 290.

[46] Писание, 71–72; с. 78.

[47] *Петров, П.* Фружин и походът до Варна през 1444 г. – Във: Варна 1444. Сб. изследвания в чест на 525-годишнината от битката край Варна. С., 1969, 272–273.

[48] *Петров, П.* Фружин, 272–273; *Кузев, А.* Восстание Константина и Фружина. – BHR, 3, 1974, 53–69; *Матанов – Михнева,* От Галиполи до Лепанто, с. 137; *Димитров,* Българо-унгарски отношения, с. 272.

[49] *Гюзелев,* Извори 2000, с. 135.

[50] *Гюзелев,* Венециански документи, 278–281.

[51] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 145.

[52] Писание, с. 84.

[53] Писание, с. 88.

[54] *Николов, А.* Филипо Буонакорси – Калимах и неговото „Слово до Инокентий VIII за войната, която трябва да се обяви на турците" (1448–1450). – Родина, 1997, № 3–4, с. 125.

[55] Това става ясно от протоколите на заседание на Сената във Венеция от 5 октомври 1444 г. – *Jorga,* Notes et extraits, III, 2, p. 180.

[56] Писание, с. 82.

[57] *Housley,* Crusades, p. 87.

[58] *Bonfini,* dec. III, lib.6, p. 146.

[59] Писание, с. 84; *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 145; *Callimachus,* p. 143.

[60] *Beheim,* S. 337; *Михел Бехайм,* с. 178.

[61] Писание, с. 88; *Beheim,* S. 338; *Михел Бехайм,* с. 179.

[62] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 147.

[63] Писание, 90–91; *Beheim,* S. 343; *Михел Бехайм,* 180–181.

[64] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 148.

[65] Писание, с. 97.

[66] *Bonfini,* dec. III., lib. 6, p. 148–150; Писание, 100–104.

[67] *Beheim,* S. 340; *Михел Бехайм,* с 184.

[68] Писание, 104–106.

[69] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 150.

[70] *Bonfini,* dec. III, lib. 6, p. 152.

[71] Писание, 112–113.
[72] Писание, 109–128.
[73] *Callimachus*, 154–159.
[74] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p.149–154
[75] *Ducas*, p. 277.
[76] *Живановић*, Константин Михаиловић, с. 27; Записки јничаря, 65–66.
[77] *Мехмед Нешри*, Огледало, 249–252; *Михел Бехайм*, 185–190; *Параспондилос Зотикос*, 154–161; *Енвери*, с. 148; *Николай Петшахер*. – В: *Гюзелев*, Извори 2000, 138–145.
[78] *Jorga, N.* La campagne des croisés sur le Danube (1445). Paris, 1927, 79–80; *Валеран дьо Вавpен*. Френски пътеписи за Балканите. С., 1975, 68–69.
[79] *Jorga*, Notes et extraits, III/2, p. 202.
[80] *Jorga*, Notes et extraits, II, 508–509.
[81] *Eugenius IV*, Epistola No 261. – In: Consilium Florentiae, vol. I, series A, fasc. III, p. 70.
[82] *Thurocz*, I, p. 252.
[83] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, 151.
[84] *Параспондилос Зотикос*, с.153.
[85] *Beheim*, S. 356; *Михел Бехайм*, с. 187.
[86] *Beheim*, S. 345–346; *Михел Бехайм*, с. 190.
[87] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 135.
[88] *Jorga*, Notes et extraits, III/2, 109–110.
[89] *Beheim*, S. 337; *Михел Бехайм*, с. 178.
[90] *Beheim*, S. 339; *Михел Бехайм*, с. 179.
[91] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 131.
[92] *Callimachus*, p. 129.
[93] *Николов*, Филипо Буонакорси – Калимах, с. 126.
[94] *Callimachus*, p. 148.
[95] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 147–148.
[96] Писание, 82–83.
[97] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 153–154.
[98] *Параспондилос Зотикос*, с. 152.
[99] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133.
[100] Писание, 42–44.
[101] *Jorga*, Notes et extraits, III, 109–110; *Цветкова*, Паметна битка, с. 269.
[102] *Николов*, Филипо Буонакорси – Калимах, с. 110.
[103] *Цветкова*, Паметна битка, 300–301.
[104] *Bonfini.*, dec. III, lib. 6, p.
[105] *Jean de Wavrin*. La campagne des croisés, 79–80; *Вавpен*, 68–69.
[106] *Callimachus*, 146–147; *Bonfini*. Dec.III, lib. 6, p. 147. Друга подобна баба предсказала нещастие за унгарците в битката на Косово поле от 18 октомври 1448 г. – *Bonfini*, dec. III, lib. 7, p. 159.
[107] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 130.
[108] *Callimachus*, p. 23, p. 109.
[109] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 128–129.
[110] *Callimachus*, p. 23, p. 105.
[111] *Thurocz*, I, 248–249.
[112] *Callimachus*, p. 64.
[113] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133.
[114] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 141.
[115] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133.
[116] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 145.

[117] *Beheim*, S. 337; *Михел Бехайм*, с. 178.
[118] *Живановић* Константин Михаилович, с. 25; Записки яничаря, с. 60.
[119] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 135.
[120] Bonfini, dec. III, lib. 5, p. 130, 132.
[121] *Callimachus*, p. 126; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 141.
[122] *Callimachus*, p. 143; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 146.
[123] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p.133.
[124] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 141.
[125] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 153.
[126] *Callimachus*, p. 23.
[127] *Thurocz*, I, p. 252.
[128] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 130–133.
[129] *Callimachus*, p. 147.
[130] Писание, с. 108.
[131] *Beheim*, S. 329; *Михел Бехайм*, с. 174.
[132] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 148.
[133] *Михаел Бехайм*, с. 176, с. 256, бел. № 7.
[134] *Живановић*, Константин Михаилович, с. 25; Записки яничаря, с. 60.
[135] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 131.
[136] *Melikoff-Sayar, I.* Le Destan d'Umur Pascha (Düstürname-i Enveri). Texte, traduction et notes. Paris, 1954, p. 124; *Енвери*. Из „Книга за везира". – В: Самият Търновград ще разтръби победите. С., 1981, с. 141; *Ducas*, p. 271.
[137] *Мехмед Нешри*, Огледало, с. 248.
[138] *Schreiner, P.* Die Byzantinische Kleinchroniken. III. Wien, 1975, S. 160.
[139] *Гагова*, Тракия, 215–216.
[140] Писание, с. 106.
[141] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 130; *Callimachus*, p. 109, p. 188.
[142] *Гагова К.*, Антонио Бонфини и българската средновековна история. – Минало, 1995, № 3, с. 35.
[143] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 133.
[144] *Гагова*, Бонфини, с. 35.
[145] *Димитров, Х.* Проблемът около „дългия поход" по българските земи през 1443–1444 г. (историко-географски бележки). – В: Традиция и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Юбил. сб. посветен на проф. д.и.н. Йордан Андреев. Велико Търново, 2003, с. 556.
[146] *Коларов, К.* Отстъплението на кръстоносната армия, 108–110.
[147] *Живановић*, Константин Михаилович, с. 25; Записки яничаря, с. 61.
[148] *Beheim*, S. 330, 332, 334; *Михел Бехайм*, с. 174, 176, 177.
[149] Писание, с. 99, с. 105.
[150] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 129.
[151] *Beheim*, S. 333; *Михел Бехайм*, с. 174.
[152] *Callimachus*, p. 189.
[153] Писание, с. 89.
[154] *Callimachus*, p. 147; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 147.
[155] *Цветкова*, Паметна битка, с. 302.
[156] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 130.
[157] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 131–132; lib. 6, p. 146.
[158] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 151; *Callimachus*, p. 150.
[159] *Николов*, Филипо Буонакорси – Калимах, с. 125.
[160] Писание, с. 97.

[161] Писание, с. 26.
[162] *Callimachus*, p. 60.
[163] Записки яничаря, с. 64.
[164] *Callimachus*, p. 147.
[165] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 150–151.
[166] *Callimachus*, p. 150.
[167] *Живановић*, Константин Михаїлович, с. 29.
[168] Писание, с. 104.
[169] *Мехмед Нешри*, Огледало, с. 250.
[170] *Bonfini*, dec. III, lib., 6, p. 145.
[171] *Beheim*, S. 337; *Михел Бехайм*, с. 178.
[172] Писание, 83–84.
[173] *Живановић*, Константин Михаїлович, с. 29; Записки яничаря, с. 64.
[174] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 151; *Callimachus*, p. 150.
[175] Писание, с. 54.
[176] Писание, с. 66.
[177] Писание, с. 43, 58.
[178] Писание, с. 97.
[179] *Beheim*, S. 340; *Михел Бехайм*, с. 180, 256, бел. № 15.
[180] *Callimachus*, p. 149, *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 150.
[181] Calendarii Cracoviensis. Notae historicae ad annorum dierumque ordinem redactae. (Ed. W. Bruchnalski). – MPH, VI, Warszawa, 1961, p. 671, при това името на града е изписано съкратено – Kaw [arna].
[182] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 150; *Callimachus*, p. 150.
[183] Писание, с. 88.
[184] *Callimachus*, p. 150; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 150–151.
[185] Писание, с. 102.
[186] *Димитров, Х.* Проблемът около края на „дългия поход", 566–560 и цитираната от него литература.
[187] *Beheim*, S. 346; *Михел Бехайм*, с. 183. В. Гюзелев го локализира при Михлюз кале, до Аксаково, вж. бел. № 18, с. 257.
[188] *Callimachus*, p. 144; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 146.
[189] *Beheim*, S. 339; *Михел Бехайм*, 178–179.
[190] Писание, с. 89.
[191] *Jean de Wavrin*, La campagne des croisés, p. 81.
[192] Писание, с. 30, 41.
[193] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 133.
[194] Писание, с. 86.
[195] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 135.
[196] *Thurosz*, I, p. 248; *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 145; *Callimachus*, p. 143.
[197] Писание, с. 82.
[198] *Beheim*, S. 339; *Михел Бехайм*, с. 179.
[199] Писание, с. 88.
[200] *Beheim*, S. 344; *Михел Бехайм*, с. 182.
[201] *Михел Бехайм*, с. 257, бел. № 17.
[202] *Callimachus*, 148–150; *Bonfini*, dec III, lib. 6, p. 148–149.
[203] *Живановић*, Константин Михаїлович, с. 25; Записки яничаря, 60–61.
[204] Писание, 102–103.
[205] Писание, с. 44.
[206] Писание, с. 82.

[207] *Callimachus*, p. 105; *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 129.
[208] Писание, 82–83.
[209] Писание, с. 66, 68, 73.
[210] Писание, с. 74, 80.
[211] *Bonfini*, dec. III, lib. 5, p. 129; *Callimachus*, p. 105.
[212] *Thurocz*, I, p. 249.
[213] *Beheim*, S. 329; *Михел Бехайм*, с. 174.
[214] *Гюзелев*, Извори 2000, с. 147.
[215] Писание, с. 33.
[216] Писание, с. 35.
[217] Писание, с. 38.
[218] Писание, с. 41.
[219] *Писание*, 43–44.
[220] *Живановић*, Константин Михайлович, с. 25; Записки янычаря, с. 61.
[221] Писание, с. 34.
[222] Писание, с. 82.
[223] *Beheim*, S. 342; *Михел Бехайм*, с. 181, 257, бел. № 16.
[224] *Beheim*, S. 342; *Михел Бехайм*, 180–181.
[225] Писание, с. 91.
[226] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, p. 145; *Callimachi*, p. 143; *Кузев, А.* Флорентин. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981, 94–97.
[227] Писание, с. 30, 41.
[228] Писание, 57–58.
[229] *Bonfini*, dec. III, lib. 6, 148; *Callimachus*, 148–150; *Цветкова*, Паметна битка, 302–303.
[230] *Beheim*, S. 343; *Михел Бехайм*, с. 180.
[231] Писание, 100–102.

ПОСЛЕСЛОВ

Разгромът край Варна бил приет твърде трагично не само от населението, което постепенно губело надежда да излезе извън обсега на турската власт, но и в цяла Европа. Гибелта на младия крал привнасяла допълнителен драматизъм и доста години след събитията не само исторически разкази, но и документи се датирали допълнително с битката от 1444 г. Филип де Мезиер продължавал да лансира своя възглед за рицарство с нови качества, Папството продължавало да отстоява идеята за борба с турците под знака на кръста, продължавали да се осъществяват и единични експедиции. През лятото на 1445 г. бургундският рицар Валеран де Ваврен, придружен от своите хора и някои унгарци, които оцелели в битката, се отправил към българските земи, за да се убеди в смъртта на крал Владислав. Край устието на Дунав той срещнал два кораба, водени от адмирал Тоази. Взели решение да се свържат с Янош Хуняди и Влад Дракула и да организират според силите си коалиция срещу турците. Тази група, макар и немногобройна, атакувала турските пристанища Силистра, Тутракан и Русе. Опитали се да нападнат и Никопол, но пристигането на турската флота осуетило намеренията им[1]. Бургундците се оттеглили, а унгарците и власите се отдръпнали в очакване на по-удобен случай. Отделни бургундски кораби продължили да кръстосват из Черно море, но изглежда, че те по-скоро пиратствали, отколкото воювали с османците.

През 1446 г. (февруари) Венеция сключила договор с турците и християнските съюзници повече не можели да разчитат на нейната помощ. Противопоставянето на турската опасност се превърнало в грижа на владетелите, чиито земи се намирали в непосредствена близост с османските владения[2]. Съвсем естествено движението било оглавено от ветерана Хуняди, който, освен воинската си слава, вече имал зад гърба си цялото унгарско кралство, тъй като бил прогласен за регент на малолетния Ласло. Антоний Бонфини предава, че той повече се стремял към мир, отколкото към война, но въпреки това в 1448 г. предприел поход срещу турците[3]. Освен унгарци, поляци и власи, във войската му имало и германски и чешки наемници. Той не успял да привлече на своя страна сръбския деспот Бранкович, който държал на мирните си отношения с турците и трябвало да мине през неговите земи като през неприятелски територии. В замяна на това Хуняди постигнал съгласие със Скендербег, който при-

ел да нападне турците едновременно с него. Мурад II изчакал армиите да навлязат навътре в неговите владения, като следвал противниците си на два дни път разстояние и така фактически им преграждал пътя за отстъпление. Битката започнала на 17 октомври в равнината, която, според Бонфини, се простирала надлъж и на шир по границата между България и Рашка и която се наричала Косово поле (*Campum Merule*). В речта си преди сражението Янош Хуняди напомнил на войниците си, че се сражават за децата, домовете, родината и Църквата си. Той обаче не пропуснал да посочи, че е дошъл денят да се измие позорът от „Варненското срамно бягство", да се възстанови вярата и доблестта на всеки, както и да се отмъсти[4].

Съюзниците не само не успели да измият позора, но си навлекли и нов. Влашките отряди преминали на турска страна, а унгарският военачалник едва успял да избяга от полесражението[5]. Той обаче бил пленен и затворен от деспот Георги Бранкович, който изискал от него обезщетение за грабежите на войниците от неговата армия и обещание, че повече няма да минава през земите му, за да воюва с турците, освен ако сам не го повика. През декември 1448 г. Хуняди бил освободен и се завърнал в Буда.

Тази кратка война едва ли може да бъде квалифицирана като кръстоносен поход, въпреки честите напомняния, че християнската армия защитавала вярата. Следващият сблъсък обаче, състоял се след падането на Константинопол, вече наистина носел белезите на истинско кръстоносно начинание. В 1454 г. първо в Буда била организирана конференция, на която да се обсъдят бъдещи действия срещу турците, а по-късно император Фридирх III свикал последователно две диети – във Франкфурт и в Регенсбург[6]. Сериозен напредък обаче бил отбелязан едва след избора на новия папа Каликст III, който скоро след възкачването си на престола издал специална була за организирането на нов поход. В пропагандата взели твърде дейно участие неговият легат кардинал Хуан де Карвахал и францисканецът Джовани ди Капистрано, които не само проповядвали, но се включили и във военните действия. Хуняди приел да оглави бъдещата експедиция. По време на подготовката водачите научили за намеренията на турците да атакуват директно Белград. Налагало се да бързат и затова съборът, на който трябвало да бъде обявен походът, бил свикан в Буда още през февруари 1456 г. Решено било да потеглят през август. Капистрано бил забележителен проповедник. Неговите речи ентусиазирали населението така, както не се било случвало от времето на първи-

те походи. Към Буда се запътили рицари от Германия, Чехия, Полша, Австрия и Унгария. Наред с тях към кръстоносците се присъединили и селяни, студенти, бедняци – хора без специална военна подготовка, непознаващи не само военното дело, но и неподвластни на дисциплина[7]. Първите кръстоносци пристигнали в Белград в началото на юли, водени от Джовани ди Капистрано[8]. Към Белград вече напредвала турската войска начело със самия Мехмед II Завоевателя. Скоро турците се установи пред града и започнали да го обстрелват с тежката си артилерия. Рицарите успели да се доберат до крепостта по реката. Непрекъснато се водели сражения по вода. Капистрано се движел от група на група, за да повдига духа на сражаващите си и често насочвал кръста си към турците. В едно решаващо сражение на 14 юли обсадените кръстоносци успели да пробият речната блокада и така възстановили връзката си със своя тил. Всички сражаващи се се върнали в града и това повдигнало духа на унилите му защитници. Мехмед взел решение за тотална атака на 21 юли. Хуняди обаче бил предупреден и това му позволило да се подготви. Константин Михайлович от Островица смята, че това избързване на турците се дължало на лош съвет от страна на агата на еничарите[9]. Битката била жестока и само участието на всички жители на крепостта и тяхната всеотдайност спасили „твърдината на християнството“. Съществува едно малко странно сведение, подхвърлено от Джовани Талякоцо, че Хуняди напуснал Белград и градът дължал спасението си единствено на ентусиазма и жертвоготовността на францисканеца Капистрано[10]. Това едва ли е било точно така, но ролята на този самоотвержен Божи служител в защита на крепостта е несъмнено голяма. След успешния край папата благословил специално него, кардинал Карвахал и Хуняди.

Пред християнските владетели и Папството се отваряла възможност да настъпят срещу своите врагове, които се оказали не непобедими. Но може би смъртта на унгарския военачалник и на францисканския монах, заразили се с чума по време на обсадата, лишила кръстоносците от способен пълководец и убедителен идеолог, била причина за постепенното отмиране на идеята за военни действия на Балканите, въпреки победите на Скендербег в 1456 и 1457 г.

Последният сериозен пропагандатор на кръстоносната идея бил папа Пий II. Той предвиждал обединение на всички християнски сили и свикал конгрес в Мантуа през юни 1459 г. Там обаче почти всяка от представените държави продължила да защитава собствените си политически и икономически интереси. Не било постигнато съг-

ласие и по отношение на стратегията и финансирането на бъдещите операции. Дори войната, която започнала Венеция с турците и намесата в нея на бургундския херцог, не станала повод за начало на съвместни действия.

* * *

Видно е, че представата за кръстоносен поход се променяла с времето и според обстоятелствата. Ентусиазираните пилигрими, тръгнали да освобождават Божи гроб, не биха могли да се сравняват с почти професионалните армии, които водели война с турците, застрашително навлизащи в европейските предели. Променят се и средствата (въоръжението), и начините за водене на война. Променя се в немалка степен и същността на кръстоносното движение. Кръстоносната литература започва да го представя по-скоро като светско, отколкото като духовно начинание и това вероятно не е случайно[11]. От една страна, дори в историческите произведения продължава традицията да се представя рицарският идеал в неговия най-чист вид, може би за да се поддържа илюзията за някогашния порядък, а от друга, вече се забелязва разцветът на военния патриотизъм на историците на отделните събития[12].

Но и във военен аспект остават някои повтарящи се ситуации, дори и в такъв ограничен район от Балканите. До края на XIV в. преминаващите оттук кръстоносци ползват изключително Via Militaris, по-рядко Via Egnatia. Странно е, че при наличието на описания на очевидци армиите и техните водачи винаги се изненадват от проблемите при преминаването през Българската гора, от загражденията при прохода Българска клисура (Траянови врата), от разлива на реките в определени сезони. Странно е, че в повечето случаи предводителите им не успяват да наемат водачи, които да им бъдат в помощ. Странно е, че военачалниците от Третия и Четвъртия поход, след като вече са се сблъсквали не един път с куманите, не успявали да устоят на тяхната тактика. Но не е странно, че всички те, особено след навлизането си в земите на Тракия, започват да хвалят плодородието на тази благословена земя и да изброяват без притеснение плячката, която успели да отмъкнат от населението. Не е странно и, особено що се отнася до първите походи, че западните рицари държели да наложат своя идеологически модел, своята представа за чест, воински качества и достойнства.

С течение на времето се променили, поне донякъде, и отношенията. Дори и да се приеме тезата на Жак Льо Гоф, че войната, коя-

то проповядвали папа Урбан II и св. Бернар освен всичко друго имала за цел „да пречисти християнския свят от скандалните битки между едноверци, да придаде на войнствения плам на феодалния свят похвален изход, като посочи великата цел, постигнето на която би изковало така липсващото в християнския свят единение на сърцето и действието“[13], все пак не могат да се пренебрегнат точно противоположните резултати в действителното развитие на събитията и отношенията. Наистина презрението и омразата, станали емблематични за първите походи, в края на XIV в. започнали да отстъпват пред едно, макар и доста слабо изразено, съчувствие. Разбира се, това се дължи не само на промяната в ситуацията. То вероятно е свързано и с промяната на водещите сили в кръстоносните походи, а и на техните историци, които (особено онези, описващи походите на Сигизмунд и Владислав III) съсредоточават негативното си отношение върху верските врагове.

Омразата (*odium*) е една от основните характеристики на походите, преминали през българските земи от края на XI до началото на XIII в. На първо място е омразата към неверниците, осквернили християнските светини в Йерусалим. Постепенно трудностите по пътя, несъгласието на константинополските василевси да приемат претенциите на западните рицари и, не на последно място, недотам добрата военна организация на походите довели до ескалация на омразата и към жителите на Балканите, до омраза към православните „схизматици“. Средновековната историография на Третия поход, преминал през българските земи, може действително да се определи като „хроника на омразата“. *Odium* се превръща в идеологема, в обяснение за всички действия на кръстоносците и в тълкуване на противопоставянето на местните хора. Въпреки че историците на Четвъртия поход вече не споменават толкова често омразата, те също намират начин да уязвят православните, ползвайки старите трафарети. За тях и владетелите в Константинопол, и българските царе са нелегитимни. По презумпция те са предатели, несправедливи, жестоки и вражески настроени към кръстоносците. Част от презрението, което рицарите изпитвали към тях, се изразява и в нежеланието на историците на кръстоносните походи да отличат различните народности, които населявали земите на бившата Ромейска империя, в липсата на интерес към тях, освен що се отнася до преките военни сблъсъци. Впрочем византийските писатели не им остават длъжни. От иронията и подигравките на Ана Комнина до директните обвинения на Никита Хониат, те всички намират начин да посочват различи-

те в манталитета на двата противопоставящи се свята, да защитават своята позиция и да обвиняват „варварите“ за всички възникнали недоразумания. Изключителната пристрастност на две поеми, писани вероятно в императорския двор по време на Втория кръстоносен поход, е характерна за възприятията на византийското общество от този период. Дори и да оставим настрана грубите обиди към германските кръстоносци и техния военачалник, то заключението на поета, че „те пеят химни за кръста, а погубват вярващите (στραυρὸν μὲν ὑμνοῦν, τοὺς δὲ πιστοὺς ὄλλυον)“[14] само потвърждава подозрителността и недоверието, с което православните християни посрещат *milites Christi* в своите земи.

Формирането на кръстоносни държави на Балканите не променило същността на тези отношения. Новата политическа реалност като че ли просто създала по-високо самочувствие на Запада по отношение на ортодоксите и това довело до повече изисквания към тях. De facto лексиката остава непроменена. Българският цар Иван II Асен без притеснение е квалифициран като схизматик, отново се заговорва за старата омраза на православните, които „мразят латинците повече от езичниците“ и т. н. Разбира се, не трябва да се подминава фактът, че извън документацията, т. е. папските писма и разпоредби (а донякъде това се отнася и до тях), историографията и донесенията (*relationes*) имат силно изразена идеологическа насоченост. Те не само трябва да разкажат фактите, но и да служат за пропаганда или пък за оправдание.

Поражението на рицарите в последните два големи кръстоносни похода, достигнали до българските земи, не толкова изменя отношението, колкото принуждава авторите, част от които участници в събитията, да се обърнат изцяло към своите проблеми. Дори и някой от тях да изразява недоволство към местното население, то остава на заден план в сравнение с разказите за военните действия и омразата и страха от турците. Прави впечатление, че българите не само не действат срещу кръстоносците, особено срещу онези, чийто език разбират, но и немалка част от тях вземат участие във войната на тяхна страна. От своя страна, историците показват известна съпричастност към страдащото от турската власт християнско население, но това не пречи на някои от рицарите да грабят не само градовете и селата, но и православните храмове. Западноевропейските владетели обаче се оказали не толкова състрадателни при сключването на Сегедския мир (1443), когато отхвърлили възможността да се преговоря за българските земи. Така или иначе, има промяна в отношенията и тя е твърде ясна.

* * *

През разглеждания период географските познания на историците на кръстоносните походи също претърпяват развитие, което съответства, от една страна, на натрупването на повече знание, а от друга, на промените в политическата и оттам – в географската номенклатура на Балканите. Най-ясна е тази промяна при макротопонимите. Историците на Първия поход описват географската област България, която покрива немалка част от Балканския полуостров. Според техните сведения тя се простира от Белград по Via militaris до прохода Траянови врата („последния и най-укрепен проход на България"). По този път се разпростира „на дълго и на широко" непроходимата Българска гора. Мнозина от тях са на мнение, че областта с това наименование започва едва ли не от Адриатическото крайбрежие и достига на изток до Солун. Техните известия се подкрепят и от данните на византийските автори от същото време или малко преди това, в чиито представи Сервия, град в подножието на Пиерийските планини, също е град в България. Подобни са и представите на хронистите на Втория поход. Гийом от Тир, един автор, който никога не е посещавал тези земи, но пък, бидейки архиепископ на Тир, е имал достъп не само до спомените на кръстоносците, но и до документация, разказва, че България се простирала на 30 дни път на дължина и 10 и повече дни път на ширина. Според него в земите на някогашното царство влизали двата Епира, двете Дакии, старите провинции Аркадия, Тесалия, Македония и трите Тракии. Подобни са сведенията и на историците на Третия поход. Ансберт уточнява, че пътят от Белград носи името *strata publica Bulgariae.* Интересите на авторите по принцип са съсредоточени около местата, които те по един или друг повод са посещавали. Дългият престой на рицарите от похода на Фридрих I Барбароса им позволил да се запознаят по-добре с географията и топографията на Балканите. Ансберт дори споменава за един „жупан или сатрап на България", явно визирайки област, доста помалка, отколкото описваното на други места от него и съвременниците му цялостно географско понятие България. Много голяма е вероятността то да се отнася до т. нар. от Никита Хониат „български теми при Серес".

У историците на Четвъртия поход названието в съответствие с политическата реалност има изключително държавен смисъл. То става част от царската титулатура на българския владетел. По това време като синоним на България се появява и името Загора. То е ре-

гистрирано първо в кореспонденцията на папа Инокентий III с българския първосвещеник и цар Калоян. Още в писмо от 1203 г. Василий е назован архиепископ на Загора. Никита Хониат нарича Калоян владетел на Загора. Постепенно това наименование се разпространява както в документите, така и в историческата литература. Папската канцелария от времето на Хонорий III и Григорий IX предпочита да нарича „земята на Асен" България. С това име продължава да бъде популярна държавата и във Франция и то е видно от анонимното донесение, което описва Източна Европа за нуждите на евентуален поход на Шарл Валоа към Константинопол. В него тя е представена като обширна земя, през която тече Дунав, и този разказ потвърждава съобщението на Никифор Григора за българи, обитаващи и левия бряг на реката. Едновременно се ползва и името Загора. Изключително интересен е в това отношение Марино Санудо. Когато предава историята на кръстоносното движение в предните векове и ползвайки старата кръстоносна историография, той задължително употребява името България. Когато обаче се спира на съвременни или предстоящи събития, предпочита названието Загора. Той също така предлага една „ранглиста" на християнските владетели. Според нея императорът на Загора е седмият голям господар, който следва православния ритуал. Мунтанер, прекарал немалко време на Балканите и имал възможност да общува с българите, също нарича тяхната държава Загора.

Докато във Венеция името Загора замества почти напълно България, ковчежникът на граф Амедей VI предпочита старото название. Същото се отнася и до участниците и историците на похода на крал Сигизмунд. Един от тях, Ханс Шилтбергер, дори познава три Българии – едната със столица Видин, другата – Търново, а третата – Калиакра. Това може би е последният поглед на очевидец върху българската държавност. Следващият поход през българските земи е осъществен вече по време, когато не съществува българска държавна власт и отново името България се превръща в топоним. У някои автори териториите са значително стеснени, докато други продължават да поставят областта на мястото ѝ от времето на първите походи.

* * *

Кръстоносните походи представляват неотменна част от българската средновековна история. Те са част от контактите, които българите и българската държава осъществявали със западния свят. Те били както повод за общуване, така и повод за противопоставя-

не. Не притежаваме известия, които да насочват към възможността българските владетели да са отхвърляли кръстоносната идеология, нито пък някой от тях да е оспорвал правото на Папството да води кръстоносни войни. В този смисъл би могло да се предположи, че и контактите, и сблъсъците били по-скоро на „практично" равнище, т. е. били съобразени със събитията в съответния исторически момент. Нерядко българските царе предлагали своята помощ, разбира се, срещу подобаваща изгода за себе си и своя народ. Когато обаче били престъпвани техните интереси, то те употребявали цялата си настойчивост и дипломатичност, за да ги отстоят. Тези констатации несъмнено важат за времето до края на XIV в., когато се променя не само историческата обстановка на Балканите, но и започва сериозна трансформация в кръстоносната идеология. Тогава в земите на България се водят двете най-големи и най-пагубни за кръстоносното движение битки – при Никопол и при Варна. По стечение на обстоятелствата те се оказват гибелни и за българската държава.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Jean de Wavrin.* La campagnie des croisés, 54–61; 61–66; 78–79; 79–80; 81.

[2] *Housley.* Crusades, p. 89.

[3] *Bonfini,* dec. III, lib. 7, p. 158.

[4] *Bonfini,* dec. III, lib. 7, p. 159–160.

[5] Оттам в сръбския език идва изразът „прошао као Јанко на Косову".

[6] *Jorga,* Notes et extraits, I, 81–84

[7] *Калић,* Срби у позном средњем веку, с. 142.

[8] *Giovanni da Tagliacozzo.* Relatio de victoria Belgradensi. 2. – In: *Wadding, L.* Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutum. (Ed. J. Fonseca). XII, Quaracchi, 1932, 754–755.

[9] Записки яничаря, с. 78.

[10] *Giovanni di Tagliacozzo,* 771–776.

[11] *Райт-Смит, Дж.* Умонастроения крестоносцев идущих на Восток. – В: История крестовых походов. М., 1998, 103–104.

[12] *Хьойзинха, Й.* Залезът на Средновековието. С., 2002, с. 67, 70.

[13] *Льо Гоф, Ж.* Цивилизацията на средновековния Запад. С., 1998, с. 88.

[14] *Jeffreys, E., M. Jeffreys.* The "Wild Beast of the West", p. 107.

ИЗВОРИ

Безименна българска летопис. – СБЛ, 3, С., 1983.

Бертрандон де ла Брокиер. Задморско пътешествие. С., 1968.

Бусико = Жан льо Менгр – Бусико. Френски пътеписи за Балканите. С., 1975.

Валеран дьо Вавренн. Френски пътеписи за Балканите. С., 1975.

Георгиев, С. Писмата на латинския император Хенрих като извор за българската история. – В: Сб. в памет на проф. П. Ников. С., 1940.

Григорий Цамблак. Разказ за пренясне на мощите на Света Петка Търновска във Видин и Белград. – СБЛ, 3, С., 1986.

Григорович, В. Очерк за пътешествие по Европейска Турция. С., 1978.

Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981.

Гюзелев, Извори 1994 = Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. С., 1994.

Гюзелев, В. „Нека Бог се смили над душите им!“ Триптих за съдбата на французи при Никополската битка и подир нея. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999.

Гюзелев, Извори 2000 = Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 2. С., 2000.

Гюзелев, В. Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в. С., 2001.

Данчева-Василева, А., И. Илиев. Реч на Никита Хониат, адресирана до Константин Пантехни, митрополит на Филипопол. – ИПр, 1996, № 3.

Дечев, Д. Едно средновековно описание на българските земи. – ГСУ. ИФ, 19, 1923.

Дуйчев, И. Преписката = *Дуйчев, И.* Преписката на папа Инокентий III с българите. – ГСУ. ИФФ, 38, 1942.

Дуйчев, И. Едно кратко описание на Вардара от XII в. – В: Българско средновековие. С., 1972.

Евлия Челеби. Пътепис. С., 1972.

Енвери. Из „Книга на везира“. – В: Самият Търновград ще разтръби победите. С., 1981.

Живановић, Константин Михайлович = *Живановић, Б.* Константин Михайлович из Островице. Јаничарове успомене или турска хроника. – Споменик САНУ, CVII, Београд, 1959.

Живојновић, М. Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања каталанске компаниј. – Зборник радова византолошког института, 19, 1980.

Жуглев, К. Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. – ГСУ. ИФ, 46, 1949.

Заборов, М. А. История крестовых походов в документах и материалах. М., 1977.

Записки яничаря написаны Константином Михайловичем из Островицы. Введение, перевод и комментарии А. И. Рогова. М., 1978.

Иванов, БСМ = *Иванов, Й.* Български старини от Македония. С., 1970.

Илиев, И., И. Билярски. Неизползвано сведение за българската история в документ от времето на крал Шарл д'Анжу (1266–1285). – ИПр, 1998, № 3–4.

Йоан Вюрцбургски. Описание на Светата земя. – ЛИБИ. Т. 4. С., 1981.

Константин Костенечки. Съчинения (Сказание за буквите, житие на Стефан Лазаревич). С., 1993.
Константин Костенечки. Житие на Стефан Лазаревич. – СБЛ, 4, С., 1986.
Лазаров И., Н. Тютюнджиев, П. Павлов. Документи за политическата история на средновековна България XII–XIV в. Велико Търново, 1989.
Мехмед Нешри. Огледало на света. (Превод М. Калицин). С., 1984.
Мирковић, Архиепископ Данило = *Мирковић, Л.* Архиепископ Данило. Животи краљева и архиепископа српских. Београд, 1935.
Михел Бехайм. Из „Тук тази поема разказва за крал Владислав, краля на Унгария, как той воюва срещу турците". – В: Самият Търновград ще разтръби победите. С., 1981.
Николов, А. Филипо Буонакорси – Калимах и неговото „Слово до Инокентий VIII за войната, която трябва да се обяви на турците" (1488–1490). – Родина, 1997, № 3–4.
Параспондилос Зотикос. Варненската битка. – В: Самият Търновград ще разтръби победите. С., 1981.
Петров, П. Фружин и походът до Варна през 1444 г. – Във: Варна 1444. Сб. с изследвания в чест на 525-годишнината от битката край Варна. С., 1969.
Писание = Писание за верските битки на султан Мурад, син на Мехмед хан. (Превод М. Калицин). С., 1992.
СБЛ = Стара българска литература. Т. 1–4. С., 1982–1986.
Теофилакт Охридски. Писма. – ИБИ, 30.
Тютюнджиев, И. Българската анонимна хроника от XV в. Велико Търново, 1992.
Улман фон Щромер = Из „Книга за моя род и приключения от 1349 до 1404 година" на немския благородник Улман фон Щромер. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999.
Хенрих, Писма = Писма на латинския император Хенрих. – В: ЛИБИ. Т. 4. С., 1981.

Acropolita = Georgii Acropolitae. Opera. (Ed. A. Heisenberg). Leipzig, 1903.
Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X. (Ed. A. Tăutu). Vatican, 1953.
Albericus monachus = Chronica Alberici monachi Trium Fontium. – MGH SS, XXIII.
Albertus = *Albertus Aquensis.* Historia Hierosolymitana. – RHC, Historiens Occidenteaux, IV, Paris, 1879.
Anna = *Anna Comnena.* Alexias. (Ed. A. Reifferscheid). Lipsiae, 1884.
Annales Austriae. (Ed. W. Wattenbach). – MGH SS, IX.
Annales Colonienses Maximi. – MGH SS, XVII.
Annales Mediolanenses. – MGH SS, XVIII.
Annales Pegavienses. (Ed. R. Wilmans). – MGH SS, XVI.
Anonymi monachi S. Georgii. Translatio corporis beati Pauli martyris de Constantinopoli Venetias, in: Exuviae sacrae Constantinopolitanae, G. Riant, I, Génève, 1878.
Ansbert = *Ansbert.* Historia de expeditione Frederici imperatoris. (Ed. A. Chroust). – MGH SS, Nova series V.
Arnold = Arnoldus abbas Lubecensis. Chronica. (Ed. I. Lappenberg). – MGH SS, XXI.
Baldricus = *Baldricus episcopus Dolensis.* Historia Hierosolymitana. – RHC, Historiens Occidenteaux, IV, Paris, 1879.
Beheim = Die Gedichte des Michel Beheim. (Ed. H. Gille, I. Spriwald). I–IV. Berlin, 1968.
Bernold. Chronicon. – MGH SS, V.

Bollati = *F. Bollati di Saint Pierre.* Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (il Conte Verde). Torino, 1900.
Bonfini = *Antonius de Bonfinis.* Rerum Ungaricarum Decades. (Ed. I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász). In IV tomi. Lipsiae. 1936.
Božilov, I. La „Chronique de Morée" et l' histoire de la Bulgarie au début de XIII-e siècle (1204–1207). – BHR, 2, 1977.
Bréhier = *Bréhier, L.* Histoire anonyme de la Première Croisade. Paris, 1924.
Bryenius = *Nicephorus Bryennius.* Historiarum libri IV. (Ed. A. Meineke). Bonnae, 1836.
Callendarii Cracoviensis. Notae historicae ad annorum dierumque ordinem redactae. (Ed. W. Bruchnalski). – MPH, VI, Warszawa, 1961.
Callimachus = *Phillipi Callimachi experientis.* Historia rerum gestarum in Hungaria et contra turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem. (Ed. S. Kwiatkowski.). – MPH, VI, Warszawa, 1961.
Cant. = *Ioannis Cantacuzeni.* Historiarum libri IV. (Ed. L. Schopen). Bonnae, 1828–1832.
Carile, Partitio = *Carile, A.* Partitio terrarum Imperii Romaniae. – In: Studi veneziani, 7, 1965.
Carile, A. La Cronachistica veneziana (secoli XIII–XIV) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204. Firenze, 1969.
Cecaum. = Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris de officiis regis libellus. (Ed. B. Wasiliewsky, V. Jernstedt). Petropoli, 1896.
Chron. Savoye = *Servion, J.* Gestez et Chroniques de la Mayson de Savoye. (Ed. F.-E. Bollati di Saint Pierre). I–II. Turin, 1879.
Cinnamus = *Ioannis Cinnami.* Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum. (Ed. A. Meineke). Bonn, 1836.
Clari = *Robert de Clari.* La conquête de Constantinople. (Ed. A. Pauphilet.) – In: Historiens et chroniqueurs du Moyen age. Paris, 1952.
Delaville Le Roulx. La France en Orient = *Delaville Le Roulx.* La France en Orient au XIV e siècle. Expeditions du maréchal Boucicaut. Paris, 1886.
Demetrius Cydones. Oratio pro subsidio Latinorum. – PG, vol. 154.
Descriptio = Anonymi descriptio Europae Orientalis. (Ed. O. Gorka). Krakow, 1916.
Dölger, Regesten = *Dölger, F.* Regesten der oströmischen Reiches, I–V. München–Berlin, 1924–1965.
Ducas. Istoria turco-bizantina. Bucuresti, 1958.
Ekkehardus = *Ekkehardus Uraugensis.* Chronicon. (Ed. G. Waitz). – MGH SS, VI.
Eracles empereur = L'Estoire de Eracles empereur. – RHC, Historiens Occidenteaux, II, Paris, 1859.
Ernoul = Chronique d'Ernoul et Bernard le Trésorier. (Ed. M. L. de Mas Latrie). Paris, 1871.
Froissart = *Oeuvres de Froissart.* (Ed. Kervyn de Lettenhove). Chroniques. I–XVI. Bruxelles, 1871.
Fulcherius = *Fulcherius Cortonensis.* Gesta Francorum Iherusalem perigrinantium. – RHC, Historiens Occidenteaux, III, Paris, 1866.
Fulco. Historia gestorum viae nostri temporis Hierosalymitanae. – ИБИ, 12.
Gesta francorum = *Galteri Cornuti* archiepiscopi Senonensi. – В: ЛИБИ. Т. 4. С.. 1981.
Gesta francorum Iherusalem expugnantium. – RCH, Historiens Occidenteaux, III, Paris, 1866.
Gestarum Treverorum Continuatio. (Ed. G. Weitz). – MGH SS, XXIV.

Giovanni da Tagliacozzo. Relatio de victoria Belgradensi. – 2. – In: *Wadding, L.* Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutum. (Ed. J. Fonseca). XII, Quaracchi, 1932.
Glossar = Glossar zur frühmittelaltrlichen Geschichte im Ostlichen Europa, J. Ferluga, M. Hellman, H. Ludat, K. Zernak, Serie A – Lateische Namen bis 900 Bdd 1–3. Wiesbaden, 1977–1989; Serie B – Griechische Namen bis 1025, Bdd 1–3. Wiesbaden, 1974–1988.
Greg = Nicephori Gregorae Byzantina Historia. (Ed. L. Schopen). Bonn, 1829–1855.
Gregorii IX = Acta Honorii III et Gregorii IX. (Ed. A. Tăutu). Vaticanus, 1950.
Gregorius VII Papa. Epistolae. – MGH SS, Epistolae, II, 1 2.
Guibertus = Historia quae dicitur Gesta Dei per francos edita a venerabile domno Guiberto. – RHC, Historiens Occidenteaux, IV, Paris, 1879.
Guido de Bazochiis. Chronographia. (Ed. G. Weitz). – MGH SS, XXVI.
Guillou, A. Les archives de Saint Jean Prodrome sur le Mont Ménécée. Paris, 1955.
Giovanni da Tagliacozzo. Relatio de victoria Belgradensi. (Ed. J. Fonseca). – In: *Wadding, L.* Annales minorum sue trium ordinum a S. Francisco institutum. Quaracchi, 1935.
Hagenmeyer, H. Die Kreuzungsbriefe aus den Jaren 1088–1100. Insbruck, 1901.
Historia ducum Venetorum. (Ed. H. Simonfelad). – MGH SS, XIV, 1925.
Hist. perigr. = Historia perigrinorum. (Ed. A. Chroust). – MGH SS, Nova series V, 1925.
Honorii III = Acta Honorii III. et Gregorii IX. (Ed. A. Tăutu). Vaticanus, 1950.
Innocentii III = Acta Innocentii PP III (1198–1216). (Ed. Th. Halvušéynsky). Vaticana, 1944.
Ioannes de Piscina. De transferatione Friderici I. (Ed. G. Waitz). – MGH SS, XXII.
Jorga, Notes et extraits = *Jorga, N.* Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle, I–V. Bucarest, 1915.
Jean de Wavrin. La campagne des croisés sur le Danube (1445). (Ed. N. Jorga). Paris, 1927.
Jeffreys, E., M. Jeffreys. The "Wild Beast from the West" = Immediate Litterary Reaction in Byzantium to the Second Crusade. – In: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World. (Ed. A. Laiou, R. P. Mottahedeh). – In: http://www.doaks.org/Extexts.html
Lambertus Parvus. Annales. (Ed. G. Pertz). – MGH SS, XVII.
Laonici Chalcocondylae = Laonici Chalcocondylae. Historiarum demonstrationes. (Ed. E. Darkó). T. 1–2. Budapestini, 1922.
Leonis Marsicani et Petri Diaconi. Chronica monasterii Cassinensis. (Ed. W. Wattenbach). – MGH. SS, VII.
Livre des faits = Livre des faits du bon missire Jean le Maingre, dit Bouciquaut. (Ed. E. Buchon). Paris, 1852.
Maas, P. Die Musen des Kaisers Alexis I. – BZ, 22, 1913.
Magnus Presbyterus. Chronicon. (Ed. W. Wattenbach). – MGH SS, XVII.
Marino Sanudo = Marino Sanudo Torsello. Liber secretorum fidelium crucis. (Ed. Bongards). Hannoviae, 1611.
Marino Sanudo. Istoria del Regno di Romania, Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues. (Ed. C. Hopf). Berlin, 1873.
Melikoff-Sayar, I. Le Destan d'Umur Pascha (Düstürnamc-i Enveri). Texte, traduction et notes. Paris, 1954.
Michel Italicus. Lettres et discours. (Ed. P. Gautier). – AOC, 14, Paris, 1972.
Mouskes = Chronique rimée de Philippe Mouskes, évêque de Tournay au troisième siècle. (Ed. F. I. De Reiffenberg). Bruxelles, 1858.

Muntaner – *Ramon Muntaner.* Chronica. (Ed. M. Guesta). I–II. Barcelona, 1984.
Nicetas Choniates. Orationes et epistulae. (Ed. I.-A. van Dietten). Berlin, 1972.
Nicetas = *Nicetas Choniates.* Historia. (Ed. I.-A. van Dietten). New York, 1975.
Notitiae = *Darrouzes, J.* Notitiae episcopatuum Constantinopolitanae. Paris, 1981.
Odo = *Odo de Deogilo.* Liber de Via Sancti Sepulcri. (Ed. G. Weitz). – MGH SS, XXVI.
Otto = *Ottonis Frisigensis* Gesta Friderici I imperatoris. (Ed. E. Waitz). – MGH SS, XX.
Pachym. =*Georgius Pachymeres.* De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim. (Ed. I. Bekker). Bonn, 1835.
Petit, L. Typicon de monastère de la Kosmosotera près d'Aenos. – ИРАИК, 13, 1908.
Philippe de Mézier. Epistre lamentable et consolatoire. – In: *Oeuvres de Froissart.* Chroniques. T. XVI. Bruxelles, 1871.
Radulfus = *Radulfi Cadomensis.* Gesta Tancredi. (Ed. Muratori). – RIS, V.
Raimundus = *Raimundus de Aguilers* canonicus Podiensis. Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem. – RHC, Historiens Occidenteaux, III.
Regestum Clementis papae V, Annus primus. Romae, 1885–1888.
Relation de la Croisade = Relation de la Croisade par un serviteur de Gui de Blois. – In: *Oeuvres Froissart.* Chroniques. T. XIV–XV. Bruxelles, 1871.
Religieux de Saint Denis = Chroniques de Religieux de Saint Denis. Paris, 1840.
Ricardus Londoniensis = Ex itinerario peregrinorum auctore Ricardi Londoniensis. (Ed. W. Stubbs). – MGH SS, XXVII.
Roberti Canonici S. Mariani Autissiodorensis Chronica. (Ed. F. Holder–Egger). – MGH SS, XXVI.
Roggeri de Wendover. Floribus historiarum. – MGH SS, XXIX.
Rubiò y Lluch, A. Diplomatari de l'Orient català (1301–1409). Barcelona, 1947.
Schiltberger = Reisen des Iohannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Africa von 1394 bis 1427. (Ed. H. Neuman). München, 1859.
Schreiner, Kleinchroniken = *Schreiner, P.* Die Byzantinischen Kleinchroniken. I–III. Wien, 1975.
Theiner, Monumenta = *Theiner, A.* Vetera monumenta historica sacrae Hungariae illustrantia, I, Romae, 1859.
Theodorus Scutariota. Compendium Cronicum. – ИБИ, 15.
Thomas, Diplomatarium = *Thomas, G.* Diplomatarium veneto-levantinum sive acta et diplomata res venetas graecas atque levantis illustrantia A. 1300–1350. Venetiis, 1880.
Thomas Spalatensis. Historia pontificum Salonitanum et Spalatinorum. – MGH SS, XXIX.
Thurocz = *Iohannes de Thurocz.* Chronica Hungarorum. (Ed. E. Galántai J. Kristó). Budapest, 1985.
TT = *Thomas, G., F. Tafel.* Urkunden zur alteren Handels und Staats-geschichte der Republik Venedig, I–II. Wien, 1856.
Tudebovis Cont. = Tudebovis imitatus et continuatus, Historia perigrinorum euntium Ierosolymam ad liberandum Sanctum sepulcrum de potestate ereticarum. – RHC, Historiens Occidenteaux, III. Paris, 1866.
Tudebovis = *Petrus Tudebodi seu Tudebovis* sacerdos Sivracensis. Historia de Hierosolymitano itinere. – RHC. Historiens Occidenteaux. III, Paris. 1866.
Valenciennes = *Henri de Valenciennes.* Histoire del'empreur Henri de Constantinople. (Ed. J. Lognon). Paris, 1948.

Villehardouin = *Geoffroi de Villehardoui.* La conquête de Constantinople. (Ed. E. Faral). I–II. Paris, 1961.

Willermus = *Willermus Tyrensis.* Historia in partibus transmarinis gestarum. – RHC, Historiens Occidenteaux, Paris, 1884.

Zonaras = *Ioannis Zonaras.* Epitome historiarum libri XIII–XVIII. (Ed. Th. Büttner-Worbst). Bonnae, 1897.

ЛИТЕРАТУРА

1396. Никополската битка = 1396. Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. С., 1999.

Абдулов, Г. Походът на Владислав III Ягело в България през 1443 г. и достигането му до Средна гора. – В: Летопис на Панагюрския край. С., 1972.

Аџиевски, К. Пелагонија во средниот век. Скопје. 1994.

Ангелов, Д. Богомилството в България. С., 1969.

Ангелов, Д. Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик. – Във: Варна 1444. С., 1969.

Андреев, Й. Отношенията между България и Неаполитанското кралство през втората половина на XIII в. – ИПр, 1978, № 4.

Антолјак, С. Преспански Асамати – „утврден град на еретиците" нај езерото во Пелагонја во Првата крстоносна војна (1096). – ГИНИ XVIII/1, 1974.

Бакалов, Г. Средновековният български владетел. С., 1995.

Божилов, И. Фамилията на Асеневци (1184–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985.

Божилов – Гюзелев. История = *Божилов, И., В. Гюзелев.* История на средновековна България VII–XIV в. С., 1999.

Балтасчев, Г. Походите на полско-маджарския крал Владислав III Ягело през 1443 и 1444 г. против турците и битката при Варна. С.,1935.

Варна 1444 = Варна 1444. Сб. с изследвания в чест на 525-годишнината от битката край Варна. С., 1969.

Васильев, А. А. История Византийской империи (от начала крестовых походов до падения Константинополя). II. СПб., 1998.

Гагова, К. Някои сведения за историческата география на Тракия у Жофруа де Вилардуен. – Векове, 1986, № 2.

Гагова, К. Антонио Бонфини и българската средновековна история. – Минало, 1995, № 3.

Гагова, К. Първият кръстоносен поход по Вита Милитарис. – Минало, 1996, № 3.

Гагова, К. Областни названия на Балканския полуостров у историците на Първия кръстоносен поход. – ИПр, 1997, № 2.

Гагова, К. Първият кръстоносен поход по Вита Егнация. – Минало, 1997, № 3–4.

Гагова, К. Вторият кръстоносен поход на Балканите. – История, 1997, № 3–4.

Гагова, К. Калоян – цар на България и Влахия. – ИПр, 1999, № 3–4.

Гагова, К. Географията на Балканите според анонимното „Описание на Източна Европа" от 1308 г. – ИПр, 2000, № 3–4.

Гагова, К. Ана Комнина срещу кръстоносците. – История, 2001, № 1.

Гагова, К. Името „България" у Никифор Вриений. – История, 2001, № 2–3.

Гагова, Тракия = *Гагова, К.* Тракия през Българското средновековие. С., 2002.

Гагова, К. „Задграничното зло" (Никита Хониат срещу кръстоносците). – История, 2003, № 3–4.

Гагова, К. За императорската титла на Калоян. – В: Сб. в чест на 70-годишнината на А. Кузев. Варна (под печат).

Георгиев, С. Първият кръстоносен поход и българските земи. – БИБ, II, 1926.
Георгиев, С. Амедей VI Савойски – Зеленият граф и похо ците му срещу Черноморско то ни крайбрежие. – БИБ, 4, 1929.
Георгиев, С. Император Фридрих Барбароса на Балканския полуостров и в българ ските земи. – БИБ, 2, 1930.
Горина, Л. Города болгарского Причерноморья в середине XIV в. по дневнику Антона Барбери. – В: Сб. Источники и историография славянского средневековья. М., 1967
Горина, Л. Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366–1367 г. – ИПр, 1970, № 6.
Гюзелев, В. Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352–1453. – ГСУ, ФИФ, 64, 1970, № 3.
Гюзелев, В. Chronicon Messembriae. (Бележки към историята на Българското Черномо рие в периода 1366–1448. – ГСУ, ИФ, 66, 1975, № 3.
Гюзелев, В. Българската държава и Никея в борба срещу Латинската цариградска им перия (1204–1261). – Изв. НИМ, 2, 1978.
Гюзелев, В. Калиакра. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Гюзелев, В. Несебър. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Гюзелев, В. България в папската политика на Балканите (1352–1396). – ГСУ. Център „И. Дуйчев", 5, 1992–1993.
Гюзелев, В. „Дългият поход" на полско-унгарския крал Владислав III Ягело от 1443–1444 г. и българите. – В: 550 години от похода на Владислав Ягело Варнен чик с Янош Хуниади (1443–1993). Белово, 1993.
Гюзелев, В. Очерци върху историята на българския Североизток и Черно море в края на XII – началото на XIV в. С., 1995.
Гюзелев, В. Очерк върху историята на средновековния град Анхиало, дн. Поморие (IV–XV в.). – Родина, 1997, № 3–4.
Данчева-Василева, А. България и Латинската империя. С., 1985.
Димитров, Б. Ахтопол. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Димитров, Б. Созопол. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Димитров, Х. Българо-унгарски отношения през Средновековието. С., 1998.
Димитров, Х. Проблемът около „дългия поход" по българските земи през 1443–1444 г. (историко-географски бележки). – В: Традиция и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Юбил. сб. посветен на проф. д.и.н. Йордан Ан дреев. Велико Търново, 2003.
Драгојловић, Д. Богомилство на Балкану и у Малој Азији. II. Београд, 1982.
Дуйчев, И. Международното положение на европейския Югоизток в навечерието на Варненската битка от 1444 г. Варна 1444. С., 1969.
Дуйчев, И. Приноси към историята на Иван Асен II. – В: Българско средновековие. С., 1972.
Елекеш, Л. Армията на Хуниади. – Във: Варна. 1444. С., 1969.
Етгел, П. Унгария и турската опасност по времето на Сигизмунд (1387–1437). – ИПр, 1996, № 6.
Жаворонков, П. И. Никейская империя и Запад (взаимоотношения с государствами Апеннинского полуострова и папством). – ВВ, 36, 1975.
Живојновић, М. Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања каталанске компаније. – Зборник радова византолошког института, 19, 1980.

Зафиреску, Д. Битката при Никопол в 1396 г. – едно военно поражение, но и една голяма победа на европейската солидарност. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999.
Златарски, В. Багора Бабагора-Багулагус. – В: Сб. в чест на Ат. Иширков. С., 1933.
Златарски, История = *Златарски, В.* История на българската държава през средните векове. Т. I–III. С., 1972.
Златарски, В. Ансбертовият „жупан или сатрап на България" не е бил Добромир Хриз. – В: *Златарски, В.* Избрани произведения. Т. 2. С., 1984.
Златарски, В. Наместници-управители на България през царуването на Алексий I Комнин. – В: *Златарски, В.* Избрани произведения. Т. 2. С., 1984.
Иванов, БСМ = *Иванов, Й.* Български старини от Македония. С., 1970.
Иванов, Й. Бележки върху творчеството на Теофилакт Охридски. – ИПр. 1991, № 3.
История српског народа. Т. 1–2. Београд, 1981–1982.
Иширков, А. Де е станала Златишката битка през 1443 г.? – СпБАН, 24, 1922.
Калић, Ј. Подаци Алберта Аахенског о угарскобизантијском односима крајем XI в. – Зборник филозофског факултета, 1981.
Калић, Ј. Ниш у средњем веку. – Историјски часопис, 31, 1984.
Калић, Ј. Срби у позднем средњем веку. Београд, 1994.
Калић,-Мишковић, Ј. Београд у средном веку. Београд, 1967.
Коларов, Х. Антитурските походи от 1443–1444 г. на полско-унгарския крал Владислав Ягело–Варненчик (преглед на изворите). – Трудове на ВПИ „Братя Кирил и Методий", Велико Търново, 3, 1970.
Коларов, Х. Къде през 1443 г. е проведена Златишката битка? – Трудове на ВТУ, 2, 1971 1972.
Коларов, Х. Адрианополският мирен договор (1444 г.). – Трудове на ВТУ „Кирил и Методий", 12/3, 1975.
Коларов, Х. Отстъплението на кръстоносната армия на крал Владислав III Ягело по време на първия му поход на Балканите (1443–1444 г.) – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. И. Дуйчев. С., 1980.
Коледаров, П. Името „Македония" в историческата география. С., 1985.
Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава. Т. 1. С., 1979; т. 2. С., 1989.
Кузев, А. Маршрутът на Владислав III Ягело до Варна. – ИНМ–Варна, 24, 1973.
Кузев, А. Восстание Константина и Фружина. – BHR, 3, 1974.
Кузев, А. Бдин. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Кузев, А. Галата. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Кузев, А. Козяк и Емона. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Кузев, А. Никопол и Холъвник. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Кузев, А. Флорентин. – В: Български средновековни градове и крепости. Варна, 1981.
Литаврин, Г. Влахи в византийских источников X–XIII вв. – Сб. Юго-восточная Европа и Средние века. Киев, 1972.
Литаврин, Г. Византия и България (XI–XII в.). С., 1987.
Лишев, С. Третият кръстоносен поход и българите. – ИИБИ, 7, 1957.
Льо Гоф, Ж. Цивилизацията на средновековния Запад. С., 1998.
Матанов, Х. Кръстоносната идея в първия етап на османското нашествие (1332–1402). – Балканистика, 1989, № 3.

Матанов, Х., Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. С., 1988.
Мутафчиев, П. Боженишкият надпис. – В: *Мутафчиев, П.* Избрани произведения. Т. 1. С., 1973.
Мутафчиев, П. Владетелите на Просек. – В: *Мутафчиев, П.* Избрани произведения. Т. 1. С., 1973.
Недев, С. За похода на полско-унгарския крал Владислав III Ягело през 1443 г. – ВИСб, 1972, № 3.
Ников, П. Към историята на северозападните български земи. – СпБАН, 12, 1918.
Ников, П. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. – ИИд, 7–8, 1928.
Оболенский, Д. Богомилите. С., 1998.
Острогорски, Г. История на византийската държава. С., 1998.
Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. – ГСУ. ИФФ, 43, 1946/47.
Примов, Б. Българи, гърци и латинци в Пловдив през 1204–1205 г. – ИБИД, 1948.
Примов, Б. Жофроа дьо Вилардуен. Четвъртият кръстоносен поход и България. – ГСУ. ИФФ, 45, 1948/49.
Примов, Б. Унията между България и римската църква през 1204 г. и Четвъртият кръстоносен поход. – ИПр, 1955, № 2.
Примов, Б. Създаването на Втората българска държава и участието на власите. – В: Сб. Българо-румънски връзки и отношения през вековете. Т. 1. С., 1965.
Радић, Областни господари = *Радић, Р.* Обаластни господари у Византији крајем XII и првим деценијама XIII. – Зборник радова византолошког института (Београд), 24–25, 1986.
Радић, Р. Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд, 1993.
Райт-Смит, Дж. Умонастроения крестоносцев, идущих на Восток. – В: История крестовых походов. М., 1998.
Томоски, Т. Преспа во средниот век. – Историја, XV/2, 1979.
Ћурић, И. Сумрак Византије (време Јована VIII Палеолога) 1392–1448. Београд, 1984.
Фериančић, Б. Почеци Солунске краљевине (1204–1209). – Зборник радова византолошког института, 8/2, 1962.
Хорвати, Я. Никополската битка – повратен момент в историята на османските завоевания на Балканите. – В: 1396. Никополската битка. С., 1999.
Хьойзинха, Й. Залезът на Средновековието. С., 2002.
Цветкова, Паметна битка = *Цветкова, Б.* Паметна битка на народите. Варна, 1979.
Angold, M. The Byzantine Empire (1025–1204). A Political History. London – New York, 1984.
Asdracha, C. Rhodopes = *Asdracha, C.* Les Rhodopes aux XIII et XIV s. Etude de géographie historique. Athen, 1976.
Atiya, A. The Aftermath of the Crusades. – HC, III, Madisson–Wisconsin, 1975.
Atiya, A. The Crusade in the Fourteen Century. – HC, III. Madisson–Wisconsin, 1975.
Babinger, F. Maometo il Conquistatore e il suo tempo. Turin, 1957.
Barzos, K. Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνενῶν. I. Thessalonike, 1984.
Berry, V. The Second Crusade. – HC, I, Philadelphia, 1958.
Beševliev, V. Die Byzantinische Heerstrasse Adrianopel–Veregava. – In: Actes de XI Congrès International des sciences onomsatiques, I, Sofia, 1974.

Božilov, I. Zur Geschichte des furtenstum Vidin. – BBp, IV, 1973.
Buenger-Robbert, L. Venice and the Crusades. – HC, V, Madisson–Wisconsin, 1981.
Burns, R. I. The Catalan Compagny and the European Powers (1305–1311). – Speculum, XXIX, 4, 1954.
Carile, A. Per una storia dell'impero latino di Constantinopoli (1204–1261). Bologna, 1978.
Carrier, M. Perfidous and effeminate Greeks: The Represantation of Byzantine Ceremonial in the Western Cronicles of the Crusades (1096–1204). – In: http//www.callisto.si.usherb.ca/~croisade/Croisades.htm
Cessi, R. Venezia e la Quarta Crociata. – Archivio Veneto, ser 5, 48–49, 1951.
Chalandon, F. Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène (1081–1118). Paris, 1900.
Chalandon, F. Histoire de la dominaton normande en Italie et en Sicile. Paris, 1907.
Charanis, P. Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade. – Byzantion. 19. 1949.
Cox, E. L. The Green Count of Savoy Amadeus VI and transalpine Savoy in the 14 th Century. Princeton, 1967.
Dančeva-Vassileva, A. Plovdiv a l'époque des premières croisades (1097, 1147, 1189). – BHR, 3–4, 1998.
Datta, P. Spedizione in Oriente di Amedeo VI Conte di Savoia. Torino, 1826.
De Waha, M. La lettre d'Alexis Comnène à Robert le Frisson. – Byzantion, 47, 1977.
Duncalf, F. The Council of Piacenza and Clermont. – HC, I, Philadelphia, 1958.
Duncalf, F. The First Crusade: Clermont to Constaninople – HC, I, Philadelphia, 1958.
Eickhoff, E. Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzug und Tod Friedrichs I. Tübingen, 1977.
Gagova, K. The Third Crusade in Thrace. Toponyms. – Etudes Historiques, XIII, 1985.
Gagova, K. Chonique de la haine (La troisième Croisade aux Balkans). – BHR, 3–4, 1998.
Geanakoplos, D. Byzantium and the Crusades, 1354–1453. – HC, III, Madisson–Wisconsin, 1975.
Gjuzelev, V. Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter. – BHR, 1, 1977.
Gjuzelev, V. Les appelations de la Bulgarie médiévale dans les sources historiques (VII–XV). – В: Сб. в памет на проф. СтанчоВаклинов. С., 1984.
Gjuzelev, V. Bulgarien und das Kaiserreich von Nikaia (1204–1261). – In: Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. – In: Miscelanea Bulgarica, 3, Wien, 1986.
Gjuzelev, V. Federico Barbarossa nei paesi bulgari. – In: Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea – Venice – Genoa. Villach, 1988.
Gjuzelev, V. La bataille de Nicopolis de 1396 à la lumière des dernières recherches. – Etudes balkaniques, 1, 2003.
HC = A History of the Crusades, general editor Kenneth Setton.
Housley, Crusades = *Housley, N.* The Later Crusades. Oxford, 1992.
Hussey, J. Byzantium and the Crusades 1081–1204. – HC, II, Philadelphia, 1958.
Jireček K. Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und Balkanpasse. Prague, 1877.
Johnson, E. The Crusades of Friderick Barbarossa and Henry IV. – HC, II, Philadelphia, 1958.
Joranson, E. The Problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the Count of Flanders. – American Historical Revue, 55, 1950.
Jorga, N. Philippe de Mézière (1327–1405). – VR London, 1973.
Kissling, H. J. Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17 Jh. Wiesbaden, 1956.
Koder, J., F. Hild. Hellas und Thessalia. – TIB, 1, Wien, 1976.
Koledarov, P. More about the Name Zagorie. – BHR, 4, 1973.

Kolias, G. Le motif et les raisons de l'invasion de Robert Guiscard en territoire byzantine. – Byzantion, 36, 1966.
Laiou, A. Marino Sanuto Torsello, Byzantium and the Turks: the Background to the Anti-turkish League of 1332–1334. – Speculum, XLV, 1970.
Laiou, A. Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282–1328). Cambridge–Massachusetts, 1972.
Langdon, J. The Forgotten Byzantino-Bulgarian Assault and Siege of Constantinople, 1235–1236, and the Breakup of the *entente cordiale* between John III Ducas Vatatzes and John Assen II in 1236 as Background to the Genesis of the Hohenstaufen–Vatatzes Alliance of 1242. – Βυζαντινά, καί Μεταβυζαντινά, Malibu, 1985.
Laurent, V. La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Gregoire X (1271–1276). – Revue historique du sud-est européen, 22, 1945.
Lognon, J. L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée. Paris, 1949.
Lounghis, T. Les ambassades byzantines en Occident, depuis la fondation des états barbares jusq'aux Croisades (407–1096). Athènes, 1980.
Luttrell, A. The Hospitallers at Rhodos 1306–1421. – HC, III, Madisson–Wisconsin, 1975.
McNeal, E. The Fourth Crusade. – HC, II, Philadelphia, 1958.
Morfakidis, M. Andronico II y Roger de Flor: causas de su enfrentamiento. – Erytheia, 8.1, 1987.
Nicolle, Nicopolis = *Nicolle, D.* The Battle of Nicopolis. London, 2000.
Oikonomides, N. La décomposition de l'Empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: à propos de la "Partitio imperi Romaniae". – In: XV Congrès des études byzantines. Athènes, 1976.
Opll, F. Das Itinerar Kaiser Friederich Barbarossa (1152–1190). Wien – Köln – Graz, 1978.
Primov, B. La Bulgarie et l'Europe Occidentale au début de XIII e s. – Etudes Historiques, 2, 1965.
Primov, B. The Third and the Fourth Crusade and Bulgaria. – Etudes Historiques, 7, 1975.
Queller, D. The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople, 1201–1204. Leicester, 1978.
Riley-Smith, J. The First Crusade. 1095–1131. Cambridge, 1997.
Rubbiò y Lluch, A. La espedidión y dominación de los catalanos a Oriente juzgadas por los griegos. Memorias de R. Academia de Buenas Letras de Barcelona, IV, Barcelona, 1887.
Runciman, S. The First Crusaders' Journey across the Balkan Peninsula, Byzantion, 1949.
Runciman, S. History of the Crusades. London, 1965.
Schlumberger, G. Sigilographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884.
Setton, K. The Catalans in Greece 1311–1380, – HC, III, Madisson–Wisconsin, 1975.
Setton, Papacy = *Setton, K.* The Papacy and the Levant (1204–1579). T. 2. Philadelphia, 1976.
Soustal, Nikopolis = *Soustal, P.* Nikopolis und Kephalenia. – TIB, 3, Wien, 1981.
Soustal, Thrakien = *Soustal, P.* Thrakien (Thrake, Rhodope und Haimimontos). – TIB, 6, Wien, 1991.
Strayer, J. R. The Political Crusades of the Thirteen Century. – HC, II, Philadelphia, 1958.
The Cambridge Medieval History. Cambridge, 1966.
Thiriet, F. La Romanie Vénitienne et l'exploitation du domain colonial vénitien. Paris, 1959.
Villey, M. La croisade: Essai sur la formation d'une théorie juridique. Paris, 1942.
Vlachos, Th. Ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατά τὸν βυζαντινὸν περιόδον. Thessalonike, 1972.
Winnifrith, T. J. The Vlach. The history of a Balkan people. London, 1987.
Wolf, R. The Latin Empire of Constantinople. – HC. II, Philadelphia, 1958.

КРАСИМИРА ГАГОВА

**КРЪСТОНОСНИТЕ ПОХОДИ
И СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ**

Българска
Първо издание

Редактор *Милета Милчева*

Формат 60/84/16
Печ. коли 18,75

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

020000 048572 020000

„Едва-що папа Урбан завършил своето красноречиво послание и Божията благодат възпламенила в безчисленото множество на присъстващите невероятен стремеж към пътуване в чужди страни. Той ги убедил да продадат имуществото си и да изоставят в името на Христа имотите си. Богати и бедни, мъже и жени, монаси и старци, граждани и селяни били въодушевени от необикновеното желание да отидат в Йерусалим или поне да помогнат на онези, които биха се отправили натам...

От съприкосновението с Духа Божий крадците, пиратите и останалите злодеи се възвисили от недрата на неправдата, отказвали се от престъпленията и, като се помирявали с Бога, се отправяли към чужди земи. Със своята мъдрост папата подбуждал към война с Господните врагове всички, които можели да носят оръжие, раздавал с Божието съизволение опрощаване на греховете на покаялите се от момента, в който те приемат кръста, благодушно ги освобождавал от всички телесни лишения, изисквани от постите... Като добър и изкусен лекар, папата си давал сметка, че отправящите се в похода по пътя често ще страдат от дълги ежедневни преходи и ще бъдат постоянно подлагани на различни приключения, приятни и неприятни, и така достойните Христови слуги ще се очистят от цялата мерзост на греха.“

Из „Църковна история“ от Ордерик Виталис (1142)

ISBN 954–07–1936–4